DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL:9 | SAYI:34 | KASIM, ARALIK, OCAK 2005-06 | ISSN: 1303-7242

AKDENİZ

DOĞUBATI

DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

DOĞUBATI

DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

AKDENİZ

34

Bir ceset gibi gömülü bedenlerimiz
Yaşamayı biz seçmedik çünkü, leke sürmeyi doğdumuz bu toprağa
Ne önemi var hayatın, yitip gidecek işte
Oysa böyle düşünmez gençler, bir zamanlar gençtik biz de.

A. E. Housman

DOĞU BATI
ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

DOĞU BATI
ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ
Yerel süreli yayın.
ISSN:1303-7242 Sayı: 34
Doğu Batı Yayınları
adına sahibi
ve
Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan Alpsuyu
Halkla İlişkiler: Şermin Korkusuz
Dış İlişkiler Sorumlusu: Savaş Köse
İstanbul Temsilcisi: Mahmut Dinçkal

Yayın Kurulu
Halil İnalcık, E. Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay,
Etyen Mahçupyan, Şerif Mardin, Süleyman Seyfi Öğün,
Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay

Danışma Kurulu
Cemal Bâli Akal, Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Nezih Erdoğan,
Cem Deveci, Ahmet İnam, Hasan Bülent Kahraman,
Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert, İlber Ortaylı,
Ömer Naci Soykan, İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat,
Mayıs ve Ağustos aylarında yayımlanır.
Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması
yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Doğu Batı hakemli bir dergidir.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Selanik Cad. 23/8 Kızılay/ANKARA
Tel: 0 (312) 425 68 64 / 425 68 65
Fax: 0 (312) 384 34 37
e-mail: dogubati@dogubati.com
www.dogubati.com

Kapak Tasarım Uygulama: 3 TASARIM
www.3tasarim.com

Baskı: Cantekin Matbaacılık

Dağıtım: YAYSAT

1. Baskı: 6000 adet (Kasım 2005)

Önceki Sayılar ve Abonelik İçin:
Tel: (0 312) 425 68 65

Kapak Resmi: İmparator Augustus

İÇİNDEKİLER

ZEUS İLE HERA:
AKDENİZ'DE İLK YOLCULUK
TURHAN YÖRÜKÂN 13
Zeus'un Aşklarıyla
Akdeniz'de Kurulmak İstenen
Sosyo-Kültürel ve Politik İlişki Ağı

AKDENİZ'DE MEKÂN
EMEL ALTAN EGE 49
Venedik: Akdeniz'de Doğu ile Batı'nın
Buluşma Noktası

BEDIA DEMİRİŞ 75
İskenderiye: Antik Çağ Akdeniz'inde
Bir Kültür Kenti

ALİ EFDAL ÖZKUL 89
Doğu Akdeniz'in Anahtarı Kıbrıs Adası

AKDENİZ VE KİMLİK
ÖZLEM HEMİŞ ÖZTÜRK 117
Akdeniz'de Kültürel Belleğin
Fragmanları ve Kültürel Belleğin
Taşıyıcıları: Çocuklar, Deliler,
Entelektüeller

"MARE NOSTRUM":
BİZİM DENİZ
HALİL İNALCIK 133
Akdeniz ve Türkler

İDRİS BOSTAN 171
Kanuni, Barbaros ve Akdeniz'de
Değişen Güç Dengeleri

BİR AKDENİZLİ:
FERNAND BRAUDEL
MERVE İREM YAPICI 183
Bir Akdeniz Tarihçisi:
"Fernand Braudel"

AKDENİZ'DE
TARİH VE ZAMAN
TURHAN KAÇAR 203
Eskiçağ Akdeniz Dünyasında
Siyasal Birliğin Sonu:
Romalılar ve Kuzey Komşuları

MEHMET BULUT 223
Merkez, Akdeniz'den Atlantik'e
Kayarken Avrupalılar ve Osmanlılar

MEHMET ALİ KILIÇBAY 231
Bir Akdeniz Ütopyası

EMILE TÉMIME 239
Akdeniz Vizyonunu Yeniden Ele
Almak Otuzlu Yılların Ütopyası mı?

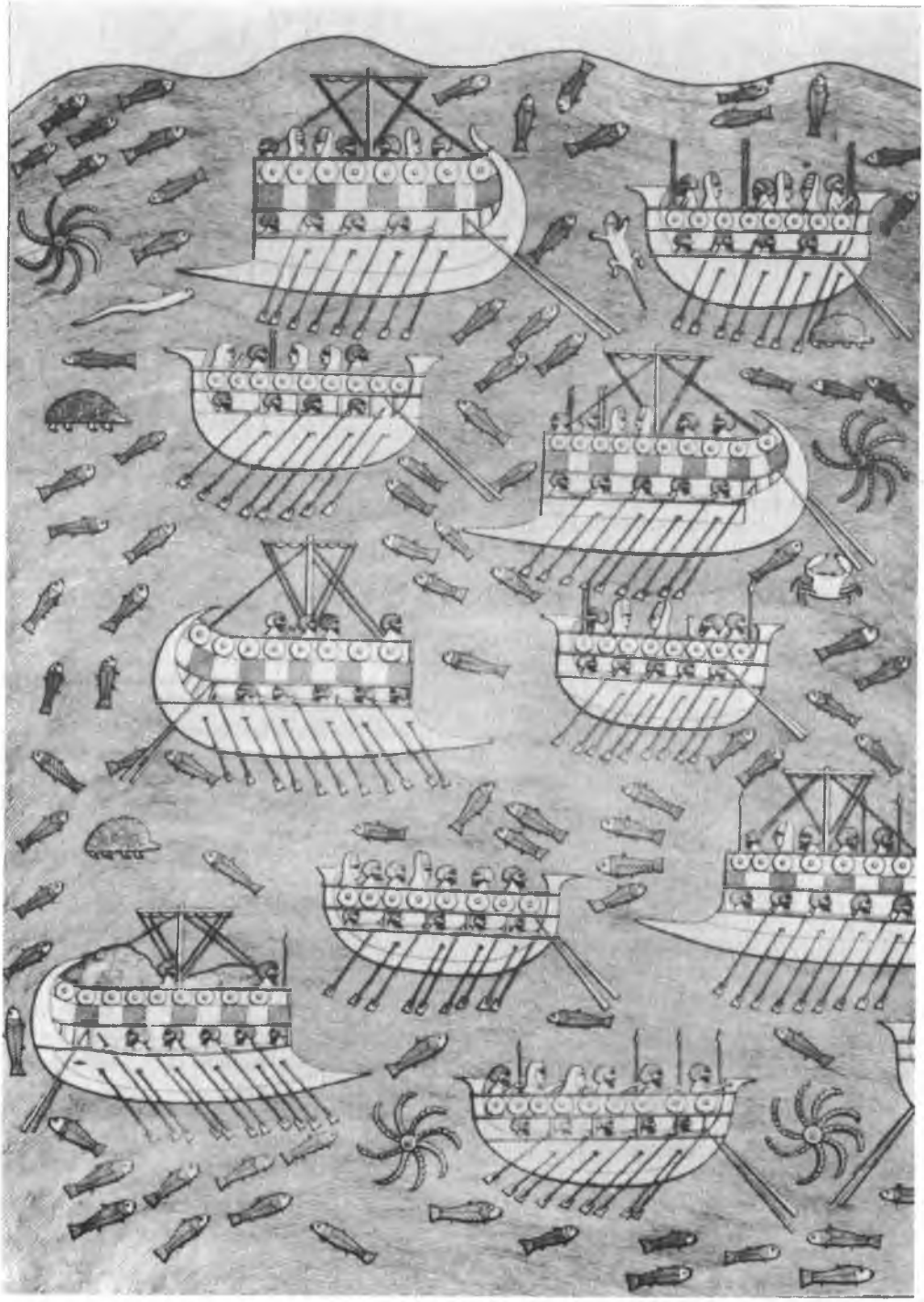
ABDULLAH EKİNCİ 247
Türkiye Selçukluları'nın Akdeniz
Politikası ve Doğu Akdeniz'de
Hâkimiyetin Tesisi

AKDENİZ KORSANLARI
HÜSEYİN KAYHAN 267
Osmanlı Öncesi Akdeniz ve
Çevresinde Türk Korsanları

UĞUR ALTUĞ 289
Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz
Siyasetinde Korsanların Rolü

SEYİR
MUSTAFA PULTAR 299
İlk Türkçe Denizcilik Sözlükleri

KENZ
NİYAZİ ÖKTEM 309
Fransız Laikliğinin 100. Yıldönümü ve
Türkiye

"Savaş ve yük gemileriyle Fenikeliler"

AKDENİZ

Birçok Akdeniz tarihçisinin kabul ettiği üzere, Akdeniz yalnızca bir deniz değildir. O bir denizin içerdiği anlamlardan daha fazlasını içerir. Diğer tüm denizler tarih sahnesine sonradan dahil edilmişken, bu "iç deniz" en başından beri Eski Dünya'nın kaderini tayin ediyordu. Tarih anlatıları herşey burada başlamıştı ve burada bitmişti diye yazıyor. Yüzlerce doğuş ve yükseliş hikâyesi bu dev maviliğe eşlik etti.

❄

Burada sayısız ada ve yarımada var. Her ada kendi güzelliğinden bir efsane yaratmış. Bu deniz kendi sularında küçük denizlere ayrılıyor: Sardunya Denizi, Adriyatik Denizi, Ege Denizi... Limanlar, karmaşık ticarî ağlarla örülüyor. Girift körfezler, yüzlerce girintili-çıkıntılı şekiller, eşyaları, su bitkilerini ve canavarları andırıyor. Herkes burada toplanmış: Tacirler, maceraperestler, korsanlar, güçlü hatipler, sessiz ve dağınık yaşayan halklar, kent-devletleri, koloniler, deniz cumhuriyetleri ve sırtını denize yaslamış imparatorluklar... Burası büyük dinlerin ve kutsal kitapların güzergâhı. Maşrık'ın Mağrib'e aktarıldığı yer, Batı'nın Doğu'ya baktığı ilk pencere. Arapların bilimi, İspanya şiiri, Etrüsk sanatı, Minos çömlekleri, Miken vazoları, Roma mimarisi, Yunan estetiği bu havzada gelişip büyüyor. Ticaret ve pahalı savaş sanatları uzun tecrübelerden sonra burada öğreniliyor. Küçük topluluklar oligarşik, tirancı, demokratik yapılarıyla kibirli. İlk kültürel birlikler deneniyor. Birbirine komşu ülkeler, karşıt kıyılarda yer alan karma halklar buradan farklı dünyaları seyrediyor. Bu bakış açılarından, antik şehirlere ilişkin bizim merak ettiğimiz yaşam üslupları doğuyor. Kudüs, İskenderiye, Venedik, Cenova ve Marsilya... Bu şehirlerin elverişli koşulları, doğal güzelliği, siyasî başarıları övgüyle dile getiriliyor. Cicero: "Siraküsa tüm Yunan kentlerinin en büyüğü ve tüm kentlerin en güzelidir...Hem doğal konumundan ötürü güçlüdür, hem ister denizden, ister karadan, hangi taraftan yaklaşılırsa yakla-

şılsın çarpıcı bir görüntüsü vardır." Ancak Sicilya da öyledir, Korsika da, Kıbrıs da, İstanbul da...

Her millet denizle mesafesini farklı düzeyde, farklı çıkar ilişkileriyle kurmuş. Tüm bu çeşitlilikler arasından tek bir Akdeniz söylemi, tek bir Akdeniz kimliği çıkaramayız. Ayrı köklerden beslenen Sezarcı hırslarla denizin melankolisini taşıyan edebî kahramanlar çift karaktere sahip. Akdenizlilik tarifleri hep geneldir ve kimin Akdeniz'i temsil ettiği de tartışmalıdır.

Tüm karşıtlıklar burada birbirine meydan okuyor. Predrag Matvejević'in Akdeniz için çizdiği şemaya göre: "Evrenselliğe karşı yerellik. Agora'ya karşı labirent. Dynoissos neşesine karşı Sisyphos kayası. Alethia'ya karşı enigma. Atina'ya karşı Sparta. Roma'ya karşı barbarlar. Doğu İmparatorluğu'na karşı Batı İmparatorluğu. Kuzey kıyısına karşı güney kıyısı: Avrupa'ya karşı Afrika. Hıristiyanlığa karşı İslâm. Katolikliğe karşı Ortodoksluk. İsa'nın öğretisine karşı Musevi soykırımı."

Haritada Akdeniz'in sınırlarını tespit etmek kolay görünebilir ama bu sınırlar etkisi bakımından çok daha geniş bir alana yayılıyor. Akdeniz tipik bir güneyli ve güneyin tam da kendisi olarak bilinse de, karadaki orta bölgelere, kuzeyin sınırlarına dayanan, çölün içlerine uzanan bir hareketliliğe sahip. Akdeniz'i bir kıyı şeridi boyunca takip edemezsiniz, onu dağların ve yolların arasına katmanız gerekecektir. Romalılar donanma gücüne önce karadaki güvenilir yollardan ulaşıyor. Ticaret yolları, verimli topraklar, zengin maden yatakları bu denizin sınırlarını genişletiyor. Ve Avrupa Akdeniz'den doğuyor. Akdenizsiz bir Avrupa 'Kara Avrupa'sıdır, fazlasıyla renksizdir.

❋

Bu sayıda Akdeniz'in zaman çizgisinden yalnızca bir bölüm olayı, mekânı ve kişileri aktarıyoruz. Özellikle XVI. yüzyıla kadar Akdeniz'in parlak renkli sayfaları ayrı başlıklar altında incelenmeye değer. Türklerin Akdeniz'le olan ilişkisi daha ayrıntılarıyla tasvir edileceği gibi, Roma ve Yunan uygarlıkları, İtalyan Rönesansı, Akdenizlilik ve Akdeniz kimlikleri gelecekteki başka sayılarımızın konusudur.

Taşkın Takış

Zeus ile Hera: Akdeniz'de İlk Yolculuk

"Zeus ile Hera'nın Evlenmesi"

Hera'nın duvağını açışını gösteren bir metope. Palermo Milli Müzesi.

ZEUS'UN AŞKLARIYLA AKDENİZ'DE KURULMAK İSTENEN SOSYO-KÜLTÜREL VE POLİTİK İLİŞKİ AĞI

Turhan Yörükân

Yunan pantheonunun baş tanrısı Zeus (Roma tanrısı olarak Iu-p-piter), bir Gök-Tanrı'dır. Gök tanrılığına uygun bir yer olarak da, Yunanistan'ın kuzey kısımlarında bulunan yüksek bir dağın doruklarında, ismi Yunanca bile olmayan bir dağda, Olympos dağında oturur. Diğer Yunan tanrı ve tanrıçaları da bu dağı mekân edinmişlerdir. Homeros'un bize bildirdiğine göre Olymposlu tanrı ve tanrıçalar üzerinde çok büyük bir hâkimiyeti bulunan Zeus'a, sarayına geldiği zaman, bütün tanrı ve tanrıçaların ayağa kalkarak saygılarını ifade etmeleri gerekir. Hepsinin üzerinde olan bu tanrıya ayak diremeleri de mümkün değildir (*İlyada*, 530-535).

Zeus'un başında bulunduğu Yunan tanrı ve tanrıçalar toplumu (Olymposlular), kendilerinden önce çevrelerine örneklik etmiş, Mezopotamya ve Mısır başta olmak üzere, Yakın Doğulu tanrı ve tanrıçalar gibi, ölümlü olan insanlardan güçlü olmalarıyla, olağanüstü bilgilere sahip ve ölümsüz olmalarıyla ayrılmaktadırlar. Bu temel farklılığın dışında, onlar da, ölümlü insanlar gibi doğurup üreyebilmektedirler. Aileler şeklinde yaşamakta, insanlara has birtakım psikolojik ve sosyal özelliklere sahip olarak varlık-

larını sürdürmektedirler. Birbirlerini sevip incitebildikleri gibi, üzülüp ağlayabilirler de. Hattâ insanlar tarafından aldatıldıkları ve yaralandıkları bile olmuştur. Yunan tanrı ve tanrıçaları da, Yakın Doğulu tanrı ve tanrıçalarda görüldüğü üzere, evreni hiç yoktan var etmiş değildirler. Birer güçlü *yöneticiler olarak* işlerini yürütürler.

Birbirleriyle ve ölümlülerle aşk ilişkilerinde bulunmak suretiyle akrabalık sistemleri geliştirmişlerdir. Bu yolla ürettikleri tanrı ve tanrıçalar ile yarı-tanrılar, kral ve kraliçeler de, bu "tanrısal" toplumun gerektirdiği iş bölümünde kendi paylarına düşen işleri yerine getirmek üzere görevlendirilmişlerdir. Ancak, güçlü krallar ile kraliçelerin ve bölgelere isimlerini verecek, şehirler kuracak olan ünlü kahramanların yaratılması, *çoğunlukla* Zeus'un payına düşen bir iştir. Bu yüzden de, bu insanlar onun güçlü koruması alında bulunur; Hesiodos'un belirttiği üzere, hak ve hukuk dışı davrandıkları zaman da cezalandırılırlar (*Theogonia*, 85 ve sonrası).

Olympos'ta Zeus'la birlikte yaşayan tanrısal toplum, kutsal aile veya tanrısal klân, Zeus'un kendisinin, Kronos'un çocuklarının ve çocuklarının çocuklarının, Zeus'tan önce varlıklarını sürdürmüş olan birinci kuşak tanrılarla, çoğunlukla da "Titan" denen ikinci kuşak tanrı ve tanrıçalarla kurdukları aşk ilişkileriyle teşekkül etmiştir. Devlet düzeninin yürütülebilmesi için gerekli olan fonksiyonel müessese ayrımına, bu tanrısal yapı için de gerek duyulmuş, merkezî otoritenin (Zeus'un) mazereti altında diğer tanrı ve tanrıçalar, yarı-tanrılarla birlikte, ölümlü kral ve kraliçeler de, iş bölümü gereği olarak, birtakım işler yapmakla görevli kılınmıştır. Bu bakımdan Zeus, *Phratrios* unvanının da ifade ettiği üzere, sosyolojik bir tâbirle, birden fazla klânm bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş olan bir fratrinin patronudur; baba olma, hükmetme, adalet sağlama ve yalvaranları koruma özellikleriyle (*Hikesios*) bu klân topluluğunun başında bulunur.

Homeros'un, destanları boyunca sık sık kullandığı deyimlerle, "tanrıların ve insanların babası", "bulutları devşiren", "kral" olan Zeus'un hükmettiği kabul edilen tanrısal toplum, bir mânâda, Yunan halkının toplum yapısına göre şekil almış; sonra da dönüp bu toplumsal yapıya şekil vermiş veya onu meşrulaştırmıştır. Bu açıdan bakıldığında, sadece Zeus değil, hattâ bütün tanrı ve tanrıçalar, yönettikleri insanlardan uzak değildirler. İnsanların aralarına katılabilmektedirler. Evlenmelerine aracı olabildikleri gibi, bu ilişkileri bozucu da olabilirler. Ölümlülerin verdikleri ziyafetlerde hazır bulunabilirler. Tanrılar olsun, tanrıçalar olsun, ölümlüler-

le aşk ilişkisinde de bulunabilirler.[1] Örneklerini vereceğimiz krallar, bu şekilde üremiş olan insanlardır. Ancak, güçlü krallar ile kraliçelerin, bölgelere isimlerini verecek, koloniler, şehirler kuracak olan *ünlü kahramanların* ve *kralların* yaratılması işi, çoğunlukla Zeus'un sarfedeceği *gayretlere* bağlı olmuştur.

İsa'dan Sonra II. yüzyılın ortalarında yaşamış bir yazar olan Samsatlı Lukianos, artık Yunan mithosuna ve dinine inancın sarsılmaya başladığı bir dönemde, *Theon Dialogi / Tanrıların Dialogları* adını taşıyan eserinde, Zeus'un Aşk tanrısı Eros'a serzenişte bulunarak, aşkın kendisini çeşitli kılıklara sokarak oyuncak ettiğini (*Eros ile Zeus*, II. 1), bu yüzden keçi ayaklı, iki küçük boynuzu bulunan satyroslar da dahil olmak üzere, altın olup yağmur şeklinde yağdığını, boğa, kuğu ve kartal olmak veya daha birçok şekillere girmek zorunda kaldığını; hiçbir kadını kendisine doğrudan âşık edemediğini söylemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Zeus'un "Phratrios" özelliği ile, Yunan tanrı ve tanrıçalarının günlük hayatlarında gösterdikleri gayretlerle birlikte toplumu bütünleştirme uğruna ne büyük *zahmetlere katlanmış* olduğunu; kültürün içerisinde kültürlerin yaşandığını,[2] Homeros ile Hesiodos'un yaşadığı VIII. yüzyıl kolonizasyon döneminde çe-

---

[1] Giulia Sissa ve Marcel Detienne'in, kitaplarında ayrıntılı bir şekilde işledikleri üzere tanrılar, ritüeller sırasında, sosyal hayatın her safhasında hazır bulunurlar; kurban törenlerinde, yemeklerde, savaşlarda ve insanlar arası cinsel birliktelik sırasında bile, onların arasındadırlar. Başka bir deyişle, sosyal organizasyonun ayrılmaz bir parçasıdırlar (*The Daily Life of the Greek Gods*, çeviren Janet Lloyd, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2000).

[2] Yunan tanrı ve tanrıçalarıyla Yunan halkının tanrıların hayatına karışan yaşama tarzını Homeros'un ve Hesiodos'un eserlerinden ve tanrı ve tanrıçalar için düzenlenmiş olan *33 Homerik Hymnos*'tan (Övgü'den) oldukça ayrıntılı bir şekilde öğreniyoruz. Bu kaynaklar bize, aynı zamanda, bu hayat tarzlarını beslemiş, ona öncülük etmiş olan unsurların neler olduğunu da vermektedir. Şimdi, pek çok Batılı araştırmacı, bu kaynakları kullanarak, kısa bir liste hâlinde vereceğimiz eserleriyle, bir zamanlar Batı tarafından işlenmiş olan bir günahın yükünü hafifletmeye çalışmaktadırlar: P. Walkot, *Hesiod and the Near East*, Cardiff: University of Wales Press, 1966; J. L. Crowley, *The Aegean and the East. An Investigation into the Transference of Artistic Motifs between the Aegean, Egypt, and the Near East in the Bronge Age*, Paul Astorms Forlag, 1989; W. Burkert, *The Orientalizing Revolution. Near Eastern Influence on Greek Culture in Early Archaic Age*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992; Ch. Penglase, *Greek Myths and Mesopotamia*, London and New York: Routledge, 1994; M. L. West, *The East Face of Hellicon, West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*, Oxford: Oxford University Press, 1997; W. Burkert, *Babylon, Memphis, Persepolis. Contexts of Greek Culture*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004.

Antik Yunan kültürünün, kültür kültür içerisinde olmak üzere nasıl şekillenmiş olduğunu yukarıda söz konusu ettiğimiz kitaplarla birlikte ortaya koyan bir diğer kitap (Carol Dougherty, and Leslie Kurke, eds., *The Cultures within Ancient Greek Culture. Contact, Conflict, Collaboration*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003), artık eskiden olduğu gibi, Yunan kültürünün bir mucize olmadığını, göstereceğimiz üzere, *antik Yunan*'ın kendisinin de kabul ettiği ve çeşitli şekillerde ifade ettiği bir gerçeği, yeniden belgelemeye çalışmaktadır.

şitli etnik toplulukların birbirine karıştığı Akdeniz kıyılarında ve Yunanistan'da,[3] evliliklerle ve kız kaçırmalarıyla, nasıl bir sosyal yapı oluşturulduğunu, sosyo-politik açıdan nasıl bir *mitolojik bütünleşme* sağlandığını göstermeye çalışalım.

Zeus'un *ilk eşi*, Okeanos ile Tethys'in kızı Metis'tir. Metis, ikinci kuşak tanrılardan olan bir ana-babanın kızı, Uranos (Gök) ile Gaia'nın (Yer'in) torunudur; akıl ve bilgeliğin temsilcisidir. Bu evlilikle, tanrılar tanrısı Zeus, ölümlü ya da ölümsüz bütün canlıları ve evreni yönetebilmek için her şeyden önce kendisine aklın ve bilgeliğin eşlik etmesini istemiştir. Bu *evlilik* sonucunda Metis, Hesiodos'un ifadesiyle bu "çok şey bilen" tanrıça, Athena'ya hamile kalmıştır. Athena'yı doğuracağı sırada Zeus bu tanrıçayı yutmuş ve Athena'yı kendi başından doğurmuştur (*Theogania*, 886-890, 924-925). Homeros'a göre Zeus, Metis'in kız kardeşi Dione ile de birleşmiş, bu birleşmeden de, Zeus dahil olmak üzere, ölümsüzlerle ölümlülerin üremelerini sağlayacak güzeller güzeli aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite doğmuştur.

Zeus, Metis'ten sonra, Uranos ile Gaia'nın kızı, dişi Titanlardan "Işık saçan Yasalar Tanrıçası" Themis ile *evlenmiştir. İkinci eş* olarak Themis, açıklanması güç olaylara ve tanrıların üstesinden gelemediği, uymak veya kabullenmek zorunda kalacakları olaylara bir açıklık getirmek üzere, Zeus'a Hora'ları (Mevsimler'i) ve Moira'ları (Kader tanrıçalarını) doğurmuştur. Daha sonra, Eurynome ile sevişmiştir. Themis'in kız kardeşi olan bu tanrıça, Yunan plâstik sanatlarının belirgin bir özelliği olan uyumu, güzellikte uyumu simgeleyen Kharit'lerin anasıdır. Daha sonra, Kronos ile Rehia'nın kızı, Hera ile Hestia'nın kardeşi olan bereket tanrıçası, canlıları besleyen tarlaların tanrıçası olan kız kardeşi Demeter'in yatağına girmiş ve Demeter ona bir yer altı, öbür dünya ve bereket tanrıçası olan Persephone'yi doğurmuştur. Zeus, bundan sonra, gene ikinci kuşak tanrıçalara dönerek, Mnemosyne ile birleşmiş, "bellek" anlamına gelen bu tanrıça ile sevişerek esin perilerini, sanatta yaratmayı simgeleyen, güzel sanatların, müziğin, edebiyatın, tarih, felsefe ve astronomi gibi zihnî faaliyetlerin tanrıçaları olan Musalar'ı dünyaya getirmiştir. Daha sonra, Uranos ile Gaia'nın torunu olan Leto ile birleşmiş; Zeus'un kollarına atıl-

---

[3] Yunan etnisitesinin antik dönemde nasıl algılanmış olduğu konusunda bir çalışma şeklinde ortaya konmuş olan ve Irad Melkin'in editörlüğünde yayımlanmış olan *Ancient Perception of Greek Etnicity* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001) adlı kitap ile Pre-Hellenik temel üzerinde, Bronz Çağı'nda Yunanistan ve Batı Asya etkileşmesini konu alan bir çalışma (Margalit Finkelberg, *Greeks and Pre-Greeks*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005), örneklerle renklendirmeye çalışacağımız görüşümüze destek olacak yeni yayınlardır.

dıktan sonra gebe kalan Leto, tanrılar tanrısına sanatın, müziğin, sporun ve sağlığın koruyucusu ve teşvikçisi olan Işık Tanrı Apollon ile vahşî tabiatın, hayvanların koruyucusu, av tanrıçası Artemis'i doğurmuştur. Zeus, Titan Tanrı Atlas'ın Pleione'den doğma ve Pleiadlar denen üç kızı ile de ilişki kurmuştur. Gümüş arabasıyla dolaşıp, geceleri aydınlatan Ay Tanrıça Selene de, Titan Tanrı Hyperion'un kızı, Güneş'i simgeleyen Helios ile Şafak Tanrıça Eos'un kız kardeşi olan ve aşk öyküleriyle ünlü olan bu güzel tanrıça da ona, Selene için düzenlenmiş olan *Homerik Övgü*'de (XXXII.14) adı geçen Pandeia adında bir kız çocuğu doğurmuştur. Zeus'un Metis ve Themis'den sonra "resmen" evlendiği *son eşi*, kalıcı ve en görkemli eşi ise kız kardeşi "İnek Gözlü" Hera'dır. Onunla dillere destan bir düğün yaparak evlenmiştir. "Ölümsüzlerin Kraliçesi" unvanına yalnız o sahip olabilmiştir. Evliliğin ve evli kadınların koruyucusu olan Hera, Zeus'a gençlik tanrıçası Hebe'yi, Savaş Tanrı Ares'i ve Ebe Tanrıça Eileithyia'yı doğurmuştur.

Ölümsüzlerin yaşı veya yaşlısı olmaz ama, biz gene de Zeus'un eşlerinin veya ilişki kurduğu tanrıçaların yaşları hakkında bir fikir vermeye çalışalım. Themis ve Mnemosyne, Zeus'un annesi Rheia'nın kuşağından olan Titan tanrıçalardandır ve Rheia'nın kız kardeşleridir; Zeus'un da teyzeleri olurlar. Metis, Leto, Demeter ve Hera, Zeus'un kuşağından olan tanrıçalardır; Metis ve Leto, Zeus ile kardeş çocukları olurlar; Demeter ve Hera ise onun kız kardeşleridir. Ancak, Zeus'un yukarıda saydığımız ve ölümsüzlerle olan bu ilişkilerine bir başka ilişkiyi daha eklemek gerekir. Ne var ki, tarafların çok fazla şekil değiştirmesi yüzünden bu ilişki aydınlığa kavuşamamış, gizli kalmıştır; herkesin değişik kanılara sahip olmasına sebep olmuştur.

Şöyle ki, tanrıça Nemesis, ilk tanrısal varlıklardan Gece'nin (Nyks'in) kızıdır. Hem bir kavram, hem de bir tanrısal varlığı simgeleyen Nemesis, Öç Tanrıçası'dır; ölçüsüzlüğü, boş gururu, aşırı güveni ve küçük görmeyi cezalandıran bir tanrıçadır. Nitekim, kendisini beğenmiş ve başkalarını küçük görmüş olan Narkissos'u bu gibi davranışlarından dolayı feci şekilde cezalandırmıştır. Gaflet (Ate) ve Kader tanrıçalarının (Moira'ların) bulunduğu bir dünyada, öç alacak tanrıçaların da bulunması gerekir, ancak Nemesis'i öç alan diğer tanrıçalardan, Erinys'lerden ayırmak gerekir. Erinys'ler, daha çok adam öldürenlerin, özellikle ana ve babalarını öldürenlerin, her şeyden fazla da annelerini öldürenlerin peşlerine takılan tanrıçalardır; kan kokusu alan dişi köpekler gibi, suçluyu sonsuza dek kovalayarak çıldırtmaya çalışırlar. Bu bakımdan Nemeisis, Erinys'lerden farklı bir anlayışın tanrıçasıdır. İşte Zeus, tanrıçaların en eskilerinden biri olan Nemesis'e de âşık olmuştur. Ancak Nemesis, Zeus'la bir aşk ilişkisi-

ne girmek istememiştir. Zeus'un ninesinden bile daha yaşlı olan bu tanrıça, tanrılar tanrısının elinden kaçıp kurtulabilmek için devamlı şekil değiştirmiştir; sonunda bir kaz kılığına girerek kaçıp kurtulabileceğini zannetmiştir. Ancak Zeus, kendisini bir kuğuya dönüştürerek, Nemesis'i döllemiştir. Bu birleşme sonucunda Nemesis bir yumurta yumurtlamıştır; bu yumurtayı ise, anlatıldığına göre, İsparta kralı Tyndareos'un karısı Leda bulmuştur ya da bir çoban bulup ona getirmiştir. Leda da ona sahip çıkmıştır. Başka bir anlatıma göre, Zeus kendisini beyaz bir kuğuya dönüştürerek güzel bir ölümlü kadın olan Leda'ya yaklaşmış ve bir gölde yıkanmakta olan Leda ile sevişmiştir. Bu yumurta, bu döllenmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bir rivâyete göre Leda, iki yumurta yumurtlamıştır. Leonarda da Vinci'nin bir tablosunda tasvir ettiği gibi, yumurtalardan birisinden Zeus'un iki çocuğu, güzeller güzeli Helena ile erkek kardeşi Kastor; diğer yumurtadan ise Tyndareos'un kızı ve Agamennon'un karısı Klytaimestra ile oğlu Polydeukes dünyaya gelmiştir. İster Nemesis'ten olsun, isterse Leda'dan olsun, bir âfet dişi mahlûk gelmiştir dünyaya. Zeus'un Helena adındaki bu kızı, bilindiği gibi, iki kıtayı birbirine düşürecek; İda Dağı'nın eteklerinde, Troya'nın surları önünde on yıl sürecek kanlı savaşlara neden olacaktır.

Homeros'un *İlyada*'da anlattığına göre (XIV, 195-351) Hera, Helena'nın sebep olduğu Troya Savaşı'nın en kanlı günlerinden birinde, Zeus'un Troyalılar'a destek vermesini önlemek, benimsediği Yunan (Akha) ordusuna zafer kazandırmak amacıyla kocasıyla sevişerek onu uyutmayı, onu etkisiz hâle getirerek savaşın yönünü değiştirmeyi aklına koymuştur. Aşk tanrıçası Aphrodite'nin kuşağını veya memeliğini bir günlüğüne ödünç alıp göğüslerinin altına bağlamıştır. Bu kuşak, aşkına güç katacak, kocası üzerindeki etkisini arttıracaktır. Hera, yolda uyku tanrısı Hypnos'u da yanına almayı ihmal etmemiştir. Hypnos'a el değmemiş bir Kharit tanrıçası armağan edecektir; öteden beri içini çektiği Pasithea'yı vermeyi, bütün yeraltı tanrılarının huzurunda and içerek vaat etmiştir. "Yatağına girer, karın olur senin" diyerek onu birlikte gelmeye ikna etmiştir.

İda Dağı'na (Kaz Dağı'na) vardıklarında, Hypnos, bir kuş kılığına girerek dağın en yüksek ağaçlarından birisine konmuştur. Hera, "Bir yere gidiyordum, senin iznini almak için yanına şöyle bir uğrayıverdim" diyerek, ateşli bakışlarla kocasına yaklaşmış ve Zeus, İda Dağı'nın doruklarında karısıyla sevişmek için dayanılmaz bir arzu duymaya başlamıştır. Zeus böyle bir duyguyu ancak ilk birleşecekleri gün, evlenmeden önce, kaçamak yapıp babalarının haberi olmadan, gizlice yatağa girecekleri gün duymuştur. "Gideceğin yere sonra gidersin" diyerek, karısını yanına çekmiştir. Zeus, toprağı yumuşak bir çimen tabakasıyla kaplamış, altlarına

safranlardan, sümbüllerden ve başka nadir çiçeklerden bir halı serivermiştir. Hiç kimse, ulu ağacın tepesindeki Hypnos bile görmesin diye onları, pırıl pırıl çiğ damlalarıyla yüklü bir bulutla örtmüştür üzerlerini. Sevişmişler ve Hypnos'un etkisiyle Zeus, karısının koynunda derin bir uykuya dalmış; Troyalılar Zeus'un korumasından yoksun kalmış oldukları içindir ki, Troya bir Yunan kolonisine dönüşmüştür.

Zeus, karısıyla sevişmeden önce aşka gelip, bugüne kadar hiçbir kadının kendisine Hera kadar zevk vermediğini, hiçbir kadına karşı böyle derin bir aşkla tutulmadığını, hiçbirisinin kendisini bu derece alt-üst etmediğini söylemiştir. İlişki kurduğu kadınlardan ne bir Thessalia kralı olan İkslon'un karısı Dia'ya, ne ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız Aigyptos ve Danaos soyundan gelmekte olan Akrisios'un güzel topuklu kızı, ünlü kahraman Perseus'un anası Danae'ye böyle bir sevgi duymuştur. Aynı soydan gelen Phoiniks'in ya da Agenor'un kızı Europa'ya da, Dionysos'un anası Semele ile Herakles'in anası Alkmene'ye de duyduğu sevgi bu derece şiddetli olmamıştır. Tanrıçalardan Demeter ile Leto'ya bile böyle bir duyguyla yaklaşmamıştır. Hattâ, Hera'yı bile bugüne dek bu derece coşku ile sevdiğini söylememiştir. Bu itiraflar Hera'yı ne derece rahatlatmıştır; bu büyük sevgi gösterisinde Aphrodite'nin memeliğinin veya kuşağının ne gibi bir payı olmuştur, bilemiyoruz. Ama Hera, hiçbir zaman kocasının sevgisine güvenememiş, rahat bir kadın olamamıştır. Devamlı bir şekilde kocasının çapkınlıklarından rahatsız olan, onu devamlı gözlemek zorunda kalan, bu yüzden Zeus'un ölümlü sevgililerine, hattâ bunlardan doğan çocuklara bile, suçlu olup olmadıklarına bakmaksızın, çeşitli cezalar veren, acılar çektiren bir tanrıça olmuştur.

Homeros'un aslında kısa tuttuğu, Don Juan'ın âşıklar listesini gölgede bırakacak kadar uzun olan bu listeyi, biraz daha tam hâle getirmeye çalışalım. Zeus'un seviştiği ilk ölümlü kadın Peloponezli Niobe'dir. Zeus'un bu kadından, kral olup Argos'a adını verecek olan Argos ve Pelasgos isimli iki oğlu dünyaya gelmiştir. Daha sonra Argos'lu İo'ya âşık olmuş; ondan Mısır kralı Epaphos dünyaya gelmiştir. Bu soydan Fenike kralının kızı Europa'yı Girit'e kaçırmış, bu birleşmeden Girit kralı Minos dünyaya gelmiştir. Bellerophontes'in kızı Laodamea'yı hamile bırakmış, bu birleşmeden Troya Savaşı sırasında, Lykia kralı olarak Troyalılar'dan yana savaşa katılmış olan ünlü kahraman Sarpedon doğmuştur. Su perisi Aigina'yı Oinone Adası'na kaçırmış, bu mympha Zeus'a Yunanlılar'ın en dürüstü, en haksever insanı olarak kabul edilen ve Hades (Ölüler Ülkesinin) yargıçlarından biri olan Aiakos'u doğurmuştur. Irmak tanrısı Asopos'un ya da Thebai kralı Nykteus'un kızı Antiope'ye âşık olmuş, bu çok güzel kıza bir satyros kılığına girerek yaklaşmış ve ondan Thebai'nin yö-

neticileri olacak Amphion ve Zethos adlı iki oğlu olmuştur. Arada bildiğimiz ve de bilmediğimiz pek çok olay meydana gelmiştir. Her şeyi bilen mitoloji şairleri, Zeus'un en son seviştiği ölümlü kadının, İo ve Danae'nin oğlu Argos kralı Perseus'un soyundan gelen, Amphitryon'un karısı ve Herakles'in anası Alkmene olduğunu söylerler. Zeus ona, kocasının kılığına bürünerek sahip olmuştur.

Hera, ailenin birliğini, düzenini sağlayan, onun koruyuculuğunu yapan, doğumlara kızı Eileithyia ile birlikte nezaret eden bir tanrıçadır. Çevirdiği dolaplar, acımasızlığı, yuvasını kurtarmak içindir. Zeus'un yaptığı bütün kural dışı "evliliklere" veya *sevişmelere* şiddetle karşı koymaya çalışmıştır. Bu bakımdan evliliğin, evlilikte sadakatin takipçisi olmuştur. Yalnız bir defa kafası kızarak, Zeus'un Metis'i yutarak kızı Athena'yı "kafasından doğurması" gibi bir şey yaparak, hiç kimseyle birleşmeden oğlu Hephaistos'u doğurmaya kalkmıştır. Bir defa da, Zeus'un İksion'un karısına at şekline bürünerek sahip olmasının ceremesini fena şekilde ödemek zorunda kalkmıştır. İksion, karısına yapılanların karşılığı olarak, Hera'ya sarkıntılıkta, hattâ tecavüzde bulunmaya kalkmıştır. Hera, bu aşağılayıcı davranış karşısında İksion'dan ziyade kocasını suçlu bulmuştur. Çünkü Zeus'un davranışları başkalarına aynı şeyi yapma hakkını vermiştir. Nitekim, kötü örnek olduğu için, tanrılar tanrısı, bu hakarete katlanmak zorunda kalmıştır.

Bütün bu anlatılanlar ve anlatılacak olanlar, Aphrodite'nin ve oğlu Eros'un yönlendirmesiyle, Zeus'u, insanî tutkunun, cinsel arzunun her türlüsünü yaşayan, bu duygunun tatmin edilmesi konusunda hiçbir engel tanımayan üretici bir varlık olarak; aslında, cinsel ilişkiler kurarak bir *sosyo-kültürel yapı* oluşturmaya, *politik etki alanını* genişletmeye, mevcut tâli-kültürleri *bütünleştirmeye* ve bu yüzden problemler yaratmaya çalışan bir *kral-tanrı* olarak resmetmeye; Hera'yı ise kural dışı ilişkileri kısıtlayan, barış isteyen engelleyici bir güç olarak tasvir etmeye çalışmaktadır. Diğer yönden her ikisinin de, kendi kendilerine üreyebilen, ayrıca hayvan kılığına da bürünebilen birer varlık olarak gösterilmek istenmesi, bir zamanların unutulmuş arkaik tanrı ve tanrıçaların birleştirilerek biseksüel birer tanrı ve tanrıça hâline dönüştürülmüş olabileceğini ve hayvanlara tapma döneminden kalma kültlerin, özellikle Mezopotamya, Mısır, Suriye ve Anadolu'da gelişmiş olan inanç kültürünün etkisinin hâlâ devam etmekte olduğunu akla getirmektedir.

Bu son iki oluşumu, bize ayrılan alanın sınırlı olması sebebiyle, yazımıza *bir sınırlama getirerek* en belirgin bir şekilde *İo ve soyunda* gözlemlemeye; özellikle de Yunanistan'da kurulmuş olan Mısır ve Fenike kolonilerinin Yunan mithosuna aksediş sürecinden bahsederek, aşklar ve

kız kaçırmalarla nasıl bir bütünleşme sağlanmış olduğunu göstermeye çalışacağız.

ZEUS İLE İO

Bu bölümde ve bunu takip eden bölümlerde, Zeus'un zincirleme aşk ilişkilerinden kaynaklanan karmaşık akrabalık düzeniyle kurmaya çalıştığı sosyo-kültürel ve politik ilişki ağını, önce ana unsur İo'dan başlayarak ve ürettiği soyla bağlantı kurarak anlatmaya çalışacağız.

Zeus'un, İo ile birleşmesinden Mısır'da Zeus'un Epaphos adlı bir oğlu dünyaya gelmiştir. Epophos, Mısır kralı olmuş ve Nil Irmağı'nın kızı Memphis ile veya Kassiopia ile evlenmiştir ve bu evlilikten, bugün Libya ülkesine adını vermiş olan Libya isimli bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Libya'nın, Zeus'un erkek kardeşi Deniz Tanrı Poseidon ile birleşmesinden Belos ile Agonor isimli iki oğlan çocuğu dünyaya gelmiş; Belos, Mısır'ın; Agenor ise Fenike'nin efsanevî kurucuları olmuştur. Avrupa kıtasına ismini vermiş olan ve öyküsünü anlatacağımız Europa, Agenor'un kızı; Semele ise Agenor'un Kadmos yoluyla torunu olur. Kısaca öyküsünü anlatacağımız Danae ile Herakles'in annesi Alkmene ise Belos'tan olma çocukların torunlarının torunlarıdır. Böylece Zeus, Europa, Danae ve Alkmene ile birleşerek pek çok kral soyu türetmiş olur. Semele ile birleşmesinden ise üzüm ve şarap tanrısı Dionysos dünyaya gelmiştir. İo, Batı'dan Yakın Doğu'ya gidip yerleşmiş olan; diğer dördü ise Yakın Doğulu ailelerden türeyerek Batı'ya gelip yerleşmiş ve ürettikleri nesillerle Yunan mitolojisine şekil vermiş olan kadın kahramanlardır. Önce, bu karmaşık yapının çekirdeğini oluşturan büyük büyük anne İo'yu tanımaya çalışalım.

İo, Peloponez'de,[4] Argos'da bulunan Hera Tapınağı'nın bir rahibesidir. Irmak tanrısı ve Argos kralı olan İnakhos'un kızıdır; Okeanos ile Tethys'nin torunudur. Bir gün, babasının adını taşıyan ırmağın kıyısından

[4] Peloponez Yarımadası'na (Mora'ya) adını vermiş olan Anadolulu kahraman Pelops, Zeus'un "Zenginlik" adlı dişi Titan Pluto ile eşleşmesi sonucu dünyaya gelmiş olan Lydia kralı Tantalos'un oğludur; Zeus'un ise torunudur. Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmiş, orada Elis kralı Oinomaos'un kızı Hippodameia ile evlenmiştir. Kızın babasına karşı kazanmış olduğu araba yarışından esinlenilerek başlatılmış olan Olympia Oyunları'nın da kurucusu olmuştur. Pelops da, torunu Pelopeia da "esmer yüzlü", "siyah gözlü", "siyah saçlı" olarak vasıflandırılır. Yunan mitolojisinde önemli bir yer işgal etmekte olan ve Troya Savaşı'nda Yunan ordularının başkomutanı olan Agamemnon ile kardeşi ve güzel Helena'nın kocası Menelaos ile Minos'un kızı Phaidra'nın kocası olan Theseus bu soydan gelen ünlü kahramanlardır. Pelops'un torunu ve torununun çocukları olurlar. Peloponez Yarımadası, Doğu'dan gelen göçmenlerin çoğunlukla yerleştikleri, koloniler kurdukları bir yerdir. Elis, adından sıkça bahsedeceğimiz Argos'un kuzeybatısına isabet eden bir şehirdir.

eve dönerken ulu tanrı Zeus onu görmüş ve bu güzel kıza gönlünü kaptırmıştır.

Aiskhylos'un *Hiketides / Yalvarıcılar* ve *Prometheus Desmotes/Zincire Vurulmuş Prometheus* adlı eserleriyle, Ovidius'un *Metamorphoses* adlı eserinde bize anlattıklarına göre, İo geceleri odasında yalnızken ve tatlı bir uykuya dalmışken, derinlerden gelen bir ses şu sözleri ona fısıldamaya başlamıştır: "Erkeklerin en yücesi özleyip dururken seni, niçin böyle yatağında yalnız yatıyorsun? Zeus, senin için yanıp tutuşurken, Aphrodite'nin gerdeğine seninle birlikte girmeyi arzularken karşı koyma onun bu isteğine; kalk git Lerna'nın çayırlarına, babanın koyunlarının ve sığırlarının otladığı o yemyeşil çayırlara." Kızcağız, geceleri rüyasında hep bu cinsten sesler duymaya başlamıştır. O ses kulağına "Zeus'un gözleri orada seni görsün doya doya, karşı koyma ona, girsin gönlüne ve koynuna, ersin tanrısal mutluluğa o çayırlarda" diyormuş. Kızcağız, geceleri duyduğu sesleri babasına anlatmış, babası da kâhinlere, bilicilere danıştıktan sonra bu sesin tanrılar tanrısı Zeus'un sesi olduğuna kanaat getirmiş, yıldırımlarıyla yakıp yok etmesin, yitirmesin soyunu sopunu diye kızını evden kovup uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. İo, evden uzaklaşıp Lerna'nın çayırlarının ötesinde sık ağaçlarla kaplı bir yere geldiğinde, olanı biteni herkesin gözünden saklayabilmek için dünyanın üzerine bir bulut inmiş. Bu bulut kızı doyasıya sarmış sarmalamış ve İo'nun kızlığını bu kuytulukta almış.

Bu sıralarda Olympos'ta tanrıça Hera, kocasını arayıp duruyormuş. Bir ara gözü dünyaya ilişmiş, bakmış ki, gün ışığının aydınlattığı böyle parlak bir günde, dünyaya karanlık bir bulutun gölgesi düşmüş. Bir şeylerden kuşkulanan Hera, ne olup ne bitiyor diye yeryüzüne inerek hemen Lerna'ya koşmuş. Karısının gelmekte olduğunu sezen Zeus, yakalanmak korkusu ile sevgilisini güzel beyaz bir düveye dönüştürmüş. Bir rivâyete göre, bu işi Hera yapmış. Mitoloji yazarlarından bazılarına göre ise bizzat İo'nun kendisi, Hera'nın hışmından kurtulabilmek için kendi kendisini düveye dönüştürmüştür. Her neyse, ister Hera'nın hışmına uğradığı için, isterse Hera'nın hışmından kurtulmak için düveye dönüşmüş olan İo, bundan böyle büyük acılar içerisinde dünyayı dolaşacak, İonia sahillerine ve denizine kendi adını verecek, bugünkü İstanbul Boğazı'nın adını "İnek Geçidi" anlamına gelen Bosphoros'a dönüştürecektir. Kafkaslar'dan aşağıya sarkıp Mısır'a varıncaya kadar beyaz bir düve olarak dolaşmaya mahkûm olacaktır.

Biz tekrar olayın başına, âşıkların yakalandığı ana; bizim kanımızca Zeus'un, sevgilisini karısının hışmından korumak için güzel bir düveye dönüştürdüğü o ana geri dönelim. Zeus, karısından korktuğu için, bugü-

nün hovardaları gibi her şeyi tekrar tekrar inkâr etmiştir. Bu düvenin, neyin nesi olduğunu, soyunun sopunun kim olduğunu bilmediğini söylemiştir. Sonunda, Hera'nın bu güzel düveyi kendisine armağan olarak vermesini istemesi üzerine, yapacak bir şeyi kalmamış ve düveyi karısına teslim etmiştir. Kocasının ne gibi kılıklara girip neler yaptığını bilen Hera, kendini güvenceye almak, bu güzel kızı Zeus'tan uzak tutmak için İo'yu, bir rivâyete göre bin gözlü, bir rivâyete göre yüz gözlü, bir rivâyete göre de ikisi önde ikisi arkada olmak üzere dört gözlü güçlü bir deve, çoban Argos'a teslim etmiştir. Bize göre yüz gözlü olan bu devin, iki tanesi dinlenmek için uyurken diğer gözleri fıldır fıldır etrafı gözlüyormuş. İşte bu dev, bu düveyi gündüz çayırlarda gezdirir otlatır, güneş batınca da gider bir mağaraya kapatır, kızı masum boynundan bir yere bağlarmış. İo, ağaç yaprakları, acı otlar yer, çoğu zaman çıplak toprak üzerinde yatar, çamurlu sular içmek zorunda kalırmış. Kollarını uzatmak istese uzatamaz, ağzından sevimli bir ses çıkartmak istese kendi sesinden kendisi bile ürkermiş. Bir gün, her zaman gezip dolaştığı, oynadığı nehrin, babası İnakhos'un nehrinin kıyılarına geldiği zaman suyun aksinde başındaki o acayip boynuzları, ellerindeki ve ayaklarındaki parmakların yerini alan o acayip toynakları görmüş, görünüşünden adamakıllı ürkmüştür. Irmak perileri (ırmak *nympha*ları), hattâ babası İnakhos bile onun kim olduğunu bilememiş; babasının ve kızkardeşlerinin peşinden gitmiş, onların sırtını okşamalarına izin vermiş, yaşlı babasının verdiği bir tutam otu yemeye çalışırken babasının ellerini yalamaya çalışmış, avuçlarını öpmüş ve kendisini tutamayıp ağlamaya başlamıştır. Nihâyet uzun zamandan beri kızını aramakta olan babasına kim olduğunu bildirmeyi başarabilmiştir. Bu şekilde sevinir, üzülür ve hayıflanırken, yüz gözlü Argos, onu oradan sürüp başka bir yere gitmeye zorlamıştır.

Tanrıların tanrısı, göklerin hâkimi Zeus, bu manzaraya daha fazla dayanamayıp her türlü hileye yatkın olan oğlu Tanrı Hermes'i yanına çağırarak Argos denen şu asık suratlı çobanın öldürülmesini emretmiştir. Hermes de yerli bir çoban kılığına girerek Argos'a, bütün gözleri kapanıncaya kadar, kaval çalmış, masallar anlatmış, sonunda Argos'u tümüyle uyutmuştur. Önce gözlerini oymuş, sonra da kafasını keserek koca vücudunu bir uçurumdan aşağıya atmıştır. Hera, bu durum karşısında pek bir şey yapamamıştır. Moskhos'un bildirdiğine göre, korkunç çobanı tavus kuşuna dönüştürmüş veya Ovidius'un bildirdiğine göre, gözlerini kendi kutsal kuşu olan tavuskuşunun kuyruğuna serpiştirerek onu süslemiştir (*Metamorphoses*, I. 722-3). Kendisine sadâkatle hizmet eden bu çobanı, hiç olmazsa bu şekilde olsun, ebedîleştirmeye çalışmıştır.

Hera, öyle kolayca pes edecek tanrıçalardan değildir. Aşkın kıskançlığıyla, içini yakan korkunç kinle bu kızın peşini bırakmamıştır. Bu sefer, İo'nun peşine bir sığır sineği musallat etmiştir; "sinek tuttu" deyiminin de ifade ettiği gibi, sürünün dağılmasına sebep olan, çobanları korku içerisinde bırakan acımasız bir sineği kızın peşine takıp, onu deliye çevirip diyar diyar, aç susuz dolaşmaya mahkûm etmiştir. Bu sinek onun, bir parça olsun durup dinlenmesine, bir tutam ot yemesine bile izin vermemiştir. Denizleri, karaları dolaşmış, İstanbul Boğazı'ndan geçmiş, Kafkas Dağları'nda zincire vurulmuş Prometheus'u görmüş, ondan sonunun ne olacağını öğrenmiştir. Mısır'a, Nil kıyısına ulaştığı zaman ise, sudaki aksinde, Zeus'un bir dokunması ile, gene o eski beyaz güzel kız hâline dönüştüğünü görmüştür. Genç kızken sevиştiği, ineğe dönüştükten sonra da boğa kılığına bürünerek cinsel ilişkisini sürdürmüş olan Ulu Tanrı'ya, Herodotos'un belirlemesiyle (*Historiai*, II. 153) Yunan dilinde Epaphos denen ve Mısır'ın kutsal boğası olduğu söylenen Apis'i doğurmuştur.[5] Prometheus'un zincirlerini kıracak, onu prangalarından kurtaracak olan Herakles, işte Europa, Dionysos'un anası Semele gibi, İo soyunun Belos kolundan gelen, Zeus ile Perseus'un torunu olan, Zeus'un Alkmene ile birleşmesinden türemiş ve Yunan mithosunun bel kemiğini oluşturmuş bulunan; Sümer-Akkadlı Gilgamesh ve Samson gibi kötülüklerle savaşmış Yakın Doğulu bir kahramandır.

Zeus, Hera'dan korkusundan, söz konusu edeceğimiz kadınlarla birleşirken ya kendisi şekil değiştirmiş ya da onların şeklini değiştirmek zorunda kalmıştır. Ama bu öykülerde, önemli bir başlangıç teması olarak, inek ve boğa figürü, Dionysos'ta bile görüleceği üzere, karşımıza tekrar tekrar çıkmıştır. Başka olaylarda da, hattâ Hera'nın "İnek Yüzlü" veya "İnek Gözlü" oluşunda karşımıza çıkmış olan bu inek ve boğa *archetypei*, Yunan mithosunda Yakın Doğu etkisinin, özellikle Argos'ta, önemli bir rol oynadığına işaret ediyor görünmektedir. Hera ile yakın ilişki içerisinde bulunduğu zaman bu figürün çoğu zaman cezalandırılmış olması, belki

---

[5] M. L. West'in belirlediği üzere, bu öyküde, Yakın Doğu öyküleriyle benzeşmeler belirgindir. Eski-Babilonya devresinden Yeni-Assur dönemine kadar geçen sürede, genç boğa Ay-Tanrı Sin'in Geme-Sin (Sin'in Kızı) denen bir düveye âşık olduğunu görüyoruz. Geme-Sin, doğum süresi tamamlandığında, doğum sancılarının feryatlarını duyan göklerin tanrısı Anu, ona yardımda bulunmak üzere iki kızını göndermiştir. Bu kızlar, düvenin alnını bir yağ ile ovmuşlar ve üzerine "doğurma suyu" serpmişlerdir. Hurro-Hitit mitolojisinde, Güneş-Tanrı gökten aşağı bakmış ve çok çekici bir inek görmüştür. Tanrı, genç bir erkek kılığında gökten inmiş ve onu hamile bırakmıştır. Aynı şekilde, Ugarit'te, Fırtına-Tanrı Baal, bir ineğe âşık olmuştur. İnek, Baal'e bir yavru boğa doğurmuştur. Baal'in kız kardeşi tanrıça Anat, Sapan Dağı'na giderek muhteşem olayı Baal'e haber vermiştir. Bu öyküde Anat, Hera gibi hem bir kız kardeş, hem de bir tanrıçadır (*The East Face of Hellicon*, Oxford: Oxford University Press, 1997, ss. 443-445).

de Yunanistan'da ve Batı Anadolu'da güçlü bir kült durumunda bulunan Hera tapınmasına saygısızlığı önlemek, tapmağa gerekli ihtimamı göstermek, rahibelere disiplini aşılamak içindir. Nitekim Hera'nın bir başka öyküsünde gene bu inek figürü ile karşılaşmaktayız.

Hatırlanacağı üzere İo, Belos'un oğlu Danaos'un gidip yerleşeceği Argos şehrindeki Hera Tapınağı'mn bir rahibesiydi ve rahibelere yakışmayan bir iş yapmıştı. Bu bakımdan, şimdi anlatacağımız olayın Argos'ta cereyan etmiş olması, bir tesadüf eseri olmasa gerektir. Proitos, bir Argos kralıdır. Proitos'un bir rivâyete göre iki, başka bir rivâyete göre üç kızı vardır. Bu kızlar, olgunluk yaşma ulaştıkları zaman Hera'nın hışmına uğramış ve delirtilmişlerdir. Bir rivâyete göre Hera'dan çok daha güzel oldukları için onun kıskançlığını üzerlerine çekmişlerdir. Diğer bir rivâyete göre ise orada bulunan Hera Tapınağı'nı küçümsemişler, alaya almışlar, babalarının sarayının daha büyük zenginlikleri bulunduğunu söylemişlerdir. Daha başka bir rivâyete göre, tanrıçanın heykelinin elbisesinden altın parçaları koparıp kendileri kullanmışlardır. Bu yüzden de Hera tarafından düve hâline dönüştürülüp memleket içerisinde deli danalar gibi dolaşmaya mahkûm edilmişlerdir.

Hem Aigyptos'un hem de Danaos'un torununun oğlu olan Proitos, kızlarını bu durumdan kurtarabilecek birisi olarak bilici Melampous'u ülkesine davet etmiş, Melampous da ülke topraklarının üçte birini kendisine, diğer üçte birini de kardeşi Bion'a verdiği taktirde, kızlarını delilikten kurtarabileceğini söylemiştir. İstenmiş olan bu ücreti çok bulmuş olan Proitos, diğer kadınlarla birlikte kızlarının daha fazla delirmiş olduğunu, kadınların çocuklarını öldürdüğünü, evlerini terk ettiklerini görünce teklifi kabul etmiş; Melampous da delileri iyileştirerek ve kızlardan birisiyle evlenerek Argos'a kral olmuştur (Apollodoros, *Bibliotheke/ The Library*, II. 2.2-3.1). Heredotos'a göre işte bu Melampous'tur ki, Dionysos dinini Kadmos'tan ve Boiotia'ya yerleşmiş olan Fenikeliler'den öğrenip Yunanlılar'a öğretmiştir (*Historiai*, II. 49).

ZEUS İLE KALLİSTO

Zeus, bir gün Arkadia'da dolaşırken güzel bir kız görmüş ve ona iliklerine kadar âşık olmuştur. Aşk ateşiyle yanıp tutuşmaya başlamıştır. Adı Kallisto olan bu kız, bazı mitoloji şairlerine göre bir orman perisidir, bazılarına göre kral Lykaon'un kızıdır, bazılarına göre de Thebai kralı Nykteus'un kızlarından biridir. Biz bu öykünün ayrıntılarını verirken, Ovidius'dan yararlanarak *(Metamorphoses*, II. 409-507), Kallisto'nun Lykaon'un kızı olarak başından geçenleri anlatmaya çalışacağız.

Bize anlatılanlara bakılacak olursa, Kallisto, öyle yün eğirerek, saçlarına çeşitli şekiller vererek vakit geçiren bir kız değildir. Avcı Tanrıça Artemis'in avcı kızlarından biridir. Bir iğne ile tutturulmuş sade bir tunik giyen kızlardan biridir. Dalgalı saçları beyaz bir kurdelâ ile başının arkasında toplanmıştır. Elinde hafif bir mızrakla yay tutmaktadır. Artemis'i simgeleyen diğer bir avcı kız olan Atalante'ye benzemektedir. Bu tabiî hâliyle, bu soyut güzelliği ile Zeus'un çok hoşuna gitmiştir. Kızcağız, balta girmemiş bir ormanın içerisine daldığı zaman, güneş alçalmaya başlamıştır. Burada, tirdanını omuzundan çıkarmış, esnek yayını çözmüş, çimenlerin üzerine uzanmıştır. Başını, tirdanının üzerine koyarak dinlenmeye başlamıştır. Zeus, onu bu şekilde yorgun ve savunmasız bir hâlde görünce, olup bitenden karısının hiçbir şekilde haberi olamayacağını düşünerek, kıza yanaşmayı aklına koymuştur. Haberi olacak olursa da, karısının serzenişlerine, kızıp söylenmelerine aldırmayacak, arzusuna nail olmaya çalışacaktır. Zaman kaybetmeden Artemis'in görünümüne bürünerek ve onun gibi giyinerek kıza şöyle seslenmiştir: "Bana arkadaşlık eden kızların en azizi, en sevgilisi olan sen, nerelerde avlanıyordun? Hangi dağın yamaçlarında dolaşıyordun?" Otların arasından doğrulup karşısında Artemis'i gördüğünü zanneden Kallisto, "Selâm sana kutsal tanrıça" diyerek cevap vermiş, "İsterse bu sözlerimi duysun, ama benim için Zeus'tan daha büyüksün" diyerek tanrıçaya bir de iltifatta bulunmuştur.

Zeus, bu sözleri duyunca gülümsemiş, Artemis'i kendisine tercih ettiğine memnun olmuştur. Artemis'in Kallisto'yu yanında gezen kızları öptüğünden çok daha ateşli bir şekilde öpmüştür. Kızı kucaklamış, anlatmaya başladığı av hikâyelerini keserek ona gerçekten kim olduğunu da gösterivermiştir. Kallisto, bir kadının sahip olduğu bütün güçle karşı koyup mücadele etmeye çalışmış ama bir şey yapamamıştır. Zeus'la kim başa çıkabilir ki! Olan olmuş, Zeus, gökyüzüne doğru havalanırken, kızcağız şaşkınlığından mızrağını, tirdanını ve yayını almayı bile akıl edemeden ve utanç içerisinde, sırrına ortak olduğu için nefret ettiği bu ormandan bir an önce kaçıp kurtulmaya çalışmıştır.

Zaman geçmiş, Artemis onu bir gün, Meanalos tepelerinde arkadaşlarıyla birlikte avlanırken görmüş, öldürdüğü canavarlardan dolayı gururlanmış ve onu kutlamıştır. Zeus'un gene kılık değiştirerek kendisine seslendiğini zanneden Kallisto, ürküp bir yerlere saklanmaya çalışmıştır. Ama sonra Artemis'i nympha'larla birlikte gezerken görünce korkusunu yenmiş ve kafileye katılarak onlarla birlikte gezmeye başlamıştır. Zavallı Kallisto!.. Bir kimsenin günahını gizlemesi, içinde saklamaya çalışması ne kadar güç bir şey. Gözlerini yerden kaldıramıyor, olanı biteni yüzün-

den anlayacaklarından korkuyormuş. Bundan böyle Artemis'in yanına sokulamıyor; onun gözde maiyetinden olamıyormuş. Artemis, kız oğlan kız bir tanrıça olmasaydı, onda suçluluğun delili olarak pek çok şeyin var olduğunu görebilirdi. Artemis, öyle şeylere aklı eren bir tanrıça değildir. Dokuz ay geçmiş, tanrıça, yakıcı güneşin altında avlanmaktan yorulmuştur. Etrafındaki kızlarla birlikte serinlemek için bir koruya dalmıştır. Orada kumlu yatağında şırıldayarak ses veren bir akarsu vardır. Artemis, keyiflenerek ayaklarını suya sokmuş ve beraberindekilere seslenerek, "Burada kimsecikler yok, haydi soyunup bu suda bir güzel yıkanalım" demiştir. Diğer kızlar elbiselerini çıkarırken Kallisto, mazeret bulmaya çalışmıştır. Ama, tereddüt ettiğini gören arkadaşları bir çırpıda tuniğini çıkarıp onu üryan bir hâle getirivermiştir. İşte o zaman, vücudundaki değişikliğin ve işlediği günahın farkına varmışlardır. Kallisto korkudan âdeta donup kalmıştır; suçunun delilini elleriyle boşu boşuna örtmeye çalışmıştır. Çabaları boşunadır. Olanları Artemis de görmüş, kutsal pınarı kirletmesin diye suya girmesini engellediği gibi, onu gurubundan da dışlamıştır.

Gökyüzünün ve yıldırımların güçlü sahibi Zeus'un karısı Hera, uzun zamandan beri olup bitenlerin farkındadır. Bu ölümlüye çok büyük bir ceza vermeye kararlıdır ve uygun bir fırsat çıksın diye de beklemektedir. Artık işi geciktirmek için hiçbir sebep kalmamıştır. Ona rakip olmaya çalışan bu kız, Zeus'a Arkas isimli bir çocuk doğuracaktır.[6] Sadece bu bile yeter sebeptir. Kendisine yapılan kötülüğün herkes farkına varacak, bu çocuğun doğumu kocasının ona olan sadakatsizliğinin bir delili olacaktır. Kalbinde öfke, gözlerinde büyük bir kin ile Kallisto'ya baktıktan sonra, "Ama cezasız kalmayacaktır" diye söylenmiştir. Kocasına bu kadar hoş gelen bu güzelliğin canına okumaya kararlıdır. Bu sözleri söyler söylemez de rakibinin alnının üzerine dökülmüş olan saçlarını yakaladığı gibi öyle bir çekiş çekmiştir ki, kızcağız yere boylu boyunca kapanıvermiştir. Kallisto yerde upuzun yatarken, kollarını açıp ondan merhamet dilemeye çalışmış; fakat, bu kollar, hemen kalın siyah kıllarla kaplanmaya başlamış, elleri yuvarlaklaşarak birer pençeye dönüşmüş ve ayak vazifesi görmeye başlamıştır. Bir zamanlar Zeus'un hayran kaldığı o sevimli yüzü şekil değiştirerek uzun kocaman bir ağıza dönüşmüştür. Tanrıça, onun konuşma gücünü ve yeteneğini de elinden almıştır; ağzın-

---

[6] Kallisto'nun çocuğunu bir insan olarak mı, yoksa bir ayı olarak mı ve ne şekilde doğurduğu mithosta açık bir şekilde belirtilmemiştir. Ancak Pausanias, Zeus'un talimatıyla Hermes'in Arkas'ı Kallisto ölmeden önce, Dionysos'ta olduğu gibi, anasının karnından çekip aldığını söylemektedir (*Periegesis tes Hellados*, Perter Levi çevirisi, *Guide to Greece*, London: Penguin Books, 1971, Vol. 2, Arkadia, Book VII. 3.6; s. 375).

dan çıkan her ses, işitenleri korkutur hâle gelmiştir. Ruhu ve aklı değişmediği hâlde, kendisi bir ayı olmuştur. Bu şekilde bir zaman onların olan tarlalarda kim bilir kaç defa dolaşmıştır. Bir zamanlar kendisine ait olan evin önündeki ıssız ormanda kaç defa uyumak istemiş ama korkudan uyuyamamıştır. Kim bilir kaç defa şu kayalık tepede havlayan av köpekleri tarafından kovalanmıştır. Bir zamanların ünlü bir avcısı olan bu kız, kim bilir kaç defa avcıların elinden korkuyla kaçıp kurtulmaya çalışmıştır. Kendisinin de bir ayı olduğunu unutarak ayılar, kurtlar görmesin diye, kim bilir kaç defa korkup saklanmıştır. Zeus'un bir zamanlar kurt hâline dönüştürdüğü babası Lykaon'dan[7] bile korkup kaçmak zorunda kalmıştır.

Lykaon, Zeus tarafından iğfal edilmiş olan kızının öcünü almak için tanrıların tanrısına, Lydia kralı Tantalos gibi, insan eti yedirmeye, üstelik Zeus'un oğlu ve kendi torunu Arkas'ı öldürerek onun etleriyle babasına ziyafet çekmeye kalktığı için kurda dönüştürülmüş; hattâ Zeus, onun evini barkını da yerle bir etmiştir.

Ulu Tanrı, Dionysos-Zagreus'ta olduğu gibi, Arkas'ın parçalarını biraraya getirerek onu tekrar diriltmiş ve büyütmeleri için keçi çobanlarına emanet etmiştir. Bir gün Arkas, on beş yaşlarına geldikten sonra, ava çıkmış ve ormanda annesiyle karşılaşmıştır. Annesi onu görünce karşısında tanıdık bir yüz görmüş gibi kaçmadan durmuştur. Oğlan, gözlerini bir türlü kendisinden ayıramayan canavardan korkup kaçmaya çalışmıştır; çünkü onun kim olduğunu bilmiyordur. Kendisine yaklaşmaya çalışan bu canavara bir mızrak atıp onu tam kalbinden vuracağı sırada, güçlü tanrı Zeus oğluna mâni olmuş, annesine karşı bir cürüm işlemekten, böylece onu Erinys'lerin takibine uğramaktan kurtarmıştır. Sonra, her ikisini de, rüzgârın önüne katarak göğe çıkarıp birbirine komşu iki yıldız kümesi hâline dönüştürmüştür. Kallisto, Büyük Ayı olmuş; Arkas ise, Küçük Ayı denilen takımyıldız hâline gelmiştir. Bu acı hasret böylece sona ermiş, ana ve oğul birbirlerinden bir daha hiç ayrılmaz olmuşlar ve gökyüzünün yüksek kısımlarında beraberce dolaşmaya başlamışlardır.[8] Ne var ki, Ze-

---

[7] İsmi, "lykos/kurt" ve bir Anadolu ülkesi olan Lykia ile ilişkili bulunan Lykaon adı, aynı zamanda "Lykaios" unvanlı Zeus ile de ilişkili bulunmuştur.

[8] Theony Condos, Pseudo-Eratosthenes'in *Catasterismi* ve Hyginus'un *Poeticon Astronomicon* veya *De Astronomia* adlı eserlerinin çevirilerini yapıp notlandırdığı *Star Myths of the Greeks and Romans* (Grand Rapids: Phanes Press, 1997) adlı kitabında, Artemis'in Arkadia'nın tamamında tapılan bir tanrıça olduğuna, ekseriya "en fazla sevilen" anlamına gelen "Kalliste" unvanıyla anıldığına işaret etmektedir. Ayrıca, Kallisto'nun Artemis'in kutsal hayvanı olan ayıya dönüştürülmüş olduğunu; Arkadia'da bulunan Lykaon Dağı'nda Zeus-Lykeus'un bir tapınma yerinin bulunduğunu; Küçük Ayı takımyıldızına "Fenikeli" adı verildiğini ve Büyük Ayı'dan daha doğru bir şekilde denizcilere rehberlik ettiğini; Büyük Ayı'nın İo'nun soyundan Agenor'un oğ-

us'un babası Kronos'a karşı yaptığı savaş sırasında Hera'yı yanına alıp korumuş ve büyütmüş olan Titan Tanrıça Tethys, Hera'ya karşı duyduğu sevgi ve saygıdan dolayı, bir deniz tanrıçası olarak, bu yıldız kümesinin ufukta alçalıp denizde yıkanmasına asla müsaade etmemiştir.

Şimdi Albert Henrichs'in "Three Approaches to Greek Mythography" (Jan Bremmer, ed., *Interpretations of Greek Mythology*, London: Routledge, 1988, ss. 256-257) adlı yazısında verdiği bir tablodan yararlanarak, pek çok mitoloji şairine ilham kaynağı olmuş olan Kallisto öyküsünün dinamiğine biraz daha yakından bakmaya çalışalım. Bu tablo bize Hesiodos, Amphis, Apollodoros, Schol. D (A), Kallimakhos, Pausanias ve Ovidius gibi mitoloji yazar ve şairlerinin bu öyküyü anlatırken ne kadar serbest hareket etmiş olduklarını, çeşitli yorumlar ve ilâveler yaparak mithosu ne derece değiştirmiş olduklarını çok açık bir şekilde göstermektedir. Anlatım şekillerinden ilham alarak belirleyeceğimiz temalar üzerinde durmaya ve bu vesileyle İo ile Kallisto'nun bir karşılaştırmasını yapmaya çalışalım. İo olayında olduğu gibi Kallisto da, yasak bir aşk yaşamakla ve yasak bir cinsel ilişkide bulunmakla aile hayatını korumakla görevli olan bir tanrıçanın, Hera'nın buyruklarına aykırı hareket etmiştir; aile hayatının kutsiyetini ihlâl etmiştir. İo, bu işte istekli davranmış, Kallisto ise bakire kalacağına dair Artemis'e söz verdiği hâlde, kendisini koruyamadığı, bekaretini yitirdiği için suç işlemiştir; ayrıca bu birleşmeden bir haz da duymamıştır. Buna rağmen bakire bir tanrıça olan Artemis tarafından cezalandırılmıştır; hattâ bir rivâyete göre ayıya dönüşmüş olduğu için Hera'nın teşviki ve kandırması ile Artemis tarafından vurulup öldürülmüştür. Her iki tanrıça da, kurallara aykırı hareket etmeyi, tanrılara sadakatsizliği, verilen söze riayetsizliği cezalandırmışlardır. Bu, aslında dinin ve toplum hâlinde yaşamanın kurallarını ihlâl etmenin bir cezasıdır.

İo, ehlî bir hayvan olan inek şekline dönüştürülmüş, yaban illerde dolaştırıldıktan, ceza çektikten sonra tekrar insan kılığına sokulmuş ve meşru bir evlilik hayatı yaşamaya başlamıştır. Kallisto ise vahşî bir hayvan olan ayıya dönüştürülmüş; tabiattaki yaşama tarzına da uygun düşecek şekilde, ev ve yuva çevresinden uzak kalmaya mahkûm edilmiştir. Burada mithos şairlerinin yapmış olduğu bir yakıştırma ile karşılaşıyoruz. Görülüyor ki sonunda, ehlî olan ehlî olarak kalmıştır.

Peloponez'de, Mora Yarımadası'nda, ismi "arkos" (ayı)tan türetilmiş olan merkezî konumdaki dağlık Arkadia'da, Hermes'in bir rivayete göre

---

lu, Europa'nın kardeşi Phoiniks'in kızı Phoinike adıyla anıldığını, Kallisto ile de aynîleştirildiğini ve adının Phoinike-Kallisto olduğunu söylemektedir (ss. 199-200, 203-204).

dişi bir keçiden (Hybris'ten) doğma oğlu, keçi ayaklı, keçi kulaklı, keçi boynuzlu bir kır tanrısı olan Pan'ın diyarında meydana gelmiş olan bu olaylar, çok büyük bir ihtimalle, Akha'lar (Yunanlılar) bu bölgeye gelmeden önce, başka birtakım dinî geleneklerin, özellikle hayvana tapınma kültlerinin yaygın bir şekilde bulunduğunu göstermektedir. Nitekim, bir ayı şeklinde heykelleri yapılmış olan Kallisto, Arkadia'da, tanrısal mevkie yükseltilmiş bir yaratıktır. Pausanias, onun mezarının ağaçlıklı yüksek bir tepede olduğunu, tepenin yüksek bir yerinde de bir Artemis-Kalliste kutsal-tapınma yerinin bulunduğunu söylemektedir (*Guide to Greece*, Arkadia, 35.8; s. 459).

Peloponez'in kuzeydoğu bölgesinde varlığını sürdürmüş olan İo veya Hera-İo tapınması da "İnek Yüzlü" veya Homeros'un deyimiyle "İnek Gözlü" Hera tapınması da, Kallisto'nunki gibi, zamanla menşeleri ve ritüel kısımları unutulmuş, bir miktar şekil değişikliğine uğrayarak Yunan mitolojisine bir hayvana dönüşme öyküsü şeklinde dahil edilmiştir. Bunları, bir zamanlar üstün özellikleri bulunduğuna inanılan veya korkulan ve bu yüzden saygı duyulan birtakım hayvanlara tapma döneminden kalma artıklar olarak kabul etmek fazla yanıltıcı olmasa gerekir. Nitekim İo, geleneksel olarak, Mısırlı tanrıça İsis tapınmasını ihdas etmiş bir yaratık olarak kabul edilmiştir. Onun iki harften oluşan isminin de aralarında bulunduğu ilk alfabenin beş harfini icat ettiğine; dolaşmalarının ise ayın safhalarına karşılık olduğuna ve bir Ay-Tanrıça olduğuna inanılır, inek boynuzları bulunan Ay-Tanrıça İsis gibi.[9]

Unutmamak gerekir ki, Arkas'ın isim babalığı yaptığı Arkadia ve bütünüyle Peloponez, bir zamanlar Mısırlılar'ın yoğun bir şekilde yerleştiği, hayvanların tanrılaştırıldığı, mumyalandığı veya insan vücutlu hayvan başlı tanrı ve tanrıçaların her türlüsünün bolca bulunduğu Mısır'ın bir kolonisi olmuştur. Mitolojik kanıtlar da, eski Yunan yazar ve tarihçileri de bu görüşü paylaşmaktadır. İo soyundan gelen Danaos ile Danaid'ler de, göreceğimiz üzere, Mısır'dan gelip bu bölgeye, İo'nun şehri olan Argos'a yerleşerek, halkayı tamamlamışlardır.

---

[9] Herodotos, Yunanlılar'ın Mısırlılar'a olan borçlarından bahsederken, Deniz Tanrı Poseidon ve Leda'nın oğulları olan Dioskur'lar hariç, Hera'nın, ocağı simgeleyen bir tanrıça olarak Hestia'nın, Zeus'un ikinci evliliğini yaptığı Themis'in, Üç Güzeller diye bilinen Kharit'lerin ve Nereus ile Doris'in elli kızı (Nereid'ler) ile bütün diğer tanrıların Mısırlılar tarafından bilindiğini; Yunalılar'ın bunları Mısırlılar'dan *almış olduklarını*; Poseidon'un ise onlara Libya'dan gelmiş olduğunu söylemektedir (*Historiai*, II. 50).

ZEUS İLE DANAE

Daha önce de değindiğimiz üzere, İo'nun torunu Libya'nın ikiz oğlundan birisi olan Belos, Assur'un, Arabistan'ın, Mısır'ın, Habeşistan'ın ve Libya'nın kralı olmuştur. "Efendi, lord" anlamına gelen Semitik kelime "baal"in Yunan mithosuna aktarılmasıyla Belos adını almış olan bu oğul, aralarında Akrisios, Proitos, Danae, Parseus, Zeus'un kocası kılığına girerek hamile bıraktığı Alkmene ve oğlu Herakles'in de aralarında bulunduğu pek çok kral ve kraliçe soyu ile birçok ünlü mitolojik kahramanı üretmiştir. Başka bir ifade ile, ikiz kardeşi Agenor'un soyu ile birlikte bu Mısır ve Fenike soyu, böylece, Yunan mitolojisinin, hattâ kültürünün oluşmasında çok önemli bir rol üstlenmiş bulunmaktadır.

Belos'un, Ankhione'den Aigyptos, Danaos ve Kepheus isimli üç oğlu dünyaya gelmiştir. Belos, Arabistan'nın idaresini Aigyptos'a, Libya'nın idaresini Danaos'a, Habeşistan'ın idaresini de Kepheus'a bırakmıştır. Daha sonra Aigyptos Mısır'ı da hudutları içerisine alarak Libya'yı tehdit eder bir duruma gelmiştir. 48 oğlunu Danaos'un 48 kızı ile evlendirmek ve bu yolla Libya'ya da hâkim olmak istemektedir. Bu tehdidin farkında olan Danaos, bu evliliğe razı olmadığı gibi, bu akraba evliliğinin tanrıların yasalarına da aykırı olduğunu düşünmektedir. Zeus'un *Libya'da başından doğurduğu* Tanrıça Athena'nın da yardımıyla büyük bir gemi yaptırarak, 48 kızı ile birlikte İo'nun doğup büyüdüğü Argos şehrine gitmeye karar vermiştir.

Aiskhylos, *Agyptioi / Mısırlılar*, *Hiketides / Yalvarıcı Kızlar* ve *Zincire Vurulmuş Prometheus* adlı eserlerinde, arzu ile gözleri kararmış olan bu amca oğullarının kızların peşinden Argos'a geldiklerini, Danaos'un talimatı üzerine, biri hariç diğer kızların, bu oğlanların hepsini gerdek gecesi bıçaklayarak öldürdüklerini, bu yüzden ölüler ülkesine göçtüklerinde dibi delik bir fıçıya su doldurmak zorunda kaldıklarını, katil olacağına kahpe olmayı yeğleyen kız Hipermestra'nın ise bir çocuk doğurduğunu ve bu kızın ve kardeşlerinin Mykenai yakınlarındaki Argos'ta Danaos soyunun üremesine sebep olduğunu söylüyor. Unutmamak gerekir ki, Troya Savaşı'na katılan Yunanlılar'a, *İlyada*'da, bütün Yunanistan ordusunu temsil etmek üzere "Akha'lar" dendiği gibi, bir zamanlar Avrupalılar'ın kral soylarını üretmek için yarıştıkları "Arî" denen ırktan olduklarını zannettikleri "Danao'lar" da denmektedir.

İsminin İbranice olduğu düşünülen Danae, hem Aigyptos'un, hem de Danaos'un soyundan gelen bir kızdır. Argos kralı olan Akrisios ile Eurydike'nin kızıdır. Kâhinler, biliciler bu kızdan doğacak bir oğlan çocuğunun Akrisios'un tahtını elinden alacağına dair bir kehânette bulunmuştur.

Bu yüzden Akrisios, kızını her türlü erkeğin tasallûdundan korumak için tunç levhalarla kaplı bir odaya kapatıp, etrafına gözcüler diktiği hâlde, Zeus âşık olduğu bu kıza, Titian'ın bir tablosunda da tasvir ettiği gibi, yağmur olup altın damlaları şeklinde ulaşmış ve onu hamile bırakmıştır. Çocuk doğmuş, olaydan haberdar olan baba, kızını da, torununu da bir sandığa koyarak denize atmıştır. Anne ve oğulun hayatları Zeus'un koruması sayesinde kurtulmuştur. Sonunda, Zeus ile Danae'nin oğlu Perseus büyüyüp ünlü bir kahraman olmuş, öldürdüğü deniz canavarına mükâfat olmak üzere büyük amcası Habeşistan kralı Kepheus'un kızı Andromeda'yı alıp Yunanistan'a getirmiş, ondan pek çok da çocuk sahibi olmuştur.

Zeus, bu ailenin güzel kızlarına, torun-morun demeden neden bu derece düşkünlük göstermiştir? Mithos, Yunanistan'da şehir kurmuş ünlü kralları, kahramanları neden Yakın Doğu ile ilişkili hâle getirmek ihtiyacını duymuştur? Doğu'nun zenginliği, medeniyet seviyesindeki üstünlüğü mü, yoksa o ülkelerdeki tanrılaştırılmış kral soylarının veya Lydialı Tantalos ve Kadmos örneğinde olduğu gibi, sofralarında tanrı ağırlayan kral soylarının asaleti mi buna sebep olmuştur? Yoksa bu kaynaşma, Yunanlılar'ın Yakın Doğu ile olan alış verişleri veya koloni kurma çabaları sebebiyle Doğulu efsanelerin Yunan mithosuna karışmış ve benimsenmiş olmasından mı ileri gelmektedir? Daha da belirgin bir olay olarak, Güney Yunanistan'da ve Doğu Yunanistan sahillerinde koloniler kurmuş olan Yakın Doğulu Levanten'lerin, İo soyunda olduğu gibi, özellikle Mısırlılar'ın ve Fenikeliler'in uzak hatırasının ve taşıdıkları kültürün kalıntıları mı buna sebep olmuştur? Bu soruların cevabı, akla yakın gelen son iki ihtimalin yanında, belki de bütün soruların cevaplarında yatmaktadır.

Aiskylos (İÖ 525-456), henüz geleneksel tarihin canlılığını koruduğu bir dönemde *Hiketides / Yalvarıcılar*ı yazdığı 463 yılında, eserinin daha başında, koronun ağzından Danaos kızlarının Mısır'dan gelmiş ve yanaklarının kızarmış olduğunu (esmer olduklarını) açık bir şekilde söylemektedir. İsa'dan Önce 484 yılında doğduğu tahmin edilen Herodotos ise, Danae'nin oğlu Perseus'u, Mısır'ın Thebai bölgesindeki Khemmis şehrinin kendilerinden biri olarak kabul ettiklerini; Yunanistan'a göç eden Danaos ile damadı Agyptos'un oğlu Lynkeus'un da Khmmisli olduğuna inandıklarını; Perseus'un Gorgo'lardan Medusa'nın başını Libya'dan alıp geri götürmek için Mısır'a geldiğini, Khmmis'lilerin adını da anası Danae'dan öğrenmiş olduğuna inandıklarını ve Perseus'un burada bir tapınağının bulunduğunu, hattâ bazı Mısır şehirlerinin adlarının bu soydan gelenlere izafe edilmiş olduğunu; Demeter Mysteria'larını bile Mısır'dan getirip Argos'un yerli halkına Danaos kızlarının öğretmiş olduğunu söylemektedir (*Historiai*, II. 91, 98, 171). Apollodoros'tan, bu geleneğin, daha sonraki

bir dönemde de (İsa'dan sonra II. yüzyılda) benimsenmekte olduğunu; Danaos'un Argos'a gelip ülkeye sahip çıktıktan sonra bu beldede oturanlara "Danai" dendiğini, İo'nun babası İnakhos'un Deniz Tanrı Poseidon-Hera yarışmasında Hera'dan yana çıkması üzerine, Deniz Tanrı'nın beldeyi susuz bıraktığını, Danaos'un medenî kızlarının halka kuyu açmayı öğrettiklerini söylemektedir (*Bibliotheka / The Library*, II. 1.4-5). Sicilyalı Diodoros ise, *Bibliotheka Historike*'de, Mısır'a dair yazdıklarının yer aldığı Birinci Kitap'ta, Yunanlılar'ın Mısırlı İo'yu Argos'a *taşımış oldukları*ndan bahsetmektedir (I. 24.8). Bu da, eski Yunanlı yazarların, kendilerini temellendirecek bir menşe aramalarının açık bir ifadesi olmaktadır.

ZEUS İLE EUROPA

Aradan bir hayli zaman geçmiş, nesiller değişmiştir. Tanrıların tanrısı ve tanrıların yüce yöneticisi Zeus, makamını terk edip de etrafa şöyle bir göz gezdirince, Fenike'nin Sidon kıyılarında çok güzel bir kız görmüştür. Bu kız kendi soyundan olan bir kızdır; Tyr ve Sidon şehirlerinin kralı olan, Zeus ile İo'dan doğma Epaphos'un torunu, Belos'un ikiz kardeşi olan Agenor'un güzel kızı Europa'dır. Kız, arkadaşlarıyla birlikte deniz kenarında oyunlar oynamakla ve çiçek toplamakla meşguldür. Kızlar, sepetlerini kır çiçekleriyle, nergisler, sümbüller, menekşeler ve yabanî lâlelerle doldurmaktadırlar. Europa'nın sepeti, sanatkâr tanrı Hepheistos'un usta ellerinden çıkmış bir sepettir. Üzerine, büyük-büyük-büyük annesi İo'nun başından geçen öyküler nakşedilmiştir. İo'nun inek hâline gelişi, çoban Argos'un öldürülüşü, Zeus'un İo'yu yeniden kadın kılığına sokuşu... çok usta bir şekilde anlatılmıştır. Ne var ki, Zeus'un, o sıralarda, Eros'un bir oku ile yaralanan kalbi, heyecanla çarpmaya başlamıştır. Karısı Hera'yı bu sefer ustaca atlatacak ve emeline nail olmanın yollarını bulacaktır. Çok güzel bir boğa kılığına girerek taze çayırların üzerinde otlayan genç boğaların arasına usulca karışacak, herkesin gözünden ve gönlünden bütün şüpheleri silip atacaktır.

İskenderiyeli bir şair olan Moskhos (J. Edmonds, *The Greek Bucolic Poets*, 2) ile Ovidius'a (*Metamorphoses*, II. 836 ve sonrası) dayanarak anlatmaya çalışacağımız bu öykü, aşağıdaki şekilde sürüp gitmiştir. Agenor'un kızı çayırda otlayan sığırlar arasında salına salına yürüyen bu boğanın güzelliğine hayran kalmıştır. Tüyleri, üzerine el ayak değmemiş, erimeye başlamamış karlar kadar beyaz olan bu boğa, adeleli omuzları, güçlü boyun kasları ve kıvrım kıvrım olan gerdanıyla gerçekten çok heybetli bir görünüşe sahipmiş. Usta bir sanatçının elinden çıkmışçasına cilâlı olan, mücevherlerden daha parlak bir görünüme sahip olan boy-

nuzlarıyla son derece göz alıcı imiş. Sâkin bir görünümü varmış. Gözlerinde hiçbir tehdit izine de rastlanmıyormuş...

Europa, bu derece heybetli, bu derece güzel ve bu derece dost görünüşlü olan bu boğaya çok büyük bir yakınlık duymuştur. İlkten çekingen davranmış ama, sonra bu boğanın yanına giderek, ışıldayan dudaklarına bir tutam çiçek uzatmıştır. Memnuniyetinden kızın ellerini öpen âşık, daha sonra olacakların hayâliyle kendisine hâkim olmaya çalışmıştır. Bazen yeşil çayırların üzerinde oynayıp zıplamış, bazen de bembeyaz vücuduyla sarı kumların üzerine uzanmıştır; böylece güzel prensesin korkularının yavaş yavaş yok olmasını beklemiştir. Kızcağız masum elleriyle onun böğrünü okşamış ve taze çiçeklerden yapılmış bir çelengi boynuzlarına geçirmek istemiştir; bu işi yaparken de kimin sırtına uzanıp yaslanmış olduğunu, hattâ oturmaya cesaret etmiş olduğunu hiç düşünmemiştir. İşte bu sırada tanrılar tanrısı kısa aralıklarla duraksayarak sahilden uzaklaşmaya başlamış, sonra da avını denizin derin sularına doğru hızla sürüklemeye başlamıştır. Arkasında hızla uzaklaşmakta olan kumsala bakıp feci şekilde ürkmüş olan Europa, başkaca yapacak bir şey olmadığı için, sağ eli boğanın bir boynuzunu tutarken öbür eliyle boğanın sırtına yaslanmıştır. Girit Adası'na doğru hızla yüzerlerken, Titian'ın aynı konuyu işlemek üzere yaptığı ünlü bir tabloda da görüldüğü gibi, Europa'nın elbisesi hafif rüzgârın etkisiyle havalarda uçuşup duruyormuş.

Lukianos'un *Enalioi Dialogi / Deniz Konuşmaları*'nda bize söylediğine göre, bu kaçırma olayında Zeus ile Europa yalnız değilmiş, Batı-Yeli (Zephyros) olup biten her şeyi görmüş. O sıralarda o da o taraflarda esip duruyormuş; zaten herkesin kulağına olanları fısıldayan da o olmuş. Sevgililer denize açılır açılmaz, rüzgârlar yatışmış, etraf âdeta süt-liman olmuş. Aşk tanrısı Eros, Aphrodite'nin o yaramaz oğlu, Zeus'un başı üzerinde uçuyor; refakatçılar düğün türküleri söylüyormuş. Nereus'un Okeanos kızı Doris'ten doğma kızları denizden çıkıyor, düğün alayına yunus balıklarının sırtına binerek katılıyormuş. Denizlerde yaşayan bütün sevimli varlıklar kızın etrafında dolanıp duruyormuş. Deniz Tanrı Poseidon, karısı Amphitrite ile birlikte, bir arabaya binmiş olarak onlara refakat ediyor, denizi yara yara giden kardeşi Zeus'a yol gösteriyormuş. Düğün alayının en gerisinde ise Aphrodite bulunuyormuş; Botticelli'nin bir tablosuna kaynaklık edecek şekilde, istiridye kabuğuna uzanmış bir vaziyette alayı takip ederken, geline türlü türlü çiçekler atıyormuş. Bu debdebeli yolculuk Fenike'nin Sidon kıyılarından Girit Adası'na kadar sürmüş. Adaya çıkar çıkmaz boğa hemen yok olmuş, bütün haşmetiyle ortaya çıkan Zeus, Europa'yı elinden tutup Dike mağarasına götürmüş. Kızcağız, Zeus'un kendisini oraya ne için götürdüğünü anlamakta pek güçlük çekmemiş, o

güzel yüzü al al olmuş. Sonunda olanlar olmuş, zamanı gelmiş, Europa, Zeus'tan olma Minos, Rhadamanthys ve Sarpedon adında üç ünlü oğlan çocuk doğurmuştur. Bu çocuklardan Minos daha sonra Girit'e kral olmuş, Girit uygarlığı onunla hayat bulmuştur.

Yakın Doğu kültürünün Batı'ya taşınmasında bir Fenike kolonisi olan Kıbrıs ve Girit önemli bir basamak oluşturmuştur. Buralarda, Yunanistan'dan önce oluşmuş birçok mitolojik ve dinî tema, özellikle de boğa figürü, çok büyük ihtimalle Yunaistan'a (Mykenai'ye) bu yolla girmiştir. Nitekim, Euripides'in *Kretans* adlı eserinden bize kadar gelen bir fragmentte, Giritli-Zeus ile Yakın Doğulu veya Küçük Asyalı Dionysos arasında bir ilişki kurulmaktadır. Zeus'un sevgili oğlu olarak nitelenen ve Zeus'un kendi yerine geçmesini istediği oğlu Dionysos da, göreceğimiz üzere, Minos'un karısı Pasiphae'nin bir boğa ile çiftleşerek boğa başlı, insan vücutlu olarak doğurduğu Minotauros'a benzeyen boğa boynuzlu bir çocuk olarak dünyaya gelmiştir. Kendisine tapınanlarca keçi ve boğa kurban edilen bu tanrı, ayrıca, boğa kültünün yaygın bir şekilde benimsendiği Girit'in bir prensesiyle, Pasiphae'nin kızı Ariadne ile evlenmiştir.

Mezopotamya'da, Elam'dan Sasani dönemine kadar kralların boynuzlu maskelerinde ve paralarının üzerinde, Mısır ve Fenike'de tekrar tekrar karşımıza çıkan ve çeşitli yollarla Yunanistan'a taşınmış olan bu boğa figürü, İo'da gördüğümüz, daha sonra göreceğimiz üzere, Dionysos tapınmasında da yer etmiş, hattâ Mezopotamya'da olduğu gibi, Yunanistan'da da *kutsal evlilik* ritüellerinin uygulanmasına, kraliçelerin, Dionysos adına ilkbaharın başlangıcında düzenlenen Anthesteria festivallerinde, yeni yılın bereketli geçmesi için, sembolik olarak bir boğa ile çiftleşmelerine yol açmıştır. Hitit dininde çok yaygın bir külte sahip bulunan Hava Tanrı, bir boğa şeklinde tasavvur edilmiştir. Memphis'in kutsal boğası Hap'ı veya Apis'i, şimşekten veya ay ışığından hamile kalmış bakire bir inek doğurmuştur. Bir bereketlilik sembolü olan Apis, dördüncü sülâleden (İsa'dan önce 2900'den) bu yana, Roma İmparatoru Julianus'a gelinceye kadar, kutsallığını korumuş ve bütün Akdeniz kültürünü etkilemiş olan bir varlıktır. Boğa, birçok ülkede cinsel gücün simgesi olmuştur.

Europa'nın kaçırılışı ve hamile bırakılarak Girit kral ailesinin ve soyunun bu yolla yaratılmış olması da, aynı sembolik ifadenin bir başka tezahürüdür. Nitekim, Knossos sarayında kral ve kraliçenin boğa ve inek maskeleri takarak yaptıkları geleneksel merasim de, hem kız kaçırma olayını, hem de bereketliliği sembolize etmek içindir. İşaret ettiğimiz üzere, Girit kraliçesi Pasiphae'nin dayanılmaz bir cinsel arzu duyarak bir boğaya âşık olması ve onunla gizlice sevişmesi de aynı sembolizmin bir başka ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Girit kazılarında ortaya çıkarılan

boğa boynuzu sembolleri, burada, daha eski kültürlerde yaşanmış bir boğa kültünün bulunduğunun ve bunun da mitolojiye yansımış olduğunun en açık delilidir.

ZEUS İLE SEMELE

Agenor, kızı Europe'nin izini sürmesi için diğer oğullarıyla birlikte Kadmos'u da kız kardeşini bulmakla görevlendirmiştir. Babalarının talimatı gereği, delikanlılar kız kardeşlerini bulmadıkça geriye dönemeyeceklerdir. Bu durumda, kız kardeşlerini bulamayıp aramaktan usanmış olan kardeşlerden Phoiniks, adını verdiği Fenike'nin Sidon şehrinin kurucusu; Kaliks, Çukurova ve çevresini kapsayan Kilikia'nın; Thasos, Trakya kıyılarına yakın bir ada şehri olan Thasos'un kurucusu olmuştur. Kadmos ise, çeşitli koloniler kurduktan, beraberinde getirdiği bir kısım Fenikeliyi, Girit adasının yukarısında bir yerde bulunan Thera adasında bıraktıktan sonra, Yunanistan'ın ana karasında, Atina'nın da içinde yer aldığı Boiotia bölgesine gelip yerleşmiştir.

Kız kardeşini aramaktan yorulmuş olan Kadmos, Delphoi kehânet merkezine gidip, tanrı sözcüsünden ne yapması gerektiğini sormuş, *bir ineğin ardına takılarak* bir şehir kurması gerektiğini öğrenmiştir. Yakın Doğu'da çeşitli örneklerine rastladığımız türden, böğürünün iki yanında iki ay simgesi bulunan bir ineği takip ederek, ineğin yere çöktüğü mahalde (Yunanistan'daki) Thebai şehrini kurmuştur. Mitolojik anlatıma göre Fenikeliler tarafından kurulmuş olan bu şehir, Yunan mitolojisinin ünlü kahramanlarının, Oidipus ve Antigone'ye varıncaya kadar, pek çoğunun başından geçen olayların cereyan ettiği şehirdir ve hepsinin de Fenikeli ecdatlarıyla uzaktan yakından bir soy kütüğü bağlantısı bulunmaktadır. Başka bir ifade ile, bu olay, Yunan mitolojisini yaratan ünlü kahramanların bir kısmının Fenikeli olduğuna, mitolojinin önemli bir kısmının bu Fenike kolonisinde geliştirilmiş bulunduğuna işaret etmektedir.

Tarihî kaynaklara baktığımızda, mitolojik kaynakların anlattıklarına benzer bir tablo ile karşılaşmaktayız. Herodotos'un bildirdiğine göre, Kadmos ile birlikte gelmiş olan Gephyra'lılar, Boiotia'da Tanagra'ya yerleşmişlerdir. Kadmos'un bu yol arkadaşları, beraberlerinde pek çok bilgi getirmişler, özellikle de Yunanistan'a yazıyı sokmuşlardır; İonialılar işte bu yazıyı değiştirip kullanmışlardır. Atina'ya göç eden Gephyra'lılar, kendi göreneklerine uyun tapınaklar da inşa etmişlerdir. Herodotos, öbür dinlerin tapınaklarından farklı olan bu yapılara, Akhaia'deki Demeter tapınağını örnek olarak göstermektedir (*Historiai*, V. 57, 58, 61). Pausanias ise, Kadmos'un ordusu ile yerli halkı oluşturan Hayente'ler ile Aone'ler üzerine yürüyerek onları mağlup ettiğini, Hayente'lerin ülkeyi terk ettik-

lerini, Aone'lilerin ise Kadmos'un egemenliğini kabul ederek Kadmos'-lularla birlikte yaşamaya devam ettiklerini ve evlenerek Fenikeliler'le kaynaştıklarını; Aone'liler köylerde yaşarken, Kadmos'un "Kadmea denen" bir şehir kurarak Thebai'ye bir akropol kazandırdığını söylemektedir (*Periegesis tes Hellados / Guide to Greece*, Book IX. 5.1). Pausanias'un eserini İngilizce'ye çevirmiş olan Peter Levi, kitaba eklediği 25 numaralı notunda, bir şans eseri olarak Thebai'de bulunmuş bir yerleşme alanında 35 silindir mühüre rastlandığını, bu mühürlerin bir kısmının Mykenai, diğerlerinin ise Assur Kassite yazısı ile yazılmış olduğunu söylemektedir (*Guide to Greece*, Volume 1, s. 317). Bu veriler, Yunanistan'ın en azından bir kısmının, Yakın Doğulular tarafından kolonileştirilmiş olduğunu ve Levanten kültürün etkisinde kalmış bulunduğunu göstermektedir.[10]

Mitolojik anlatıma göre, İo ile Zeus'un soyundan gelmekte olan Kadmos, büyük büyük eniştesi, sonradan damadı olacak olan Zeus'un uygun bulması ile Thebai şehrinin kralı olmuştur ve Savaş Tanrı Ares ile Aphrodite'nin kızı Harmonia ile evlendirilmiştir. Kadmos'un bu evlilikten, sonradan Zeus'un âşık olacağı Semele ile birlikte İno, Autone ve Agave

---

[10] M. C. Astour'un, *Hellenosemitica. An Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaen Greece*, Leiden: Brill, 1967; R. Edwards'ın, *Kadmos the Phoenician. A Study in Greek Legends and the Mycenaean Age*, Amsterdam: Hakkert, 1979; ve M. Finkelberg'in, *Greeks and Pre-Greeks*, Camdridge: Cambridge University Press, 2005 adlı eserleri bu konuyu aydınlatıcı önemli çalışmalardır.

Antik Çağ'da bile ifade edilmiş ve kabul görmüş olan söz konusu görüşün örtbas edildikten veya Batı'nın baskısına maruz bırakıldıktan sonra, Yunan *arî ırk* hayranlığından sıyrılmış bir ifadesini, bu araştırıcıların yazıları ve Martin Bernal'ın peşpeşe yayımladığı ve yayımlayacağı üç kitabı ile, ileri sürdüğü radikal fikirlere karşı takınılan tavırlara verdiği cevaplarda bulmaktayız. Batı'nın arî Yunan ırkı yutturmacasına karşı ilk atağını başlattığı *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, Volume 1: The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1987) adlı kitabından sonra yayımladığı ikinci ve yayımlayacağı üçüncü ciltte Bernal, Yunan dilinin ve kültürünün önemli miktarlarda İndo-Avrupaî olmayan unsurlar ihtiva ettiğini ve bu unsurların da, temel olarak Mısır'dan ve Levanten denilen Akdeniz ve Ege'nin doğusunda bulunan ülkelerden alınmış olduğunu arkeolojik ve lengüistik delillerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu kitapların pek çok ilim adamını uyardığını, benzer eserler ortaya koymaya sevkettiğini görüyoruz. Bernal'ın dergilerde yazdığı çok sayıda yazının yanında, özellikle şu kitaplarına bakılabilir: *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, Volume 2: The Archeological and Documentary Evidence* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1991); *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, Volume 3: The Linguistic Evidence* (baskıya hazırlanmakta/2006) ve ayrıca David Chioni Moore'un Bernal'ın yazılarından derlediği *Black Athena Writes Back. Martin Bernal Responds to His Critics* (Durham, N.C.: Duke University Press, 2001). XIX. yüzyıl Avrupa'sının ırkçılığı yüzünden örtbas edilmiş bir gerçeği su yüzüne çıkarmış olan bu kitaplar, özellikle Yunanistan tarafından engellenmek istense de Almanca'ya, İtalyanca'ya, İspanyolca'ya, Fransızca'ya, İsveççe'ye, Yunanca'ya, Japonca'ya ve sadece birinci cildi olmak üzere Türkçe'ye çevrilmiş bulunmaktadır.

isimli dört kızı ile Polydoros isimli bir oğlu dünyaya gelmiştir. Ünlü dramalara konu edilecek olan Oidipus, Polydoros'un torununun torunudur.

Zeus, Kadmos'un kızı Semele'ye ve daha sonra, Thebai kralı Nykteus'un kızı Antiope'ye âşık olmakla, Fenike ilişkisini bir adım daha ileriye götürmektedir. Ovidius'un (*Metomorphoses*, VI. 110) ve Nonnos'un (*Dionysiaka*, XVI. 243), adlı eserlerinde bize bildirildiğine göre, Zeus, Antiope'ye bir *satyros* kılığına bürünerek sahip olmuştur. Öyküsünü anlatacağımız Semele'ye ise insan kılığında bir tanrı olduğunu; tanrıların babası Zeus olduğunu söyleyerek yaklaşacak ve onu hamile bırakacaktır. Ne var ki, hemen her zaman ailenin birliğini korumakla görevli olan tanrıça Hera, bir eş olarak, kendisine yapılmış olan bu hakareti hazmedemeyecek, yatağını küçük düşürmüş olan bu kızdan öcünü alacak; güzelliği ve alıcı hâliyle kolayca becerdiğini düşündüğü bu hamileliği ona pahalıya ödetmek için, saklanıp bulutların arkasına uçacaktır Semele'nin evine. Yaşlı bir kadın kılığına bürünerek Semele'nin süt-ninesi Borea'nın bir benzeri olacak; pek çok kimsenin tanrıların adlarını söyleyip, güzel kadınların aşk yataklarına girdiğini hatırlatarak kızın içinde bir şüphe uyandırmaya çalışacaktır. Zeus, gerçekten Zeus ise, kendisine, bütün ihtişamıyla, bir tanrı olarak görünmesi gerekecektir. Bu şüphe ile yüreği burkulmuş olan Semele, Zeus'tan dileğini yerine getirmesi için bir söz vermesini, bütün tanrıların korktuğu, saydığı yeraltı suyu Styks üzerine yemin ederek söz vermesini isteyecektir. İşte Zeus'un içeriğini bilmeden vermiş olduğu bu söz, sevdiği kadının yıkımına sebep olacak, Hera da böylece intikamını almış olacaktır.

Semele, bir Tanrı ile seviştiğine kanaat getirmek için, sevgilisini, Hera ile sevişirken nasılsa öyle görmek istemiştir. Verdiği sözden geri dönmesi mümkün olmayan Zeus, çaresiz, yorgun ve üzgün olarak uçmuştur Olympos'a. Bulutları, boraları, yellerle karışık gök gürültülerini ve yıldırımları yanına alarak, bir Gök-Tanrı olarak varmıştır Semele'nin yanına. Ne var ki, Hera'nın istediği, Zeus'un istemediği şey olmuş, ölümlü bir kız olan Semele bu görüntüye dayanamamış; Zeus'un göz kamaştıran ateşiyle yanıp kül olmuştur. Bu sırada henüz gelişmekte olan çocuk, anasının rahminden alınarak yanmaktan kurtarılmış ve babası Zeus'un baldırına aşılanmıştır. Böylece, gerekli süreyi doldurduktan sonra, artık bir ölümlüden değil de, bir tanrıdan doğmuş olacaktır. Yakın Doğu'dan geldiğini göstermeye çalışacağımız kutsal bir varlık olarak dünyaya gelecek; babası gibi bir tanrı olacaktır.

Çocuk, doğduktan sonra, önce Hera'nın hışmına uğrayacak olan teyzesi İno'nun[11] bakımına bırakılmış, sonra da vahşî hayvanların barınağı olan efsanelik Nysa Dağı'nın[12] *nympha*ları (perileri) tarafından büyütülmüştür. Babası Zeus, nasıl Girit'te, gözden ırak bir şekilde bir mağarada büyütülmüşse, Dionysos adını alacak olan çocuk da, bu dağda, bir mağarada, gözlerden ve Hera'nın hışmından uzak bir şekilde büyütülmüştür. Ölümlü bir anadan doğduğu hâlde, doğmadan önce ateşe tutularak, dolaylı bir şekilde de olsa ölümsüzleştirilmiş; sonra da bir tanrının baldırından doğurtulmak suretiyle tanrılaştırılmıştır. Böylece, bir bilgelik tanrıçası olan Athena'yı Libya'da Tritonis gölünün kıyısında bir yerde başından doğurmuş olan Zeus, bir vecd tanrısı olan Dionysos'u da belinden aşağı bir yerden, baldırından[13] doğurarak tanrı soyuna dahil etmiştir ve Dionysos Olympos'a çıkan son tanrı olmuştur. Homeros'a (*İlyada*, XIV. 323-325), Hesiodos'a (*Theogonia*, 940-942), Pindaros'a (*Olympian Odes*, II. 25 (44), Apollodoros'a, Hyginus'a, Pausanias'a ve daha pek çok mitolojik öykü yazarına göre Dionysos'un anası Kadmos'un kızı Semele'dir; babası ise, tanrıların ve insanların babası Zeus'tur.

Şimdi, mithos yazarlarını tatmin edecek bir başka anlatım şekline daha temas ederek, Dionysos'un, hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde Doğulu olan bir inanç sistemiyle, Orphizm ile (öbür dünya, öldükten sonra yargılanma ve cezalandırılma, yeniden dirilme ve tenasüh akîdeleriyle) ilişkisini kurarak, bir ölüm ve yer altı tanrıçası olan Persephone'den, doğrudan tanrısal bir varlık olarak doğuşunu izlemeye çalışalım.

Bereket tanrıçası Demeter, Zeus'tan olma kızı Persephone'yi tanrıların tasallûdundan korumak için Girit'ten Sicilya'ya kaçırmış, Kyane pınarının yakınındaki bir mağaraya saklamıştır; diğer zamanlarda arabasına koştuğu iki yılanı da kızını korumakla görevlendirmiştir. Kız, bu mağarada, babası veya annesi için, üzerine *bütün dünya*yı resmettiği yünden bir elbise örerken, Zeus bir yılan kılığına girerek kızını hamile bırakmıştır

---

[11] İno ve kocası Orkhomenos kralı Athamas, çocuğa bakmış olmalarından dolayı cezasız kalmamıştır. Hera tarafından delirtilmişler ve kendi çocuklarını öldürmüşlerdir. İno dahi, küçük çocuğu ile birlikte denizde intihar etmiştir. Dionysos, kendisine küçükken dadılık etmiş olan bu teyzesini ve küçük oğlu Melikertes'i sonradan koruyucu deniz tanrılarına dönüştürmüştür.

[12] Bir rivâyete göre Asya'da, başka bir rivâyete göre de Habeşistan'da veya Afrika'da bir yerde bulunduğu kabul edilen bir dağda, sarmaşıklarla sarılmış ve görülmez hâle gelmiş bir mağarada, gözden ırak bir şekilde büyütülmüş olan Dionysos'un kültünde önemli bir yeri bulunan sarmaşık motifi, bu yetiştirilme dönemi ile ilgili bulunmaktadır.

[13] *İlyada*'da, Hesiodos'un *Theogonia* adlı eserinde ve *Homerik Övgü 1*'de, Zeus sadece dölleyici olarak gösterildiği hâlde, Alkimakhos'un resimlendirdiği kırmızı figürlü bir vazoda (Boston 95. 39), Herodotos'un *Historiai* adlı eserinde (II. 146) ve Euripides'in *Bakkhai*'sinde (89-98), Zeus'un baldırından doğmuş olduğu bildirilmektedir.

(C. Kerényi, *The Gods of the Greeks*, London: Thames and Hudson, 1974, ss. 252-253). Bu birleşmeden Zagreus isimli boğa boynuzlu bir çocuk dünyaya gelmiştir. Zeus, çok sevdiği bu oğlunun kendisinden sonra *dünyanın hâkimi* olmasını istemiştir. Zeus'un sevgililerinden doğmuş diğer çocukları gibi, bu çocuk da, Hera'nın hışmından korunmak için bir Anadolu tanrıçası olan Phrygialı Kybele'nin "Koryband" denen rahiplerinin bir benzeri olan Rhea'nın (Toprak Ana'nın oğulları olarak kabul edilen) Kureta'lar ile Apollon'a emanet edilmiş ve Delphoi yakınlarındaki Parnassos dağının ormanlarında gözden ırak bir şekilde büyütülmüştür. Bununla birlikte, olup biten şeyler Hera'nın gözünden kaçmamış; çocuk, Hera'nın talimatıyla Titan'lar tarafından kaçırılıp yok edilmek istenmiştir. Zagreus, şekil değiştirerek, özellikle de, Yakın Doğu'da çok yaygın olarak gördüğümüz bir şekle, boğa kılığına bürünerek Titan'ların elinden kurtulmaya çalışmıştır. Nihayet Titan'lar onu boynuzlarından yakalamışlar, Dionysos inanç sisteminin bir bakıma peygamberi olarak görülen Orpheus'un Trakyalı kadınlar tarafından parça parça edilmesinde olduğu gibi, parçalayıp, kalbi dışında etlerini bir kazanda kaynatarak yemişlerdir. Pallas Athena, hâlâ çarpmakta olan kalbi Titan'ların elinden kurtarmış; Apollon da etrafa yayılmış olan artıkları toplayarak, kendi kehânet merkezinin bulunduğu Delphoi'de, bilici kadın Phythia'nın çıkan gazlardan etkilendiği çukurun üzerine yerleştirilmiş üç ayağın yakınında bir yere, daha sonraları, Apollon ile Dionysos inanç sistemlerinin birbirine karıştığı Eleusis tapınmasının merkezi olacak olan yere gömmüştür. Zeus'un isteği üzerine ana unsurlar Demeter tarafından biraraya getirilmiş veya Zeus tarafından çocuğun kalbi Semele'ye yutturulmak suretiyle, bu sefer çocuk Dionysos-Zagreus olarak ikinci defa doğurtulmuştur. Zagreus, bir Orphik tanrı olarak, bazen yer altı dünyasının Zeus'u olarak kabul edilmiş ve ölüler ülkesinin tanrısı Hades ile; bazen de gene Zeus ile Persephone'den doğduğu kabul edilen ve Eleusis misterialarında önemli bir yeri bulunan tanrı İakkhos ile aynîleştirilmiştir.

Zeus, sevgili oğlunu öldürdükleri için, Titan'ları yıldırımlarıyla yakıp kül etmiştir. Orphizm'de dile getirilen bir husus olarak, insanoğlu Titan'ların külleri ile bu küllere karışmış olan tanrısal cevherden yaratılmıştır. (Bkz. Turhan Yörükân, *Yunan Mitolojisinde Aşk*, "Orpheus ile Eurydike" adlı bölüm, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000; Ankara: Ebabil Yayınları, 2005.)

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Hera, yatağını paylaştığı Semele'den ve oğlundan öcünü almak için çeşitli tertiplere girişmiş, Zeus ise oğlunu koruyabilmek için, onu bir kız çocuğu kılığına sokarak, ona entari giydirerek (aslında onu Yakın Doğulu bir kılığa sokarak) veya onu keçi

yavrusu kılığına[14] bürüyüp gezdirerek görülmemesinin yollarını aramış, hattâ onu Doğu ülkelerine göndererek (aslında, Yunanistan'a gelmeden önce varlık kazandığı ülkelere göndererek) gözden uzak tutmaya çalışmıştır. Euripides'in *Bakkhai / Bakkha'lar* (12 ve devamı) adlı eserinin hemen başında, bizzat kendi ağzından onun Asya ülkelerini, İran'ı, Baktriana'yı, Arabistan'ı, Anadolu'yu (Lydia'yı), Hellenler'le birlikte Barbarlar olarak tanımlanan diğer kavimlerin iç içe yaşadıkları hisarlarla süslü şehirleri dolaşarak Yunanistan'a, anası Semele'nin doğum yeri olan Thebai'ye gelmiş olduğunu öğreniyoruz. Nonnos'un *Dionysiaka*'sı, onun ardında gezen coşkun yandaşlarıyla Hindistan'a kadar (13-40'ıncı kitaplar) nasıl gitmiş olduğunu anlatır. Söz konusu gezi yerleri, bu tanrının Doğulu, özellikle de Yakın Doğulu, çok büyük bir ihtimalle de, üzümün her çeşidinin kolayca yetiştiği Anadolulu bir tanrı olduğunu hatırlatmaktadır. Dionysos'un Aphrodite'den doğmuş olan oğlu Priapos da, Anadolu'nun Çanakkale veya Balıkesir bölgesinin (Lampsakos'un) bir bereket tanrısıdır.[15]

Bütün bu dolaşmalar ve sonunda Yunanistan'a bir tanrı olarak gelişler, onun Doğu'dan, Yakın Doğu'dan geldiğinin mitolojik bir kanıtıdır. Yunan mithosuna ve dinine dahil edilmiş olan bu tanrının, Zeus'un aşkı ile bütünleştirilip perçinlendiği açıkça görülmektedir. Anası Semele'nin ismi gibi, onun da adı, çok büyük bir olasılıkla Phrygia kaynaklıdır; Bakkhos adının veya unvanının da Lydia kaynaklı Bakis olduğuna inanılmaktadır (Adrian Room, *Classical Dictionary: The Origins of the Names of Characters in Classical Mythology*, Lincolnwood, Ill.: NTC, 1990, s. 72, 116). Bu isim ve unvanın yanında, ona verilen Thyrsos, Thriambos ve Dithyrambos isimlerinin de, Yunan koral müziğini ve tiyatrosunu etkilemiş olan bu unvanlarının da Yunanca olmadıkları, Dionysos isminde olduğu gibi, Küçük Asya ile yakın bir bağlantısı bulunduğu; hattâ bu tanrının Ugarit'te (Ras Shamra'da) "tirsu" denen sarhoş edici bir içkiyi temsil etmekte olan bir tanrı ile Geç-Hitit döneminde, Konya Ereğlisi'nde kaya üzerine oyulmuş bir tanrı kabartmasında (İvriz Kabartması'nda) görüldüğü şekilde, kulaklarında başaklar ile üzüm salkımı bulunan bir tanrı

---

[14]Teyzesinin bakımına verildiği sırada, entari giydirilip, bir kız çocuğu görüntüsü kazandırılmıştır. Nysa Dağı'nda ise, bir keçi yavrusuna dönüştürülmüştür. Bu da, unvanlarından birisinin "Keçi yavrusu" olmasına yol açmıştır.

[15] Başka bir rivâyete göre, üzümün yaratıcısı ve şarabın tanrısı olan Dionysos'un Hera tarafından delirtildiği ve bu yüzden Mısır'ı ve Suriye'yi dolaştığı, buradan Phrygia'ya geldiği, Ana Tanrıça Kybele kültünün inceliklerine vâkıf olduğu, buradan Trakya'ya, Trakya'dan da Yunanistan'a, annesinin yurdu olan, dedesi Kadmos'un tahtını devralmış olan yeğeni Pentheus'un şehri Thebai'ye geldiği söylenir.

ile de ilişkisinin bulunduğu, bu tanrının aynı zamanda, Dionysos gibi, bitkilerin de yaratıcısı bir bereket tanrısı olduğu düşünülmektedir. Çok muhtemeldir ki, eski bir Klikia-Suriye bağlantısı, sonradan Phrygia ve Lydia gelenekleriyle tamamlanarak bir bütün oluşturup bu tanrıyı şekillendirmiş ve Yunanistan'a hediye etmiştir (Walter Burkert, *Greek Religion, Archaic and Classical*, Oxford: Basil Blackwell, 1987, s. 163; ayrıca, İvriz Kabartması için bkz. Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 1998, s. 200); veya Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde gördüğümüz üzere, Çatalhöyük'te ortaya çıkarılan ve İsa'dan önce 6000 yılına tarihlenen bir kült odasındaki boğa başlarının ve boğa boynuzlarının da ortaya koyduğu üzere, kadîm bir Anadolu tanrısıdır, bir Anadolu tapınma şeklinin somut ifadesidir. Kesin olan bir şey varsa, onun Yunan olmadığıdır.

ZEUS İLE PLEİAD'LAR

Görüldüğü üzere, bu noktaya kadar Zeus'un hâkimiyet alanı olarak seçtiği Güney Doğu Akdeniz'e yaptığı cinsel salvolardan önemli örnekler vermeye çalıştık. Şimdi de, *mitolojik* ve *politik bütünleşmeyi* sağlamak üzere, Tantalos ve Sarpedon için yapılanların dışında, Zeus'un Anadolu'ya yaptığı iki cinsel saldırıdan daha bahsetmeye çalışalım.

Zeus'un yıldız yaptığı ölümlüler yalnız Kallisto ve oğlundan ibaret değildir. O, Pleiad'lardan üç kız kardeş ile de ilişki kurmuş; sonunda onları da yıldıza dönüştürmüştür.

Titanlar'dan Atlas ile Okeanos'un Tethys'ten olma kızı Pleione'nin pek çok kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu çiftin, Pleiad'lar denen yedi kızı ile Hyad'lar denen diğer bir grup kızı ve bir de oğlu olmuştur. Pleiad'lardan Merope, bir ölümlü ile evlenmiştir; Alkyone ile Kelaino Poseidon'la ilişki kurup ona dört çocuk doğurmuş; Sterope ise Ares ile sevişip bir oğlan çocuğu dünyaya getirmiştir. Diğer üç tanesi ise Zeus'la ilişki kurmuştur. Pleiad'lardan Elektra, İmroz'un hemen üzerinde bulunan Semendirek adasında mutlu bir hayat sürerken Zeus'un tasallûduna uğramıştır. Ondan kaçıp kurtulabilmek için Pallas Athena'nın büyülü heykeli Palladion'a sığınmak istemiş ama kurtulmayı başaramamıştır; sonunda ulu tanrı Zeus'a Dardanos ve İasion isimli nur topu gibi iki oğlan ile Harmonia (?) isimli bir kız çocuğu doğurmuş ve Dardanos, Troya kral soyunun atası olmuştur. Pleiad'lardan diğer bir kız olan Taygete'ye Zeus, ancak kız bilinçsiz bir hâldeyken yanaşabilmiştir. Kız, aklı başına gelip de olanları hatırlayınca, utanmış, hayıflanmış, Taygetos dağında bir mağaraya saklanarak kendisini Zeus'tan korumaya çalışmıştır. Kızı, Zeus'un ateşli saldırılardan koruyabilmek için Artemis'in bir zaman için onu ge-

yik hâline dönüştürdüğü bile rivâyet edilmektedir. Bu kız da, Zeus'a Lakedaimon adında bir oğlan çocuk doğurmuştur. Lakedaimon, Peloponez'de, kendi adıyla anılan veya karısının adını verdiği Sparta (İspatra) isimli ünlü bir şehir kurmuş; kızı Eurydike ise Akrisios ile evlenerek öyküsünü anlattığımız Danae'nin anası, Perseus'un ise büyükannesi olmuştur. Pleiad'lardan Maia ise, Arkadia'nın Kyllene dağlarında bir mağrada Zeus ile birleşip ona sevgili oğlu Haberci Tanrı Hermes'i, ölülerin ruhlarını Hades'e götüren tanrıyı doğurmuştur. Zeus, karısı Hera'dan korktuğu için, Maia'yı geceleri, Hera derin bir uykuya daldıktan sonra ziyaret etmiştir. Maia, bu yüzden, Hera'nın doğrudan doğruya hışmına uğramamıştır. Ancak, Zeus ile Kallisto'dan doğma Arkas'a süt ninelik ettiği için Hera'nın kinini üzerine çekmekten de kurtulamamıştır.

Poseidon'un oğlu Orion, bir gün babasının ilişki kurduğu kızlar da dahil olmak üzere, Pleiad'ları anneleriyle birlikte gezerken görmüş ve pek beğenmiştir. Kızlar, yüz vermedikleri hâlde, beş yıl peşlerinden koşmuştur. Çok yakışıklı, güçlü kuvvetli ve çapkın bir avcı olan Orion'un elinden kurtulabilmeleri için Zeus onları önce güvercin, sonra da Yedi Kandilli Süreyya denen Pleiad Burcu'na dönüştürmüş ve gökte mutena bir yere yerleştirmiştir. Zeus, Pleiad'ların kız kardeşleri olan Hyad'ları da yıldız yapmıştır; onlar da annesi ölen Dionysos'a dadılık ettikleri için Hera'nın gazabından ancak bu şekilde kurtulabilmişlerdir. Pleiad'ları kovalayan avcı Orion, birçok kadının peşinde koşup dururken, bir gün Anadolulu tanrıça Artemis'le birlikte dolaşan bakire avcı kızlardan birine veya bizzat Artemis'e musallat olmak gibi bir gaflete düşmüş, hattâ onu kaçırmaya bile teşebbüs etmiştir. Artemis de bakmıştır icabına, bir akrebin zehirli kuyruğu bitirmiştir Orion'un işini. Artemis onu, gökte Orion denen Cebbar Burcu'na dönüştürmüştür. Orion'un işini bitirmiş olan akrebi de yaptığı işe mükâfat olmak üzere Akrep Burcu'na dönüştürmeyi ihmal etmemiştir. Orion'un Akrep Burcu'nun önünden kaçıp kurtulmak için daima koşuşturup durması ve Pleiad'ları kovalamaktan bir türlü vazgeçmemesi hep bu yüzdendir. O ebedî kovalamaca bugün de aynen sürüp gitmektedir.

ZEUS İLE GANYMEDES

Zeus'un tutkularının sonu yoktur. Güzel delikanlılara da düşkün bir tanrıdır Zeus. Ganymedes, Zeus'un gönlünü kaptırdığı delikanlıların en ünlüsüdür. Troya'nın kurucusu Dardanos'un soyundan gelen bu yakışıklı, bir gün babasının sürülerini İda dağında (Edremitte'ki Kaz Dağı'nda) otlatırken, Zeus onu kendi kuşu olan kartal kılığına girerek Olympos'a kaçırmıştır. Ya da Homeros'un bildirdiğine göre (*İlyada*, XX. 231-235),

ölümlülerin en yakışıklı ve güzeli olan bu delikanlıyı Zeus'a şarap sunsun diye diğer tanrılar kaçırmıştır Olympos'a. Zeus onu gözünün önünden ayırmamak için kızı gençlik tanrıçası Hebe'nin yerine sunucu yapmış; bundan böyle kendisine onun nektar sunmasını emretmiştir. Zeus'un oğlanın babasına, sus payı olarak, kutsal atlar verdiği, Hephaistos'un elinden çıkmış bir kök altın asma hediye ettiği söylenmektedir. Zeus ayrıca, Ganymedes'un babasına, Troya'ya adını vermiş olan Tros'a oğlunu ölümsüzleştireceği vaadinde de bulunmuştur. Bu delikanlıyı bizzat Zeus'un değil de, Mezopotamya efsanelerinde olduğu gibi, Zeus'un kendi kuşu kartala taşıtarak kaçırdığı da rivâyet edilmektedir. "Kartal" anlamına gelen Aetos, kartal hâline dönüşmeden önce, Ganymedes gibi, Zeus'un sevdiği bir delikanlıdır. Hera kıskandığı için onu kartala çevirmiştir. Daha sonra da yaptığı hizmetlerin bir karşılığı olarak Zeus tarafından göğe yerleştirilerek bir takımyıldız hâline getirilmiştir.

Lukianos'un *Tanrıların Konuşmaları*'nda anlattığına göre, bir gün Poseidon, kardeşi Zeus'u görmek istemiş. Kapıda gözcülük yapan Hermes, Poseidon'un içeri girmesine "Zeus meşgul" diyerek mâni olmuş. Poseidon, "Hera ile mi?" diye sorunca da, imâlı bir şekilde "Hayır, başka biriyle" diyerek onu oyalamaya çalışmış. O da "Anladım, demek ki Ganymedes içerde" demiş. Bir gün Hera, sen bu Phrygyalı oğlanı kaçırıp buraya getirdikten sonra pek yüzüme bakmaz oldun diyerek Zeus'a çıkışmış. Yaptığı şeylerin hiçbirisinin, o tanrıların efendisi olan Zeus'a yakışan şeyler olmadığını, helâli olan karısını bırakıp yeryüzüne indiğini, kocalarının, hattâ bazı tanrıçaların kılığına bürünüp, bulut olup, altın olup, satyros, boğa ve kuğu olup başka kadınların koynuna girdiğini, neyse ki bu kadınları gene de yeryüzünde bırakıp geri döndüğünü, ama bu İda'lı oğlanı kanatlarının üzerinde taşıyarak Olympos'a getirdiğini, herkesin gözü önünde ve her nektar sunuşunda şapur şupur öptüğünü, bu yüzden hiç susamadığı hâlde içki istediğini, sağrağı oğlanın ağzının değdiği yerden ağzına götürdüğünü acı acı dile getirmiştir ve onu oğlancılıkla suçlamış, "Bunların hiçbirisi gözümden kaçmıyor", demiştir. Bu serzenişlere rağmen Zeus'un cevabı, gene de "Kıskançlığın sadece benim sevdamı arttırır, bunu da bilesin" olmuştur.

Ganymedes olayından pek çok Yunan ve Lâtin şair ve yazarı söz etmiştir. Ganymedes, Lâtin edebiyatına Catamitus adıyla girmiştir. İngilizce'de "ibne"yi, kural dışı cinsel ilişkilerde pasif erkek rolü üstlenen kimseleri nitelemek üzere kullanılan "catamite" sözcüğü, bu addan gelmektedir.

Acaba Zeus'un bu delikanlıya duyduğu ilgi, Aphrodite için söylenen *Homeros Övgüsü 10*'da belirtildiği şekilde, şehevî değil midir? Sadece güzelliğe karşı gösterilen bir ilginin ifadesi midir? Platon, Ganymedes'in kaçırılma olayını yetişkin erkeklerle delikanlılar arasındaki aşk ilişkilerini mazur göstermek ve rasyonalize etmek için Giritliler'in uydurduğuna kanidir. Sokrates'in diğer bir öğrencisi olan Ksenophon da, mithos'un mecazî bir mânâsı bulunduğu kanısındadır. Ona göre tanrılar bu çocukta bulunan entelektüel özellikleri sevmişlerdir; bu mithos aklın bedene olan üstünlüğüne işaret eder. Zeus tarafından sevilen "insan aklıdır". Erkek güzelliğine düşkünlük ve buradan hareketle güzeli sevme, ideal bir güzelliğe ulaşma çabası, bilindiği gibi Sokrates ve öğrencileri ile birlikte bir aşk felsefesi hâline, erkeğin erkeğe olan aşkına dönüştürüldüğü hâlde, Avrupa ulemâsı, Rönesans'tan bu yana, bu kültürü yüceltmeyi âdeta bir vazife hâline getirmişlerdir. Nitekim, Orta Çağ'm ve Rönesans'ın ahlâkçılarına göre Ganymedes, kirlenmemiş bir ruhun Cennet'e göçmüş olan Evangelist St. John'un daha önceden canlandırılmış bir görüntüsüdür. *Emblematum Liber*'inde pek çok mitolojik karaktere yer vermiş olan Alciato (1492-1550), Ganymedes'i "Neşesini tanrıda bulan kirlenmemiş bir ruh" olarak nitelendirmiştir. Alciato, şehvete düşkün Eros'un yanında, ilâhî sevgiyi, fazileti temsil eden iffetli bir Eros'a (Cupid'e) da yer vermiştir. Ganymedes, daha önce olduğu gibi Rönesans ve sonrasında da resmedilmiştir. Onu Michelangelo, Corregio, Rubens ve Rembrandt da resmetmiştir; o, Marlowe, Tennyson ve George Chapman gibi şairlerin mısralarına da konu olmuştur. Ph. Mayerson, edebiyatta her iki Ganymedes anlayışının da yaygın olduğuna işaret etmektedir (*Classical Mythology in Literature, Art, and Music*, Glenview, Ill.: Scott, Foresman and Co., 1971, s. 386).

Ne var ki, Yunan mithosunda ve toplumunda çeşitli vesilelerle ifade edilmiş olan ve imparatorlara varıncaya kadar Roma toplumuna da sirayet etmiş bulunan bu sapık eğilimi kolayca örtbas etmeye imkân yoktur. Pek çok vazo resminde Deniz Tanrı Poseidon'un elinde balıkla bir oğlanı "o iş" için kandırmaya çalıştığını görüyoruz. Mitolojide yer alan birçok öyküde, Apollon'un, babası Zeus'tan aşağı kalmadığına, kâhinliği "o iş"in karşılığı olarak öğrettiğine şahit oluyoruz. Diğer tanrıların yanında, ünlü kahramanlardan Agamemnon'un, Akhilleus ile yakın arkadaşı Patrokles'in, "o biçim işler" yapmakta olduğunu; Boiotia'da Thespiai kralı Thespios'un elli kızını bir gecede hamile bırakacak kadar güçlü bir kişi olan Herakles'in Argo Gemisi ile Gürcistan'a giderken, boş durmasın diye, yanında bir oğlan götürmüş olduğunu da biliyoruz. Kutsallaştırılmış veya idealleştirilmiş olan bu davranış tarzı, halka, sıradan insanlara inti-

kal edince de, zenginlerin, Zeus gibi, oğlanların babalarına maddî yardımlarda bulunmak suretiyle evlerine "o cins işler" için ephebi denen oğlanları, meşru bir yetişkin erkek hakkı olarak aldıklarını görüyoruz. (Bu konu, Turhan Yörükân'ın *Yunan Mitolojisi'nde Aşk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000; Ankara: Ebabil Yayınları, 2005 adlı eserinin "Aşkta Sapık İlişkiler" adlı bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olduğu için, burada daha fazla ayrıntıya girmeyi gereksiz buluyoruz).

AKDENİZ'DE MEKÂN

"La Piazza" (San Marco Meydanı), Venedik.
Venedik Okulu; Chantilly, Condè Müzesi.

VENEDİK: AKDENİZ'DE DOĞU İLE BATI'NIN BULUŞMA NOKTASI

Emel Altan Ege

İsa'nın doğumundan birkaç bin yıl önce yaşandığı varsayılan Nuh Tufanı'nın ardından sular yavaş yavaş çekilmeye, karalar ortaya çıkmaya başlarken, Alpler'in eteklerinde çağıldayan nehirler (Padus-Po, Athesis-Adige, Medoacus-Brenta, Piavis-Piave, Liquenti-Livenza, Tiliaventus-Tagliamento) kendilerine yol bulmaya çalışarak aşağılara, Adriyatik'e doğru hızla akmaya koyuldular ve önlerine kattıkları çalı çırpı, ağaç gövdesi, balçık kütleleri, her ne varsa denize taşıdılar. Bunlar, zaman içinde denizle kara arasında bir set oluşturmaya başladı. Sonra da, şiddetli rüzgârın ve farklı akıntıların etkisiyle belli noktalarda toplanıp, kıyıdan fazla uzak olmayan adacıklara dönüştü. Alüvyonlarla sürekli beslenen bu yığınlar artık, Adriyatik'in zaman zaman hırçınlaşan dalgalarına karşı koyabilecek kadar güçlenmiş ve denizin, nehirlerin, ovaların ve dağların oluşturduğu muhteşem bir armoni sunan bu lagünü yaratmıştı: Venedik Lagünü.

Aslında o dönemde henüz bu adla anılmayan lagün, son derece ılsız, hafif tuzlu ve sığ deniz suyuyla kaplı, göz alabildiğine bataklık ve sazlık

bir bölgeydi. Sadece üç noktadan (şimdiki adıyla Malamocco, Chioggia ve San Nicolo boğazlarından) deniz sularının geçişine izin veren ve kum tepeciklerinden oluşmuş ince bir kara parçasıyla Adriyatik'in azgın dalgalarına kapanan ve bu sayede oldukça korunaklı olan lagün, özellikle bahar aylarında debisi yükselen nehirlerin tuz oranını hayli düşürmesi nedeniyle bataklık bitkileri için son derece elverişli bir ortam yaratırken sıklıkla kuşların akınına uğruyor, envai çeşitte balık ve deniz canlısı için de vazgeçilmez bir sığmak oluyordu.

Bu arada, sahilden birkaç yüz kilometre uzaktaki Alpler'in tepelerinde yemyeşil ormanlarla çevrili irili ufaklı yüzlerce göl, yaban keçisi avcılarının uğrak yeri olmaya başlamıştı. Şimdiki adıyla, Terlago, Ledro, Calbricon, Lagorai, Buse gibi göllerde keşfedilen kamp bölgelerinde hâlâ binlerce yılın izi bulunmaktadır. Bazı ilkel âletler ve cilalı çakıl taşlarının yanı sıra özellikle Ledro Gölü içinde bulunan ve İÖ 2000 yılına tarihlenen ahşap kazıklar günümüze kadar bozulmadan ulaşmıştır. Bu bize, vahşi hayvanların saldırılarından korunmak için göllerin içine çaktıkları kazıklar üzerine inşa ettikleri kamp kulübelerinde yılın belli dönemlerinde bölgeye avlanmaya gelen insanların varlığını düşündürmektedir. Dört bin yıldan beri göl suları içinde çürümeden kalabilmiş temel kazıkları da, günümüze kadar ulaşan yüzlerce yıllık Venedik yapılarında kullanılmış olan temel kazıklarının mantığını net biçimde açıklamaktadır.

Yaz aylarında ısının artmasıyla birlikte devasa bir tuzlaya dönüşen lagünü çevreleyen bölgede yaşayan insanlar, büyük ihtimalle, dağlarda avladıkları hayvanların etlerini uzun süre bozulmadan koruyabilecekleri tuzu toplamak, çeşitli balık, deniz canlısı ve su kuşu avlamak için, altı düz tekneleriyle bu bölgeye geliyorlardı. Pek çok zorlukları olsa da, bu bölgede yaşam yüzyıllarca bu düzen içinde sürmüş olmalı; kışın Alpler'in etekleriyle Adriyatik arasında uzayıp giden yemyeşil vadilerle ovalarda kara insanı gibi, yazları lagündeki adacıklarda su kuşları gibi... Lagünden elde edilen tuz, zaman içinde bölge insanı için değişim değeri taşıyan bir mal hâlini almıştı. Altı düz teknelerle, lagünden nehirler boyunca içerilere ilerleyip diğer yerleşim bölgelerine tuz taşımak ve karşılığında diğer ihtiyaçlarını karşılayacak pek çok malı alıp yaşadıkları yerlere götürmek hiç de zor olmasa gerekti. Diğer halklar tarafından "tarla sürmez, ekin biçmez, bağ bozmaz" olarak tanımlanan bu bölgenin insanları, her zaman denizcilikte, gemicilikte ve ticaretteki başarılarıyla öne çıkmıştı.

Lagünün bulunduğu bölgenin *Venedik* olarak adlandırılması, İÖ 1180'lere rastlar. Öncelikle, Homeros'un *İlyada* destanında anlattıklarıyla Heredot, Sophokles, Titus Livius ve Vergilius'un aktardıklarından yola çıkarak, *Enetler/Venetler* adıyla bilinen halkın *Illiryalı, Paflagonialı, Tro-*

ialı olarak tanımlandığını görürüz. Muhtemelen İllirya'dan göçüp, Balkanlar ve Trakya üzerinden Anadolu'nun kuzeyine, Karadeniz kıyılarında Parthenios Irmağı yakınlarında *Paflagonia* diye anılan bölgeye yerleştikten sonra Troia Savaşı'na katılan ve yenilginin ardından *Troialı Antenor*'la birlikte Adriyatik'in bu uç noktasına ulaşan *Enetler/Venetler*, lagün çevresinde yerleştikleri bu bölgeye *Venetia* (ya da *Venetike*) adını vermişlerdi. Bölge, yaklaşık 3200 yıldır bu isimle anılmaktadır. Çünkü, gerek ilk yerleştikleri yıllarda gerekse sonraki dönemlerde burada farklı isimlerle anılan topluluklar, değişik adlarla bilinen yerleşim merkezleri olsa da, *Venedik* bu merkezlerin en güçlüsü olmayı başarmış, bölgede yaşayan halk da *Venedikli* olarak anılmıştır.

Enetler/Venetler'le Luwi dili konuştukları varsayılan Troialılar'ın ve diğer yerleşimcilerin İÖ 1184'ten itibaren bu bölgede ortak bir kültür geliştirdikleri, ardından İÖ VII. yüzyılda yine bir Anadolu göçeri olduğu düşünülen Etrüskler'in hâkimiyetine girerek onların kültürlerinden etkilendikleri bilinir. İÖ V. yüzyıldan sonra Etrüskler'in bölgedeki hâkimiyeti zayıflayınca Venedik Lagünü çevresindeki topraklar, İÖ II. yüzyıldan itibaren tamamıyla Roma egemenliğine girmiş, bölge halkı İÖ 90'lara gelindiğinde de Roma vatandaşı kabul edilmiş, Aquileia, Padova, Chioggia, Altino, Treviso, Verona, Vicenzo gibi kentler artık Roma-Veneto kentleri olarak Roma kültürü içinde yer almaya başlamıştı.

Troia Savaşı'nda *"Demir Atlılar"* olarak ünlenmiş olan Venetler'in *"at"* kültürünü buraya Romalılar'dan çok önce, Anadolu'dan getirdikleri ve bir diğer Troialı Aeneias tarafından kurulduğuna inanılan Roma'nın egemenlik sınırlarını git gide genişleten halkına da kendi kültürlerini aktardıkları ve ortak kültür yarattıkları, bölgede ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. İ.Ö. 1800'lerden itibaren "at"ın Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığı, Hititler'in de Kadeş Savaşı'na iki tekerlekli at arabalarıyla katıldığı bilinir. Oysa Troia'da, Troia VI'dan önce hiçbir şekilde "at"ın izine rastlanmamıştır. Ancak, savaşın yaşandığı düşünülen döneme ait VI-VII/a katmanında bol miktarda at kemiği bulunmuş olması, 2004 kazı sezonunda, Troia VI katmanında Geç Tunç Çağı'na ait bir "gem" parçasının ele geçirilmesi, akıllara "Demir Atlılar" olarak ünlenen Paflagonialı Enetler/Venetler'i getirmektedir.

İÖ I. yüzyıldan itibaren, nehirlerde ve denizdeki rotalarına ilâveten, Roma karayollarının burayı da bir ağ gibi sarmasıyla Venedik Lagünü çevresindeki kentler, özellikle tuz ticaretinin gelişmesi sayesinde, son derece zengin merkezler hâline gelmişti. Bu arada, Roma İmparatorluğu'nun topraklarını beş milyon kilometre kareden geniş bir alana kadar yayması,

Akdeniz'i çevreleyen kıtalarda önemli merkezleri egemenlik alanına katması, zaman içinde tek merkezden idareyi güçleştirmeye başlayınca imparatorluk eyaletlere bölünmüş, vilayetlerin başına da valiler atanmıştı. Bu dönemde, lagün çevresindeki yerleşim merkezleri *Venedik ve İstri Eyaleti*'ne bağlanmıştı.

İsa'dan sonraki yıllarda, paganlıktan Hıristiyanlığa geçiş sancıları sürerken imparatorluğun farklı bölgelerinden isyan haberleri geliyordu. 238 yılının Nisan ayı sonunda Venedik ve İstri Eyaleti'nin önemli merkezlerinden Aquileia'da bir başkaldırı hareketi yaşandı. Ancak imparatorun verdiği kuşatma emri, eriyen kar sularının İsonzo Nehri üzerindeki köprüyü tahrip etmesi nedeniyle askerlerin bölge ulaşamaması sayesinde uygulanamadı. Zengin ticaret merkezlerinden olan Aquileia aynı zamanda çatışmaların odağında olan önemli bir karakoldu. Venedik valisi M. Aurelius Julianus da, İS III. yüzyılın sonlarına doğru imparatora isyan ederek "özgürlük" vaat eden sikkeler bastırmış, imparatorun ordusuyla Verona yakınlarında savaşırken ölmüştü.

IV. yüzyılın ilk yarısı geçilirken, dağılan Hunlar, Gotlar'ı önlerine katarak batıya doğru ilerlemeye başladılar. Bu arada, Roma imparatorluğu Batı ve Doğu olarak ikiye bölünmüş, 395 yılından itibaren de, Kontsantinopolis merkezli Doğu İmparatorluğu, başkent çevresindeki toprakların selâmeti açısından Gotlar'ın Venedik yakınlarındaki bir bölgede (Ljubljana çevresi) yerleşmesine destek vermişti. Doğu'daki topraklarda barınamayacaklarını anlayan Gotlar, 401 yılından itibaren Balkanlar'dan tümüyle ayrılarak lagün çevresindeki zengin yerleşim yerlerine saldırıları artırınca, Venedikliler de çareyi lagündeki adacıklara sığınmakta buldu.

1152 Tarihli belgelerden ve tarihçi Sabellico'nun saptamalarından yola çıkılarak, 25 Mart 421 Cuma gününün (bugün hâlâ aynı adla var olan adalar kenti) Venedik'in doğduğu tarih olduğu kabul edilmektedir. Bu, Rialto'daki San Giacomo Kilisesi'nin yapıldığı tarihtir. Ancak, o tarihlerde burada ekonomik, politik ve askerî açıdan örgütlenmiş bir kentten söz edilemez. Burası henüz "geçici" bir yerleşimdir. Ve, karadaki kentlere düşman saldırıları tehlikesi geçer geçmez halk yeniden eski yerleşim yerlerine dönmektedir. Oysa, Attila komutasındaki Hunlar'ın Tuna boyundaki vilayetleri ele geçirip Macaristan topraklarında karargâh kurarak akınlar düzenlemeleri, saldırı ve yağmaları 452 yılı baharında Venedik lagünü çevresindeki yerleşim merkezlerinde çok daha büyük bir tehlike yaratmıştır. Yüz bin kişilik ordusuyla Attila, ele geçirdiği bölgelerde büyük talan ve kıyıma neden olurken, halk arasında müthiş korku salmıştır. Venedik'te, *"Attila'nın bastığı yerde ot bitmez"* deyişi o günlerden kalmıştır.

Artık karada yaşamak çok tehlikeli bir hâl alınca, Venedikliler lagün içindeki adacıkların "daimi" yaşam alanları olmasına karar vererek, evlerini burada kurmaya başladılar. Padova'da yaşayanlar Malamocco ve Chioggia'ya, Aquileialılar Grado'ya, Aquileia'nın hemen yakınında, Via Popilia üzerinde önemli bir kavşak noktasında bulunan Altino'da yaşayanlar da önce Torcello'ya, ardından Burano ve Murano'ya yerleştiler ve burada yeniden var olma mücadelesine giriştiler. Beş yüz elli kilometre karelik lagünde, balçık zemine İstri ve Ravenna'dan deniz yoluyla taşıdıkları kütükleri çakarak aralarını ağaç dallarıyla örüp sağlamlaştırdıktan sonra, üzerlerine sazlardan kulübeler kondurdular. Önceleri, kulübeleri ve tekneleri için gerekli ahşabın temini, sonra da tuz ticaretini sürdürebilmek için Adriyatik'in iki kıyısındaki geniş sahil şeridine düzenli olarak seferlere başlayan ve mallarını karadaki tehlikelerden uzak, güven içinde taşımayı başaran Venedikliler, artık bölgedeki deniz nakliyeciliğini tamamen tekellerine almışlardı. Bu, onların Akdeniz'de egemenliğinin ilk işaretiydi.

Lagün halkı büyük bir uyum içinde yaşıyordu. Zengini de fakiri de eşit şartlara sahipti. En büyük nimetleri olan balığı ve deniz ürünlerini ana yemekleri yapmışlardı. Onların "para"sı sayılan tuz da kendileri için gerekli diğer ürünlerin, özellikle de şarap ve buğdayın temininde Adriyatik sahilleriyle ticaretlerini geliştirmeye yetiyordu. İlk resmî Venedik arşivi 976 yangınında tamamen tahrip olduğu için, adına ilk kez 1094 tarihli bir belgede (bu hâlen şehir arşivinde saklanan, dönemin dükü Vitale Faliero'ya ait bir mektuptur) rastlanan, Latince *"küçük tekne"* anlamında *"cimbula-cuncula"*, Yunanca *"kondi-kundi-konka"*, yani *"deniz kabuğu"* denen *"gondol"*lar sazlıklarla kaplı sığ sularda kolayca ve sessizce ilerlemelerine imkân sağlıyordu. Çağdaşları olan "kara" insanlarının evlerinin önünde birer at ya da at arabası bulunurken her Venedik evinin önünde bir gondol bağlı olurdu. Artık, Venedikliler'in atları da arabaları da gondolları olmuştu. Teknelerini evlerinin bahçesinde kendileri yapar, tamirini de yine kendileri üstlenirdi. Üstelik onlar, asırlardan beri bölgenin tüm coğrafî ve meteorolojik şartlarını çok iyi öğrenmişler, bu sayede anakaradaki bütün tehlikelerden uzak, güven içinde yaşamanın yollarını bulmuşlardı.

466 yılında, lagün halkı *Badoer, Barozzi, Contarini, Dandolo, Falier, Gradenigo, Memmo, Michiel, Morosini, Polani, Sanudo* ve *Tiepolo* ailelerinin hâkimiyetinde 12 merkezde toplandı. Lagündeki yaşam her ne kadar onları tehlikelerden uzak tutsa da, 568'den itibaren karadan Lombardlar'ın baskısı şiddetini artırmaya başlayınca, 640 yılında bu 12 merkez güçlerini birleştirip Lombardlar'a karşı birlikte direnme kararı aldı. He-

raklea'nın başkent yapılmasının ardından, 697'de, adaların idarî, siyasî, ekonomik, dinî ve kültürel bütünlüğünü sağlayarak tam bir birlik oluşması ve tüm yetkilerin tek elde toplanması amacıyla Aquileia Patriği'nin yeni evi olan Grado'da, patriğin önderliğinde ilk seçimlerini gerçekleştirdiler. Doğu Roma İmparatoru Heraklius (610-641) adına kurulmuş olan Heraklea, lagün dışında, anakarada yer almakla birlikte limanı ve kalesiyle son derece korunaklı ve önemli bir merkezdi. Efsaneye göre de, Heraklius San Marco'nun mermer vaaz kürsüsünü Grado Patriği'ne hediye etmişti.

"On iki Başı" yani dük ('doge', 'doç' ya da Piri Reis'in deyişiyle 'dozi') seçilen Paoluccio Anafesto (697-717), Heraklea'daki dukalık makamına yerleştiğinde Batı Roma İmparatorluğu'nun yeniden güçlenme çabalarına destek verme amacıyla Roma'ya yaklaşmayı tercih ettiyse de, bölge Konstantinopolis merkezli Doğu Roma İmparatoru'nun elçisi tarafından yönetilen uzak bir eyalet konumundaydı ve bu durum Doğu'da hiç hoş karşılanmamıştı. 726 yılında, üçüncü dük olarak Orso Ipato (726-737)'nun seçilmesinin ardından 12 merkezden oluşan bu birlik *"Venedik Dukalığı"* adını almış, bağımsızlık ve özgürlük talebiyle Doğu imparatoruna başkaldırmıştı. İmparator III. Leon, dükün üzerinde yetkilere ve güce sahip olan elçisi aracılığıyla halka inançları konusunda baskı uygulamaya, kiliseleri güçlü kılan zenginliğin nedeni saydığı manastırların kapatılması, ikonaların kaldırılması gibi maddeler içeren fermanlarını yayımlamaya başlamıştı. 730'da, ikonalara ibadeti paganlıkla eş tuttuğunu bildiren fermanın yayımlanmasının ardından imparatorluk içinde sert dinî çatışmalar yaşandı ve paha biçilmez ikonalar kırılıp, değerli el yazmaları yakıldı. Venedikliler bu uygulamalara şiddetle karşı çıktılar.

737 yılına gelindiğinde Heraklea'ya komşu olan Jesolo halkı ile savaş başladı ve bu savaşta dük Orso Ipato öldü. Bunun üzerine dük seçimi askıya alındı, birer yıl görevde kalmak üzere askerî komutanlar yetkiyi ele geçirdi. Venedikliler, 742 yılında merkezlerini daha korunaklı olacağını düşündükleri Malamocco'ya kaydırma kararı aldılar ve aynı yıl, savaşta ölmüş olan düklerinin oğlu Teodato Ipato (742-755)'yu dördüncü dükleri olarak seçtiler. Bir yandan savaşların odağında olan Venedik'te deniz yoluyla ticaret de aynı hızla sürmekteydi. 756 yılına gelindiğinde, artık yeniden Malamocco merkezli bir *"Venedik Dukalığı"*ndan söz ediliyordu ve Adriyatik'te ticarî seferler devam ediyordu. 774'te, Papalığın izniyle, Olivolo adasındaki San Pietro Kilisesi'nde Grado Patriği'ne bağlı olarak bir piskoposluk kurumu tesis edildi ve Venedik dinî anlamda da değer kazanmaya başladı.

Bu arada, imparatorun kiliseye uygulamakta olduğu baskılara direnmede, Konstantinopolis'teki Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi'ne bağlı Studios Manastırı ve oranın baş rahibi *Teodoros* başı çekiyordu. Teodoros, III. Leon'un yaktırdığı kitapların yerine yenilerini hazırlayarak çok geniş bir kütüphane oluşturdu. Kaligraflar ilk kez "küçük" harf kullanarak Hıristiyan yazarların yanında pagan yazarların da el yazmalarını çoğalttılar. Sayfalar eşsiz güzellikte minyatürlerle donatılıyordu. İlk kitap çoğaltım işliği, yani "scriptorium" burada bulunmaktaydı ve burada hazırlanan değerli el yazmalarıyla emsalsiz ikonalar imparatorluğun her yerinde ünlenmişti. Studios Manastırı, aynı zamanda ilâhi yazarı da olan Teodoros sayesinde bilim merkezi olmanın yanında ilâhi söyleme merkezi hâline de gelmişti. Teodoros, imparatora karşı çıkışları ile ilgili yazılarını kitap hâline getirince üç kez sürgüne gönderilmekten kurtulamadı. Sürgün yeri, otoritenin yitirilmeye başlandığı, neredeyse gözden çıkarılmış olan uzak vilayet Venedik olmuştu. Teodoros, burada önce Torcello'daki S. M. dell'Assunta Katedrali'nde, sonra da San Pietro'da din adamlarını örgütleyerek imparatora başkaldırılarını sürdürdü. Nicedir imparatora bağlı olmanın huzursuzluğunu duyan Venedikliler tüm güçleriyle Teodoros'u desteklediler. İmparatorluk yöneticileri onu bu uzak merkeze sürgüne göndererek onun manastırlar üzerindeki etkilerini azaltabileceklerini düşünmüşlerdi. Oysa öyle olmadı. *"İmparatorlar, tanrısal öğretiler konusunda sadece din adamlarına yardımcı olmak ve sadece din dışı işlerle ilgilenmekle yükümlüdürler"* diyen Teodoros'un öğütleri imparatorluk sınırları içindeki tüm manastırlar tarafından ilgiyle izleniyordu. Venedikliler, Teodoros'a tam anlamıyla destek verip onu ve öğretilerini benimsemişlerdi. *"Ben hem imparatorum hem rahibim"* diyen III. Leon'un ardından tahta geçen oğlu V. Konstantinos, manastırlara karşı daha sert tavır içine girmiş, manastırları kışlaya çevirerek tüm zenginliklerine el koymuştu. 815'te Ayasofya'da "ikonaseverler" için alınan kararlar ölüm fermanı anlamına geliyordu. Teodoros, Venedik'ten geri çağrıldı ve 825 yılında başı kesilerek idam edildi. Venedikliler, "ikonakırıcılık" döneminde Doğu'daki imparatora başkaldırırken kendilerine destek verip bağımsızlıklarını kazanmada ve Konstantinopolis'ten kopmalarında arkalarında olan *Teodoros*'a minnetlerini sunmak için onu kentlerinin ilk *"koruyucu aziz"*i ilân ettiler. Artık o, Venedik'in *San Teodoro*'su idi.

Bir yandan bunlar yaşanırken, Venedik'te Adriyatik'in hırçın dalgaları, sürekli yükselen sular Malamocco'yu sıklıkla istilâ etmeye başlayınca dukalık merkezinin üçüncü (ve son) kez yer değiştirmesi kararı alındı. 810 yılından itibaren merkezin "yüksek kıyı" anlamına gelen Rivo Altum ya da bugün bilinen adıyla Rialto'ya taşınması, burada inanılmaz yaratı-

cılıklarla sürecek olan yepyeni bir yaşamın başlangıcı oldu. Dönemin dükü Angelo Partecipazio (810-827), Venedik'i ilk kez imar eden kişi olarak anılır ve 819 yılında ilk resmî Venedik arşivi oluşturma çabaları dikkat çekicidir. Partecipazio, düklerin kendilerine yaraşır bir yerde çalışması ve yaşaması gerektiği düşüncesiyle, daha önceleri kendi evlerinde yaşayan dükler için ilk kez 811 yılında gösterişli bir saray yaptırmaya başlamış, birbirine yakın adacıkları köprülerle birbirine bağlayıp adalar arasındaki kanalları derinleştirerek suyun sirkülasyonunu ve ulaşımı kolaylaştırmayı amaçlamıştı. Ayrıca, Büyük Kanal'dan şehrin ana girişi olan Molo'ya, yani şimdiki sarayın önüne kadar bir koruma seti yaptırdı. 814 yılında tamamlanan *Dükler Sarayı*, çevresi surlarla kaplı, dört köşesinde dört kulesi olan ve saraydan çok suların içinden yükselen bir kaleye benzer yapıdaydı. 825'te, sarayın hemen yanına da *San Teodoro* adına küçük bir kilise inşa edilmişti. Ancak, Venedikliler'in Teodoros'a bağlılıkları çok uzun sürmedi. Çünkü, sonuçta Teodoros onların artık tamamen kopmak istedikleri Doğu Roma'nın bir vatandaşıydı ve şehirlerinin adını çok daha önemli biri ile yüceltmek istiyorlardı. Bu kişi, *San Marco* idi.

Dört İncil yazarından biri olan *San Marco* (65-70 yıllarında "ilk" İncil'i onun, her zaman yanında olduğu San Pietro'nun vaazlarını derleyerek ve Yunanca olarak kaleme aldığı varsayılır)'nun İsa'nın öğretilerini yaymak için Venedik'e de geldiği Torcello'da öldüğü rivâyet edilir. Din kitapları Kudüs'te doğduğunu, San Paolo ve San Pietro ile birlikte Hıristiyanlığı yayma amacıyla Anadolu'ya ve İtalya topraklarına gittiğini, diğerleri Roma'da şehit edildikten sonra İskenderiye'ye döndüğünü ve burada öldürüldüğünü yazsa da, efsaneye göre iki denizci, onun Torcello'dan Mısır'a kaçırılan kutsal emanetlerini İskenderiye'de bulup 25 Nisan 828 günü Venedik'e geri getirmişlerdi. O sıra Venedik'in Dukalık Sarayı'nda Giustiniano Partecipazio (827-829) oturmaktadır. Dük, sarayın kuzey kanadında San Marco adına bir şapel yaptırılmasını emreder ve kutsal emanetler oraya yerleştirilir.

829 yılında, I. Giovanni Partecipazio (829-836) dük olunca Venedik'in ikinci *"koruyucu aziz"*i seçilen *San Marco* adına bir bazilika yapılması emrini vermiş ve azizin sembolü olan *"kanatlı aslan"*ı Venedik Dukalığı'nın resmî sembolü ilân etmişti. *San Marco*'nun kutsal emanetleri 25 Nisan 832'de *San Marco Bazilikası*'na nakledildi. Venedik artık, Hıristiyan dünyasının en önemli isimlerinden birinin "koruyucu"luğunda hızla güçlenen bir şehir-devlet olmuştu. San Marco'nun sembolü olan "kanatlı aslan", sayıları git gide artan ve tüm Akdeniz'de serbestçe dolaşan gemilerin sancağında ve dukalık sarayı önünde dalgalanan bayrakta

yerini almıştı. 840 yılında Doğu Roma'dan tam bağımsızlığını ilân eden Venedik'in başında dük Pietro Tradonico (836-864) vardı.

Venedik, yoktan var edilmiş topraklarda, halkın doğrudan seçerek başa geçirdiği dükün idaresinde, geçmişten gelen farklı kültürlerin harmanlandığı ilginç yapısıyla, geleneksel törenleriyle dikkat çeken bir merkezdi. Her yıl, 31 Ocak günü burada, San Pietro Kilisesi'nde toplu düğün törenleri yapılırdı. Deniz ticareti nedeniyle doğu ile sıkı bağlantı içinde olan Venedikliler, buraların göz kamaştıran dokumalarını, değerli taşlarını ve daha birçok malı kendi şehirlerine taşıyarak komşularının kıskanç ilgisinin de hedefi oluyorlardı. Nitekim, 944 yılında, yine beyazlar giymiş, kendilerine hediye edilen mücevherleri kuşanmış genç gelinler İstrili korsanların "aşırı" ilgisini çekmiş olmalı ki, bu kilise ani bir baskına uğradı, insanlar öldürüldü, gelinlerse korsanlara "eş" olmak üzere pahada ağır çeyizleriyle birlikte kaçırılıp korsanların sığınağı Caorle'ye götürüldü. Venedikliler, böyle bir günde böylesi bir baskını beklemediklerinden hazırlıksız yakalanmışlardı. Ama çok geçmeden toparlandılar ve hemen kuvvetlerini toplayarak 24 saat içinde gelinleri geri almayı başardılar (Genç gelinlerin o gün teknelerle Venedik'e geri getirilişi, geleneksel *"regata"*ların da başlangıcı kabul edilir). Bu arada, Caorle'de yuvalanmış tek bir korsanı bile sağ bırakmadılar. Bir anlamda bu, tüm Adriyatik'te Venedik gemileri için tehlike oluşturmaya başlayan korsanlara da gözdağı olmuştu.

991'de henüz 30 yaşında iken dük seçilen II. Pietro Orseolo (991-1008) çok büyük radikal değişimler başlatarak çok önemli diplomatik başarılara imza attı. 992 Mart'ında Konstantinopolis'teki imparator II. Basileios (976-1025) ile Venedik tacirlerinin Akdeniz'deki güvenliğinin sağlanması ve korsanlarla mücadele için bir anlaşma yaptı. O sıralar Konstantinopolis (bilinen) dünyanın en büyük pazarı, Venedikliler de bu pazarın en önemli tacirleriydi. Burada toplanan doğu malları batıya İtalyan şehir-devletlerinin, özellikle de Venedik'in gemileriyle taşınırdı. İmparatorun desteğini alan dük, 999 yılında da, bizzat komuta ettiği büyük bir filo hazırlatarak Adriyatik'e açıldı ve tüm kıyıları karış karış tarayarak korsanların kökünü kuruttu. Artık, *San Marco* bayrağı Adriyatik'te gücün, özgürlüğün ve zenginliğin simgesi olarak dalgalanıyordu. Dükün bu zaferi *"Venedik'in denizle evliliği"* olarak adlandırılırken, İstri ile birlikte tüm Dalmaçya kıyılarının hâkimiyetini ele geçiren Orseolo da, 18 Mayıs 1000 günü *"Venedik'in ve Dalmaçya'nın Dükü"* unvanını almıştı. Adriyatik hâkimiyeti Venedik'in Akdeniz'deki gücünü ve itibarını hayli artırdı. İmparator II. Basileios, bir zamanlar Doğu'ya bağlıyken, şimdi bağımsız ve büyük bir güç merkezi olma yolunda hızla ilerleyen Venedik'le

daha sıkı bağlar kurma arzusuyla, dükün on dokuz yaşındaki oğlu Giovanni'ye Konstantinopolis sarayından soylu bir gelin vermeyi teklif etti. Sonraki yüzyıllarda fazlasıyla ön plana çıkacak olan "asalet" kavramının hayli önemsendiği Venedik için de bu, bulunmaz bir fırsattı. Düğün töreni nedeniyle o güne kadar görülmemiş şatafatlı şenlikler yapıldı.

İlk ticaret malı tuz olan Venedikliler, Konstantinopolis başta olmak üzere Akdeniz'in doğusundaki limanlara düzenledikleri seferlerle yükte hafif pahada ağır olan ve Avrupa'da çok tutulan safran, tarçın, karabiber, kimyon gibi malların ticaretini ellerine geçirip giderek zenginleştiler. Ticaret, her bir sefer için tüccar ailelerle Venedik yönetimi arasında kurulan ticarî ortaklıklarla gerçekleşiyordu. Baharat ticaretinde kullanılan tekneler açık denizde yelkenle, karaya yakın seyrederken de 200 kürekçiyle yol alıyordu. Muda adı verilen konvoylar hâlinde yol alan ve içinde silahlı ve güçlü tayfaların bulunduğu tekneler, Venedik yönetimi tarafından büyük ailelere kiralanıyor, onlar da bu gemilerde kira karşılığı baharat tüccarlarına yer ayırıyordu. Deniz ticaretinin artması tekne yapımcılığını da geliştirdi ve 1104'te, dük Ordelafo Faliero (1102-1118) tarafından, "ikizler" olarak adlandırılan iki ada üzerinde *"Arsenal"* (Arapça *"darsena-darsina"* kelimesinden Venedik diline geçmiş, sonra da İtalyanca'dan 14 dile aktarılmış bir kelimedir) yani ilk resmî tersane kuruldu. Artık Venedik, sadece denizcilerin, balıkçıların, tuz tacirlerinin yaşadığı bir kent değil, sanatçıların, zanaatkârların akın ettiği, dükkânların peş peşe açıldığı zengin ve büyük bir merkez hâline gelmişti. Demirciler, marangozlar, duvarcılar, kasaplar, manavlar, saraçlar, küfeciler, camcılar ve daha pek çok meslekten insan Venedik ekonomisine hareketlilik kazandırmıştı. Ticaretin kalbi Rialto'da atıyordu.

Venedik giderek güçlenip zenginleşirken doğuda imparatorluk açısından oldukça zor günler yaşanıyordu. 1054'te Hıristiyan dünyası da ikiye bölünmüş, Roma merkezli papalık ile Konstantinopolis merkezli patriklik arasında ciddi üstünlük kavgaları sürerken, Grado Patriği'ne papa tarafından *"Venedik ve İstri Metropoliti"* unvanı verilmişti. Grado'nun "Yeni Aquileia" adıyla birinci patriklik ilân edilmesi Antakya başta olmak üzere, doğudaki diğer dinî merkezler tarafından hiç de hoş karşılanmayacaktı. Ancak, doğudan hızla yaklaşmakta olan tehlike, İmparatorun bu konuyu gündemine almasını engelliyordu. O zor dönemde Venedik, Konstantinopolis'in "vazgeçilmez"i idi. 1071'de Türkler'in Malazgirt'te zafer kazanarak Anadolu topraklarında yayılmaya başlaması, kaybedilen topraklarda yitirilen gelir kaynakları ve insan gücü, Doğu İmparatoru'nun Venedik'ten ticarî imtiyaz karşılığı destek istemesine neden oldu. İlişkileri daha da sağlamlaştırmak için Konstantinopolis sarayının prensesi Teodo-

ra 1077 yılında, Venedik dükü Domenico Selvo (1071-1085)'ya "gelin" olarak gönderildi. Teodora, 4 Nisan 1081'de I. Aleksos Komnenos adıyla İmparator olarak Doğu Roma tahtına geçecek olan Aleksos'un kız kardeşiydi ve "çatal" kültürü onunla birlikte Konstantinopolis'ten Venedik'e taşınmış oldu.

İmparator Aleksos'la sağlanan anlaşma gereği, 1082'nin Mayıs ayından itibaren Venedikli tüccarlara mühürdar tarafından *Khrysoboullon* adı verilen bir belge verilmeye, bu sayede de Venedikliler, Konstantinopolis'te ve imparatorluğun tüm limanlarında ticarî vergilerden muaf tutulmaya başlandı. Üzerine tarih yazılan ve imparatorun bizzat attığı kırmızı mürekkepli imzaya sahip olan bu belge, mühürdarlığın da en değerli belgesiydi. Belge katlanır ve zarf gibi kapatıldıktan sonra üzerine "bolla" denen altın mühür basılırdı. Bu anlaşma, Venedik için son derece olumlu gelişmelere yol açtıysa da Konstantinopolis merkezli doğu imparatorluğu için sonun başlangıcı olmuştu. Venedikliler, Abydos (Çanakkale), Edirne, Trabzon, Antakya, Adana, Tarsus ve Foça gibi önemli merkezlerde ticarî temsilcilikler açma hakkını elde ettiler. Venedikliler'e Konstantinopolis'teki bazı değerli mülkler verilirken, birçok imalathaneyle Galata'daki üç iskele de onların kullanımına tahsis edildi. Venedikliler, Dalmaçya kıyılarının kaliteli kerestesini ve demirini hiç vergi ödemeden buraya taşıyor, kaliteli doğu mallarını da Avrupa ülkelerine dağıtılmak üzere Venedik'e götürüyorlardı. Buram buram "doğu" kokan Rialto'daki inanılmaz hareketlilik Venedik'teki zenginliğin göstergesiydi. Oysa, imparatorluk topraklarında yaşayan halk, doğuda ve batıda gerçekleşen saldırılarla yaşanan savaşlar nedeniyle gittikçe fakirleşiyordu. Ekmek fiyatlarındaki aşırı artış isyanlara neden oldu. En önemlisi, Kutsal Topraklar kaybedilmişti. Roma Kilisesi'nin başında bulunan Papa II. Urban 1095 Kasım'ında bir konsül topladı ve batıdaki tüm Hıristiyanların güçlerini birleştirerek doğudaki din kardeşlerine yardıma gitme önerisini dile getirdi. Oysa, asıl amaç biraz daha farklıydı. Bu, *Haçlı Seferleri*'nin başlangıcıydı. Venedik ise, ticaretini Kahire-Konstantinopolis-Venedik üçgeninde, sadece imparatorluğun Hıristiyan halkıyla değil, özellikle Mısır'daki Müslümanlarla da çok verimli bir konuma getirdiğinden, bu birliğin içinde yer alma konusunda "şimdilik" kaydıyla çekimser kalmayı tercih etmişti.

Venedikliler doğuyla ticareti geliştirirken şimdiki meslek odalarının çıkış noktası olan *"lonca"* sistemini de benimsediler. Venedik'te ilk kez, bir araya gelen 20-25 kadar balıkçının kurduğu loncanın ardından dokumacı ve kunduracılar loncası oluşturuldu. Daha sonra, tüm meslek gruplarının birer loncası oldu ve buralara üye olmayanlar yaptıkları işte ciddiye alınmadılar. Ticaret, sistemli bir yapıya kavuştu ve ilk bankerliğin,

saymanlığın, muhasebeciliğin, bankacılığın temelleri Rialto'da atıldı. Giderek daha da zenginleşen Venedik'te, artık ahşap yapıların üzerleri İstri mermerleriyle kaplanarak şehrin görüntüsü de değişmeye başlıyor, Venedik, Büyük Kanal boyunca dizilen ihtişamlı saraylarıyla gücünü Akdeniz'in sularına yansıtıyordu. Şimdi sırada, daha sistemli bir siyasî yapılanma vardı. Roma'nın ilk yönetim biçimi, yani seçimle gelen bir kral, soylular kurulu ve halk meclisinden oluşan yapı Venedik için iyi bir örnek olabilirdi. Dük Pietro Polani (1130-1148) görevdeyken, 1143'te, o güne kadar 480 üyeli halk meclisinin tezahüratı ve alkışlarıyla yapılan seçim sisteminde değişiklik yapılması kararı alındı ve şehrin olgun yaştaki, güvenilirliğini kanıtlamış kişileri (sadece erkekler) arasından seçilen 12 kişilik bir danışma kurulu oluşturuldu. Seçilecek dük, danışma kurulu üyeleri tarafından denetlenecek, kararlar bu kişilere danışılarak alınacak ve bu sayede "despot" hükümdarlık asla söz konusu olmayacaktı. Bu kurulun adı, *Yaşlılar Konsülü* (Meclisi) idi. 1172'de, 30 yaş üzeri Venedik vatandaşları arasından seçilen 2000 kişinin oluşturduğu *Büyük Konsül* tarafından görevlendirilen 12 kişilik danışma kurulunun oylarıyla seçilen Sebastiano Ziani (1172-1178), gerçek anlamda bir seçimle iş başına getirilen ilk dük olmuştu. Dük seçimi nedeniyle yapılan kutlamalarda, Konstantinopolis'te imparatorların taç giyme törenlerinde görüldüğü gibi, sarayın önünde toplanan halka altınlar atılmıştı. En ön sırada tacirler yer almaktaydı.

Bu törenlerin yapıldığı tarihten bir süre önce, doğuda sağladıkları imtiyazlar sayesinde çok zenginleşen Venedikli tacirler, Venedik'le Konstantinopolis arasında mekik dokuyarak her iki kentte de refah içinde keyifle yaşarken, özellikle Konstantinopolis'teki diğer tüccarların isyanlarına neden olunca, imparator II. Ioannes (1118-1143) Venedikliler'in imtiyazlarını sonlandırmak istemiş, Venedik donanması da bunun üzerine Ege adalarına saldırıya geçmişti. İmparator, böylelikle 1126'da yeni bir anlaşmayla imtiyazları onaylamak zorunda kalmıştı. Ardından tahta geçen oğlu I. Manuel (1143-1180) de, Ekim 1147 ve Mart 1148 tarihli fermanlarıyla Venedikliler'in imtiyazlarını yenilemişti. Ancak, bir ara Venedikliler'e sırt çevirmeye yeltendi. Askerleri, 12 Mart 1171 günü, diğer liman kentleriyle Konstantinopolis'te yaşayan tüm Venedikliler'i tutuklamaya, mallarına, gemilerine el koymaya başlayınca, bunu haber alan Venedik'te hummalı bir çalışma başlatıldı. Arsenal'de yüz gün içinde yüz kadırga, yirmi küçük gemi hazırlandı ve dük II. Vitale Michiel (1156-1172) komutasındaki Venedik donanması Eylül sonunda saldırıya geçerek Ege limanlarıyla Sakız ve Midilli'yi talan etti. Ticarî ilişkiler sonraki on yıl boyunca kesilmiş olsa da, Venedik'in zenginliğinin en büyük kay-

nağı olan tacirler, Venedik donanmasının Akdeniz'deki gücünü ortaya koyması anlamında da ciddi bir rol oynamıştı.

Büyük törenlerle Venedik tahtına oturan dük Sebastiano Ziani, yaptığı imar çalışmalarıyla Venedik'e damgasını vuran önemli isimlerden biriydi. İlk olarak, sarayın önündeki alanı ortadan bölen kanalı doldurarak şimdi *San Marco Meydanı* olarak tanınan alanı oluşturmuş, sarayın çevresindeki kanalları da kapatarak, kemerler ve süslemelerle donattığı sarayı genişletmiş ve en büyük rakibi olan Konstantinopolis'in ihtişamını gölgeleyecek bir kent yaratma çabasına girmişti. Ancak, yer azlığından oradaki gibi "mese"ler ve geniş meydanlar oluşturulamayacağından, var olan alanların en uygun biçimde kullanımını sağlamak amacıyla 1172'de, San Marco Meydanı'na hiçbir surette "heykel" dikilemeyeceği kararı alındı (bu karar günümüze kadar uygulanmıştır) ve sarayın denize bakan cephesinin hemen önüne, Venedik şehrinin ana giriş kapısı sayılan Molo'ya, daha önce, 1125'te Konstantinopolis'ten taşınan V. yüzyıl yapısı, Mısır ya da Suriye orijinli oldukları düşünülen ve daha sonra üzerlerine *San Marco*'nun sembolü *"kanatlı aslan"* ile *San Teodoro*'ya atfedilen *"canavarı öldüren kutsal savaşçı"* (burada canavar Doğu Roma'yı, kutsal savaşçı da Konstantinopolisli azizi temsil ediyor olmalı) heykeli yerleştirilen iki dev sütun dikildi. 25 Nisan 912 günü açılışı yapılmış olan *San Marco Kulesi* (bu kule, bazilikanın çan kulesi olmanın yanı sıra, Venedik'in en yüksek yapısı olarak, denizden ve karadan lagüne yaklaşan tehlikeleri önceden haber alabilmek için bir gözetleme kulesi olarak tasarlanmış, sonraları gemiciler için deniz feneri işlevi de görmüştü) elden geçirilerek, yapılan ilâvelerle 60 metre yüksekliğe ulaştırıldı. Dükten sonra protokolün ilk sırasında yer alan ve bizzat dük tarafından atanarak devlet mallarının kayıtlarını tutan, bakım ve onarımlarını yapan, vergi ve kira gelirlerini toplayan haznedarlar (prokuratörler) için de meydanda büyük bir sarayın inşası başlatıldı. Lagün içinde geniş bir alana yayılan Venedik'te nüfus da hayli artmıştı. Bu nedenle, 1171'de kentin "sestieri" denen altı bölgeye bölünmesi kararı alındı; San Marco, Castello-Arsenale, Santa Croce, San Polo, Dorsoduro (Giudecca adası dahil) ve henüz fazla yerleşimin bulunmadığı Cannaregio (gondolların başında yer alan ve "ferro" olarak adlandırılan demir başlık üzerinde görülen altı diş bu bölgeleri temsil etmektedir ve en üstteki dişin arka yüzündeki çıkıntı da Dorsoduro'ya bağlı olan Giudecca'nın simgesidir). Castello-Arsenale bölgesinden sorumlu olan prokuratörler "de Citra", Santa Croce, San Polo ve Dorsoduro'dan sorumlu olanlar "de Ultra" San Marco'dakiler de "de Supra" olarak anılırdı.

Konstantinopolis'e korkusuzca kafa tutan ve Akdeniz'de gücünü ispatlayan Venedik, artık diğer Akdenizli devletlerin de saygısını kazanmaya başlamıştı. Venedik'le yakınlaşan Papa III. Alessandro, 1177 yılında dük Ziani'ye altın bir yüzük hediye etti. İnanışa göre; Demre (Myra)'den *San Teodoro*'nunkilerle birlikte Venedik'e taşınan *San Nicola*'nın kutsal emanetleri 6 Aralık 1100 günü lagüne ulaşmış ve Lido'daki kiliseye yerleştirilerek kilise onun adıyla kutsanmıştı. Denizcilerin ve kimsesizlerin koruyucusu kabul edilen bu azizin Venedik'in koruyucu azizleri arasına katılması, Venedik'e dinsel anlamda da yeni bir değer katıyordu. Tarihçi Marin Sanudo'ya göre, dük, burada yapılan törende papanın arzusuna uyarak yüzüğü lagünün (yani Adriyatik'in ve dolayısıyla Akdeniz'in) sularına atarken, *"Desponsamus te, mare nostro, in signum veri perpetique dominii"*, yani *"Sonsuz egemenliğin bir işareti olarak seninle evleniyorum deniz"*, demiştir. Bu, Venedik'in Adriyatik'ten sonra "Akdeniz"le de evlendiğinin simgesidir. Ve artık Venedik'te çok daha sistemli siyasî ve idarî bir yapılanma sağlanmalıdır. Bunun için, 1179'da *Kırklar Meclisi* olarak da bilinen *Quarantia*, yani *Yargıçlar Konsülü* oluşturulur.

1171'deki saldırılar nedeniyle Venedik-Konstantinopolis ticareti askıya alındıktan sonra, Konstantinopolis'te, 1182 Nisan'ında Pisalılar'la Cenevizler'i hedef alan son derece kanlı bir olay daha yaşandı. Olaydan, imparatorluk topraklarında hâlâ yaşamını sürdüren az sayıda Venedikli de etkilendi ama çok geçmeden, 1183 sonuna doğru Venedikliler yine başkentin limanlarına gelmeye başladılar. Bunda, diğer Latin tacirlerin çekilmesiyle doğu ticaretini tekellerine alma fırsatı doğmuş olmasının büyük payı olduğunu düşünmek yanlış olmaz. 1184 yılının baharında, Enrico Dandolo, Venedik'ten gönderilen elçilik heyetinin başında Konstantinopolis'e ulaştı. Kendisini çok yakında Venedik Dukalığı'nın başına taşıyacak olan bu görevi başarıyla gerçekleştiren Dandolo, 1171'deki kayıpları için imparatordan yüklü bir tazminat ve yeni şartlarla ticarî imtiyazlar elde etmeyi başardı.

1 Haziran 1192 günü Dük seçilen Enrico Dandolo (1192-1205), Venedik'in ilk kuruluş döneminde bölgeye hâkim olan on iki aileden birinin mensubuydu. Dandolo, Venedik tarihinde belki de en önemli sayfalardan birini açarak *IV. Haçlı Seferi*'nin donanmasına komuta etmiş ve burada kazandığı başarı nedeniyle de, asırlardan beri tüm Venedikliler'in düşlerini süsleyen muhteşem Konstantinopolis'in çok değerli tarih ve kültür hazinelerini ele geçirmişti. Aya Sofya'nın idaresinin Venedik'e bağlanmış olması ise, Venedikliler için neredeyse hayâl bile edilemeyecek ölçüde büyük bir başarıydı. Dük Dandolo, göreve geldiği ilk yıllarda Venedik'ten üç elçilik heyeti göndermiş ve İmparator III. Aleksios (1195-

1203) ile 27 Eylül 1198 tarihli çok önemli yeni bir antlaşma sağlamayı başarmıştı. Bu antlaşmada, Venedik'e verilen tüm haklar ve mülkler çok ayrıntılı biçimde yer alırken, Konstantinopolis'te yaşayan Venedikliler'in tüm limanlardaki varlığının güvence altına alındığı ve eşit yurttaşlık hakkına sahip olduğu da belirtilmekteydi. İmparator'un imzalayarak elçileri aracılığıyla gönderdiği ferman, 1198 Kasım'ında Venedik'e ulaştı. Bu, Venedik-Konstantinopolis arasındaki bağların yeniden güçlendiği anlamına gelse de, aynı yıl papa seçilen III. Innocentus'un yeni bir haçlı seferi için Venedik'ten yardım istemesi olayların akışını değiştirecekti. Dandolo, önceleri Venedik'in Akdeniz'deki ticareti açısından olumsuz olacağını düşünse de, batı Hıristiyan dünyasını arkasına alma fikri hoşuna gitmişti. Zengin ticaret filosunu savaş filosuna dönüştürmek hiç de zor değildi ve bu "sefer" de pekâla büyük kâr getirebilirdi. Antlaşma gereği yolculuk masraflarını peşin olarak tahsil edeceği gibi Haçlılar'ın ele geçireceği her şeyin yarısını almayı da garantilemişti.

İçinde 24 kızağın yer aldığı, doğrama atölyeleri, marangozhaneler, kalafat yeri, halat, yelken ve kürek imalathanelerinin bulunduğu bölümlere sahip Arsenal'deki akıl almaz hummalı çalışma dönemi sonrası, yapılan üç yüzden fazla gemiden oluşan Venedik Donanması, beraberindeki 9000 at ve yaklaşık 30.000 kişilik Haçlı kuvvetleriyle, 8 Ekim 1202 günü Lido adasının San Nicolo limanından *"Kutsal Topraklar"*a doğru yola koyuldu. Ancak Haçlılar vaat edilen parayı bir türlü tam olarak Venedikliler'e ödeyemediğinden "borçlu" duruma düşünce, Dandolo da hâkimiyeti tamamen eline geçirmişti. İlk hedefi, Macaristan'ın ele geçirdiği Zadar (Zara)'ı geri almak oldu. Papa'nın itirazlarına ve aforoz tehditlerine karşın 24 Kasım'da Zadar limanını ele geçiren kuvvetler kışı geçirmek üzere buraya yerleştiler. Tüm donanmanın komutası Dandolo'da olduğundan bütün Haçlılar ona boyun eğmek zorundaydılar. Artık Dandolo sadece donanmanın değil tüm Haçlı kuvvetlerinin lideri gibi davranmakta hiçbir sakınca görmüyordu. Haçlılar, 7 Nisan 1203'te Korfu'ya doğru yola çıktılar ve Dandolo'nun ısrarıyla, "Kutsal Topraklar"a yönelmek yerine, 24 Mayıs'ta Korfu'dan ayrılıp Konstantinopolis'e doğru ilerlemeye başladılar. 23 Haziran 1203 günü kentin yakınlarında, Marmara kıyılarına demir atmışlardı. 5 Temmuz'da Boğaz'a girerek Haliç'i koruyan zinciri kırıp aştıktan sonra gemilerini Altın Boynuz'a demirlemeye başladılar. 17 Temmuz günü, ilk saldırılarda kenti çevreleyen surlardaki yirmi beş kuleyi ele geçirip binaları ateşe verdiler. Bu arada, başkentte bir yandan da taht kavgası yaşanıyor, halk isyanlarının ardı arkası gelmiyordu. Haçlılar, yollarına devam edip Kutsal Topraklar'a gitmek istiyor ama Dandolo burada kalma konusunda direniyordu. Elçilik göreviyle Konstantinopolis'e

geldiğinde kentin ihtişamı karşısında büyülenen ve rivâyete göre, buradayken görme yeteneğini büyük ölçüde kaybeden yaşlı Dandolo'nun hayâlinde bu muhteşem kente ve doğudaki zengin topraklara sahip olabilmek vardı. Haçlılar'ı kışı burada geçirme konusunda ikna etmeyi başardı. İmparatorluk tahtı ise el değiştirip duruyor, başkentteki çatışmalar durulmuyordu.

1204 Mart'ına gelindiğinde, Dandolo kenti fethetmeye hazırlanırken, diğer Haçlı liderleriyle ganimet paylaşımı konusunda bir antlaşma imzalamayı da ihmal etmedi. Hazırlıklar biter bitmez, 9 Nisan günü saldırılar tüm şiddetiyle başlatıldı, 12 Nisan'da da kuşatma tamamlandı. 13 Nisan 1204 günü, artık Konstantinopolis tarihinde yepyeni bir sayfa açılıyordu; Kent, Haçlılar'ın, yani Latinler'in eline geçmişti. Ama, buradaki zenginlik ve olağanüstü ihtişam onların gözünü öyle bir kamaştırdı ki, zafer heyecanı yerini şuursuz bir katliama ve kıyıma bıraktı. Kentin sahip olduğu yüzlerce yıllık tarih ve kültür birikimi yakılıp yıkıldı. Saraylarda ve kiliselerde korunan değerli parçalar eritilip Prokopius'a göre, 400 ton altın ve 400 ton gümüş olarak önemli ikonalar ve heykellerle birlikte batıya taşındı. Sıra, bu topraklarda bir Latin devleti kurup imparatorluğu paylaşmaya gelmişti. Flandres Kontu Baudouin, 16 Mayıs 1204 günü Aya Sofya'da bir imparator edasıyla taç giydi. Venedik, Konstantinopolis'in sekizde üçünü, ticarî açıdan en işlek ve verimli kıyı kentlerini ve limanları alırken, Boudouin kentin sadece dörtte birinin sahibi oldu. Akdeniz ticaretinin en önemli kavşak noktasında bulunan Kıbrıs ve Girit de Venedik'e bağlandı. Venedikli Tommaso Morosini, Latin Patriği olarak Aya Sofya'nın idaresini alırken, Aya Sofya'nın Venedik'e bağlanması Venedik'in dinî anlamda büyük bir değer kazanmasına neden oldu.

1 Haziran 1205'e gelindiğinde, 98 yaşında hayata veda eden Enrico Dandolo hayran olduğu bu kentte, Aya Sofya'daki Cennet Kapısı'nın hemen önüne gömülürken, donanmanın gemileri de yavaş yavaş çok değerli hazinelerle birlikte Venedik'e doğru yol almaya başladı. Bu arada, Domenico Morosini'nin kadırgasında çok önemli bir "yük" Konstantinopolis'e ebediyen veda ediyordu: Hipodrom Meydanı'nı taçlandıran *Quadriga Atları*.

Dandolo'nun ardından doğudaki topraklar Konstantinopolis'te bir *"podesta"*nın yönetimine bırakılırken, Venedik'te 5 Ağustos 1205'te seçilen yeni dük Pietro Ziani (1205-1229)'nin ilk işi San Marco Bazilikası'nı yenilemek oldu. Konstantinopolis'teki 12 Havari Kilisesi ve Aya Sofya örnek alınarak 1063 yılında dük Domenico Contarini (1043-1071) tarafından yeniden yapılmaya başlanan bu yapı, 1077'de doğunun prensesi Teodora ile evlenen dük Domenico Selvo sayesinde, Konstantinopolis

ve diğer doğu Akdeniz limanlarından taşınan antik dönem sütunları ve mermerlerle zenginleştirilerek süslenmişti. Çeşitli ilâvelerle genişletilen, beş kubbeli, beş kemerli girişi olan Bazilika'nın tamamlanarak yeniden açılması 8 Ekim 1094 günü, dük Vitale Faliero (1085-1096) döneminde olmuştu. Dük Ziani'nin 1205'te başlattığı çalışmalarda, öncelikle pişmiş kırmızı tuğlalardan oluşan dış cephe, Bizans sanatının en güzel örneklerinden olan mermer levhalarla donanmış, Konstantinopolis'teki sayısız yapıdan toplanan onlarca mermer sütun bazilikanın kemerlerine yerleşmiş (Büyük Saray'ın, Aya Sofya'nın ya da kentin ana girişindeki Altın Kapı'nın olduğu düşünülen) iki büyük tunç kanat (önceleri altın yaldız kaplı olmalıydılar) ana giriş kapısı olarak bazilikadaki yerini almıştı. 1965 yılında İstanbul'daki Myraleon Sarnıcı kalıntısında bulunan ve hâlen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan "tek" ayağını bırakarak Venedik'e ulaşan, Roma İmparatorluğu'nun (Diokletianus, Maksimianus, Constantius, Galerius idaresindeki) dörtlü yönetimini sembolize ettiği ve İS IV. yüzyıl yapısı olduğu düşünülen porfir *Tetrarch* heykeli de bazilikanın saraya bakan köşesine yerleştirilmişti.

İkonakırıcılık döneminde kuyumculuk, dökümcülük, oymacılık ve kakmacılık gibi el sanatlarına yönelen doğulu heykeltıraşlar tarafından geliştirilen "mine" çalışmalarının belki de en güzel örneği olan Pala d'Oro, 300 safir, 300 pırlanta, 400 lal, 15 rubi, 1300 incinin süslediği 250 panelden oluşan bu paha biçilmez hazine, değerli el yazmaları ve emsalsiz sanat eserleriyle birlikte San Marco Bazilikası'na taşınırken, birçok Doğulu sanatçı da buraya getirilip sonradan dört bin metrekare alanı kaplayacak olan altın mozaik süsleme çalışmaları hızlandırılmıştı. Beş kemerli ana girişin üzerine yerleştirilen Quadriga Atları ise, göz kamaştıran güzellikteki yapılarının çok ötesinde taşıdığı anlam nedeniyle bazilikayı "taç"landırıyordu. Yunan heykeltıraş Lysippos'un İÖ IV. yüzyılda yarattığı sanılan altın kaplama bronz heykel grubu, günümüze bütün olarak ulaşan en eski örneklerdendir. Asırlar sonra, ona atfedilen anlama göre de, Hıristiyan dünyasının en önemli isimlerini, dört İncil yazarını, Marco'yu, Yuhanna'yı, Lucca'yı ve Matta'yı sembolize eder. İsa'nın arabasını çektiği düşünülen bu dört at, onun öğretilerini dünyaya yayan dört havarisini (evangelista) tanımlamaktadır. Böylesi değerli ve anlamlı bir heykelin San Marco Bazilikası girişine yerleştirilmesinin, Aya Sofya'nın idaresini de ellerine geçirmiş olan Venedikliler için ne denli önem taşıdığı anlaşılabilir. Artık Venedik, kendini sadece siyasî anlamda değil, dinî açıdan da Akdeniz'in en büyük gücü kabul etmektedir.

Venedik, IV. Haçlı Seferi sayesinde, Akdeniz'de çok büyük başarılar kazanmış olsa da, Enrico Dandolo'nun bu yıllarda "despot" hükümdar gi-

bi davranması, Konstantinopolis'i ele geçirdikten sonra Venedik'e dönmek yerine burada kalması, aynı anda bu iki önemli merkezin tek yöneticisi gibi tavır alması Venedikliler'in pek de hoşuna gitmemişti, hemen önlem alınmalıydı. 1229 yılında, dükün görev ve yetkilerinin belirtildiği resmî bir belgenin dük seçiminin hemen ardından düke imzalatılması kararı alındı. Bu belgede, tek başına sarayı ve dolayısıyla Venedik'i terk etmek, yabancı bir heyetle yalnız görüşmek, danışmanların okumadığı mektup alış verişinde bulunmak gibi, dükün yapması yasak olan her şey madde madde yazılıydı ve yılda bir kez, yetki ve sorumluluklarını hatırlatmak üzere kendisine yeniden okutturuluyordu. 1255'e gelindiğinde, dış politikayı kontrol eden, elçilerin yabancı ülkelerle ilişkilerini inceleyen, donanmaya ait gemileri denetleyen, askere alınacak kişileri belirleyen, kentin ekonomik hayatına yön veren ve tüm bunlarla ilgili resmî işlemleri yürüten, altı bölgeyi temsilen 60 üyenin oluşturduğu *"Senato"*yla, düke yapılacak işler konusunda ricada bulunan, yasama ve yürütme temsilciliği görevini üstlenen ve adına *"Pregati"* denen 240 kişilik *Ricacılar Konsülü* tesis edildi.

Siyasî yapılanması, *"monarşi"* (dük), *"aristokrasi"* (Senato) ve *"demokrasi"*nin (Büyük Konsül) mükemmel bir karışımı olarak tanımlanan Venedik'te nüfus da hızla artmış ve yüz bine ulaşmıştı. 1268'de, dük seçimleri yapılırken son derece karmaşık bir oylama ve kura sisteminin birlikte uygulanması kararı alınarak, Lorenzo Tiepolo (1268-1275) 7 Temmuz günü bu yeni sistemle dük seçildi. Bu sisteme göre; üzerinde kanatlı aslan figürü bulunan devasa vazo içine konsül üyelerinin sayısı kadar minik top atılırdı. Ancak, bunlardan sadece altın yaldızlı olan 30 tanesinde "seçmen" yazardı, diğerleri gümüş kaplamaydı. Büyük Konsül'ün en genç üyesi San Marco Bazilikası'na gidip oradan rastgele bir çocuğu seçerek Dükler Sarayı'na getirirdi. Bu çocuk, vazodaki topları tek tek çekerek konsül üyelerine sırayla verirdi. 30 "seçmen" topunu kazanan üyeler bunların üzerine isimlerini ekleyerek yeniden vazoya atardı. Toplardan 9 tanesi çekilir ve bu topların sahibi olan 9 üye, diğer 40 üyenin ismini belirlerdi. İlk 4 üye, beşer isim önerirken, sonraki 5 üye de dörder isim belirlerdi. Böylece 40 üye seçilmiş olurdu. Bunlar, aralarından yeni bir seçimle 12 temsilci belirlerdi. Bu 12 temsilci, diğerleri arasından 25 üye seçerdi. Onlar da, aralarından dokuzunu seçerdi. Bu 9 kişi diğer 45 üyeyi, onlar da kendi aralarından on birini seçerdi. En başta, "seçmen" yazan kürelerin sahibi olan 30 kişi ile, son olarak seçilen 11 kişi, yani toplam 41 kişi dük seçilebilmek için "aday" olurdu. En az 25 oy alan üye dük seçilirdi. Bu karmaşık ve şikeye imkân tanımadığı düşünülen sistemle yapılan

seçimde, yine de eski dük Jacopo Tiepolo (1229 – 1249)'nun oğlunun kazanmış olması hayli ilginçtir.

Dükler, çoğunlukla Venedik'in zengin, güçlü, asil ailelerine mensup, eğitimli ve dukalıkla ilgili önemli resmî görevlerde bulunmuş kişileri arasından seçilirdi. Önceleri 480 olan Büyük Konsül üye sayısının iki binlere çıkması "soylu" olmayan Venedikliler'in de dük seçilme şansını artırdığından, 28 Şubat 1297 günü dük Pietro Gradenigo (1289-1311) tarafından, bir çeşit hükümet darbesi sayılabilecek bir kanun teklifi sunuldu ve halkın sesi olan Büyük Konsül feshedildi. Artık, sarayın kapıları halka kapatılmıştı. 15 Aralık 1298'de sunulan kanun teklifinde ise, Büyük Konsül üyesi adayı olabilmek için üyelerin yakın akrabası olma şartı getirilmesi isteniyordu. Venedik, yönetimde halkın yer aldığı "demokratik" yapıdan, belli başlı birkaç asil ailenin söz sahibi olduğu "aristokratik" yapıya geçmişti. 1305'ten itibaren, Venedik'te oturan insanların, burada ne zamandan beri ikamet ettiğini belgelemesi ve en az 25 yıldır yaşadığını ispat etmesi istenerek *"Venedik vatandaşlığı"* verilmeye başlandı. On beş yıldan beri Venedik'te oturanlara ise sadece *"yerleşimci"* belgesi veriliyordu. Nesillerden beri Venedikli olanlar ise, *"soylu"* sınıfına alınarak 1325 yılından itibaren *"Altın Kitap"* adı verilen bir deftere kaydedilmeye başlandılar. Venedikliler'in, Venedikli olmayı ne denli önemsedikleri *"siamo Veneziani poi Cristiani"*, yani *"önce Venedikliyiz, sonra Hıristiyan"* demelerinden anlaşılabilir.

Bu arada, Konstantinopolis'in Haçlılar'ın eline geçmesinin ardından küçük bir toprak parçası üzerinde varlığını sürdürmeye çalışan Doğu Romalılar, Nikaia'yı başkent yaparak, 1208'de I. Teodoros Laskaris'e yeniden imparatorluk tacı giydirmişlerdi. Venedik, ticarî çıkarları gereği Doğulularla her zaman iyi ilişkiler içinde olmayı tercih ettiğinden, 1219 Ağustos'unda onlarla da serbest (vergiden muaf) ticaret anlaşması yapmayı başardı. O dönemde, Venedik'i temsilen Konstantinopolis'te bulunan *"podesta"* Jacopo Tiepolo, Venedik'e dönüşünde dük seçildiğinde de imparatorla ilişkiler konusunda hayli dikkatli davranmaktaydı. Öteden beri, Konstantinopolis'te ve Akdeniz'in önemli limanlarında birbirleriyle sonsuz rekabet içinde olan Venedikliler de Cenevizler de, imparatora yakın durup ticarî imtiyazlar elde etme derdine düşünce, bundan kârlı çıkan Nikaia'daki imparator oldu. 15 Ağustos 1261 günü, Konstantinopolis'i ele geçiren VIII. Mikhael Paleologos, burada yeniden taç giyerek tahta oturdu. Artık, Cenova ve Venedik arasında sadece ticarî rekabetten değil, tam anlamıyla düşmanlıktan söz edilebilirdi. Akdeniz'de savaş kaçınılmaz olmuştu. İmparator ise, bir ona bir diğerine yakınlaşarak çıkarlarını en iyi biçimde korumaya çalışıyordu. Kısa süreli savaşlar ve ardından

sağlanan geçici barışlarla 1267 yılına gelindiğinde, imparator önce Cenevizler'e sonra da Venedikliler'e anlaşma önerdi. Buna göre; Venedikli tacirler, Balat yakınlarındaki mahallelere yerleşirken, Cenevizler'e karşı kıyıdaki Galata uygun görülmüştü. Bu tarihten itibaren, Konstantinopolis'te yaşayan Venedikliler'in atanacak bir *"bailo"*, yani elçi (Osmanlı döneminde onlara *balyos* denirdi) tarafından yönetilmesine karar verildi. Böylece, ilk "yerleşik" elçilik sistemi tesis edilmiş oldu. 1268'de Konstantinopolis'e ilk yerleşik Venedik elçisi olarak atanan kişi Marco Bembo'ydu. Büyük ihtimalle, kapısında dalgalanan *"kanatlı aslan"*lı bayrak nedeniyle, *"Aslanlı Ev Mahallesi"* olarak anılan yerdeki elçilik ikametgâhında oturan Bembo'nun görevi, Akdeniz'deki diğer limanlarda temsilciliklerin bulunduğu merkezlere konsoloslar tayin etmek, Konstantinopolis'te yaşayan Venedikliler'in malî ve adlî sorunlarıyla ilgilenmek, haklarını korumak, en önemlisi de Venedik'in gücünü burada temsil etmek ve imparatorlukla ilgili tüm bilgileri Venedik'e göndermek idi. Bailo, iyi eğitimli ve güvenilir Venedik vatandaşları arasından Büyük Konsül tarafından seçilir ve atanırdı. Ayrıca, ona yardımcı olmak üzere iki de müsteşar seçilirdi. Bunlar, Konstantinopolis'e ulaştıklarında kentte yaşayan Venedikliler'in ileri gelenleri arasından 12 kişiyi seçerek *"Onikiler Meclisi"*ni oluştururlardı. Konstantinopolisli Cenevizler de, buradaki varlıklarını benzer şekilde bir düzen içinde sürdürmeye çalışmaktaydılar. 1270 yılının Ağustos ayında aralarında bir ateşkes sözleşmesi imzalayarak ticarî rekabeti hızlandırıp, Akdeniz'in yeni gücü olma yarışına giriştiler.

1285 yılına gelindiğinde, Büyük Konsül kararıyla Rialto'dan Piazzetta'daki yeni yerine taşınan *"darphane"*de ilk kez basılan *altın* sikkeler, yani altın *"Venedik Dukası"*, Akdeniz ticaretinde Bizans sikkeleriyle yer değiştirmeye başladı. Bu gelişme, Akdeniz'de yeni huzursuzlukların başlayacağı sinyalini veriyordu. 1294 Mayıs'ında, sadece Cenova-Venedik ilişkileriyle ilgilenecek olan *"Otuzlar Konsülü"* tesis edildi. Venedikliler'in Cenevizler'le küçük deniz savaşlarına girişmeleri ise, Konstantinopolis'teki imparator tarafından, "tarafsızca" izleniyordu. Ancak, 1296'da yetmiş beş gemiden oluşan Venedik donanmasının Marmara'ya giriş yapması üzerine, Venedik balyosu Marco Bembo imparatorluğun askerleri tarafından tutuklandı ve burada yaşayan bazı Venedikliler de imparatora destek verdiğini göstermek isteyen Cenevizler tarafından öldürüldü. Bu olay ve ardından Bembo'nun da öldürülmesi Venedikliler'le imparatorluk arasındaki ilişkilerin yeniden gerginleşmesine neden olmuştu. Oysa, Türkler'in Anadolu'da beylikler hâlinde yerleşmeye başlaması, özellikle de Osman Gazi yönetimindeki Türkler, imparatorun gözünü korkutuyor, bu nedenle de güçlü donanmasıyla ön plana çıkan zengin Venedik'le iliş-

kilerini yeniden sağlamlaştırmak istiyordu. 4 Ekim 1302'de yeni bir antlaşma imzalanarak Venedik imtiyazları bir kez daha onaylandı. Bir yandan Türkler, diğer yandan Avrupa'dan gelen diğer tehlikeler derken 11 Kasım 1310'da imparatorla yeni bir anlaşma daha imzalayan Venedik'te de bazı iç çatışmalar yaşanmaktaydı. Dukalık makamım sembolik olmaktan çıkarıp mutlak hâkimiyeti ele geçirmek isteyen bazı soylular Biemonte Tiepolo önderliğinde bir isyan başlattılar. Ancak bu, hemen bastırıldı ve akabinde sarayın güvenliğinden sorumlu silahlı güçleri yönetecek olan *"Onlar Konsülü"* oluşturuldu. Oysa, Cenevizler'le yaşanan rekabet nedeniyle Konstantinopolis'le ticarî ilişkilerde sıklıkla sıkıntılar yaşayan ve bu nedenle maddi zararlara uğrayan, onun için de Tiepolo ve yandaşlarını destekleyen Venedikli camcılar durumlarından hiç hoşnut değildiler. Bu dönemde, Venedik Dukalığı'nın merkezini Konstantinopolis'e taşıma fikri bile gündeme gelmişti. Bu fikri destekleyen ve başında bulunduğu dukalığa karşı tek ve mutlak hâkim olma amacıyla yeni bir isyan hazırlığı içine girdiği öğrenilen dük Marin Faliero (1354-1355), henüz sekiz ay önce dukalık başlığını giydiği sarayın iç avlusundaki merdivenin basamaklarında 4 Nisan 1355 günü, başı kesilerek idam edildi ve Venedik tarihine "kara" bir leke olarak geçti.

Bu arada, 1326'ya gelindiğinde, Anadolu'da çok ciddi bir gelişme yaşanmıştı; Anadolu'da yerleşen Türk beyliklerinden biri olan Osmanlılar, Nisan ayında Bursa'yı ele geçirerek burayı başkentleri yaptılar ve bölgede yeni yerler fethetmeye başladılar. 1331'de Nikaia'yı da teslim aldılar. İmparator ise, donanmasının gücüne güvendiği Venedik'e yakınlaşmayı tercih ederek yeni anlaşmalara imza atıyordu. 1343'te, Venedik'in vereceği maddi destek karşılığı imparatorluğun tüm mücevherleri (bir daha asla dönmemek üzere) rehin olarak Venedik'e yollandı. 1348'de, Akdeniz ülkelerini kasıp kavuran veba salgınından Venedik de nasibini aldı ve nüfusunun yaklaşık 60.000'ini "kara ölüm"e teslim ederken maddi gücünü de önemli ölçüde yitirdi. Ekonomisi alt üst olan kentte kıtlık yaşanması da sorunları büsbütün artırmıştı. İmparatora verdiği borçları bir türlü geri alamayan Venedikliler'le Cenova arasında 1350'de yeni bir savaş dalgası başlamıştı. İkili arasında sadece Konstantinopolis'te değil, Ege kıyılarında da çatışmalar durulmuyordu. Nihâyetinde, 1379'da Venedik'i kuşatan Cenevizler, lagünde yaşamanın inceliklerini asırlardan beri çok iyi bilen Venedikliler'in başarılı manevraları sayesinde burada başarılı olamadılar ve dört bin askerlerini kaybederek yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldılar. Konstantinopolis'teyse tam bir kargaşa hâkimdi. Taht kavgaları yeniden başlamıştı.

Aynı dönemde, Anadolu'daki varlıklarını giderek daha da sağlamlaştıran Osmanlılar, Marmara kıyılarından Balkanlar'a doğru uzanmışlardı. Venedikliler Osmanlı'nın, Osmanlılar da Venedik'in gücünün farkındaydı. Karşılıklı menfaat gereği birbirleriyle yakınlaşmanın önemli olacağını düşünmüş olsalar gerek ki, 10 Mart 1384 günü, ilk Türk elçisi Venedik'e giderek I. Murat adına Cenevizler'e karşı ittifak kurma teklifiyle dükün huzuruna çıktı. Yakınlaşmanın ilk şartı ticarî birliktelik olacaktı. Bu amaçla, 1388'de ilk ticarî anlaşma imzalandı. Venedikliler, zaten öteden beri Müslümanlarla ticarî ilişkileri iyi yürüttüğünden sultana güven veriyordu. Ancak, kısa süre sonra sultan ölünce, Venedikliler kendilerini garantiye almak adına, 1390'da hem Osmanlılar'a hem de imparatora birer elçi gönderdiler. İlk resmî Venedik elçisi olarak Francesco Querini Mart ayında Osmanlı sultanının huzuruna çıkarken, Nisan'da da Francesco Foscolo'nun Konstantinopolis'e yollanması kararı alınıyordu. Venedikliler, iki tarafla da iyi ilişkiler içinde olduklarını göstermenin yanı sıra Konstantinopolis merkezli doğu ticaretini de ellerinde tutmak istiyorlardı. Konstantinopolis'in yeni sahibinin Osmanlılar olacağını yavaş yavaş görseler de, imparatoru karşılarına almak hiç işlerine gelmiyordu.

Sonraki altmış yıl boyunca Akdeniz'de sular hiç durulmadı, Karadeniz'den Adriyatik'e kadar limanlarda ve adalarda çatışmalar hiç eksilmedi. İmparatorluk süratle kan kaybederken, Osmanlı aynı hızla güçlendi, topraklarını genişletti. Venedik ise, bu arada yerleşik elçilerini her şartta Konstantinopolis'e göndermeye, buradaki Venedik varlığını korumaya devam etti. 1453'te, uzun süren kuşatmalar sonucu imparatorluğun başkenti fethedilip, Sultan Mehmet *"Fatih"* unvanı alırken, Venedik'in başında, Konstantinopolis'teki elçilik görevinden dönüşünde, Nisan 1423'te dukalık tacını giyen Franceso Foscari (1423-1457) oturmaktaydı. Bundan böyle, İstanbul olarak anılan başkentte iki yıl süreyle görev yapan elçilerin Venedik'e dönüşte dük seçilmeleri de gelenekselleşiyordu. Foscari, son Bizans İmparatoru'yla en dostane ilişkileri geliştiren ve İstanbul merkezli Osmanlı İmparatorluğu'nun başındaki Osmanlı Sultanı ile bağlantı kuran ilk Venedik dükü olarak tarihe geçerken, Akdeniz'in tarihinde de yepyeni ve çok önemli bir sayfa daha açılıyordu. Daha önce hiçbir dük onun kadar uzun görev yapamamıştı. O ise, Fatih İstanbul'u aldığında tam otuz yıldır bu görevi sürdürüyor, dahası yıllarca elçi olarak görev yaptığı İstanbul'u da, Edirne'nin Osmanlı başkenti olduğu günlerde oradaki pazarlarda ticareti sürdüren Venedikli tacirler sayesinde Osmanlılar'ı da gayet iyi tanıyordu. Fatih'e gönderdiği elçisi Bartelomeo Marcello'yla ilettiği mesajında; *"İyi bir barış, iyi bir iş yapmanın koşuludur"* diyerek Osmanlı'ya yakın olma isteğini dile getirirken, Fatih de, tüm Avrupa ile

ticaretin yolunun Venedik'ten geçtiğini bildiğinden ona sıcak bir cevap gönderiyordu. Veba salgını, kıtlık ve savaş günleri derken kötü günleri geride bırakan Venedik, artık Akdeniz'de yeniden, en güçlülerden biriydi. 1423'te, dönemin dükü Tomasso Mocenigo (1413-1423)'nun çıkarttırdığı envantere göre; nüfusu 150.000'i aşan Venedik'in elinde 300 savaş gemisi, 3000 irili ufaklı ticaret gemisi bulunurken Arsenal çalışanlarının (Arsenalotti) sayısı 17.000'e, denizci-gemici sayısı da 25.000'e çıkmıştı. Akdeniz'de yaşanan savaşların maliyetini kaldırabilmek için dük Mocenigo döneminde yeni bir sisteme geçilmiş, çok yüklü bağışlar karşılığında, Venedik'e sonradan yerleşen zengin yabancı tüccar ailelerin fertleri de soylular arasına alınarak adları "Altın Kitap"a yazdırılmıştı.

Akdeniz'de ele geçirdiği adalarla limanlardan da oldukça yüksek gelir sağlayan Venedik'te, Mocenigo kendisinin yerine (bir sonraki dük olması garanti sayılan) Foscari'nin seçilmemesi için çok çaba harcamıştı. Çünkü, Foscari ailesi müsrifliğiyle hayli ünlü idi. Foscari, Akdeniz'in en büyük gücü olmaya aday Venedik'i yeniden eski zor günlerine götürebilirdi. Mocenigo'nun hiç de haksız olmadığı Foscari'nin dukalık koltuğuna oturmasının hemen ardından anlaşıldı. Aşırı gösterişli yaşantısıyla dikkat çeken, 1438'de Venedik'i ziyarete gelen imparator VIII. Ioannes (1425-1448)'i ve o güne kadar görülmemiş sayıdaki kalabalık Bizans heyetini, Venedikliler'i hayrete düşüren ihtişamlı törenlerle ağırlayan, çok pahalı ziyafetler veren Foscari, sadece halkın değil, diğer saray erkanının da tepkisine neden oldu. 1441'de, tek oğlu Jacopo'nun Venedik'in en soylu ailelerinden Contariniler'in kızı Lucrezia ile evlenmesi nedeniyle düzenlenen şatafatlı düğün töreni bardağı taşırdı. Çünkü, Doğu geleneklerine benzer şekilde yapılan, günler süren ve hayli masraflı olan düğünün maliyeti sarayın hazinesinden karşılanmıştı. Muhalifleri, halkın da desteği ile ondan kurtulmak istiyordu. Ne olsa, önlerinde Marin Faliero örneği vardı. Bu arada, Venedik'te Jacopo ile ilgili yolsuzluk ve rüşvet iddiaları duyulmaya başladı. Çok geçmeden de, "Onlar Konsülü" salonunun kapısının önündeki *Bocca di Leone* (Aslan Ağzı-önemli ihbar mektupları aslan başı şeklindeki kabartmanın ağız boşluğundan bırakılırdı)'den atılan mektup Onlar Konsülü'nün eline ulaştı ve Jacopo hemen tutuklanarak yargılama sonucunda Girit'e sürgüne yollandı. Ancak Jacopo, burada boş durmadı ve habercilerini yollayarak, kendisini kurtarması karşılığı Fatih Sultan Mehmet'e Girit'in Osmanlılar tarafından fethine yardımcı olmayı önerdi. Bu, Venedik'e bir Venedikli'nin, dahası bir dükün oğlunun yapabileceği en büyük ihanetti. Faliero bile bu kadarını yapmadığı hâlde başı kesilerek idam edilmişken, Jacopo'nun bu girişimi affedilemezdi. Nitekim, 1456 yazında Fatih'in gemileri Girit seferine çıkmak üzere hazırlık-

lara başlamışken, bu haber de hemen Onlar Konsülü'ne ulaştı. İstanbul'da yerleşik elçiler, sarayın ileri gelenleriyle yakın şahsî dostluklar kurarak Osmanlı'nın iç işlerini de yakından takip edebilme şansına sahip oluyor, elde ettikleri tüm bilgileri vakit geçirmeden Venedik'e ulaştırıyorlardı. Böylesi önemli bir seferin hazırlıklarını gözden kaçırmış olabilecekleri düşünülemezdi. Venedik hükümeti, Jacopo'nun hemen Venedik'e geri çağrılmasına karar verdi ve Jacopo 21 Temmuz'da Venedik'e getirildi. Jacopo'ya Venedik'in en korkulan cezası, Piazzetta'da duran iki dev sütunun arasına asılarak idam cezası verilmesi için oylama yapıldı. Ancak, oylamadan idam yerine yeniden Girit sürgünü cezası çıktı. Venedikliler bu kez daha insaflı davranıp, bir daha yabancı ülkelerle bu gibi işbirliğine girmemesi kaydıyla ve bir yılı hapiste geçirmek üzere onu Girit'e yolladı. Jacopo için yeni bir hata kesin ölüm demekti ve o cezasına boyun eğip hücresine girerken, Fatih de, Girit seferini askıya alıyordu. Jacopo'nun bu affedilemez hatası dük Foscari'nin de sonunu hazırladı. O güne kadar benzerine rastlanmayan bir uygulamayla, oğlunun bu tehlikeli girişiminden sorumlu tutulan dükten makamını terk etmesi istendi. 1457 Ekim'inin son günlerinde tacını iade ederek ailesiyle birlikte saraya veda eden dük çok geçmeden, 3 Kasım günü hayata da veda etti.

Francesco Foscari, Venedik'in olduğu kadar Akdeniz tarihinin de çok önemli bir dönemine tanıklık etmişti. Onun Venedik dükü olarak görev yaptığı süre içinde, Akdeniz'in en büyük güçlerinden olan Doğu Roma, yani Bizans İmparatorluğu tarihe karışmış, yepyeni ve büyük bir imparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesine çıkmıştı. Artık, Venedik Konstantinopolis ilişkilerinden değil, Venedik, İstanbul bağlantısından söz edilir olmuştu. Tarihlerinin hemen her döneminde bir dargın bir barışık olan bu iki muhteşem kent; *"Kentlerin Kraliçesi"* İstanbul ile *"Adriyatik Kraliçesi"* Venedik, savaşırken bile birbiriyle ticareti elden bırakmayacak kadar akılcı politikalar izledi. Doğu'nun ve Batı'nın tüm değerleri her zaman bu iki önemli liman kentinde buluştu. Biri güçsüzleştiğinde diğeri kuvvetlendi. Konstantinopolisliler de İstanbullular da Akdeniz'de var olabilmenin yegâne şartının çok iyi bir donanmadan geçtiğini Venedik'ten öğrendi. Ekonomik kalkınmanın yolununsa Akdeniz ticaretini elinde tutmak olduğunu asla unutmayan Venedik ve İstanbul her dönem birbirinin vazgeçilmezi oldu.

Bir zamanlar, dünyanın en büyük gücü olan Roma İmparatorluğu'nun uzak ama stratejik konumu açısından çok değerli bir vilayeti iken, çöküşün ardından Doğu'ya başkent olan ve kısa sürede hızla gelişip güçlenerek Akdeniz'in en önemli merkezi hâline gelen İstanbul'u küçücük bir köy olarak ilk kuranlar, tüm bunları hayâl bile etmemiş olmalıydılar.

1071'den itibaren Anadolu'nun kapılarını ardına kadar açmayı başaran ve bu topraklarda sonsuza kadar kalmaya kararlı olan Türkler de, Anadolu topraklarının ardından, Akdeniz'i çevreleyen tüm kıtalarda egemen büyük bir imparatorluk hâline geleceklerini, dahası önceleri "kara" insanı iken, Akdeniz'in en büyük gücü olabileceklerini, "deniz" insanı olarak da tarihe damga vurabileceklerini asla düşünmemiş olmalılar.

697'de ilk düklerini seçerek önce Adriyatik'in, sonra da Akdeniz'in en önemli güçlerinden biri olma yolunda ilk adımlarını atan Venedikliler ise, 25 Mart 421 Cuma günü, bu zemini çamurlu, sazlıklarla kaplı, suları tuzlu, yaşanması neredeyse imkânsız bölgeye, Venedik Lagünü'ne sığınıp, kulübelerini kondurmak için ilk kazığı çaktıklarında, burada 1100 yıl hüküm sürecek güçlü bir devletin temellerini attıklarından habersizdiler. Muhteşem bir akıl gücü ile korkunun karışımına dayanan varoluşlarının izlerini, ihtişamlı yansımalarla Büyük Kanal'ın, yani lagünün, yani Adriyatik'in, nihâyetinde Akdeniz'in sularında sergileyen birer Ortaçağ biblosu zarafetindeki saraylarıyla bugünlere taşıyabileceklerinden de...

"Büyük İskender"

İSKENDERİYE: ANTİK ÇAĞ AKDENİZ'İNDE BİR KÜLTÜR KENTİ

Bedia Demiriş*

İskenderiye (Alexandreia) Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'in en önemli kentlerinden biriydi. Doğu ile Batı'nın karşılaştığı, bir birleşim oluşturacak şekilde birbirine karıştığı, o zamanın dünyasının birbirinden farklı bütün bakış açılarının, yorumlama biçimlerinin buluştukları yerdi. Bu özelliği ile sadece Doğu Akdeniz'in değil, dünyanın en büyük ve önemli kentiydi. Büyük İskender'in İÖ 334'teki Asya seferiyle başlayıp Roma'nın İÖ 30 yılında Mısır'ı ele geçirmesine kadar süren ve Helen kültürünün kendi toprakları dışına çıkarak doğudaki ülkelere yayıldığı ve bu yayılmanın sonucunda Doğu ile Batı'nın karşılıklı ilişkiye girdikleri dönemi ifade eden "Helenistik dönem" deyişi ilk kez J. G. Droysen tarafından kullanılmıştır. Edebiyat ve kültür dünyasının merkezi olan Atina'nın yerini alarak Helen kültürünün üç yüzyıl boyunca başkentliğini yapan İskenderiye kentinden dolayı bu döneme "İskenderiye dönemi" de den-

* Doç. Dr. Bedia Demiriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

mektedir.[1] İskenderiye böyle bir şansı nasıl elde etmişti? Böyle bir şansı ilkin tabiî ki, coğrafî konumu ile elde etmişti. Coğrafî konumun elverişli oluşunu keşfeden Mekedonya Prensi Büyük İskender'in (Alexandros) kentin yükselişindeki payı kuşkusuz büyüktü. Büyük İskender'den sonra ise kentin kalkınmasında ve özellikle de kültür alanında gelişmesinde barışa ve kültüre önem veren kişilikleriyle İskender'in en güvenilir danışmanlarından I. Ptolemaios Soter'in (İÖ 305-282) ve onun ardılı II. Ptolemaios Philadelphos'un (İÖ 284-246) katkısı çok önemliydi. Her iki Ptolemaios da, İskender'in etkisi altındaydılar ve onun kültür politikasının takipçisi olmuşlardı.

Büyük İskender'in kendi ismiyle kurduğu pek çok kentten ilki olan İskenderiye, İÖ 331 yılında Nil Irmağı'nın batı ağzında Pharos kanalı ile Mareotis gölü arasında uzun bir kara şeridi üzerinde kurulmuştu. Nikomedialı Arrianos, Büyük İskender'in doğu seferlerini kaleme aldığı ve yedi kitaptan oluşan *Anabasis* adlı eserinde onun bu kenti kurmaya karar verişini şöyle anlatmaktadır:

> Kanobos'a[2] varınca Mareia[3] gölünü geçerek bugün kendi adıyla anılan Aleksandreia'ya geldi. Burası ona zamanla gelişip büyüyecek bir şehir kurmaya pek uygun göründü. Bu işe girişmeye heveslendi, şehrin planını kendisi düzenledi, pazar yerinin nerede kurulacağını gösterdi. Helen tanrıları ve Mısır Isis'i[4] için tapınakların sayısını, yapılacak kale duvarının genişliğini tayin etti. Bu münasebetle kurbanlar sundu ve bunların hepsi de uygun düştü.[5]

İskender'in kenti kurduğu alan Nil ırmağının deltasında, ırmağın ağızlarından birinde, eskiden deniz korsanlarının yuvalandığı, balıkçıların ve çobanların yaşadığı bir yerdi; belki de yabancıların rahatsızlık vermelerine karşı oluşturulmuş ileri bir karakol niteliğindeydi.[6] Antik kaynaklarda adı Rhakotis[7] olarak geçen bu yerin belirgin bir biçimde doğal liman olma özelliği yoktu; ancak Büyük İskender, kıyıdan birkaç mil uzaklıkta bulunan Pharos adası sayesinde buraya mükemmel bir liman kurula-

---

[1] G. Çelgin, *Örneklerle Helenistik Çağ Şiiri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000, s. 7.

[2] İskenderiye şehri kurulmadan önce önemli bir ticaret şehri olan Kanobos, İskenderiye'den sekiz saatlik uzaklıkta Nil ırmağının en batıdaki ağzının denize döküldüğü yerde bulunuyordu.

[3] Çevresinde bağların, hurmalıkların bulunduğu, papirüs yetiştirildiği Mareia gölü 55 km. uzunluğunda ve 28 km. genişliğindeydi.

[4] Mısır mitolojisinde Osiris'in kızkardeşi ve karısı olan ay tanrıçası.

[5] Arrianos, *İskender'in Anabasisi* I, 3, 1, 5, çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1945, s. 122.

[6] E. A. Parsons, *The Alexandrian Library. Glory of The Hellenic World*, New York: Elsevier Publishing Company, 1967(3), s. 53.

[7] Bkz. Strabon, *Geographia* XVII, 1, 6; Pausanias, V, 21, 9.

bileceğini görmüştü.[8] Bir kireçtaşı katmanı olan Pharos adasının etrafı kum ile ve Nil ırmağından gelen alüvyon tabakası ile çevriliydi.[9] Antik kaynaklarda Pharos adasından ilk kez Homeros *Odysseia* destanında şöyle söz etmektedir:

Çok dalgalı denizin içinde bir ada vardır,
Mısır'a yakın, Pharos derler adına,
Mısır toprağından uzaklığı
Bir günde alacağı yol kadardır
Koca karınlı bir geminin,
Pupadan sert bir yel eserse.[10]

Büyük İskender, Pers ordusunu bozguna uğrattıktan sonra İÖ 332 yılının sonbahar-kış aylarında Mısır'a varmıştı. Son yerli firavun Otuzuncu Hanedandan II. Nektanebo'nun ardından girmiş olduğu Pers egemenliğinden Mısır'ı kurtararak özgürlüğüne kavuşturmuştu. Memphis'ten Kanobos'a giden Nil ırmağının batı kolu boyunca, batı çölündeki vahalara doğru Rhakotis üzerinden ilerleyen İskender, Pharos adasının karşısında kendisine elverişli görünen Rhakotis'te kent kurmaya karar verdiğinde, bu kentin planının nasıl olacağı konusunu da belirlemişti. O zamanın yeni ortaya çıkan şehircilik gereklerine göre kurulacak olan kente, kıyıdan Pharos adasına bir mendirek inşa edilerek çift liman yapıldı. İnşa edilen bir kilometrelik mendirek ile koy iki limana ayrılıyordu. Doğudaki liman savaş limanı, tersane ve hükümdarın özel limanı olarak kullanılıyordu. Batıdaki ikinci liman ise ticaret limanıydı. Limanları ayıran mendirekte açılan iki açıklık bir limandan diğerine geçişi sağlıyordu. Büyük İskender'in tasarladığı bu çifte liman Helenistik dönemde sonradan kurulan birçok kente örnek oluşturmuştur.[11] Cesur görüşleriyle tanınan kent mimarı Rhodoslu Dinokrates kentin genel planını hazırlamakla görevlendirilmişti.[12] Dinokrates Mısır seferi sırasında Büyük İskender'e eşlik etmişti. İskender'in görevlendirdiği bu mimar tarafından planları hazırlanacak kent, Makedonyalı komutanın, halklar arasında ayrım gözetmeden herkese sunulan uygarlığın kalıcı olacağı inancına koşut olarak, Doğu ile Batı arasındaki ticaretin, sanatın ve bilimsel çalışmaların merkezi olmalıydı.

---

[8] A. Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı: Euripides'ten İskenderiye'ye*, Cilt 3, çev. Kerem Kurtgözü, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004, s. 212.
[9] P. A. Clayton ve M. J. Price, *Antik Dünyanın Yedi Harikası*, çev. Betül Avunç, İstanbul: Homer Kitabevi, 1999 (2.bas.), s. 135.
[10] Homeros, *Odysseia* IV, 354, çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları, 2004 (15. bas.), s. 84.
[11] A. Bonnard, a.g.e., s. 213.
[12] Vitruvius, *de architectura* II praefatio

Dinokrates'in, Miletoslu Hippodamos'un bir yüzyıl önce icat ettiği ızgara kent planının en son ilkelerine uygun olarak hazırladığı plana göre, İskenderiye kenti merkezde kesişen ve biri doğu-batı doğrultusunda, diğeri kuzey-güney doğrultusunda olmak üzere iki anayol ile dörde ayrılıyordu. Kuzey-güney doğrultusundaki ana yol da ağaçlıklı iki geniş yolla ikiye ayrılıyordu. Birbirine koşut ve dikey olarak planlanmış olan sokaklar oldukça dardı. Antik Çağ'ın sonuna doğru yaklaşık 100 kilometrekarelik bir alanı kaplayan İskenderiye kenti tümüyle taştan inşa edilmişti.

İskenderiye kendi zamanının en kalabalık kentiydi. Kuruluşundan elli yıl sonra kentin nüfusu yaklaşık olarak üç yüz bine ulaşmıştı. Bu nüfusla zamanının en büyük kenti sayılan İskenderiye'nin, Hıristiyanlık döneminin başlangıcında nüfusu bir milyondu. Kentin nüfusundaki olağanüstü artışın sebebi, kuşkusuz coğrafî konumu sebebiyle İskenderiye'nin Akdeniz'deki ticaretin odak noktasında bulunmasıydı. Doğu ile Batı arasında bir ithalat-ihracat merkezi olmasının yanı sıra bazı ticarî metaların üretimi de yapılıyordu, İskenderiye'de. Cam yapımına elverişli zengin kum yataklarının bulunuşu bu kentte üretilen camları dış piyasada çok değerli kılıyordu.[13] Bundan da önemlisi Mısır'ın özellikle de İskenderiye'nin papirüs üretimini elinde tutuyor olmasıydı. Nil deltasında yetiştirilen papirüs[14] bitkisinden yapılan yazı gereçleri Mısır'da çok eski çağlardan beri kullanılırdı. Antik Çağ'ın en önemli yazı gereci olarak İS 1. yüzyıla kadar kullanılan papirüs, bu bitkinin Nil kıyılarındaki ve delta bataklıklarındaki üretimini de önemli kılıyordu. Yazı gereci dışında bitkinin kökleri yakacak olarak, saplarındaki özek yiyecek olarak ve de mum fitili yapımında, gövdesi yelkenli ipi yapımında kullanılıyordu.

İskenderiye beş bölgeye ayrılmıştı. Bu bölgelerden her birine Grek alfabesinin ilk beş harfinden birinin adı ("alfa", "beta", "gama", "delta", "epsilon") verilmişti. İskenderiye kentinin sakinleri çok renkli bir mozaiğe benzetilebilirdi. Kentte çok sayıda farklı kavimden insan bulunmaktaydı: Yerli Mısır halkının yanı sıra Makedonyalılar, kıta Yunanistan'ından ve adalardan Grekler, Küçük Asya'nın değişik kentlerinden insanlar, Suriyeliler, Araplar, Babilliler, Asurlular, Medler, Persler, Hintliler, Kartacalılar, Gallialılar, İtalya'dan, Iberia Yarımadası'ndan gelenler, ve nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Yahudiler, İskenderiye'nin sakinlerini oluşturuyordu. Josephus, Yahudilerin tarihini anlattığı eserinde İskenderiye'de Yahudilerin "Delta" olarak adlandırılan bölgede oturduğunu

[13] E. Bradford, *Mediterranean. Portrait of A Sea*, Londra: Classic Penguin, 2000, s. 251.

[14] İnsan bileği kalınlığında olan ve 2,5-3 metre boyunda sap süren, otsu bir bataklık bitkisi olan papirüsün yazı gereci olarak tarihçesi, yapılışı ve kullanılışı hakkında Yaşlı Plinius ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz. Plinius, *Naturales Historiae* XIII, 68-82.

yazmaktadır.[15] İskenderiye'nin Büyük İskender'den sonraki en önemli yöneticisi ve hâkimi I. Ptolemaios Soter, Kudüs'ü alınca burada yaşayan binlerce Yahudiyi İskenderiye'ye sürmüştü. Grekler'in ve Makedonyalılar'ın yoğun olarak yaşadıkları yer Brucheion mahallesiydi. Kentte Yahudilerle Grekler arasında pek çok kavgalar olurdu. İskenderiye'nin bu kozmopolit kent yaşamı içinde ortaya çıkan her politik çalkantıda İskenderiyeli Yahudilerin hakları ya ortadan kaldırılır, ya azaltılır ya da yeniden düzenlenirdi.[16]

Limanın yanı sıra bir mühendislik harikası olan Pharos deniz feneri Knidoslu Sostratos tarafından yapılmıştı. Strabon'dan[17] öğrendiğimize göre, fenerin üzerinde bulunan bir ithaf yazısında şu ifadeler yer almaktaydı: "Hükümdarların dostu Knidoslu Sostratos denizlerde seyredenlerin güvenliği için adadı bunu".

Mimari olarak tasarlanmış ve geliştirilmiş ilk fener kulesi[18] olan yüz on bir metre yüksekliğindeki Pharos fener kulesi, Helen-Roma dünyasında inşa edilen başka fener kuleleri için doğrudan ya da dolaylı olarak bir model oluşturmuş olmasının yanı sıra,[19] dünyanın yedi harikası arasında sayılmaktadır. Ayrıca bir görüşe göre de Araplara minare fikrini bu fener vermiştir.[20]

Yaşlı Plinius[21] kendi zamanında (İS 1. yüzyılın ortaları) Ostia'da ve Ravenna'da olduğu gibi, Pharos deniz fenerinin benzerlerinin varlığından söz ederken, fenerin ateşinin aralıksız olarak yanık tutulmasının ve belli bir uzaklıktan yıldız görüntüsü veren alevlerin yıldızlarla karıştırılabilecek olmasının sakıncalarına da değinmektedir.

Antik Çağ'ın İskenderiye'sinin semâlarında Pharos deniz fenerinin ışığından daha parlak, aydınlığı yüzyıllar boyunca insanoğluna yol gösterecek bir başka ışık daha yükseliyordu: Museion adıyla bilinen, bilim ve kültür merkezi. Yunanistan'dan ve Makedonya'dan gelenlerin oturduğu Brukheion mahallesinde, sarayın yakınında bulunan, önceleri bir sunak olduğu tahmin edilen, bu sebeple de "Musa'lara[22] ayrılan yer" anlamına

---

[15] Josephus, *The Wars of the Jews* Book II, Chapter 18, 8, çevrimiçi: http://www.earlychristianwritings.com/text/josephus/ant-12.htm, 30 Ekim 2005.
[16] E. A. Parsons, a.g.e., s. 57.
[17] Strabon, *Geographia* XVII,1,6.
[18] P. A. Clayton ve M. J. Price, a.g.e., s. 142.
[19] P. A. Clayton ve M. J. Price, a.g.e., s. 142.
[20] A. Bonnard, a.g.e., s. 213.
[21] Plinius, *Naturales Historiae*, V,128.
[22] Zeus ile Mnemosyne'nin kızları olan Musalar (Mousai) dokuz kardeştiler. Adları Klio, Euterpe, Thaleia, Melpomene, Terpsikhore, Erato, Polyhymnia, Urania ve Kalliope olan bu dokuz kardeşin her birine belirli bir yazın, sanat ve bilim alanı bağlanmıştı. Musalar tanrıları şarkıları

gelen Museion kültür merkezi ile içinde kurulan kütüphane, İskenderiye'de bilimin ve edebî çalışmaların gelişmesinde ve burasının bir kültür kenti olmasında ve o zamanın Helen dünyasının en önemli üç kültür kenti arasında[23] baş sırada yer almasında çok önemli bir rol oynamıştır. Yanlarında sütun dizileri ve ağaçlı gezinti yerleri bulunan Museion kültür merkezinin içinde kütüphanenin yanı sıra bilginler ve araştırmacılar için çalışma odaları, bilimsel tartışma mekânları, topluca yemek yenilen büyük bir salon ve davet edilen bilim adamları ile şairlerin, kraliyet misafirlerinin kalabilecekleri mekânlar vardı.[24] İskenderiye'de ikinci bir kütüphane de Mısırlı yerli halkın, Yahudilerin ve Sami kökenli diğer halkların oturduğu Rhakotis mahallesinde, Serapis kültü merkezi Serapeion'da bulunuyordu. I. Ptolemaios Soter, Yunanistan'dan ithal ettikleri Helen unsurlarını Mısır'a özgü unsurlarla kaynaştırmak için, hem Greklerin hem de Mısırlılar'ın kabul edebilecekleri ortak bir tapınma oluşturmak amacıyla, Serapis kültünü yaygınlaştırmak istemişti. Osiris ile kutsal boğa Apis'in[25] Memphislilerce birleştirilmesinden ortaya çıkan Osorapis'ten[26] doğduğu kabul edilen Serapis'in kültü Mısır'ın son bağımsız yerel hanedanı olan 30. Hanedan'dan I. ve II. Nectanebo (İÖ 380-343) zamanında yeniden inşa edilen tapınak kompleksinde yerine getiriliyordu. İskenderiye'deki Serapis kültü merkezi Serapeion ise Ptolemaios sülalesinin hükümranlığı sırasında inşa edilmişti. Böylece Helenistik Çağ'da Mısır'ın dinsel mirası Akdeniz dünyasının zengin tinsel geleneğinin bir parçası hâline geliyordu.[27]

---

ile neşelendiren tanrısal şarkıcılar olmanın yanı sıra, düşüncenin bütün şekillerini de yönetirlerdi.

[23] Helenistik dönemin diğer iki önemli kültür merkezi Pergamon ve Antiokheia idi. Bu dönemde daha önceki dönemlerde olduğunun aksine kültür bakımından önemli bir tek merkez yerine, Grek kültürünün ulaştığı yerlerde kurulmuş birden fazla kültür merkezi bulunmaktaydı. En önemli kültür merkezleri olan İskenderiye, Pergamon ve Antiokheia'nın yanında, onlardan sonra gelen Syrakusai, Rhodos, Kilikia'da Tarsos ve Soloi Helenistik dönemin diğer kültür merkezlerindendi.

[24] E. A. Parsons, a.g.e., s. 166-167.

[25] Eski Yunan mitolojisinde ırmak tanrı Inakhos ile Melia adında bir ırmak perisinin oğlu olan ve Peloponnesos efsanelerinde ilk insan olarak geçen Phoroneos ile ırmak perisi Teledike'nin oğlu olarak geçen Apis kendisinden sonra Apia adını alan Peloponnesos'ta iktidarı babasından aldıktan sonra, zorbaca davrandığı için öldürüldü. Bunun üzerine tanrılaştırılarak Serapis (Sarapis) adı altında ibadet görmeye başladı. Apis, Eski Mısır'da tanrı Ptah'ın habercisi olarak tapınılan boğa idi. Öldükten sonra Serapis olarak tanrılaştırılmıştı.

[26] R. L. Gordon, "Sarapis", *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford, New York 1996 (3), s. 1355.

[27] C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 72.

Kentin Büyük İskender'den sonraki egemeni I. Ptolemaios Soter, zamanının en zengin kenti olan İskenderiye'nin bir ticaret kenti olmasının yanı sıra, o zamanının dünyasının bilim ve kültür merkezi de olmasını istemişti. Bu amaçla hareket ederek dünyanın dört bir yanından bilginlerin ve edebiyatçıların İskenderiye'de toplanması için, hiçbir yardım ve harcamadan kaçınmamıştı. Ptolemaios'un kültür danışmanlığını Phaleronlu Demetrios üstlenmişti. Aristoteles'in Peripatos okulunun takipçisi, Atinalı bir diktatör olan Demetrios İÖ 307'de Atina'dan kovulunca, Ptolemaios Soter tarafından İskenderiye'de kültür merkezi kurmakla görevlendirildi. Kültür merkezi içinde kütüphane kurma fikrini Krala Demetrios'un verdiği düşünülmektedir.[28] Kütüphanenin kuruluşunda Demetrios'un büyük yardımları olmuştu; ayrıca Aristeas'ın mektubuna dayanarak bilgi veren Josephus'tan öğrendiğimize göre, özellikle II. Ptolemaios Philadelphos'un zamanında Demetrios'un çabaları sayesinde kütüphaneye çok sayıda kitap kazandırılmıştı. Demetrios hem kralın emri ile hem de kendi isteğiyle kitap topluyordu. Josephus'un ifadesine göre mümkün olsa yeryüzünde insanların ikamet ettiği bütün yerlerden kitap toplayacaktı.[29] Museion'a kitap sağlama işi devlet tarafından yürütülüyordu. Ptolemaioslar bunun için gerekli harcamaları devlet hazinesinden yapıyorlardı. Kitap sağlamak için satın almanın yanı sıra el koyma gibi hileli yollara da başvuruluyordu: Akdeniz kıyılarındaki kentlere gönderilen görevliler ya satın alma yoluyla ya da bazen el koyarak değerli yazmaları İskenderiye'ye getiriyorlardı.[30] Philadelphos'un ölümünden sonra başa geçen III. Ptolemaios Euergetes de kütüphanedeki kitapların sayısını arttırmak için hiçbir harcamadan ve çabadan kaçınmamıştı. Bir anlatıma göre, Grek tragedya şairleri Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in eserlerinin hatip Lykurgos zamanında kopya edilen nüshalarını Atinalılar'dan çoğaltılmak üzere, 15 "talanton" teminat karşılığında ödünç almış, ancak sonradan ödünç aldığı nüshaları geri göndermek istemediği için, teminatı ödeyerek bunları alı koymuş, kopyalarını geri göndermişti.[31] Kütüphane için satın alınan elyazmaları İskenderiye limanına gemi ile getiriliyor ve yazmaların geliş yerlerine ve bunları satan kişilere ilişkin kayıtlar tutuluyordu.[32] Söylendiğine göre kentin limanına yanaşan her bir donanma kitap getirmek zorundaydı.[33] Ptolemaios Soter öldüğü zaman Museion'daki kitap-

[28] N. Yıldız, *Antik Çağ Kütüphaneleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 67-68.
[29] Josephus, *Antiquities of the Jews*, Book XII, Bölüm 2, çevrimiçi: http://www.earlychristianwritings.com/text/josephus/ant-12.htm, 30 Ekim 2005.
[30] N. Yıldız, a.g.e., s. 88.
[31] N. Yıldız, a.g.e., s. 89.
[32] N. Yıldız, a.g.e., s. 89.
[33] G. Çelgin, a.g.e., s. 8.

lıkta yaklaşık 200.000 eser bulunmaktaydı. Oğlu II. Ptolemaios Philadelphos zamanında ise bu kitaplıkta toplanan kitapların sayısı 400.000'i bulmuş olup, ayrıca Serapeion'daki ikinci kitaplıkta da 50.000 adet yazma eser bulunuyordu. Gaius Iulius Caesar'ın İÖ 47 yılında kente girişi sırasında çıkan yangında bir kısmı yok olan kitaplıkta o sırada 700.000 eser bulunmaktaydı. Seneca'ya göre, Caesar'ın İskenderiye savaşı sırasında çıkan yangında 40.000 kitap yanmıştı.[34] Ammianus Marcellinus, Caesar zamanında İskenderiye'de yapılan bu savaşlardan söz ederken kitap sayısının 700.000'e Ptolemaios sülalesinin hükümranlığı sırasında ulaştığını söylemektedir.[35] Ptolemaios sülalesinin kitap toplama konusundaki çabalarında papirüsün anavatanının Mısır olması ve bu bitkiden yazı gereci yapılmasının Mısır'ın tekelinde olması da etkili olmuştur.[36] İskenderiye kütüphanesinde bulunan kitaplar filolojiden matematiğe, fizikten biyolojiye ve tıbba kadar çok değişik konulardaydı. Serapeion kütüphanesinde ise Serapis kültü ile ilgili belgeler halka tanıtılıyordu.[37] Kutsal kitapların bulunduğunun tahmin edildiği bu kütüphaneyi Serapis tapınağı rahiplerinin yönettiği sanılmaktadır.[38]

Museion'daki kütüphanenin başında bir yönetici bulunurdu. Bu kişi aynı zamanda o çağın ünlü bilgin ya da yazarlarından biri olurdu. Kütüphanenin ilk yöneticisi aslında bir filolog olan Ephesoslu Zenodotos idi. Onun ardından sırasıyla Kyreneli şair Kallimakhos, tarihçi ve coğrafyacı Eratosthenes, Rhodoslu şair Apollonios, Byzantionlu gramerci Aristophanes ve Samothrakeli filolog Aristarkhos kütüphane yöneticiliğine getirilmişlerdi. Kütüphane yöneticisinin dışında, yine belirli konularda uzmanlaşmış bilim adamlarından ve yazarlardan oluşturulmuş bir grup da toplanan malzemeyi sınıflandırmak, elyazmalarının yazarlarını belirlemek, mevcut kitaplardan aşınmış olanları onarmak, elyazmalarını kopya etmek, çeşitli tablolar, kataloglar hazırlamak, yeni edisyonlar, yorum kitapları, sözlükler, gramer kitapları hazırlamak, Mısır, Babil, İbrani, Arami, Fenike gibi çeşitli yabancı dillerdeki kitapların Grekçe'ye çevirilerini yapmak suretiyle kütüphaneyi daha yararlı kılmak konusunda yönetici konumundaki kişiye yardımcı oluyordu.

İskenderiye'de modern anlamda doğa bilimleri üzerine çalışmalar yine Museion'da ve deneysel fizik alanında Lampsakoslu Straton'un çalış-

[34] Seneca, *de tranquillitate animi* IX, 5.
[35] Ammianus Marcellinus, *noctes Atticae*, XXII, 16, 12-13.
[36] N. Yıldız, a.g.e. s. 73'den J. W. Thompson, *The Ancient Libraries*, Berkeley, 1940, s. 22.
[37] N. Yıldız, a.g.e. s. 94'ten C. Wendel, (Handbuch): *Geschichte der Bibliotheken im Griechisch-Römische Altertum*, Erganzt von Willi Göber (Handbuch der Bibliothekswissenschaft, Hrsg. Von Georg Leyh, 2. Aufl.), III, Weisbaden 1955, s. 51-125.
[38] N. Yıldız, a.g.e., s. 121.

malarıyla başlamıştı.[39] Oğlunu yetiştirmek üzere I. Ptolemaios Soter tarafından, muhtemelen Phaleronlu Demetrios'un tavsiyesi üzerine[40] İskenderiye'ye çağrılmış olan ve İÖ 300-285 yılları arasında bu kentte kalan ve başta fizik olmak üzere felsefe, psikoloji, biyoloji, metafizik ve ahlâk konularıyla ilgilenen Straton, İÖ 285-268 yılları arasında da Aristoteles'in Lykeon'unun üçüncü başkanı olmuştu.

Ionia'da İÖ VII. yüzyılda Thales ile başladığı kabul edilen bilimsel düşünce, İskenderiye'nin sağladığı bilimsel çalışma ortamı sayesinde İÖ III. ve II. yüzyıllarda en canlı ve en parlak dönemini yaşamıştır. Museion'da çalışan bilginler özellikle tıp, astronomi, matematik alanlarında bilimsel araştırmalar yapıyorlardı. Bu alanlarda öne çıkan bilim adamları arasında tıp alanında Khalkedonlu Herophilos ile Elisli Erasistratos'un; geometri alanında Kyreneli Eratosthenes ile Eukleides'in; fizik alanında Syrakusailı Arkhimedes'in; astronomi alanında Samoslu Aristarkhos, Pergeli Apallonios ve Nikaialı Hipparkhos'un; müzik alanında Taraslı Aristoksenes'in isimleri bulunmaktadır.

Helen düşünürler İÖ VII. yüzyıldan beri göksel olayları açıklamaya çalışmışlardı. Helenlerden önce doğuda Babilliler gökyüzünü gözlemlemişler, belli başlı takım yıldızları ile beş gezegenin –Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn– tablolarını çıkarmışlardı. Çok iyi gözlemciler olan Babilliler gözlemledikleri sayısız olguyu kayda geçirmişler, ancak bunları açıklama çabasında bulunmamışlardı. Bu sebeple Babil astronomisi gerçek bir bilim sayılamamaktadır. Büyük İskender sayesinde doğu toplumlarıyla kurulan bağlantılar sonucunda Helen düşünürler doğudaki gözlem birikiminden yararlanma imkânını buldular. Eski Mısır'ın kapsamlı tıp literatürü, pratik amaçlı hesap yöntemleri yine Büyük İskender'in ve onun izinden giden Ptolemaios sülalesinin İskenderiye'de kurdukları kültür merkezi sayesinde Helenlerin soru soran, olguların sebeplerini araştıran, pratiği kuramsala çeviren yaklaşımlarıyla buluşarak insanlık adına bilimsel bilginin ve bilimsel araştırmanın temellerinin atılmasını gerçekleştirmiştir.

İskenderiye'deki kültür merkezinde, doğa bilimleri alanında yapılan araştırmaların yanı sıra, gramer ve metin eleştirisi alanlarında da çalışmalar yapılmaktaydı. Kütüphanenin ilk yöneticisi Ephesoslu filolog Zenodotos, Homeros'un destanlarının farklı nüshalarını karşılaştırarak, metnin dili üzerinde çalışmalar yapıyor ve böylece katıksız Homeros metinlerine ulaşmaya çalışıyordu. Destan türünden başka trajedi şairlerinin

[39] D. Lelgemann, *Alexandria in Egypt, the Native Town of the Natural Sciences*, WSHS 1.3., s. 2, çevrimiçi: http://www.fig.net/Cairo/tech_programme.pdf
[40] E. A. Parsons, a.g.e., s. 15.

metinleri de aynı şekilde eleştiriye tâbi tutuluyordu. Böylece yorum ya da edebî eleştiri konusunda hazırlanmış kitapların yanı sıra gramer konusunda yapılan çalışmalar Helen dilini aydınlatmayı ve bu dilde yazılmış metinleri daha anlaşılır kılmayı amaçlıyordu.[41] Yazınsal türlerden tarih yazıcılığı coğrafya ile birlikte en çok ilgi gören türler olmuştu. Tarih yazıcılığı hem bakış açısı hem de yöntem açısından değişikliğe uğradı, İskenderiye döneminde. Büyük İskender'in doğu seferleri yeni halkların, yeni mekânların keşfi konusunda araştırmacıların iştahını kabartırken tarih yazarlarının da evrensel bir bakış açısı kazanmalarına sebep olmuştu. Ayrıca bilgi deposu hâline gelen kütüphaneler tarihçilere eserlerini yazarken tanıklıklarla yetinmeyip kendilerinden önce yazılmış eserleri kaynak olarak kullanma olanağını veriyordu.[42] Tarih yazıcılığı alanında İskenderiye'de öne çıkan Abderalı Hekataios Mısır'ın eski zamanları üzerine bir eser yazmıştı. Onun bu eseri kendisinden sonra gelen tarihçileri de etkilemişti. Bir başka tarih yazarı ise Heliopolisli Manethon idi. I. Ptolemaios Soter zamanında danışmanlık da yapmış olan Mısırlı tarihçi Manethon iyi derecede bildiği Grekçe'nin yanı sıra kendi ülkesinin dil ve edebiyatına da hâkimdi. Manethon'un, Mısır'ın hiyeroglif yazısıyla yazılmış kutsal metinleri üzerine ve Mısır'ın tarihi, kronolojisi üzerine eserleri olduğu bilinmektedir.[43] Coğrafya alanının en seçkin temsilcisi, aynı zamanda Museion'daki kütüphanenin yöneticilerinden olan Kyreneli Eratosthenes idi. Dünya yüzeyinde karaların ve denizlerin dağılımı konusunda oldukça doğru görüşlere sahip olan Eratosthenes, dünyanın bilimsel bir haritasını doğru bir biçimde düzenleyebilmişti. Geometri alanında da çalışmaları bulunan Eratosthenes coğrafya ile ilgili araştırmalarını *Geographika* başlıklı eserinde toplamıştı.

Helenistik dönemin en iyi işlenmiş edebî türlerinden olan şiir alanında karşımıza üç önemli isim çıkmaktadır: Kyreneli Kallimakhos, Rhodoslu Apollonios ve Theokritos. Bu üç şairden ilk ikisi Museion'da yöneticilik de yapmışlardı. Her üç şairin de eserlerinde başta mitoloji olmak üzere hem Mısır'a hem de Helen dünyasına özgü kültürel mirasın ve Ptolemaios sülalesinin izleri görülmektedir.[44] Kütüphanede çalıştığı süre zar-

[41] A. Bonnard, a.g.e., s. 218.
[42] R. G. Collingwood, *The Idea of History*, Oxford 1986, s. 31-33.
[43] E.A. Parsons, a.g.e., s. 184-186.
[44] Susan A. Stephens, *Seeing Double: Intercultural Politics in Ptolemaic Alexandria*, (Berkeley and Los Angeles, 2003, çevrimiçi: http://site.ebrary.com/lib/istanbul, 23 Ekim 2005) başlıklı çalışmasında her üç şairin eserlerinden seçtiği belirli parçalar üzerinde tartışarak Helenistik şiirin Mısır'a özgü yönünü göstermeye çalışmıştır. Stephens'ın görüşü Helenistik şiirin arka planında sadece Helen kültürünün olmadığı, bu şiirin hem Helenler'in hem de Mısırlılar'ın düşünce dünyasına dayandığı şeklindedir.

fında Kallimakhos, lirik, tragedya, ve felsefe gibi bölümlere ayrılmış ve her bir bölümde yazarların alfabetik sırayla yer aldığı "Pinakes" adı verilen kitap katalogları hazırlamasının yanı sıra, kendisinin içinde yaşadığı dönemi yansıtan ve ilgi çekici edebî kompozisyonları olan "hymnos"lar yazmıştı. Apollonios'un yazdığı *Argonautika* Helenistik Çağ şiirinden zamanımıza kalan en iyi örnektir. *Argonautika*'da Iason komutasında Thessalia'dan yola çıkan Argonautlar'ın "Altın Post"u ele geçirdikten sonra dönüş yolculuğu zengin bir anlatımla işlenmiştir. Theokritos kır yaşamını öven küçük şiirler ("eidyllion") yazmıştı. Helenistik Çağ şiiri, gözlem ve bilgiye önem veren bir yapıda olup bu çağda yazılmış olan şiirler kompozisyon bütünlüğünün aranmadığı, politik yaşamın eski önemini yitirmesi sebebiyle bireysel duyguların anlatımının ön plana çıktığı şiirlerdi. Kalabalık nüfusuyla şairlerin kent yaşamı ve kırsal yaşam arasındaki ayrımı belirgin bir biçimde görmelerini sağlayan doğu kentleri ve özellikle de İskenderiye, bu dönemin şiirlerinde doğa ve kır yaşamına yer verilmesine sebep olmuştu.[45]

İskenderiye, İÖ 30-29 yıllarında Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girerken ve Roma'dan sonra Akdeniz'in en önemli kenti olmayı sürdürürken, Museion'un görkemli dönemi kuruluşundan sonra bir buçuk yüzyıl devam etti. Kötü yaradılışlı bir hükümdar olan VIII. Ptolemaios kovulduktan sonra iç savaşla geri döndüğü İskenderiye'yi kana buladı. Kültür merkezindeki bütün bilginleri kovdu. VIII. Ptolemaios sonradan Museion'da yeniden bir bilginler ve araştırmacılar kurulu oluşturmaya çalışmışsa da, II. yüzyılın sonunda artık Museion'un görkemli dönemi kapanmıştı, kültür merkezinde çalışanlar arasında eskiden olduğu gibi büyük bilginlerin isimlerine rastlanmıyordu. Museion'un gözden düşmesine asıl sebep, Hıristiyanlığın yaygınlaşması ve gelişmesiydi. Hıristiyanlığın pagan dünyasına ve bilime karşı düşmanca tutumu, İskenderiye'deki bilim ve kültür merkezinin ve her iki kütüphanenin de sonunu hazırlamıştı. Museion'daki kütüphane ayakta kaldığı süre içinde birkaç kez zarara uğramıştı. İlkin İÖ 47 yılında C. Iulius Caesar'ın Mısır kuvvetlerini yenilgiye uğrattığı savaşta, yanlışlık sonucu çıkan yangında kitapların bir kısmı zarar görmüştü. Kütüphanenin bu ilk tahribi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır: Bazı bilim adamları bu felâketi kabul ederlerken bazıları da çıkan yangında kütüphanedeki kitapların zarar gördüğünü kabul etmemektedirler.[46] Serapeion'daki kütüphane, İskenderiye Piskoposu Theophilos (İS 385-412) tarafından yaktırılırken, Museion'daki kütüphane

[45] G. Çelgin, a.g.e., s. 26-27.
[46] N. Yıldız, a.g.e., s. 76.

Bizans İmparatoru Marcianus (İS 450-457) zamanında İS 455 yılında Mısır valisine gönderilen bir emirnâme ile yaktırılmıştı.[47]

Akdeniz'in en gözde bilim ve kültür merkezi böylece fiilî olarak son bulmuş oluyordu. Museion'daki ve Serapeion'daki kütüphaneden zamanımıza hemen hiçbir şey kalmamıştır. Ancak Akdeniz'in bu en işlek limanında buluşan farklı kültürlerin ve bakış açılarının kaynaşması ile gerçekleştirilen araştırma ve çalışmaların etkileri bilim, edebiyat ve kültür alanında yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Büyük İskender'in Helen kültürünü yaymak ve doğu dünyasını Helenleştirmek amacıyla çıktığı yolculuğun duraklarından en önemlisi olan İskenderiye'de filizlenip gelişen Helenistik kültür ne sadece batı ne de sadece doğu özellikleri taşımaktadır. Doğu ile Batı'nın Akdeniz'in ılımlı coğrafyasında buluştuğu, birbirinin içinde eridiği, insanlığın ortak kültürüdür.

KAYNAKÇA

Bonnard, André, *Antik Yunan Uygarlığı: Euripides'ten İskenderiye'ye*, Cilt 3, çev. Kerem Kurtgözü, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004.

Bradford, Ernle, *Mediterranean. Portrait of A Sea*, Londra: Classic Penguin, 2000.

Braudel, Fernand, *The Mediterranean in the Ancient World*, Londra: The Penguin Press, 2001.

Clayton, Peter A. ve Price, Martin J., *Antik Dünyanın Yedi Harikası*, çev. Betül Avunç, İstanbul: Homer Kitabevi, 1999 (2.bas.).

Collingwood, R. G., *The Idea of History*, Oxford 1986.

Çelgin, Güler, *Örneklerle Helenistik Çağ Şiiri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Çelik, Mehmet, "Süryani Kaynaklarına Göre İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması (1 Ağustos 455)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1 (2000) s. 51-67.

Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

Gordon, Richard L. "Sarapis", *The Oxford Classical Dictionary*, (Hazırlayanlar: S. Hornblower ve A. Spawforth) Oxford, New York, 1996 (3), s. 1355.

Lelgemann, Dieter, *Alexandria in Egypt, the Native Town of the Natural Sciences*, WSHS 1.3., s. 1-15. http://www.fig.net/Cairo/tech_programme.pdf

Macleod, Roy (yay. haz.), *The Library of Alexandria*, Londra: I. B. Tauris, 2004.

Parsons, Edward Alexander, *The Alexandrian Library. Glory of The Hellenic World*, New York: Elsevier Publishing Company, 1967(3).

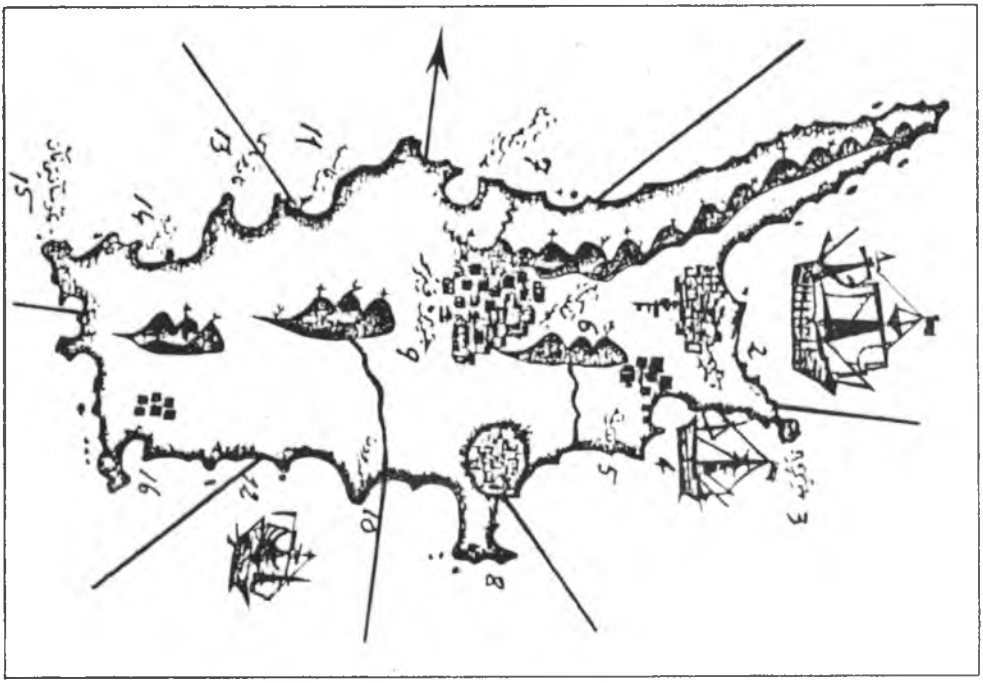
[47] Mehmet Çelik, "Süryani Kaynaklarına Göre İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması (1 Ağustos 455)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1 (2000), s. 61.

Stephens, Susan A., *Seeing Double: Intercultural Politics in Ptolemaic Alexandria*, Berkeley and Los Angeles, 2003.

Tomlinson, Richard A. *From Mycenae to Constantinople: The Evolution of the Ancient City*, Londra 1992, çevrimiçi: http://site.ebrary.com/lib/istanbul/Doc?id=10060615&ppg=243, 20 Ekim 2005.

Trent, Brian, "A Greatness Reborn", *The Humanist*, 64 (2004), s. 31-34.

Yıldız, Nuray, *Antik Çağ Kütüphaneleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.

"Piri Reis'in Kıbrıs Haritası"

DOĞU AKDENİZ'İN ANAHTARI KIBRIS ADASI

Ali Efdal Özkul*

OSMANLILAR ÖNCESİ KIBRIS

Kıbrıs, Sicilya ve Sardunya adalarından sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Kıbrıs adası, Doğu Akdeniz'deki özel konumundan dolayı tarih boyunca Akdeniz'e ve Akdeniz ticaretine egemen olmak isteyen devletlerin veya uygarlıkların ilgisini çekmiştir. Bu özelliğinden dolayı ada, şu anki adını alıncaya kadar, tarih boyunca birçok isimle anılmıştır.[1]

Kıbrıs adası, varoluşundan itibaren Mısır, Hitit, Grek Kolonileri (Aka ve Dor), Fenike, Asur, Pers, Büyük İskender, Roma, Doğu Roma (Bizans), İslâm Devleti, İsaac Comneneus, İngiliz, Templier Şövalyeleri, Lusignan, Venedik, Osmanlı ve Britanya devletlerinin hâkimiyetlerine girmiştir.[2]

Romalılar devrinde MS 46 tarihinde Hıristiyanlık adanın resmi dini olarak kabul edilir.[3] Kıbrıs adasının resmî dininin Hıristiyanlık olmasına,

---

*Y. Doç. Dr. Ali Efdal Özkul, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

[1] H. F. Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara 1977, s. 13; H. Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bakış*, Lefkoşa 1959, s. 16.

[2] H. F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşa 1988, s. 8 vd.

[3] C. Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, Nicosia 1963, s. 32.

o tarihlerde adada yaşayan Yahudiler karşı çıkacak ve Romalılara karşı ayaklanacaklardır. Romalılar bu hareketlerinden dolayı Yahudileri Kıbrıs'tan süreceklerdir.[4] Kıbrıs adası Roma İmparatorluğunun MS 395 yılında idarî bakımdan Batı ve Doğu Roma şeklinde ikiye ayrılmasıyla birlikte coğrafî konumundan dolayı imparatorluğun Doğu kısmında yer alır.[5] Bizans hâkimiyeti sırasında Kıbrıs adasında Hıristiyanlık hızla yayılarak adada ilk Ortodoks kilisesi kurulmuştur.[6]

Kıbrıs adası Akdeniz'deki hâkim konumu, askerî ve ticarî önemi dolayısıyla yüzyıllarca Akdeniz'e egemen olmak isteyen Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında mücadele alanı olmuştur. Kaynaklarda Bizanslılar idaresinde iken Kıbrıs adasına 632-964 yılları arasında İslâm orduları tarafından 24 sefer düzenlendiği söylenmektedir.[7] [8] Kıbrıs adası, XI. yüzyılın sonunda Haçlı seferleri başladığında Bizans ile Haçlılar arasında iyi ilişkiler ve yakın temas sağlayan bir rol üstlenecektir. Ayrıca 1148 yılında Bizans İmparatoru, Venediklilere tanınan ticarî ayrıcalıkların Girit ve Kıbrıs adaları için de geçerli olduğunu kabul ederek Lâtinlerin Kıbrıs adasına yerleşmelerine olanak sağlayacaktır.[9]

Haçlı seferleri başladığından beri Kutsal topraklara giden yol üzerinde olan Kıbrıs, eskiye göre Haçlı orduları için daha önemli bir hâle gelmiştir. III. Haçlı seferine katılarak bölgeye gelen İngiltere kralı I. Richard'ın, (Arslan Yürekli Richard) 1191 Mayısında Kıbrıs'a gelmesiyle birlikte İsaac Comnenesus'un adadaki idaresi son bulur. III. Haçlı seferinin Haçlı dünyasına en önemli katkısının Kıbrıs adasının ele geçirilmesi olduğu kaynaklarda söylenmektedir.[10] Arslan Yürekli Richard, Kıbrıs'a hâkim olduktan sonra adayı Kutsal topraklardaki hakimiyetlerini Müslümanlara kaptıran Templier Şövalyelerine satar. Şövalyelerin idaresinden memnun olmayan Kıbrıslıların isyan etmeleri üzerine, adaya fazla hâkim olamayacaklarını anlayan şövalyeler, Kıbrıs'ı çok kısa bir süre sonra I. Richard'a geri verirler.[11] I. Richard ise, bu sefer adayı Kudüs eski kralı olan Fransız asıllı Guy de Lusignan'a 1192 yılında aynı fiyata satarak adadaki Lusignan hâkimiyetini başlatmış olur. 1192-1489 yılları arasında Lusignan soyundan gelen 12 kral, Kıbrıs adasını yönetir. Lusignanlar devrinde Kıbrıs

---

[4] Metin, *age*, s. 60-63.
[5] I. Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 371 vd.
[6] Demirkent, "agm", s. 372-374.
[7] P. Newman, *A Short History of Cyprus*, London 1953, s. 79-85; Demirkent, "agm", s. 372.
[8] Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, İstanbul 2005, s. 32.
[9] Demirkent, "agm", s. 372.
[10] I. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 2004, s. 162; E. Altan, "Kıbrıs Haçlı Krallığı (1191-1489)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IX, 695 vd.
[11] P. P. Read, Tapınak Şövalyeleri, çev. S. Gül, Ankara 2003, s. 185-188.

ismen Kudüs Krallığı adını taşıyan, fakat varlığını 1291'e kadar Akka merkez olmak üzere ancak birkaç şehirde sürdüren Haçlılarla Antakya ve Trablus Haçlı devletleri için vazgeçilmez bir üs olur. Lusignanlar ile birlikte Kıbrıs'ın merkezi yapılan Lefkoşa, yine de Mağusa'nın zenginliğine erişemeyecektir.[12] Lusignanlılar döneminde Kıbrıs'ta Lâtin başpiskoposluğu Lefkoşa merkez olmak üzere kurulur. Ayrıca Lefkoşa'ya bağlı Baf, Mağusa ve Limasol şehirlerinde birer Lâtin piskoposluğu açılır.[13] 1260 yılında ise Papa Alexander, yayımladığı "*Bulla Cypria*" adlı resmî yazısıyla, Lâtin başpiskoposunu tüm adanın tek dinî lideri ilân eder.[14] Bu durum, Ortodoks olan Kıbrıslılar arasında huzursuzluk yaratmış ve zaman zaman yönetime karşı isyan etmelerine neden olmuştur.[15]

Yakın Doğu'daki Hıristiyan Müslüman mücadelesinde Kıbrıs kralları etkin rol almışlardır. Lusignan kralları Haçlı seferlerine lojistik destek sağladıkları gibi kimi seferlere de askerleriyle katılmışlardır. Kıbrıs kralların haçlı zihniyetine yatkın politikaları yüzünden Kıbrıs adası, zamanla Yakın Doğu'dan kovulan Haçlıların sığınağı hâline gelecektir. Yaşadıkları toprakları Müslümanlara kaptıran Templier ve Hospitailer şövalye tarikatları da bir süre için tarikatlarını Kıbrıs adasına taşıyacaklar ve Kıbrıs'ta bulundukları sürede adanın siyasî hayatında etkin rol oynayacaklardır.[16]

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlük devleti, İslâm ve Türk tarihinde önemli bir yer tutar.[17] Haçlılarla mücadele eden ve Kutsal Toprakların koruyuculuğunu yapan Memlükler, Yakın Doğu'daki Haçlıların en önemli üsleri konumunda olan Kıbrıs'a da zaman zaman akınlar yapmışlardır. 1426 yılında ise Sultan Barsbay'ın adaya saldırarak Limasol, Larnaka ve Lefkoşa'yı ele geçirdiği bilinmektedir. Bu sefer sırasında Kıbrıs'ın Lusignan asıllı kralı Janus da esir alınmıştır. Ancak Memlükler Kıbrıs'ta kalmamışlar, sadece adadan yıllık 8.000 duka vergi alarak Lusignan krallarının Kıbrıs'ı idare etmelerine izin vermişlerdir. Memlükler Lusignan krallarının adayı yönetmelerine izin vermelerine rağmen, Lusignan idaresi artık eski güçlerinden oldukça uzaktırlar. Hattâ 1448 yılında Karaman Beyliğinin Anadolu'daki son Kıb-

[12] R. C. Jennings, "Pilgrims View The Women Of The Island Of Venus", *Balkan Studies*, 30, Selanik 1989, s. 215.
[13] L. Makhairas, *Recital Concerning The Sweet Land of Cyprus Entitled 'Cronicle'*, Ed. And Translated by R. M. Dawkins, Oxford 1932, I, 27.
[14] Spyridakis, *age*, s. 47 vd.
[15] Newman, *age*, s. 108 vd.
[16] Demirkent, "agm", s. 373.
[17] S. Kortantamer, *Bahri Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993, s. 1-8.

rıs Krallığı toprağı olan Korykos'u ele geçirmesine dahi engel olamayacaklardır.

Dıştaki sorunlara bir de adadaki Ceneviz-Venedik çekişmesi eklenince Kıbrıs'ın ekonomisi iyice çökmüştür.[18] Cenevizliler söz konusu mücadeleden üstün çıkarak bir ara Kıbrıs'a hâkim olmayı başaracaklar, hatta 1372-1464 yılları arasında Mağusa kentini ellerinde tutacaklardır[19]. Venedikliler Kıbrıs adasının son Lusignan idarecisi olan Venedik asıllı kraliçe Catherina'ya baskı yaparak 1489 tarihinde tahtından kendi lehlerine vazgeçmesini sağlamışlardır. Venedik, adadaki Lusignan idaresine son vererek Doğu'daki son Haçlı devletini ortadan kaldırmış oluyordu. Venedik devleti, Kıbrıs adasındaki hakimiyetini sağlama almak için Lusignan krallarının Memlük Sultanlığına verdikleri vergiyi ödemeye devam etmiştir.[20] Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) 1517 yılında Mısır'ı ele geçirerek, Memlük Sultanlığına son vermesiyle birlikte, Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs için Memlüklere verdiği yıllık vergiyi artık Osmanlı Devletine vermeye başlayacaktır.[21]

Türklerin, Kıbrıs adası ile ilgilenmeleri ve ada ile ticaret yapmaları Anadolu Selçukluları zamanında başlar. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'nın fethinin ardından Kıbrıslılara çeşitli ticarî ayrıcalıklar tanımıştır.[22] Kıbrıs, Osmanlı Devletine karşı ilk kez 1472 yılında Venedik, Rodos şövalyeleri ve Uzun Hasan tarafından oluşturulan birliğe katılmıştır.[23] 1486'da Osmanlı Devleti Memlük Devletine saldırı hazırlıkları yaparken, Kıbrıs kralından Memlüklere karşı yapılacak seferde Osmanlı donanması için üs talep etmiştir. Bu isteğin geri çevrilmesi üzerine, sefere katılan donanma Kıbrıs kıyılarına sınırlı saldırılarda bulunur.[24]

KIBRIS'TA OSMANLILAR

Kıbrıs adasının Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinin sebepleri arasında birçok neden sayılabilir. Yavuz Sultan Selim döneminde Suriye ve Mısır'ın fethi ile kutsal topraklar imparatorluğa katılmıştır. Bu fetihler

---

[18] Demirkent, "agm", s. 373.
[19] İ. Konur, *Kıbrıs Türkleri*, İstanbul 1938, s. 15; Metin, *age*, s. 119 vd.
[20] H. D. Purcell, *Cyprus*, London 1969, s. 147.
[21] Darkot, "Kıbrıs", *İA*, VI, 674.
[22] Detaylı bilgi için bk. G. Öğün, "Kıbrıs'ta İslam Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticaret İlişkileri", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991) Tebliğleri*, Ankara 1993, s. 30 vd.; S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism In Asia Minor and The Process of Islamization From The Eleventh Through The Fifteenth Century*, London 1971, s. 479 vd.
[23] V. J. Parry ve diğerleri, *A History of the Ottoman Empire To 1730*, Cambridge 1976, s. 44.
[24] Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, s. 39.

Doğu Akdeniz bölgesinin güvenliğini zorunlu hâle getirmiştir[25]. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'in çevresindeki Kıbrıs dışındaki ülkeleri de ele geçirmesi sonucunda Kıbrıs adasının kazandığı stratejik önem, adanın alınmasında etkili olmuştur. Adanın fethi, Akdeniz'de Osmanlı hakimiyetinin kesin olarak kurulması için gerekliydi. Venedik, 1540 yılında Osmanlı Devleti ile yaptığı barış antlaşmasına rağmen Kıbrıs adasında Venedikli ve Maltalı korsanların üstlenmesine izin vermekteydi. Söz konusu korsanlar Doğu Akdeniz ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan adayı üs olarak kullanıp tüccarlarla kutsal topraklara giden hacıların güvenliğini tehlikeye sokmaktaydılar. Bunların yanında adanın eski bir İslâm ülkesi olması da sefer kararında etkili olmuştur. Nitekim Şeyhülislâm Ebusuud Efendi'nin Kıbrıs seferi ile ilgili verdiği fetvada, adadaki Osmanlıların miras hakkından bahsetmektedir.[26]

Devrin ünlü sadrazamı Sokollu Mehmet Paşa ise Don-Volga kanalı ile Süveyş kanalı açma projeleri olduğundan ve devlete faydadan çok zarar getirebileceğinden dolayı, Kıbrıs seferine başlangıçta karşı idi. Bunun yanında Kıbrıs seferine karar verilince, Sokollu Mehmet Paşa adanın fethi için gerekli tedbirleri almakta gecikmeyecektir. İlk önce, Osmanlı ülkesinden Kıbrıs'a herhangi bir ürün satılması yasaklanarak, Kıbrıs adası ticarî bir ablukaya alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rodos'u alması üzerine sıranın kendilerine geldiğini anlayan Venedik Cumhuriyeti Kıbrıs adasında gerekli savunma tedbirleri almaya başlar. Osmanlıların yaptığı savaş hazırlıklarına karşılık olarak, Venedik, Osmanlı Devletine karşı büyük bir haçlı donanması oluşturmak için Papa ve İspanya'nın yardımlarını sağlamaya çalışır. Diğer taraftan ise Venedik, Kıbrıs'taki başta Lefkoşa ve Mağusa kaleleri olmak üzere bütün askerî yapıları güçlendirir. Ayrıca Kıbrıslıları kendi yanına çekmek için çalışmalara başlar.

Osmanlı ordusu Lala Mustafa Paşa kumandası altında 1570 yılının Mart ve Mayıs aylarında Kıbrıs adasının zorlu fethine başlamıştır. Osmanlı askeri 2 Temmuz'da Limasol kalesi önüne ulaşır. Kale halkı, kaleyi terk ettiğinden Limasol'un fethinde herhangi bir güçlük yaşanmamıştır. Bir gün sonra Larnaka önlerine gelen donanma buraya asker çıkarır.[27] İç

---

[25] H. Kabasakal, *Kıbrıs'ın Fethi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1986, s. 13.

[26] K. Çiçek, "Kıbrıs", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 374.

[27] İ. Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi, Tarih ve Tabiat Vakfı*, İstanbul 2001, s. 17; C. D. Cobham, *The Sieges of Nicosia and Famagusta with a Sketch of the Earlier History of Cyprus*, London 1899, s. 24.

kısımlara ilerleyen Osmanlı askerlerine ada halkı zaman zaman kılavuzluk yaparak her türlü lojistik desteği sağlamışlardır.[28]

Osmanlı kuvvetleri yaklaşık bir buçuk aylık bir kuşatmadan sonra Lefkoşa'yı ele geçirirler. Lefkoşa'nın Osmanlı ordusunun eline geçmesi Girne, Baf gibi bazı yerleşim yerlerinin de Osmanlılara savaşsız teslim olmasını sağlamıştır. Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa'yı aldıktan sonra Kıbrıs adasında bir beylerbeylik teşkilatı kurar. Kıbrıs'ın ilk beylerbeyliğine ise Avlonyalı Muzaffer Paşayı atayarak, Mağusa'nın fethi için gerekli hazırlıklara girişmiştir. Denizden ve karadan yaklaşık bir yıl kuşatılan Mağusa kalesinin 1 Ağustos 1571 tarihinde alınmasıyla birlikte Kıbrıs'ın fethi tamamlanmış olur. Mağusa'nın Lefkoşa'ya göre çok uzun ve zahmetli bir kuşatmadan sonra alınabilmesi, kalenin surlarının çok güçlü olmasına, denize kıyısı bulunmasından dolayı ülke dışından yardım almasına ve kış mevsiminin gelmesine bağlanabilir.[29] Kıbrıs'ın ilk beylerbeyi olan Muzaffer Paşanın 26 Ağustos 1571'de başka bir yere atanmasıyla, yerine Sinan Paşa beylerbeyi olur. 1573 yılında Sinan Paşa da bu görevden alınarak yerine Cafer Paşa atanır.[30]

Venedik Devletinin girişimleri sonucunda gecikmeli de olsa oluşturulan büyük haçlı donanması, Kıbrıs seferinden dönmekte olan Osmanlı donanmasını İnebahtı (Lepanto) denilen yerde yakalamıştır.[31] 7 Ekim 1571 tarihinde yapılan deniz savaşında Osmanlı donanmasından sadece Uluç Ali Paşa komutasındaki gemiler kurtulmayı başarabilmiştir. Alınan bu yenilgiyle birlikte 1538 tarihinde Preveze Deniz Savaşı ile kazanılan Doğu Akdeniz'deki hâkimiyet sarsılmıştır. Her ne kadar da Osmanlı Devleti alınan ağır mağlubiyetten sonra bir yıl gibi kısa bir sürede yeni donanmasını Akdeniz'e çıkarmayı başarsa bile Akdeniz'de Osmanlı denizciliği bundan sonra eski gücüne ulaşamayacaktır. Osmanlı Devletinin çok kısa bir zamanda tekrar donanmasını ortaya çıkarması üzerine Venedik, 7 Mart 1573 tarihli antlaşma ile Kıbrıs'ın artık Osmanlı Devletine ait olduğunu kabul eder.[32]

---

[28] Kabasakal, *age*, s. 33 vd.; R. Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IX, 671 vd.; Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, 65 vd.; N. Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, s. 105 vd.

[29] Özkul, *age*, s. 38.

[30] H. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV/7/8, (1967), 7.

[31] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1988[4], III, 15-21.

[32] M. İlgürel, "Zirveden Dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IX, 646-648; Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, s. 77 vd.

KIBRIS ADASININ ŞENLENDİRİLMESİ

Yeni fethedilen bir yerin hem tam anlamıyla vatan toprağı yapılabilmesi hem de savunmasının kolay olabilmesi için, burada Müslüman Türklerin yaşaması gerekmektedir. Bunun için de Osmanlı ülkesinden Kıbrıs'a ne kadar insanın getirileceğini saptamak için 1572 yılında adada bir nüfus sayımı (tahrir) yaptırılmıştır. Bu sayım sonrasında Kıbrıs'taki birçok yerleşim yerinin terkedildiği anlaşılmıştır. Hatta Mesarya ve Mazato bölgelerinde 76 köyde hiç kimsenin yaşamadığı ortaya çıkmıştır.[33]

Osmanlı Devleti yöneticileri, adanın şenlendirilmesi için özellikle Anadolu'dan (Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, vd.) Kıbrıs'a sürgün fermanıyla Müslüman Türkleri göç ettirmişlerdir. Bu fermanda kazalarında arazi sıkıntısı çeken, vergi defterlerinde adı olmayan, çift bozan durumunda veya işçi olarak çalışanlarla şehirlerde ve köylerde işsiz olanların Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmekteydi. Ayrıca kasabalarda sanat ve ticaretle uğraşanlardan ise her on haneden bir hane hesabı ile Kıbrıs adasına yollanması belirtilmekteydi. Yapılan hesaba göre, bu fermanla Kıbrıs adasına 5.720 hane nakledilmesi düşünülmüştür.[34] Söz konusu fermanda, Kıbrıs adasının topraklarının çok bereketli olduğu, adadaki asayişin tamamen sağlandığı, Kıbrıs'ın imar ve inşası için gelenlerin iki yıl vergilerden muaf tutulacakları, malları olanların malları hemen satılıp paraları ellerine verilmesi gibi özendirici ifadeler bulunmaktadır.

1572 yılında yapılan sayıma göre, Kıbrıs'a Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Endugi, Develihisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, İshaklı ve Akşehir'den olmak üzere toplam 1.689 aile sürülmüştür.[35] Bu ailelerin ise sadece 777'si gönüllü olarak adaya gitmeyi kabul etmiştir.[36] XVI. yüzyılın sonlarına kadar Kıbrıs'a iskânı planlanan 12.000 aileden ancak 8.000'i yerleştirilmiştir. Kıbrıs adasının kalkınması için adaya yapılan sürgünler,

---

[33] H. İnalcık, "Ottoman Policy and Administration In Cyprus After The Coquest", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, s. 61.

[34] *MD*, 19/334-335; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 83-86; Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1949-50, XI, 524-569; N. Kökdemir, *Dünkü ve Bügünkü Kıbrıs*, Ankara 1957, s. 89-92.

[35] C. Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, 94. Başka bir kaynakta Beyşehir'den 260 ve Seydişehir'den ise 201 kişinin Kıbrıs'a sürüldüğü belirtilmektedir. Karşılaştırma için bkz. M. A. Erdoğru, "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", Ege Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XI, (1996), s. 12.

[36] Orhonlu, "Osmanlı Türkleri", s. 95; M. A. Erdoğru, "Kıbrıs'ın Türkler tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991) Tebliğleri*, Ankara 1993, s. 46 vd.

Kıbrıs adasının canlandırılması için fetihten sonraki ilk yıllarda devam edecektir. Daha sonraki yıllarda ise Osmanlı Devleti çeşitli adî suçluları veya görevlerinde usulsüzlük yapan devlet görevlilerini ya aileleriyle ya da yalnız olarak adaya sürmüştür. Hatta Kıbrıs adası XVII. yüzyılın son yarısı ile XVIII. yüzyılda daha çok emirleri dinlemeyen ve yerleşik ahaliye zarar veren aşiretlerin sürgün yeri olarak kullanılmıştır.[37] Söz konusu yüzyılda Mağusa kalesi ise, imparatorluğun en azılı suçlularının gönderildiği kalelerden biridir.[38]

Osmanlı Devleti idarecileri Kıbrıs'a Anadolu'dan insanlar getirirken aynı zamanda adanın büyük şehirlerindeki güvenliği sağlamak için de çalışmıştır. Bundan dolayı da Lefkoşa ve Mağusa kaleleri içerisinde yaşayan gayrimüslimleri, zanaat mensupları dışında kalanları, evleri Müslümanlar tarafından satın alınmak yöntemiyle kale dışına çıkartmıştır.[39] Osmanlı yönetimi, Kıbrıs'a Anadolu'dan Müslüman Türk unsurları göç ettirmişken, Kıbrıs'tan Venedik Devletinin zulmü sonrası kaçan yerli halkı da adaya geri çağırmaktadır. Ayrıca Osmanlılar Kıbrıslılardan alınan ağır vergilerin birçoğunu kaldırdığı gibi angaryayı da yasaklıyordu. Adalılardan sadece haftanın bir günü şekerhânelerde çalışmasını istiyordu.[40]

Tarih boyunca Kıbrıs nüfusunda dalgalanmalar gözlenmektedir. Osmanlı döneminde nüfusta meydana gelen iniş ve çıkışlar, doğal şartlara, dış baskılara ve adadaki Osmanlı Devletinin temsilcisi olan resmî görevlilere, Ortodoksların temsilcileri olan başpiskoposlar ile saray tercümanlarının uygunsuz tutumlarına bağlanabilir. Coronelli'ye göre, 1571 yılında Osmanlı fethinden önce Kıbrıs'ın nüfusu, 56.044'ü Lefkoşa, 6.616'sı Mağusa ve 134.926'sı diğer bölgelerde olmak üzere toplam 196.986'dır. Kıbrıs'ta Savorgnan'a göre 1562'de 180.000, A. Graziani'ye göre ise, 1570'te 200.000 kişi yaşamaktadır.[41] 1596 yılında Dandini, Müslüman erkek nüfusu 12-13.000, 1599 yılında Cotovicus ise 6.000 olarak vermektedir. Batılı seyyahlar 1590'lı yıllarda Lefkoşa, Mağusa, Girne ve Baf gibi şehirlerin önemli ölçüde Türkleştiğinden bahsetmektedirler. Başka yıllardaki nüfus tahminlerine göre ise; 1691-1695 yılları arsında Coro-

[37] Y. Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskan Politikası", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi, Tarih ve Tabiat Vakfı*, İstanbul 2001, s. 44 vd.

[38] Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, London 1993, s. 238; A. E. Özkul, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishane Kitabı*, İstanbul 2005, s. 130-139.

[39] N. Çevikel, "Kıbrıs Eyaletinde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 280.

[40] Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, s. 86.

[41] G. Hill, *A History of Cyprus*, Cambridge 1948, III, 787; H. İnalcık, "Kıbrıs Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara 1964, s. 27.

nelli'ye göre adada 28.000 gayrimüslim ile 8.000 Müslüman erkek, 1777 yılında Kyprianos'a göre ise adada 37.000 Hıristiyan ile 47.000 Müslüman yaşamaktadır[42]. 1738 yılında Richard Pococke, Kıbrıs adasında 12.000 vergi veren Hıristiyan olduğunu belirterek Kıbrıs'taki nüfusun 2/3'nü Hıristiyanların 1/3'ünü ise Müslümanların oluşturduğunu söylemektedir.[43] 1745 ve 1750 yılları arasında Alexander Drummond'a göre, Kıbrıs adasında 150.000 Müslüman Türk ve 50.000 Hıristiyan bulunmaktadır.[44] Bunun yanında 1746 yılında Kıbrıs adasında 1.200 a'lâ, 9.400 evsat ve 1.410 ednâ olarak toplam 12.050 cizye mükellefi bulunmaktadır.[45] 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre.Kıbrıs'ta 15.585 Müslüman erkek ile 29.780 gayrimüslim erkek yaşamaktadır.[46] 1858 tarihli bir İngiliz konsolosluk raporu ise Kıbrıs'ın nüfusunu 180.000 olarak vermektedir.[47]

OSMANLILARIN KIBRIS'TA KURDUĞU İDARÎ DÜZEN

Kıbrıs adasının fethi tamamlanır tamamlanmaz, Osmanlı idarecileri Kıbrıs'ı İstanbul'a bağlı bir beylerbeylik durumuna getirirler. Kıbrıs Beylerbeyliğine merkez Lefkoşa ile birlikte adadan Baf, Girne ve Mağusa sancakları, Kıbrıs dışından ise Alâiye, Tarsus, İçel, Zülkadriye, Sis ve Trablusşam[48] sancakları bağlanmıştır.[49] Anadolu'dan Kıbrıs adasına sancak bağlanmasının sebepleri arasında adanın ilk başta gelirinin düşük olması ve güvenliğinin daha kolaylıkla sağlanması sayılabilir.[50] Kıbrıs adası, başkenti Lefkoşa olmak üzere, Tuzla, Limasol, Piskopu, Gilan, Evdim, Kukla, Baf, Hirsofu, Lefke, Pendaya, Omorfa, Girne, Karpas, Mağusa ve

---

[42] Çiçek, "Kıbrıs", s. 376 vd.

[43] T. Papadopoullos, *Social and Historical Data on Population (1571-1881)*, Nicosia 1965, s. 44.

[44] A. Drummond, *Travels Through Different Cities Of Germany, Italy, Greece And Several Lands Of Asia, As Far As The Banks Of The Euphrates*, London 1754, s. 148.

[45] *KŞS*, 17/31-2. (Kıbrıs Şeriye Sicili, burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atıflarda bu yol izlenmiştir.)

[46] İnalcık, "Kıbrıs Türk İdaresi Altında Nüfus", s. 42 vd.; M. A. Erdoğru, "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XII (1997), s. 82; *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın No 43, Ankara 2000, s. 93.

[47] Çiçek, "Kıbrıs", s. 377.

[48] Trablusşam sancağı, Kıbrıs'a uzak oluşu nedeniyle Kıbrıs beylerbeyliğinden 1573 yılında ayrılarak tekrar Şam beylerbeyliğine bağlanacaktır.

[49] G. Hill, *A History of Cyprus*, Cambridge 1952, IV, 2.

[50] R. Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1998. s. 90; R. Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi ve İskanı", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, IV, 633.

Mesarya şeklinde 16 kazaya ayrılmıştır.[51] Başkent Lefkoşa ise birer kaza büyüklüğünde olan Değirmenlik ve Dağ adlı iki nahiyeye bölünmüştür.[52]

Osmanlı Devletinin Girit ve Mora'da Venedikliler ile çatışmaları sonucunda Akdeniz'deki ticaretin durması, adada çekirgelerin ve iklimin yol açtığı kıtlık ile diğer sayısız sorun, imkânı olan Kıbrıslıların daha iyi bir yaşam için Suriye ve Anadolu kıyılarına göç etmelerine neden olmaktaydı. Bu sebeplerle nüfusu ve geliri azalan Kıbrıs, beylerbeylik yıllığını karşılayamayacak hâle gelince, Divan-ı Hümâyun, 1670 yılında Kıbrıs adasındaki beylerbeylik teşkilatına son vermiştir. Bu yıldan itibaren adanın idaresi Osmanlı kaptan-ı deryası vekilliğine bırakılarak Kaptan Paşanın atadığı mütesellimler tarafından 1703 yılına kadar yönetilmiştir.[53]

1703 yılından itibaren Kıbrıs adası sadrazam olarak görevlendirilen kişilere has olarak verilmiştir. Sadrazamlar da adayı yıllık olarak iltizam şeklinde vergi toplayıcı anlamına gelen muhassıllara kiralamışlardır.[54] Kıbrıs adasındaki Sadrazamın idaresine 1745-1748 yılları arasında geçici olarak son verilerek, doğrudan Divan-ı Hümâyundan tayin edilen üç tuğlu paşalar atanmıştır. Bu dönemde Kıbrıs adasında Abdullah Paşa, Pir Mustafa Paşa ve Ebubekir Paşa görev yapmışlardır.[55] 1748 yılından itibaren bağımsız eyalet uygulamasından vazgeçilerek, Kıbrıs tekrar vezir-i azam olanlara has olarak verilmiş ve bu uygulamaya 1785 yılına kadar devam edilmiştir. Bu yılda Kıbrıs sadrazam hassı olmaktan çıkarılarak Divan-ı Hümâyuna bağlı bir muhassıllık hâline getirilmiştir. Kıbrıs, bu statüyü 1839 yılında Tanzimat Fermanının ilanına kadar korumuştur.[56]

Tanzimat sonrasında Kıbrıs adası Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı bir sancağa dönüştürülüp idaresine kaymakam unvanıyla bir mutasarrıf tayin olunur. Bu dönemle birlikte adada idarî, adlî, hukukî pek çok yeniliğin uygulamaya konulduğu ve yönetiminin daha yerel ve özerk bir duruma geldiği bir dönem başlar. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği değişikliklere paralel olarak Kıbrıs altı kazaya bölünür. Buralarda imparatorluğun genelindeki gibi kaymakamlara yardımcı olmak üzere Müslüman ve

---

[51] H. Luke, *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, London 1989, s. 26; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 73.

[52] *KŞS*, 13/55-1; *KŞS*, 13/55-2; *KŞS*, 13/209-1; *KŞS*, 13/209-2; *KŞS*, 13/209-3; *KŞS*, 13/209-4; *KŞS*, 16/8-3.

[53] Luke, *age*, s. 31.

[54] F. G. Maier, *Cyprus From Earliest Time to The Present Day*, translated by P. George, England 1968, s. 120; Hill, *Cyprus*, IV, 71 vd.

[55] Hill, *Cyprus*, IV, 75 vd.; *KŞS*, 17/36-1; *KŞS*, 17/66-1; *KŞS*, 17/67-1; *KŞS*, 17/70-1; *KŞS*, 17/74-1; *MD*, 152/313-1; *MD*, 152/331-1.

[56] K. Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H/1698-1726 A.D.*, University of Birmingham, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Birmingham 1992, s. 58.

gayrimüslimlerin temsilcilerinin bulunacağı birer kaza idare meclisi ve yargı meclisi oluşturulur. Merkez Lefkoşa'da ise mutasarrıf başkanlığında ona danışmanlık yapmak üzere bir sancak idare meclisi kurulur. Bu meclislerde Türkler, Rumlar ve diğer azınlıklar nüfuslarıyla orantılı olarak temsil edilmişlerdir. Kıbrıs, 1861 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinden ayrılarak İstanbul'a bağlı bağımsız bir mutasarrıflık yapılır. 1868 yılında yapılan bir değişiklikle ada, bu sefer de Çanakkale eyaletine bağlı bir mutasarrıflığa çevrilir. Ancak bu bölgenin Kıbrıs'a uzaklığı sebebiyle 1870 yılında Kıbrıs'ın Çanakkale'ye olan bağlılığına son verilerek 1878'de İngiltere'ye devrine kadar İstanbul'a bağlı bir mutasarrıflık olarak bırakılır.[57]

Osmanlılar Kıbrıs adasını ele geçirince, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, adada da şeriye mahkemeleri kurmuşlardır. Şer'i mahkemeler, adadaki tüm Osmanlı vatandaşlarının aralarındaki anlaşmazlıkları Müslüman-gayrimüslim farkı gözetmeksizin çözmeye çalışırdı. Kıbrıslı gayrimüslimler, kendi aralarında meydana gelen hukukî sorunlarını kilise mahkemelerinde çözme hakkına sahip olmalarına rağmen şer'i mahkemeyi kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ayrıca Kıbrıslılar, kendi kazalarındaki mahkemeler yerine, daha kesin sonuç alabilecekleri Lefkoşa'daki mahkemeyi tercih etmektedirler. Söz konusu mahkeme İbrahim Paşa Mahallesinde, mahalledeki camii şerifin yanında bulunmaktadır.[58]

Tanzimat Fermanının ilânıyla birlikte, şeriye mahkemelerinin görev yaptığı sahalarda ise bir dizi düzenlemeler yapılarak yeni mahkemeler açılmıştır. Bunlar ticaret, nizamiye ve temyiz mahkemeleridir. Söz konusu mahkemelerde Müslüman ve gayrimüslimler eşit miktarda üyelerle temsil edilmekteydiler. Kıbrıs adasındaki ticaret mahkemesi Batılı konsolosların isteği doğrultusunda Tuzla kazasında kurulmuştu. Şeriye mahkemeleri ise, görev alanları daraltılmış olarak çalışmalarına devam etmiştir.[59]

Kıbrıs'taki Gayrimüslimlerin Temsilcileri

Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta gayrimüslim olarak Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Maronitler ve batılı devletlerin konsolosları ve tüccarları yaşamaktadır. Osmanlı idarecileri adada yaşayan her topluluğun dinî liderlerini aynı zamanda siyasî liderleri olarak da kabul ederek onlara cemaatlerini yönetme hakkı tanımıştır. Dolayısıyla her topluluğu temsil edenler dinî liderlerden oluşmaktadır. Bunun yanında müstemen tüccarların temsilcisi olan konsoloslar ise birer ticaret adamıdırlar.

---

[57] Çiçek, "Kıbrıs", s. 376 vd.
[58] Özkul, *age*, s. 212 vd; *KŞS*, 13/125-3.
[59] Çiçek, "Kıbrıs", s. 376.

Ortodoks kilisesi, Lusignanların Kıbrıs'a hâkim olarak adada Katolik kilisesini kurmalarıyla birlikte gerilemeye başlamıştı. Kıbrıs, Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra Ortodoks başpiskoposlar Kıbrıs adasında yaşayan Ortodoksların hem ruhanî hem de siyasî lideri konumuna getirilmiştir.[60] Başpiskoposlar kendi halkı ve papazları tarafından seçilerek Kıbrıs muhassılı tarafından İstanbul'a bildirilmektedir. Merkez, kendisine önerilen papazları, miri pişkeşi vermeleri şartıyla kabul etmektedir. Ortodoks Rum toplumu adlî, hukukî ve malî işlerini görmek için temsiliyet yetkisini, muhtariyet esaslarına göre ruhbanlar tarafından seçilen başpiskopos ve onun gösterdiği adaylar arasından seçilen saray tercümanı aracılığıyla kullanmaktaydı. Kıbrıs'ın merkezi Lefkoşa'da kalan başpiskoposlar, Baf, Tuzla ve Girne kazalarında bulundurdukları metropolitler ile diğer kazalarda, nahiyelerde, köylerde ve mahallelerde bulunan papazlar aracılığıyla reayayı istedikleri gibi organize etmektedirler.[61]

Kıbrıs adasındaki Ortodoksların bir diğer temsilcisi ise, muhassılların sarayında görev yapan saray tercümanlarıdır (dragoman). Muhassılların yanında sarraflık ve yazıcılık yapan bu kişilerin görevleri arasında, para çeşitlerinin değerini bilip ona göre vergi tahsil etmek ve muhasıllar tarafından merkez Lefkoşa dışındaki kazalara gönderilecek olan belgelerin Rumî hattıyla yazmak sayılabilir.[62] Adada göreve getirilen tercümanların resmî atanmaları merkezden yapılmaktadır.[63]

Kıbrıs Ermenilerinin tarihsel varlığı Bizans dönemine kadar geriye gitmektedir. Kıbrıs Ermenilerinin kökeni Kilikya, Suriye ve İran Ermenilerine dayanmaktaydı.[64] Lusignanlar devrinde Lefkoşa'da bir Ermeni mahallesi bulunmaktaydı. 1572 sayımına göre, Kıbrıs'ın başkenti olan Lefkoşa'da 8 mahalle bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Ermenilere aittir. Yine aynı sayım sonuçlarına göre, Lefkoşa'daki Ermeni nüfusu, Lefkoşa nüfusunun sadece % 8'ini oluşturmaktadır.[65] Osmanlı döneminde Kıbrıs adasında yaşayan Ermeni toplumunun liderleri olan murahhassalar

---

[60] H. F. Alasya, "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, s. 131 vd.

[61] Özkul, *age*, s. 92-95. Başpiskoposlara verilen geniş yetkiler için bk. *KŞS*, 17/42-1; Luke, *age*, s. 77-79; A. E. Özkul, "Kıbrıs Başpiskoposlarından Yovakim'e Verilen Tayin Beratı", *Adım Dergisi*, IV/1 (Lefkoşa 1999), 21-29.

[62] *KŞS*, 14/107-1; *KŞS*, 15/211-3.

[63] Özkul, *age*, s. 74-77.

[64] M. A. Erdoğru, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/1, İzmir 2002, 2 vd.

[65] R. C. Jennings, "The Population, Taxation and Wealth In The Cities And Villages of Cyprus, According To The Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) Of 1572", *Journal of Turkish Studies*, 1986, X, 176 vd.

İstanbul'daki Ermeni patrikliğine bağlıdırlar.[66] Ermenilerin, Lefkoşa kazasında yoğun olarak Meryem Ana adlı kiliselerinin bulunduğu Karamanî-zâde Mahallesinin yanında, başta Ermeniyan Mahallesi olmak üzere Lefkoşa'nın diğer bölgelerinde de yaşadıkları mahkeme kayıtlarından öğrenilmektedir. Ermenilerin Kıbrıs adasındaki bir diğer dini yapıları ise Girne kazasındaki Megara (Saint Makar) Manastırı'dır[67]. Kıbrıs'ta bulunan Ermeniler ticaretle özellikle de ipek ticaretiyle uğraşmaktaydılar.[68]

Osmanlı idaresi öncesinde Kıbrıs adasında yaşayan Yahudi cemaati Osmanlı döneminde de varlığını sürdürmüştür. Kıbrıs adası Osmanlılar tarafından fethedildiğinde Yahudiler, toplu halde Mağusa kentinde bir mahallede yaşamaktaydılar.[69] 1577'de Kıbrıs'ın ticarî hayatını canlandırabilmek için Safed şehrinden bir miktar Yahudi getirilmek istenmesine rağmen Yahudiler daha sonraki yıllarda adaya yerleştirilebilecektir.[70] Osmanlı devrinde Yahudiler Mağusa'nın yanı sıra Lefkoşa şehri ile Hırsofu, Lefke ve Girne köylerinde yaşamışlardır.[71] Yahudilerin Kıbrıs'a göç etmeleri ve adanın ekonomik hayatını canlandırmaları için yapılan her türlü teşviğe rağmen adaya yerleşmek istememişlerdir.[72]

Kıbrıs'ta yaşayan Hıristiyan topluluklardan biri de Arap asıllı Maronitlerdir. Kıbrıs adasında Maronit olarak adlandırılan topluluğun gerçek ismi Maruni'dir.[73] İlk Maronitlerin Kudüs Haçlı kralının Beyrut'u alması üzerine adaya göç ederek yerleştikleri söylenmektedir.[74] Kıbrıs'ı ziyaret eden batılı seyyahlardan Dandini ise, Kıbrıs'ta bulunan Maronitlerin Lübnan bölgesinden Kıbrıs'a geldiklerini doğrulamakta, Lefkoşa'da bir kiliseleri ve adanın çeşitli bölgelerinde toplam 19 köy veya çiftlikleri bulunduğunu bildirmektedir.[75]

Kıbrıs adasında kendilerine çeşitli ayrıcalıklar tanınan bir başka sınıf ise, Tuzla kazasında yaşamalarına izin verilen konsoloslardır. Osmanlı Devleti konsoloslara imparatorluğun her yerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da

---

[66] *KŞS*, 16/29-1.
[67] Özkul, *age*, s. 100-103.
[68] Erdoğru, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)", 6 vd.
[69] Jennings, "The Population, Taxation and Wealth", s. 176 vd.
[70] B. Lewis, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, İstanbul 1999, s. 28 vd.; H. İnalcık, "The Recent History of Cyprus", *Proceedings of the First International Congress on Cypriot Studies, 20-23 November 1996*, Gazimağusa 1997, s. 28.
[71] Jennings, *age*, s. 164 vd.; M. A. Erdoğru, "Kıbrıs Yahudileri (1580-1640)", *Kafalı Armağanı*, Ankara 2002, s. 479.
[72] Erdoğru, "Kıbrıs Yahudileri", s. 481.
[73] İ. Taşpınar, "Maruniler", *DİA*, Ankara 2003, XVIII, 71.
[74] Demirkent, "agm", s. 372.
[75] C. D. Cobham, *Excerpta Cypria: Materials For A History of Cyprus*, Cambridge 1908, s. 182; Maronitler hakkında detaylı bilgi için bk. Jennings, *age*, s. 148 vd.; *KŞS*, 1e/1/4-6.

çok geniş haklar tanımıştır. Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin konsoloslarını Tuzla kazasında toplayarak hem onların güvenliklerini daha kolay sağlamayı hem de adadaki ticareti denetim altında tutmayı amaçlamıştır.[76] Kıbrıs'taki Osmanlı idarecilerinin konsolosları otorite altına alması veya denetlemesi olanaksız denecek kadar zordu.[77] İstanbul'daki elçilerine bağlı olan konsolosların göreve atanmaları veya görevden alınmaları her zaman İstanbul'daki elçilerinin padişaha sunacağı dilekçeyle gerçekleşmektedir.[78] 18. yüzyılda Kıbrıs adasında bulunan İngiliz ve Fransız konsolosları, bankerlik yapma ve faizle borç para verme hakkı da elde etmişlerdi.[79] Belgelerden anlaşıldığına göre, Kıbrıs'ta ilk konsolosluk açan devletler, Fransa ve İngiltere krallıklarıyla Venedik Cumhuriyetidir.[80] 1726-1750 yılları arasındaki dönemde Kıbrıs'ta France (Fransa), İngiltere, Nederlande (Hollanda), Venedik Cumhuriyeti, Roma İmparatoru (Nemçe), İsveç, Sicilyateyn krallığı (Sicilya ve Analpa) ve Dubrovnik Cumhuriyeti (Ragusa)'nin konsolos veya konsolos vekiline rastlanmaktadır.[81]

KIBRIS'TA OSMANLILARA KARŞI OLUŞAN TEPKİLER

Kıbrıs adasında Osmanlı idaresinde Müslümanların (Türklerin) başlattığı ayaklanmalar, çoğunlukla iç sorunların ve sıkıntıların giderilmesi veya kişisel kıskançlıkların, mevki ve nüfuz sahibi olma hırsların tatmin edilmesi için başlatılan hareketlerdi. Müslümanların öncülük ettikleri isyanlarda adayı Osmanlı yönetiminden ayırma amacı yoktu. Bu isyanlardaki amaç adanın üst yönetimini değiştirmekti. Ancak devlet bu isteklerin gerçekleşmesine hiçbir zaman izin vermemiş ve isyanların bastırılması için gerekli önlemleri çok sert bir şekilde almıştır. Kıbrıs'ta Osmanlı devletine karşı oluşan başkaldırı hareketlerinin bazılarının dış güçler, özellikle de adada konsolos bulunduran Avrupalı devletler, tarafından desteklendiği veya yönlendirildiği bilinmektedir.[82]

Kıbrıs adasında Ortodoks kilisesinin ve yöneticilerinin kendilerine verilen imtiyazlarını kötüye kullanmalarından doğan isyanlar Osmanlı ida-

---

[76] E. Özveren, "Marsilya Ticâret Odası Belgelerinde Ondokuzuncu Yüzyıl Öncesi Kıbrıs", *Journal of Cypriot Studies*, III/1, (Gazimağusa 1997), 15 vd.

[77] *KŞS*, 14/121-1; M. A. Erdoğru, "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, Gazimağusa 1999, II, 317.

[78] Özkul, *age*, s. 107; *KŞS*, 16/59-2.

[79] *KŞS*, 16/212-1; K. Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümânları", *Tarih ve Toplum*, Sayı 146 (1996), s. 19 vd.

[80] Erdoğru, "Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", 317.

[81] Özkul, *age*, s. 106 vd.

[82] Çiçek, "Kıbrıs", s. 379.

resi boyunca yaşanmıştır. Kıbrıs'ta yönetime karşı oluşan tepkilerde, bazı dönemlerde papazlarla yerel yöneticilerin birleşerek ortak hareket ettikleri de görülmektedir.[83] Osmanlı Devleti, başpiskopos ve yardımcısı olan metropolitlere olağanüstü yetki vermesine rağmen isyanlara karıştıklarında onları en şiddetli şekilde cezalandırabiliyordu. Osmanlı yöneticileri devlete karşı isyan eden başpiskoposların hareketlerini bireysel olarak kabul ettiklerinden, isyan hareketlerine karışanları cezalandırdıktan sonra yerlerine aynı geniş yetkilerle bir başka Ortodoks din adamını atamaktan çekinmemişlerdir.[84]

SOSYO-EKONOMİK HAYAT

Kıbrıs adasının fethedilmesiyle birlikte Osmanlılar karşılarında feodal sistem yüzünden halkı köle statüsünde yaşayan, zirai üretimi yetersiz ve ticareti kalkındırmaya muhtaç bir ada buldular. Kıbrıs'ın sosyal ve ekonomik yönden ilerlemesi için Anadolu'dan Müslmüman Türkler sürgün yöntemiyle adaya göç ettirilir. Ayrıca adadaki feodal yapıya ve angaryaya da son verilir.[85]

Osmanlı toplumunun genelinde olduğu gibi, ülkenin bir parçası olan Kıbrıs toplumu da farklı dil, din, milliyet ve kültüre mensup insanlardan oluşuyordu. Kıbrıs toplumunu oluşturan halkları dinî ve kültürel bakımından tanımlamak gerekirse, Müslüman deyince Türkler, gayrimüslim deyince Ortodoks Rumlar başta olmak üzere, Ermeniler, Maronitler, Yahudiler, Frenkler (Lâtinler) ve adaya ticaret için gelen müstemen tüccarlar anlaşılır. Osmanlı idaresinde iken Kıbrıs adasında toplum kesimlerinde bu farklılıklardan ileri gelen herhangi bir çatışma söz konusu olmadığı söylenebilir. Bunda Osmanlı yönetiminin adalet, eşitlik, din ve vicdan hürriyeti, engin hoşgörü gibi temel kavramları titizlikle uygulaması oldukça etkili olmuştur. Kıbrıslı Türkler arasında günlük hayatta dönemin şartlarına ve durumuna göre yapılabilecek her türlü ilişki meydana gelmiştir denilebilir. Kıbrıs adasında Müslüman toplumu, sadece erkekler olarak değil kadınla birlikte düşünülmüştür. Çünkü Kıbrıslı kadınlar hemen hemen hiçbir dalda erkeklerden geri kalmamıştır.[86] Adadaki insanlar

---

[83] Özkul, *age*, s. 85; *KŞS*, 16/36-1.

[84] Özkul, "Kıbrıs Başpiskoposlarından Yovakim'e verilen tayin beratı", s. 21-29.

[85] Çiçek, "Kıbrıs", s. 377.

[86] Tarih boyunca Kıbrıs'taki kadın hakları için bk. N. Yıldız ,"Kıbrıs'ta Tarih Öncesinden Günümüze Kadın", *Kadın (Woman) 2000, Kadın Araştırmaları Dergisi*, I/1, (2000), 79-116; A. An, "Kıbrıs'ta Kadın ve Hukuk", *Tarih ve Toplum*, Sayı 195 (2000), s. 74-78; M. A. Erdoğru "Osmanlı Kıbrıs'ında Kadınlar 1580-1640", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri 25-26 Mayıs 1998 Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 155-200.

sadece kendi çevrelerindeki insanlarla ilişki kurmamaktadırlar. Kıbrıs adasının farklı bölgelerinde oturan insanlar arasında da çeşitli şekillerde ilişki söz konusu olmaktadır.[87]

Adadaki Müslümanlar arasında ailevî açıdan meydana gelen ilişkilerin başlangıcı olarak yapılan evlilikleri kabul edebiliriz. Osmanlı tarihinin daha önceki dönemlerinde ve bölgelerinde görüldüğü gibi, Kıbrıs'ta farklı dinler ve cemaatlar arasında evlilikler yapılmaktadır. Bazı batılı seyyahlar adada bu tip evliliklerin yaygın olduğunu belirtmektedirler. İslâm hukuku, bir Müslüman hanımın bir gayrimüslim erkekle evlenmesine izin vermemektedir. Bundan dolayı adada toplumlar arası evliliklerin daha çok Müslüman erkeklerle gayrimüslim bayanlar arasında gerçekleştiği görülmektedir.[88] Kıbrıs Ortodoks kilisesi, yapılan bu tür evliliklere şiddetle karşı çıkmaktadır. Söz konusu evlilikleri yapanları aforoz etmektedir.[89] Jennings, bu tür evliliklerin, adadaki yerli grupların Müslüman cemaatine katılarak asimile edilmesi için kullanışlı bir yol olduğunu düşünmektedir.[90] Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta çoğunlukla tek eşli evlilik tercih edilmekle birlikte, tereke kayıtlarında iki eşli veya üç eşli evliliklerin de yapıldığına dair bilgiler yer almaktadır. 1726-50 yılları arasındaki dönemde iki kadınla yapılan evlilik 13, üç eşli evlilik ise sadece bir kayıtta görülmektedir. Müslümanlar arasında, az da olsa görülen çok eşli evliliğin, kilisenin de baskısıyla adalı gayrimüslimlerde olmadığı anlaşılmaktadır.[91]

Evlenmenin olumsuz bir sonucu olan boşanmanın imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs adasında da yaygın olduğu görülmektedir. 1726-50 yılları arasında toplam 278 adet boşanma kaydına rastlanmış ve bunların 262'si Müslümanlar arasında cereyan etmiştir[92]. Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da boşanma, şer'î hükümlere göre *talâk,*[93] *muhâlaa* ve *tefrik* şeklinde gerçekleşmektedir.[94] Boşanma türle-

---

[87] Özkul, *age*, s. 208-209.

[88] Jennings, *age*, s. 24-29.

[89] *KŞS*, 4/197-1; A. E. Özkul, *Lefkoşa'nın 4 Numaralı Şer'iye Sicili (H. 1043-1046)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lisans Tezi, İzmir 1995, s. 100; Jennings, *age*, s. 142; M. A. Erdoğru, "Osmanlı Kıbrısı'nda İhtida Meselesi", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 16; Farklı bir yorum için bk. A. Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998, s. 16.

[90] R. C. Jennings, "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640", *Continuty and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Cambridge 1986, s. 147.

[91] Özkul, *age*, s. 131 vd; Jennings, *age*, s. 29.

[92] Özkul, *age*, s. 210

[93] Ayrıntılı bilgi için bk. M. A. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999, s. 295-300.

rinden muhalaanın, Kıbrıs adasında genellikle diğerlerine nazaran daha fazla tercih edildiğini mahkeme defterlerinden öğrenmekteyiz. Örneğin 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde 278 boşanma kaydının 202'si muhalaa şeklinde gerçekleşmiştir. Bu 202 davanın 189'u Müslümanlar arasında meydana gelmiştir. Meydana gelen boşanmaların nedenleri ise, kayıtlara çoğunlukla şiddetli geçimsizlik olarak geçmiştir.[95]

Ailesel ilişkilerin bir başka boyutu da çocuklarda ortaya çıkmaktadır. Müslümanlar gibi, adada yaşayan gayrimüslimlerin de mahkemeye başvurarak ebeveynlerinden birisi ölen çocuklarına vasi atanmasını istedikleri görülmektedir. Ayrıca vasi tayin edilmesini gerektiren bir başka durum da, kimsesiz çocuklarla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Kendilerine bakacak hiçbir yakınları olmayan kimsesiz çocuklar, kadının uygun gördüğü güvenilir birisinin vasiliğine bırakılmaktadırlar.[96]

Kıbrıs'ta ölen kişinin mirası Lefkoşa şer'î mahkemesi tarafından görevlendirilen kassamlar aracılığıyla eşi, çocukları ve akrabaları arasında paylaştırılmaktadır. Çocuklar arasındaki miras paylaşımında, gerek gayrimüslimlerde gerek Müslümanlarda kız çocuklar mirastan erkek çocukların aldığı miktarın yarısını alıyorlardı.[97] Miras paylaşımında anlaşmazlıklar çıktığında Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da bu anlaşmazlıklar mahkeme tarafından çözülmektedir.[98]

Ölen ebeveynlerden sonra çocuklarına, boşanan çocuklu çiftlerin genellikle anneye verilen çocuklarına ve kimsesiz çocuklara olmak üzere üç türlü nafaka takdiri söz konusudur. Kıbrıs'ta yaşayan Müslim ve gayrimüslimler bu sistemi uygulamıştır. Vasi olarak atanan kişiler, himâyelerindeki çocuklar için, annelerinden veya babalarından kalan mirastan çocukların günlük masraflarını karşılamak üzere, nafaka ve kisve-bahası (giyim-kuşam parası)'nın belirlenmesi için mahkemeye başvurmaktadırlar. Kadı da mirasın durumuna göre değişen miktarlarda nafaka takdir etmektedir. Kıbrıs adası da 1726-50 yılları arası dönemde ortalama 2.01 para nafaka takdir edilmiştir. Nafaka miktarı belirlenirken erkek ya da kız çocuklar arasında herhangi bir ayrım yapılmadığı görülmektedir.[99]

Kıbrıs adasında Müslümanlar arasında meydana gelen ilişkilerin bir çoğu Kıbrıslı gayrimüslimler arasında da yaşanmıştır. Kıbrıs'ta yaşayan

---

[94] M. A. Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, s. 442; H. Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Boşanma*, Konya 1988, s. 122 vd.

[95] Özkul, *age*, s. 133 vd.

[96] *KŞS*, 13/174-3.

[97] *KŞS*, 15/102-1; *KŞS*, 15/74-1.

[98] *KŞS*, 13/95-2.

[99] Özkul, *age*, s. 175 vd.

değişik topluluklara mensup insanlar arasında hiçbir fark gözetmeden işlem yapan şer'î mahkeme, adada yaşayan gayrimüslimler tarafından kullanıldığı gibi, ülke dışından Kıbrıs adasına gelen müstemen tüccarlar tarafından da tercih edilmiştir.

İslâm hukukuna göre, bir ceza davasında bir gayrimüslime yemin teklif edilmesi yasal olmamakla birlikte, gerek XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine,[100] gerek ikinci çeyreğine ait belgelerde yemin olayına sıkça rastlanmaktadır.[101] Bazen bir mahallenin veya bir köyün gayrimüslim halkı, Müslümanlarda olduğu gibi, kendilerine kötülüğü dokunan birini mahkemeye şikâyet ederek, onun yaşadığı yerden sürülmesini sağlayabiliyorlardı.[102] Kiliseleri tarafından evlendirilen gayrimüslim çiftler, aralarında sorun olduğunda şer'î mahkemede kadı huzurunda boşanmayı tercih etmektedirler. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kiliselerin, boşanmaya karşı çıkarak, taraflara ağır şartlar ileri sürmesidir.[103] Gayrimüslim babalar, kızlarını evlendirirken damatlarına *medarıma* (drahoma[104]) denilen bir miktar para veya eşya vermektedirler. Verilen bu para veya eşya boşanma hâlinde ya da kızların ölümü sonrasında geri talep edilmektedir.

Kıbrıs adasında yaşayan iki cemaat arasında en sık görülen ilişkilerden birisi mülk satışı sırasında ortaya çıkmaktadır. Satılan mülkler arasında evler, bahçeler, ağaçlar, su hakları, hayvanlar ve çeşitli eşyalar bulunmaktadır. Kıbrıs'ta devamlı akabilen akarsular fazla olmadığından, mevcut su kaynakları da az olduğundan dolayı adada bulunan her türlü su, adalılar için çok önemlidir.[105]

Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bazı dönemlerde ticarî ortaklıklar da kurulmuştur. Ayrıca iki toplum Kıbrıs'taki esnaf dallarında birbirleri ile dayanışma içerisinde üretim yapmaktaydılar. Gayrimüslimler Müslümanların hizmetinde çalıştıkları gibi, Müslümanlar da Hıristiyanların hizmetinde çalışabilmektedirler. İki toplum arasında, bazı durumlarda farklı uygulamalar görülmektedir. Bunlardan biri de Lefkoşa'da bulunan hamamlara gidiş günlerinde ortaya çıkmaktadır. Gayrimüslimler Salı ve

---

[100] Çiçek, "Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler", IV, 340.
[101] *KŞS*, 16/171-3.
[102] *KŞS*, 14/98-4.
[103] K. Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr Nejat Göyünç*, Ankara 2001, s. 338.
[104] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2004, s. 75.
[105] K. Çiçek, "Kıbrıs'ta Su Problemi: Suyun Kullanımı, Paylaşımı ve Sosyal İlişkilerdeki Rolü", *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, 13-17 Kasım 2000, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, s. 595-607.

Cumartesi günleri Müslümanlar ise haftanın geri kalan günleri Lefkoşa'daki hamamları kullanmalarına izin verilmiştir.[106]

İki toplum arasındaki ilişkilerin en belirgin noktalardan birisi de İslâmiyet'e geçme olayı, yani ihtidadır. Osmanlı Devleti, egemenliğinde yaşayan gayrimüslim halkı, her yönden serbest bıraktığı gibi, kendi dinlerinde ibadet etmelerine veya mahkemelerde kendi ayinlerine göre yemin etmelerine de olanak tanımıştır. Hiçbir zaman dinlerini değiştirmeleri ve İslâmiyet'i seçmeleri için baskı yapmamıştır.[107]

Osmanlı döneminde adada, belgelere yansıyan çeşitli yıllara ait İslâmiyet'e geçme oranları 309 yılda 400 kişi, yani 1.19,[108] 1580-1640 yılları arasında 56 yıllık bir dönemde 20 kişi civarında, yani 0.36,[109] 1698-1726 döneminde 13 kişi, yani 0.46,[110] 1726-51 yılları arası dönemde 68 kişi yani 2.7,[111] 1769-1800 arası dönemde 31 yılda 121 kişi, yani 3.9'dur[112]. İslâm dinini kabul etmek isteyen gayrimüslimlerin resmî işlemleri Lefkoşa mahkemesinde kadı tarafından yapılmaktadır. Bir gayrimüslimin Müslümanlığının kabulü için, mahkemede rüştünü ispat etmesi yeterli oluyordu. Eğer İslâmiyet'i seçen kişi küçük ise, ebeveynlerinin izni ile Müslümanlığı tercih edebilir, şayet kimsesi yok ise, kadının yardımıyla bir Müslümanın veliliğine verilip Müslüman yapılabilmektedir[113].

Kıbrıs adasının diğer kesimlerinde ve mahallelerinde olduğu gibi, başkent Lefkoşa mahallelerinde de Müslümanlar ile Hıristiyanlar bir arada samimi ve dostane yaşamaktaydılar. 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kıbrıs adasında toplam 38 mahalle tespit edilmiştir. Bu mahallelerin sadece 8'inde Rumların kethüdaları bulunmaktadır.[114] Farklı dinlere mensup grupların tamamen ayrı mahallelerde oturduğu yerleşim yerlerinin Lefkoşa'da hiçbir dönemde görülmediği söylenebilir.[115]

---

[106] *KŞS*, 17/57-4.

[107] N. Öztürk, "Osmanlı'nın Gayrimüslimlere Bakışı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 131, (2001), s. 14 vd.

[108] V. Bedevi, "Kıbrıs Şer'î Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, s. 142.

[109] Erdoğru, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida", s. 164 .

[110] K. Çiçek, "Osmanlılar Zamanında Kıbrıs'ta Türk Adaleti ve Rumlar", *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Trabzon 1998, s. 69.

[111] Özkul, *age*, s. 223 vd.

[112] N. Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti, Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Gazimağusa 2000, s. 54, 242.

[113] Erdoğru, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida", s. 166.

[114] Özkul, *age*, s. 201-203.

[115] Çiçek, "Kıbrıs", s. 377.

Osmanlı idaresi sırasında Kıbrıs adasında hayırseverler tarafından birçok vakıf kurulmuştur. Kıbrıs adasında Müslüman kadınların erkekler gibi vakıf kurduklarına belgelerde rastlanmaktadır.[116] Gayrimüslim kadın ve erkeklerin dahi ibadet ettiği manastırına yardım etmek için vakıf kurduğuna tanık olunmaktadır.[117] Müslüman erkeklerin kurduğu vakıflara Kıbrıs muhassıllarından Ebubekir Paşa ibn-i İbrahim'in kurmuş olduğu vakıf örnek verilebilir. Söz konusu vakıf, Tuzla kazasına, şu an Bekirpaşa su kemerleri diye anılan kemerlerle, su götürmek amacıyla kurulmuştur. Ebu Bekir Paşanın yanısıra Lala Mustafa Paşa, Cafer Paşa, Abdullah Paşa gibi paşalar da Kıbrıs adasının çeşitli yerlerinde halkın yararı için vakıflar kurmuş hayırseverlerden sadece birkaçıdır.

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'a imparatorluğun tamamında uyguladığı eğitim ve öğretim sistemini getirmiştir. Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi adadaki gayrimüslimlerin eğitim kurumlarının gelişmesini ve işleyişi serbest bırakılmıştır. Gayrimüslimlerin eğitim ile ilgili her türlü işlemlerin Ortodoks Kilisesi tarafından yapılmasına izin verilmiştir. Hattâ Osmanlı yönetimi 1864 yılına kadar Kıbrıs'ta kurulan Türk okullarına maddi yardım yapmamasına rağmen, adada kurulan gayrimüslimlerin okullarına Tanzimat Fermam'yla (1839) birlikte maddi yardım da yapılmıştır. Osmanlılar döneminde Kıbrıs'taki Müslümanların (Türklerin) eğitim kurumları Sıbyan okulları, Medreseler ve Rüştiyeler şeklinde idi. Kıbrıs'ta ilk sıbyan okulu Osmanlıların fethinden hemen sonra Lefkoşa'da kurulan Aya Sofya (Selimiye) sıbyan okulu idi. 1571'den 1878'deki İngiliz idaresine kadar Kıbrıs adasının çeşitli yerlerinde 29 sıbyan okulu kurulmuştur.[118]

Kıbrıs adasının fethinden hemen sonra Kıbrıs'ta da medreseler açılmıştır. Kıbrıs'taki medreseler orta dereceli birer eğitim kurumuydular.[119] Kıbrıs'ta ilk açılan ve en uzun süre eğitim veren medrese Lefkoşa'daki Büyük Medrese'dir. Osmanlı idaresinde adanın çeşitli bölgelerinde 10 medrese açılmıştır.[120] Kıbrıs'taki Osmanlı devrinde modern anlamda eğitim yapan öğretim kurumu olan rüştiyelerden ilki 1860'da Lefkoşa'da Aya Sofya (Selimiye) Camii yanında açılmıştır.[121] Lefkoşa'da açılan ilk rüştiyeden sonra Kıbrıs'ın değişik yerleşim yerlerinde sayıları 22'yi bulan birçok rüştiye açılmıştır. Kıbrıs adasında İngiliz idaresi başladığı 1878

[116] Jennings, *age*, s. 26.
[117] Özkul, *age*, s. 261.
[118] A. Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, s. 221-229.
[119] Süha, "agm", s. 223.
[120] H. Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi* (1571-1968), Lefkoşa 1969, s. 32-36.
[121] Behçet, *age*, s. 113; Farklı bir yorum için bk. Süha, "agm", s. 224.

yılında Kıbrıs adasının genelinde 65 Müslüman (Türk) okuluna karşı 83 Hıristiyan okulu vardır.[122]

Her ülkede olduğu gibi Osmanlı Devletinde de köleler toplumun en alt sınıfını oluşturmaktadır. Kıbrıs'ta Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren erkek ve kadın köle satın alma ve beslemenin çok yaygın olduğu, kaynaklardan anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın sonlarında Kıbrıs limanlarından, özellikle Mağusa limanı, İmparatorluğun işlek köle yollarından birinin üzerinde yer almaktadır. Afrika, Kafkaslar ve Balkanlardan çeşitli milletlere ait pek çok erkek ve kadın köle, adaya getirilmektedir.[123]

Osmanlı Devletinde köle edinme hakkının Müslümanlara tanındığı bilinse de,[124] bazı dönemlerde bu görüşten farklı olarak, Kıbrıs'ta gayrimüslimlerin de köle sahibi olabildikleri görülmektedir.[125] Kıbrıs adasında bulunan kölelerin çoğunluğunu zenci köleler oluşturmaktadır.[126] Zenci kölelerin yanında Rusti (Rus), Acem, Gürcü ve Mısrî çeşitli milletlere mensup kölelere de belgelerde tesadüf edilmektedir.[127]

Kıbrıs adası, tarihin değişik dönemlerinde, kuraklıklar, salgın hastalıklar, depremler, çekirge ve fare istilâlarına maruz kalmıştır. Kıbrıs'ı derinden etkileyen salgın hastalıkların başında veba, sıtma ve kolera gelmektedir. Tarihi boyunca Kıbrıs'ı en fazla etkileyen salgın hastalığın veba olduğu bilinmektedir. Veba, XIII. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonlarına kadar Kıbrıs'ta oldukça etkili olmuştur. Bazen çok yaygın ve şiddetli olan bu hastalık ada nüfusunun yarı yarıya azalmasına neden olmuştur.[128] 1692 yılında meydana gelen veba salgını sırasında Kıbrıs adasında yaşayan insanların 2/3'si ölmüştür. 1835 yılında meydana gelen vebadan ise, Lefkoşa şehrinde yaşayanların üçte biri hayatını kaybetmiştir.[129] Veba salgınları İstanbul'da ortalama 4 yıl sürerken, Güney Ana-

---

[122] Behçet, *age*, s. 68; A. C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşa 1994, s. 272.
[123] Erdoğru "Osmanlı Kıbrıs'ında Kadınlar", s. 157.
[124] Çiçek, *agt*, s. 99; Jennings, *age*, s. 242.
[125] Özkul, *age*, s. 262 vd.; C. Erdönmez, *Şeriyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2004, s. 232; benzer bir yorum için bk. O. Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, 95 vd.
[126] R. C. Jennings, "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus 1590-1640", *JESHO*, XXX, s. 288.
[127] A. E. Özkul, "XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Osmanlı Kıbrısı'nda Kölelik" *KIBATEK-YDÜ XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni (23-28 Ekim 2005)*, Lefkoşa 2005, s. 39.
[128] Makharias, *age*, s. 61; Hill, *Cyprus*, IV, 349.
[129] D. Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, çev. S. Yılmaz, İstanbul 1997, s. 187 vd

dolu'da bu süre 1.37 yıl ve Kıbrıs adasında ise 1.5 yıldır.[130] Kıbrıs adasında bulunan konsolosların baskısı ile bir çeşit karantina uygulaması yapılmaya çalışılmaktadır. Vebanın adaya gelmesini önlemek için Mağusa gibi liman kentlerine gelen yabancılar 40 gün limanda bekletilmekteydiler. Kıbrıs adasında imparatorluğun genelinde olduğu gibi tam bir karantina teşkilatı ancak 1840'lı yıllarda kurulacaktır.[131]

Sıtma, Kıbrıs adasında özellikle yaz aylarında ve sonbahar başında etkili olmaktadır. Kıbrıs'ta yağmurların bol olduğu yıllarda sıtmadan kurtulmak neredeyse imkânsızdı. Kaynaklar sıtmanın XIV. yüzyıl sonlarında adaya özellikle Mağusa şehrine geldiğinden bahsetmektedirler. Adada sıtmanın en fazla görüldüğü şehirler Mağusa, Tuzla ve Limasol'dur. Ayrıca Mesarya bölgesinde de yağışların fazla olduğu dönemlerde sıtma görülmektedir. Lefkoşa ve Girne gibi şehirler ise bulundukları coğrafî konum nedeniyle sıtmadan büyük ölçüde korunmaktadırlar. Adalılar sıtmadan kurtulabilmek için ya adayı terk etmişler ya da sıtmanın ulaşamayacağı dağlık bölgelere göç etmişlerdir.[132] 1710 yılında Tuzla'da meydana gelen sıtmadan pek çok kişi ölmüştür.[133]

Kıbrıs'ta toplumu etkileyen bir başka salgın hastalık ise koleradır. Koleranın veba kadar olmasa da bazen ölümlü vakalara sebebiyet verdiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Seyyahlar, 1832 yılında Tuzla kazasında koleradan ölen insanlardan bahsetmektedirler.[134]

Kıbrıs'ta görülen kıtlığın başlıca birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlar arasında yağış azlığı ile fare ve çekirge istilâlarını sayabiliriz. Kıbrıs adası bulunduğu coğrafya bakımından bazı yıllar kurak bazı yıllar ise yağışlı olmak üzere değişken bir iklim yapısına sahiptir. Bundan dolayı bazı dönemler ada oldukça az yağış alabilmektedir. Kıbrıs adasında, kıtlık zamanlarında, devlet halka yiyecek ve tohumluk zahire dağıtmaktadır. Ayrıca reayanın vereceği vergilerde indirime gidildiği gibi, gerekli zahire Güney Anadolu ve Suriye'den temin edilmektedir.

Kıtlığa neden olan zararlıların başında çekirgeler gelmektedir. Çekirgeler, adadaki kolakas (gölevez) bitkisi dışında her türlü yeşil bitkiye zarar vermektedirler.[135] Bazı dönemlerde çekirge istilâları yıllarca sürebilmekteydi. 1839-1844 seneleri arasında Kıbrıs'ta beş yılı aşkın bir süre

---

[130] S. Faroqhi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl Büyük İstanbul'una Göç", çev. A. Fethi, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul 1998, s. 34.
[131] Erdönmez, *agt*, s. 52 vd.
[132] Jennings, *age*, s. 188 vd.
[133] Panzac, *age*, s. 18.
[134] Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 460; Erdönmez, *agt*, s. 51.
[135] Jennings, *age*, s. 178.

çekirge istilâsı hüküm sürmüştür.[136] Çekirgeler güneyden kuzeye doğru yol aldıkları için Kıbrıs adası çekirgelerin geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır.[137] Kaynaklarda Kıbrıs'ın çekirgelerle 1351 yılında tanıştığından bahsedilmektedir.[138] Çekirgelerle ilk önceleri dinî yöntemlerle mücadele edilmeye çalışılmıştır. Bu mücadele içerisinde kutsal topraklardan getirilen sular kullanılmıştır.[139] Daha sonraki yıllarda çekirgelerle mücadelede birçok yöntem denenmiştir.[140]

Kıbrıs adasında çeşitli yıllarda irili ufaklı birçok depremin olduğu bilinmektedir.[141] 1734 yılında meydana gelen depremde Aya Sofya Camii (Selimiye) büyük zarar görmüş ve üçte ikisi yıkılmıştır. Söz konusu yılda Kıbrıs'ta meydana gelen deprem Mağusa şehrinde de 200 Türk'ün ölmesine yol açarken, kentin büyük bir kısmı da zarar görmüştür.[142]

Kıbrıs adasında, sağlıklı bir yaşam için bazı tıbbî çalışmaların yapıldığına tanıklık eden bilgiler belgelerde yer almaktadır. 1726-50 arası dönemde Kıbrıs'ta fıtık, mesane (sidik torbası) ve ilgâ-yı cenin (kürtaj) ameliyatların yapıldığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Osmanlı döneminin genelinde Kıbrıs'ta sicillere en fazla fıtık ameliyatının yapıldığı yansımaktadır.[143] 1709 yılında Kıbrıs'ta bir fıtık ameliyatı 12 kuruşa yapılırken,[144] aynı ameliyat Girit adasında 1686 yılında 7 kuruşa yapılıyordu,[145] 1730 yılında ise adada fıtık ameliyatının fiyatı 15 zincirli altındır.[146]

Ekonomik Hayat

Osmanlı Devleti adaya geldiğinde adalıların Lâtin asıllı asiller ile şövalyeler dışında topraksız ve fakir olduğu görüldü. Osmanlılar, Venediklilerin Kıbrıs'tan topladığı ağır vergilerin bir kısmını kaldırarak diğerlerinde

---

[136] *KŞS*, 39/142-1; Erdönmez, *agt*, s. 55 vd.
[137] R. C. Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", BSOAS, LI/2, (1988), s. 293 vd.
[138] Makhairas, *age*, s. 61.
[139] R. C. Jennings, "The Origins of The Locust Problem In Cyprus", *Byzantion*, 1987, LVII, 320 vd.; O. Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 727.
[140] Hill, *Cyprus*, IV, 234, 237, 242; R. H. Lang, *Cyprus: Its History, Its Present Resources and Future Prospects*, London 1878, s. 241-253.
[141] Jennings, *age*, s. 174.
[142] Özkul, *age*, s. 122 vd.
[143] Özkul, *age*, s. 204-206.
[144] *KŞS*, 7/93-4; M. A. Durmuş, *Hicri 1120-21 Tarihli Lefkoşa'nın 7 Numaralı Şer'iye Sicili*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997, s. 212.
[145] A. N. Adıyeke, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları", *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ankara 2001, s. 95.
[146] *KŞS*. 13/188-3.

ise indirime gitti. Daha sonra adalıların toprak sahibi olabilmesi için toprak sistemini değiştirdi.

Kıbrıs adasında ticaret ve sanayi de Osmanlı Devletiyle birlikte gelişme göstermiştir. Osmanlı idarecilerinin yaptıkları yeni düzenlemelerle söz konusu sektörler Lâtin kökenli tüccarların tekelinden çıkarılarak adalıların bu sahalarda etkin olması sağlanmıştır. Lâtinler döneminde önemli bir ticaret limanı olan Mağusa'nın yanına Osmanlı devrinde Tuzla eklenmiştir. Osmanlı Devletinin konsolosların sadece Tuzla'da ikamet etmelerine izin vermesinden dolayı Tuzla, Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir ihraç ve transit limanı olmuştur.[147] Liman kentlerinin yanı sıra başkent Lefkoşa da adanın idarî merkezi olduğundan dolayı ticarî bir merkez konumuna da gelmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kıbrıs; İngiltere, Fransa, Danimarka, Nederlande, Venedik, Sicilyateyn, Analpa, Dubrovnik, Roma (Nemçe) ve İsveç devletlerinin ticaret yaptıkları bir adadır. Bunlardan, İngiliz ve Fransız tüccarlar çoğunluktaydı. Kıbrıs adasından genellikle ihracatı yasak olmayan ürünler, daha çok ham madde şeklinde alınırken, adaya işlenmiş mallar getirilmektedir. Bunlar içerisinde yünlü ve pamuklu dokumalar ön sıralarda yer almaktadır.[148]

Osmanlı Devletinin ticareti özendirmek için aldığı önlemlerden birisi de, Akdeniz'deki korsanlarla mücadele etmek, onların batılı devletlerin tüccar gemilerine zarar vermelerine engel olmaktır. Korsanların faaliyetlerini önlemede kararlı olan Osmanlı Devleti, zaman zaman donanmasını Akdeniz'e çıkardığı gibi, İstanbul'a mal getiren gemilere donanma gemileri koruma görevi yapıyordu. Bu kez de donanmadaki kaptan ve leventlerin tüccarlar için gizlice mal taşıdıkları ortaya çıkıyordu. Donanmadaki gemilerle kahve, pirinç başta olmak üzere birçok eşya taşınmaktadır.[149]

Ticarî faaliyetlerle yapılan her türlü alış veriş işlemlerinde çeşitli paralar kullanılmaktadır. Kıbrıs'ta XVIII. yüzyılda kullanılan paralar arasında zolta, eşrefi altun, zincirli Mısır altunu, zincirli İstanbul müdevver altunu, tuğralı Mısır altunu, Frenk altunu, tuğralı altun, fındık altunu, fulusa, zer-i mahbub, marbaş (Nemçe sikkesi), boz para, beyaz akçe, çürük akçe ve sağ akçe bulunmaktadır.[150]

Osmanlı toplumundaki ortak ideal ve çıkarları olan toplum gruplarının benzer biçimde teşkilâtlanmasının bir örneği olan esnaf teşkilâtı, askerler

---

[147] Çiçek, "Kıbrıs", s. 377 vd.
[148] Özkul, *age*, s. 330 vd.
[149] A. E. Özkul,"XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kahve", *5. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Gazimağusa 2005. (baskıda)
[150] Söz konusu paraların değerleri için bk. Özkul, *age*, s. 336 vd.

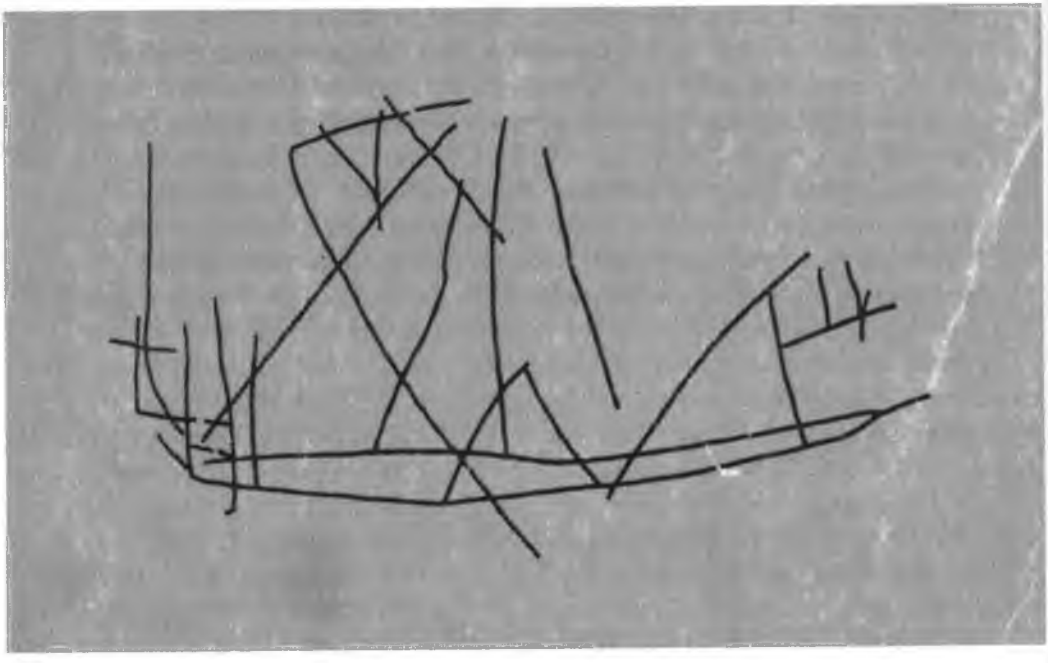
haricindeki bütün şehirli nüfusu, kendi bünyesinde örgütlemiştir. Bu teşkilât, aynı zamanda şehrin ekonomik ve ticarî hayatında önemli bir yere sahiptir.[151] Kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla, Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta 100 civarında zanaat grubu faaliyet göstermektedir. Söz konusu zanaat grubu içerisinde habbaz, kasap, celeb, debbağ, haffaf, çangar, değirmenci, kazzaz, sarraf, karcı, demirci, vd. sayılabilir. Bu zanaat dalları incelendiğinde, hemen hemen hepsinde adadaki gayrimüslim ve Müslim halkın karışık olarak çalıştıkları görülür. Böyle olmakla birlikte, bazı esnaf dalları arasında bu karışım görülmeyebilmektedir.

Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da esnaf kendi sınıfının ağırlıkta olduğu çarşılarda üretim yapmaktaydı. 18. yüzyılda Lefkoşa'da balıkçılar, bakırcılar, iplikçiler, çangarlar, debbağlar, demirciler, sarraçlar vd. çarşıları bulunmaktaydı. Bazı dönemlerde esnaf dalları arasındaki olumlu ilişkiden dolayı üretim artmış, fiyatlar düşmüş ve adada bolluk yaşanmıştır. Kıbrıs adasının ihtiyaçları karşılandıktan sonra Batılı ülkelere ipekli, yünlü ve pamuklu kumaş, şarap, ilaç gibi ürünler ihraç edilmiştir.[152]

Sonuç olarak, Kıbrıs adasının, Akdeniz ve özellikle Doğu Akdeniz'deki konumu itibarıyla özel bir çekiciliğe sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu ilgi adanın siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihinin zenginleşmesine yardımcı olmuştur denilebilir.

[151] Ö. Demirel, "Osmanlı Esnafı (1750-1850), *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIV, 253.

[152] Çiçek, "Kıbrıs", s. 378; Özkul, *age*, s. 338-366; Özkul,"XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kahve" (baskıda).

Akdeniz ve Kimlik

AKDENİZ'DE KÜLTÜREL BELLEĞİN FRAGMANLARI VE KÜLTÜREL BELLEĞİN TAŞIYICILARI: ÇOCUKLAR, DELİLER, ENTELEKTÜELLER

Özlem Hemiş Öztürk

> Akdeniz gülünç derecede küçük bir deniz; onu olduğundan geniş sanmamızın nedeni tarihinin uzunluğundan, büyüklüğünden geliyor.
>
> Lawrence Durrell, Balthazar

KÜLTÜRLER BEŞİĞİ AKDENİZ'İN SİNEMASI

Bir Dalganın Okunuşu'nda Italo Calvino'nun saptamaları, Akdeniz sinemasında kültürel belleğin ağırlıklı işlevini de aydınlatmaktadır:

> Sonuç olarak, oluşumuna katkıda bulunan karmaşık ögeler ve doğurduğu daha az karmaşık ögeler göz önünde bulundurulmaksızın bir dalga gözlemlenemez. Öte yandan, bütün bunlar değişir durur, onun için de bir dalga ötekinden hep farklıdır; buna karşılık, bir dalga ötekisinin tıpkısıdır da, gelgelelim kendisinden önce ya da sonra gelenin değil;

kısacası, kendilerini tekrarlayan biçimler ve kesitler vardır, ne var ki zamana ve uzama düzensizce dağılmışlardır.

YAZINSAL KÜLTÜREL BELLEK UNSURLARININ AKDENİZ SİNEMASINA ETKİLERİ

Bağdat-Şam-Kahire üçgeninde geçen *Binbir Gece Masalları*, Akdeniz bölgesinde yeşeren büyük din kitaplarının gölgesinde kalan büyük bir anlatı, kültürel belleğin önemli bir taşıyıcısıdır. Çerçeve öykü büyük Sasani hükümdarının ardılları Şehriyar (Şehrin Efendisi) ile Şahzaman (Zamanın Şahı) kardeşlerin eşleri tarafından aldatılmaları üzerine kurulur. Şahzaman karısı ve âşığını öldürerek krallığını terk eder, Şehriyar önce krallığını terk eder ama genç bir kadının kendisini kırk kilit altında saklayan bir ifriti sayısız kereler aldattığını görünce ülkesine geri döner, karısını ve onun çevresindekileri öldürür, kadın neslinden intikamını, her gece bir bakireyle sevişip sabahında öldürerek alır. Böylece hüküm sürdüğü bölgede kızı olanlar ülkeyi terk etmeye başlar. Sıra vezirin kızlarına gelir. Büyük kız Şehrazat (Şehrin Kızı) Şehriyar'a öykü anlatmaya başlar ve öyküleri kız kardeşi Dünyazat'ın (Dünyanın Kızı) yardımıyla doruk noktasında keser ve merak duygusunu yenemeyen Şehriyar bin bir gece boyunca kızları katletmeyi erteleyerek öykülerin esiri olur. Finalde Şehriyar değişir, dönüşür, yaşam sevincine kavuşur. Çerçeve öykü Şehriyar ile Şehrazat'ın, Şahzaman ile Dünyazat'ın evlenmeleriyle son bulur, debdebeli bir düğün tasvir edilir. Şehriyar'ın yeniden kazandığı bu yaşam sevinci Akdeniz sinemasının temelinde sezilir:

> ... benden başkalarının başına gelen olayları gözümde canlandırdın; geçmiş zamanlardaki şahların ve halkların söylediklerini ve başlarından geçen olağandışı ya da harika veya sadece düşünmeye değer şeyleri dikkatle izlettin. Ve gerçekte, şu bin bir gecede seni dinleyerek derinden derine değişmiş ve sevinç ve de yaşam mutluluğuyla dolu bir ruh kazandım.[1]

Burada dört katman, erk, bellek, zaman ve dünya bir araya gelir. Bu dört katmanın temelinde tüm fantastik temalara, göstergelere karşın gerçekçi bir yan vardır. Şehrazat'ın masalları yalnızca soyluların, kralların dünyasında geçmez. 18. yüzyıla kadar Batı yalnızca soylu ve kentsoyluların hikâyelerini anlatırken, kaynağını 13. ve 14. yüzyıllarda bulan *Binbir Gece Masalları*'nda şahların, halifelerin, tüccarların yanı sıra dilenci, meczup, esnaf, oduncu, balıkçı gibi sıradan halk da yer alır. Dinsel motiflerden yalnızca ifritler, yeraltı varlıkları boy gösterir. Anlatıda, 'tuhaf' güzellik-

[1] *Binbir Gece Masalları*, Çev. Alim Şerif Onaran, Cilt 16, Afa Yay., İstanbul, 1993, s. 224-225.

lerin yanı sıra çirkinliklere, erdemli tutumların yanı sıra edepsizlik ve bayağılığa yer verilir. Bir sınırsızlık söz konusudur; şakalar, gizem, gözetleme, erkek korkuları, kusursuz mantık oyunları kuran kadın figürleri peş peşe dizilerek akar gider. Ritmik ve akıcı bir halk diliyle yazılmış, daha edebî tatlar arayanlar için dönemin güncel edebiyatının iyi örnekleri olan konuyla ilgili şiirler araya serpilmiştir.

Binbir Gece Masalları'nın çerçeve öyküsünün mantığı içinde yer alan çevrimsellik dikkat çekicidir. Anlatı burada bir olayın unutturulabilmesi için başka olaylar zincirinden yararlanmaktadır. 1973 yapımı *Amarcord*'da Federico Fellini, birden fazla olayı ve öyküyü birbirinin içine geçirir. Yalnızca olay ve öyküleri değil, büyük anlatıları da kullanır Fellini: Gradisca'nın düşü *Binbir Gece Masalları*'na, lağım çukurunda aranan yüzük *Decameron*'a, Bobo'nun tayfun izlenimleri ise Dante'nin *İlahi Komedya*'sındaki Âraf'a göndermedir.

Binbir Gece Masalları'ndaki gibi toplumun tüm katmanlarına değinen yaklaşımı *İlahi Komedya*'nın önemli bir ögesidir. Dante, Aristotelesçi komedya anlayışına saygıyla, yapıtına komedya der, çünkü Aristoteles'e göre ancak sıradan insanların ya da soyluların, soylu olmayan davranışları komedyanın konusu olabilir. Ayrıca Dante, uluslararası edebî dil olarak kabul gören Latince yerine Floransa İtalyanca'sını tercih ederek de komedyanın sularına girdiğini belirtir. *Binbir Gece Masalları*'nda olduğu gibi *İlahi Komedya*'da da sıradan halk ve soylu olmayan davranışların yansıtılması ekseninde Akdeniz sinemasının konu aldığı sıradan kişileri, gündelik yaşantının akışı içinde kaybolan ve yaşama inanmak isteyen insanları görebiliriz (*İlahi Komedya*'ya ne kadar gülünebiliyorsa Akdeniz sinemasına da o kadar gülünebilir. Gülme, serimlenen durumların sorduğu sorulardan bir kaçınma olanağı yaratmaz, daha çok sorgulama sürecini başlatır.)

Dante dokuz yaşında âşık olduğu Beatrice'sine aşkını on sekiz yaşında yazdığı *Yeni Hayat*'ta anlatır.[2] Kavuşamadığı Beatrice çok erken ölür. *İlahi Komedya*'da ustası Vergilius ile birlikte Limbo'dan yukarıya, Cennet'e doğru yolculuğunun hedefi Beatrice'dir. Cennete yaklaştıkça aşk öznesi Beatrice ile tanrı aşkı aynı yürekte tekleşir. Sonsuz beyazlıkta parlayan yürekteki tanrısal aşktır. Dante'nin hikâyesinden başta bu beyaz parlak ışık olmak üzere Akdeniz sinemasına özgü temalar çıkarmak olanaklıdır. *Yeni Hayat*'ta çocuk Dante'nin biriktirdiği aşk imgeleri dizilir. Yazar Dante tarafından düzenlenmiş, seçilmiş imgelerin doğumu metnin yazılışından dokuz yıl önceye dayanır. Guiseppe Tornatore'nin 1988 ya-

[2]Bkz. Aligheri, Dante, *Yeni Hayat*, Çev. Işıl Saatçioğlu, YKY, İstanbul, 1995, s. 5-15.

pımı *Cinema Paradiso*'su da bu yöntemi kullanır. Toto, bir sinema yönetmeni olduktan yıllar sonra, doğduğu küçük kasabaya döner. Sinema aşkı ile ilk aşkı paralel olarak anlatır. Sinema aşkı burada tanrısal aşkın yerini almıştır ve modern dünyanın söylemiyle psikolojik çözümlemeler devreye sokulmuştur. *İlahi Komedya* ile *Cinema Paradiso* arasında tek paralellik aşkın öznesinin değişmesi ve çocuklukta oluşan imgelerin aktarılması değildir. Vergilius-Dante arasındaki usta-çırak ilişkisi de Alfredo ile Toto ilişkisi arasında kurulmuştur. Vergilius, *İlahi Komedya*'da Âraf'tan sonrasına, Cennet'e devam edemez, Dante yoluna tek başına gider. Vergilius, Dante'yi ayrılıklarına üzülmemesi için uyarır, *gözyaşlarını başka yaralara sakla*masını önerir.[3] Alfredo da, Toto'nun kendisini terk etmekten çekinmesini istemez. Yüzünü geleceğe çevirmesini ister. Vergilius'un hikâyeden çıkışı Dante'yi Beatrice ile buluşturur, Alfredo'nun ölümü de Salvatore'nin (Toto) aşkıyla karşılaşmasına neden olur. Dante serüveninde yaşayandan yazana dönüşmüştür. Önce makinist sonra yönetmen olarak Toto da, seyredenden seyrettiren konumuna geçmiştir.[4] *İlahi Komedya* ile *Cinema Paradiso* arasındaki en çarpıcı etkileşim ise Akdeniz sinemasına özgü gözlemcinin öznel bakışının altının çizilişidir.

AKDENİZ'DEN TARİHE BAKMAK

Fernand Braudel, Akdeniz tarihinin yalnızca vak'a-i nüvisler tarafından kaydedilenlerin kronolojik düzenlenmesiyle yazılamayacağını belirtir.[5] Leonardo Da Vinci'nin zaman anlayışına son derece yakın bir yaklaşımla üç katmanlı bir çalışma önerir. Da Vinci'nin üç katmanı jeolojiye, arkeolojiye ve insana ilişkindir. Braudel de sırasıyla mekânı, toplumların oluşumunu ve tarih sahnesindeki önemli aktörleri ele alır. Akdeniz sineması, Akdeniz'in ayrıntılı araştırmacısı Braudel'e yakın bir izlek tutturur. Filmler bize öncelikle Akdenizin doğasına egemen olan denizin mavisi ile açık beyaz gökyüzünden, adalardan görüntüler sunar. Ardından insanların inşa ettiği yapılar gösterilir ve insanlara geçilir.

Umberto Eco, *Yanlış Okumalar*'da büyük anlatı kabul edilen yazınsal kanonun başyapıtlarına (*İncil*, *Odysseia*, *Don Kişot*, *İlahi Komedya*) yaklaşımının bir benzerini son romanı *Baudolino*'da tarihi konu ederek sürdürür. Bu ciddi ve büyük yapının üstüne kurulduğu temelin hiç de sağlam olmayabileceği yolunda şüphe tohumları eker. Eco, Baudolino'da tarihin

---

[3] Bkz. Aligheri, Dante, *İlahi Komedya*, Çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yay., İstanbul, 1998, s. 513.
[4] Bkz. Öztürk, Toros, "Çocuğun Sineması, Sinemanın Çocuğu", *Çocuk ve Sinema* içinde, (ed.) N.N. Savcılıoğlu, Okuyanus Yayın, İstanbul, 2002, s. 42.
[5] Bkz. Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* 1. Cilt, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 17.

göreceliğine, kurgusallığına, anlatısal yapısına eğilir. Eco'nun kahramanı, yanında konuşulan herhangi bir dili derhal öğrenme yeteneğine sahip bir delikanlıdır. Ancak Baudolino'nun bir kusuru vardır: Yalan söylemek. Yalan söylemediği zamanlarda başına işler açılmakta, oysa uydurduğu hikâyeler doğrultusunda tarihin akışında önemli değişikliklere yol açan olaylara neden olmaktadır. Örneğin ilk şehirlerin kurulmasında, Haçlı Seferlerinin büyük kralının kazandığı zaferlerde ve ölümünde Baudolino'nun yalanlarının payı büyüktür. Baudolino hikâyesini, yazması için ünlü Bizanslı bir tarih yazarına anlatır. Ünlü tarihçi Bizans'ın tarihinin neresine kaydedeceğini bilemediği bu hikâye için hocasına danışır, aldığı öğüt dikkat çekicidir:

> – (...) bir tarih yazarı böyle belirsiz bir tanıklığa güvenemez. Baudolino'yu öyküden sil.
> – Ama en azından son günler, Cenevizlilerin evinde ortak bir öykümüz oldu.
> – Cenevizlileri de sil, yoksa yaptıkları kutsal emanetleri de söylemek zorunda kalırsın ve okurlarının kutsal şeylere olan güvenleri yok olur. Olayları hafifçe değiştirmek için biraz çaba gerekecek, Venediklilerden yardım gördüğünü söylersin. Evet biliyorum, bu doğru değil, ama büyük bir tarihte küçük gerçekler, en büyük gerçek ortaya çıksın diye değiştirilebilir. Sen, barbar ülkelerde ve barbar halklar arasında, uzak bir bataklıkta başlayan küçük bir olayı değil, Romalıların imparatorluğunun gerçek öyküsünü anlatmalısın (...)
> – Güzel bir öyküydü ne yazık ki hiç kimse bilemeyecek.
> – Kendini bu dünyadaki tek tarih yazarı sanma. Er ya da geç Baudolino'dan daha yalancı biri çıkıp onu anlatacaktır.[6]

Akdeniz sinemasında tarihe bakış, Eco'nun tarihe bakışıyla paralellik gösterir. Kaydedilen tarihin inandırıcılığı Homeros'un *İlyada*'sı kadardır. *St. Lorenzo Gecesi*'ndeki küçük kız, direnişçilerle faşistlerin buğday tarlasındaki savaşı sırasında kendisini sıkıştıran faşistin sayısız oklarla vuruluşunu 'görür.' Homerik kodlarla gerçekleştirilen sahne, korkunun ve can havlinin egemen olduğu gerçekçi sahnelerle çelişerek Taviani Kardeşler'in bakışını belirginleştirir. *St. Lorenzo Gecesi* ya da *Kayan Yıldızlar Gecesi* olarak anılan filmde kurtarıcı olarak görülen Amerikalıların yıldızının da kaymakta olduğuna yönelik bir gönderme bulmakta zorlanmayız. Dünyanın kurtarıcılığına soyunan Amerikalılara yazılan tarihin kodları Roma imparatorluk kodlarından devşirilmiştir. Amerikalılar an-

[6] Eco, Umberto, *Baudolino*, Çev. Şemsa Gezgin, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

cak her şey olup bittikten sonra devreye girebilmekte, başkalarının acı ve sefâletinin üstüne zafer inşâ etmektedirler. Bize anlatılan hikâyenin gerçekliği ile yalancı Baudolino'nun hikâyesinin gerçekliği terazinin kefesinde aynı ağırlığı çeker.

BAĞLAYICI YAPI OLARAK İNŞÂ EDİLEN KÜLTÜRÜN KARAKTERİ VE ÇOCUKLAR

Jan Assmann, *Tevrat*'ın Çıkış bölümünde yer alan ve seder yemeğinde okunan dört sureye dikkat çeker. Bu dört surede sorulan dört soru, dört farklı karaktere, dört çocuğa yöneltilir: Akıllıya, kötüye, budalaya ve daha soru sormasını bilmeyen çocuğa.[7] Bu ayrımlar dilin kullanımıyla kendini gösterir. Örneğin akıllı çocuğa kavramlardan söz edilir ve oğul babanın kullandığı *siz* zamirini *bize* çevirir, kötü çocuğa yöneltilen suçlama *siz* zamirinin tonunda verilir. Bu surelerin amacı çocuğun seder yemeğindeki âyinle, *biz*in içini dolduran ve biçimlendiren anıya ve tarihe dahil edilerek, *biz* demeyi öğrenmesidir. Hatırlama –geçmiş bağlantısı, kültürel süreklilik– gelenek oluşturma ve politik imgeleme bağlamında çocuk, bağlayıcı yapının bir nesnesi görünümündedir. Bağlayıcı yapı;

> ... önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme hâlindeki şimdiki zamanın ufkuna, bir başka zamanın görüntülerini ve öykülerini katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak, dünle bugünü birleştirir.[8]

Baba ile oğul daracık banyodaki küçük aynayı paylaşarak tıraş olmaktadırlar. Baba oğluna derin kökleri olan şanlı Arap geçmişinden söz etmektedir. Bir Fransız okulunda okumakta olan oğlun yanıtı çarpıcıdır. "Arap filan değilim ben. Ben Fenikeliyim." Aidiyetin sorunsal olmaya başladığı noktada iki eğilim baş göstermiştir: Hatırlamak ve reddetmek. Lübnanlı Hıristiyan ve Müslümanlar Arap kimliği altındaki varlıklarını barış içinde sürdüremeyince Tarık'ın tepkisi bu dinler öncesi kimliğe, Fenikeliliğe sarılmak olur. Bu yolla Batılı tarih yazımının, küçümsemeden anlattığı bir uygarlıkla ilişkisini canlandırır. Ziad Douerri'nin 1997 yapımı *Batı Beyrut*'unda, Lübnan'da olayların başlangıcı ve hızla ivme kazanması süreci iki çocuğun gözüyle anlatılır. Halkın iradesinden bağımsız olarak bir senaryo düzeneğinde ortaya çıkan savaş, ucuz duygusallıklara kapılmadan yaşam pratiğinin içinde kendini gösterir. Çocuk dünyasının alımladığı göstergelerle yeni bir anlatı kurulur. Bu yeni anlatının nakledici ve eleştiriye yönlendirici bir yanı vardır.

---

[7] Bkz. Assmann, Jan, *Kültürel Bellek*, Çev.Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001, s. 20
[8] y.a.g.y., s. 21.

Kültürel bağlayıcı yapının bir nesnesi olarak çocuk, Akdeniz sinemasının başat ögelerinden biridir. Taviani Kardeşler 1982 yapımı *San Lorenzo Gecesi* adlı filmlerinde çocuğu tam da Assmann'ın belirttiği gibi bir bağlayıcı yapı unsuru olarak kullanırlar. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi bombalarıyla faşistlerin baskısına maruz kalan küçük bir İtalyan kasabasında halkın kurtuluş için Amerikalı askerleri aramaya çıkmasının hikâyesi *Tevrat*'taki Çıkış surelerinin çocuklara anlatılışı gibi aktarılır. II. Dünya Savaşı'nda altı yaşında küçük bir kız çocuğu olan anne, oğluna, bir St Lorenzo akşamında, savaş sırasındaki St Lorenzo akşamının hikâyesini anlatır. Bu yolla Taviani Kardeşler kendi çocukluk anılarını, politik birikimleriyle harmanlayarak anlatmaktadırlar.[9] Bir 10 Ağustos gecesi, bir sığınaktaki kasaba sakinleri ikiye bölünür. Bir kısmı papazın ve eşrafın sözüne uyarak katedrale gider, diğer kısmı da kurtuluş için Amerikan askerlerini bulmaya çıkarlar çünkü papaza güvenemezler. Nitekim haklıdırlar; papaz faşistlerin işbirlikçisidir ve katedralde büyük bir patlama gerçekleşir. O gece ritüelistik ve karnavelesk (çıkın hazırlama, kılık değiştirme gibi) bir hazırlık sürecinin ardından yola koyulurlar. St Lorenzo aşçıların azizidir ve böyle bir şenlik gecesinde yolcuların çok az yiyecekleri vardır. İlk duraklarında dairesel olarak oturup önlerindeki günü planlar ve bir şeyler atıştırırlar. Şenlikten geriye bir bu oturma düzeni, herkesin yüz yüze bakması kalmıştır. Küçük kız, tekerlemesini söyleyerek kayan yıldızlardan dilek diler, belki de onun mucizelere ve tekerlemesindeki gibi güzel öykülere inancı sayesinde sağ salim St Angelo'ya varırlar. *Binbir Gece Masalları*'ndaki gibi bu filmde de yaşlı bir öykü anlatıcısı, yeni evlenen bir çifte öykülerin anahtarından söz eder. Masalların anahtarı Şehriyar ile Şahzaman'ın uğradığı ihanettir. Bu anahtarla Şehrazat'ın hikâyelerinin kapısı açılır. Bu filmde de kasabalılar papazın ihanetine uğrar. Zengin kasabalının, halkı plak çalıp Amerikalılar gelmiş gibi kandırarak saklandıkları yerden çıkarması ile papazın ihaneti buradaki anahtarı oluşturur.

Akdeniz sinemasında halkın bu tarihî dönemeçler sırasında duruşu gerçekçi bir biçimde sunulur. Yaşam sürmekte, savaşa karşın yaşam sevinci kaybolmamakta, yer yer duraklamakta ancak yeniden canlanmaktadır. Bu bağlamda kuzeyli ya da batılı sinemanın benzer temaları depresyonun, Akdeniz'de ise melankolinin çevrimini aktardığım söylemek mümkündür. Akdeniz'in dişil imgesi melankoliye yatkın görünür. Depresyonun *ya yaşam ya ölüm,* melankolinin *hem yaşam hem ölüm* karakte-

[9] Bkz. www.eufs.org.uk/films/the_night_of_san_lorenzo.html.

ristiği[10] bu karşıtlığın temelini oluşturur. 2000 yapımı Guiseppe Tornatore yapımı *Malena*'da II. Dünya Savaşı sürmekte, anlatıcı çocuk da hayatının ilk büyük tek kişilik aşkını yaşamaktadır. Gençliği, güzelliği ve kocası savaşta olduğu için küçük bir kasabada tehdit unsuru olan Malena'nın Alman askerlerine fahişelik yapmasıyla, Mussolini'nin İtalya'yı Hitler'e teslim etmesi arasında paralellik kurulur. Kadınlardan oluşan bir grup Malena'yı taşlar, saçlarını keser, döver. Malena kasabayı terk eder. Döndüğünde savaş bitmiş, Malena kocasına kavuşmuş, her şey unutulmuştur. Bir pazar yerinde diğer kadınlar, kocasıyla döndüğü için artık tehdit unsuru olmayan Malena'yı sessizce kabullenirler. Malena çok çarpıcı güzel, yaşamı çok sorgulamadan yaşayan bir genç kadından, tehlikeli bir genç dula dönüşmüş, yas dönemi melankolisini yaşayamadan çevresi kasabadaki erkekler tarafından sarılmıştır. Almanlarla ilişkisi onun bir tür cehennemidir. Ancak kasabaya döndüğünde Malena olgunlaşmıştır. Artık yaşadıklarını ve yaşayacaklarını sabırla karşılayacak bir kadındır. Çocuk da tüm bu serüvenin sessiz tanığıdır.

Fernand Braudel, Akdeniz çalışmasında toplumsal tarihe eğilirken Maurice Halbwachs'ın terimleriyle konuşur; nesnelere değil insanlara, insanın nesnelerden hareketle inşa ettiklerine dikkat çeker.[11] Assmann da Halbswach'ın toplumsal bellek kavramını açımlayarak kendi kültürel bellek tezini oluşturur. Bergson ve Durkheim ile çalışan Halbswach'a göre bellek bireye aittir ancak toplumlar üyelerinin belleğini belirler.[12] Düşünce soyut, hatırlama somut bir eylemdir ve düşünce belleğe kaydedilmeden önce bir algılama aşaması yaşanır. Bu aşamada kavram ile görüntü ayrılması olanaksız biçimde birbirinin içinde erir.[13]

> Bir gerçeğin bir grubun belleğinde yer etmesi için gerçek belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gerekir. Ama öte yandan, bir olayın, bir grubun belleğinde kalabilmesi için de anlamlı bir gerçekle zenginleşmesi gerekir. Her kişilik ve her tarihî olay bu belleğe girişiyle bir ders, bir kavram, bir sembol aktarır; toplumun düşünceler sisteminin bir unsuru hâline gelir.[14]

Assmann'a göre kavramlar ve deneyimler arasındaki bu etkileşimden hatırlama figürleri denen olgu doğar. Bu figürlerin yeniden kurulabilme

---

[10] Bkz. Binkert, Dörthe, *Melankoli Kadındır*, Çev. İlknur İgan, Ayrıntı Yay., İstanbul, (Türkçe basım yılı belirtilmemiş, Almanya, 1995) s. 147.
[11] Bkz. Braudel, Cilt I, s. 429.
[12] Bkz. Assmann, s. 40.
[13] Bkz. y.a.g.y. s. 41-42.
[14] Halbswach'tan aktaran y.a.g.y. s. 42.

özelliği vardır.[15] *Amarcord*'da (Hatırlıyorum) Fellini geçmişten topladığı hatırlama figürlerini kullanır. Bobo'nun yaşamındaki bu figürler, tarihçiler için sıradan ama küçük bir kasabanın halkı için unutulmaz figürlerdir. Bobo'nun deli amcası, sigara satan kadın, Volpina, Gradisca gibi. Anlatımı tarihin önemli bir zamanını işaret etmesine karşın bu figürler üzerinden hatırlama pratiği içinde yer yer grotesk bir gerçekçilikle sunulur. Halbswach'ın değindiği hatırlama figürleri toplumsal bellekte oluşmuş, bireyin biriktirdiği kültürel varlık ve düş gücüyle harmanlanarak sunulmuştur. Birden fazla biriktiren göz, birden fazla anlatıcı vardır. Anlatıcılar, bir avukat, yeniyetme Bobo ve Bobo'nun eli iş tutmaz dayısıdır. Avukatın, Bobo'nun, meczup Volpina'nın gözleri 'biriktirmektedir'. Özellikle Bobo, daha önce değindiğimiz gibi bağlayıcı yapı unsurudur ve tarihin önemli bir dönemecinde olan biteni onun nasıl gördüğü önem taşımaktadır. Fellini'nin çalışmasında aşağıdaki tabloda yer alan belleğin iki biçimi üst üste bindirilir.

[16]	İletişimsel Bellek	Kültürel Bellek
İçerik	Bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler	Efsanevî köken, ulaşılamaz tarihi geçmişte yaşananlar
Biçim	Gayri resmî, az biçimlendirilmiş, doğal, iletişimsel alışveriş içinde gelişen, gündelik	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayram
Araçlar	Organik belleklerdeki canlı anılar, deneyler, aktarılanların anlatımı	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme
Zaman Yapısı	80-100 yıl, şimdiki zamanla bağlantılı 3-4 kuşaklık zaman ufku	Kesin geçmiş, efsanevî bir geçmiş zaman
Taşıyıcılar	Belirsiz bir hatırlama grubunun canlı tanıklıkları	Uzmanlaşmış gelenek taşıyıcıları

Yukarıdadaki tablo incelendiğinde yalnızca Fellini'nin *Amarcord*'unda değil, *Akdeniz*, *Batı Beyrut*, *Nisan Devrimi*, *Cinema Paradiso*, *San Lorenzo Gecesi* gibi diğer Akdeniz filmlerinde de iki tür belleğin üst üste bindirildiğini görebiliriz. *Amarcord*'da içerik düzleminde Fellini'nin anılarını izlerken fonda II. Dünya Savaşı gibi tarihî, büyük bir olay vardır.

[15] Bkz. y.a.g.y. s. 42.
[16] Assmann, s. 59.

Biçimsel açıdan bakılacak olursa, sık sık tekrarlanan piyasa vakti sokakta halkın yürüyüşü bir yanda, Duce'nin merasimindeki kaz adımları bir yandadır. Fellini'nin anıları çeşitli organik belleklerden, anlatıcılardan aktarılırken Mussolini'nin propaganda görüntüleri araç olarak kullanılır. Zaman iletişimsel bellek zamanıdır ancak *İlahi Komedya*, *Binbir Gece*, *Decameron* göndermelerinde kültürel belleğin zamanına girilir. Kişilerin ya da bir kişinin anıları büyük bir gerçekliği arkasına alarak sinemasallaştırıldığında ortaya çıkan iş, kültürel belleğe taşınmış olur.

Deliler İle Entelektüellerin İşlevi

Michel Foucault, Ortaçağ'ın sonundan itibaren delilerin konumunda bir değişim olduğundan söz eder:

> Deli artık yalnızca kıyıda köşede kalan gülünç ve bildik siluet değildir: Tiyatronun merkezinde, gerçeğin ortaya çıkmasına neden olan kişi olarak yer almaktadır –burada tamamlayıcı ve deliliğin masallar ve taşlamalarda oynadığının tersi bir rol oynamaktadır–. Deliliğin herkesi, içinde kaybolunan bir körleşmeye sürüklemesine rağmen, deli bunun tersine herkese kendi gerçeğini hatırlatmaktadır; herkesin diğerlerini aldattığı ve kendinin de enayi konumuna düştüğü komedide, deli ikinci dereceden komedi, aldatanın aldatılmasıdır; mantığa dayanmayan kendi kaçık diliyle komedinin düğümünü çözen akıllı sözler söylemektedir: Âşıklara aşkı, gençlere hayatın gerçeğini, gururlulara, küstahlara ve yalancılara işlerin sıradan gerçeğini söylemektedirler.[17]

Akdeniz sinemasında delilerin işlevi Foucault'nun tarifine uymaktadır. *Cinema Paradiso*'nun delisi meydanı kapatma görevini üstlenir. Deli 'kamusal alanın çöküşünü' önceden görmüş, kamusallığın simgesi olan meydanı koruyarak önlem almaya çalışmaktadır. Toto yıllar sonra kasabasına döndüğünde Cinema Paradiso yıkılırken sinemanın baktığı meydan otoparka dönüşmüş, insana yer kalmamıştır. Sinema yıkılırken deliyle Toto göz göze gelir. Bir zamanlar, bir an için deli ile Toto aynı heyecanı tatmışlardı. Sinemaya alınmayan halk için Toto küçük bir düzenek kurmuş, meydanda toplanan halkın film seyretmesini sağlamıştı. Delinin meydanında bu toplumsal dayanışmanın aktörü olan Toto'nun sineması yıkılırken, Deli'nin meydanı işgal edilmiştir. Toplumsaldan yığına geçişin hüznünü duyan yetişkin çocuk ve deli bu göz temasıyla anlaşır.

---

[17] Foucault, Michel, *Deliliğin Tarihi*, Çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 39-40.

Goulette'te Bir Yaz'ın delisi, tüm kasaba bir düğüne, üç genç çiftin birlikteliğine ve Claudia Cardinale'in varlığına kilitlenerek kendilerini sınırlarken sürekli dinlediği radyosundan çok yakınlarında patlayan savaşla ilgilenmektedir. Kimse deliyi dinlemez. Oysa din ayrımcılığı esasına dayalı nedenlerden patlayan savaş, yavaş yavaş etkilerini bu uzak sahil kasabasında göstermeye başlamıştır. Kasaba sakinlerinin körleşmesine karşılık deli, insanları yaklaşan tehlikeye karşı uyandırmaya çalışır.

Zorba'daki deli, diğer insanların karşısında katı toplumsal kuralların insanî değerler söz konusu olduğunda delinebileceğini göstermek için vardır. Toplumun dışında tutulan genç dulun, bir diğer toplum dışının iletişim kurduğu tek varlık olarak trajedisini bir tek o deli duyar. Alexis Zorba da pek çoklarına göre bir tür deli, Foucault'nun kayıtlardan çıkardığı tanımlara bakılırsa bir meczuptur. Meczup, toplumun kurallarına aykırı davranışları ısrarla gerçekleştirmeye çalışanlara denmektedir ve Foucault'nun aktardığına göre kişinin zihin karışıklığı, dava açma meraklısı olması, kötü ve kavgacı olması, gece gündüz şarkı söylemesi ve dine hakaretler savurması, çok yalancı olması meczup sayılmasına neden olmaktaydı.[18] Zorba tam da böyle bir meczuptur. C. Lévi-Strauss'un yaptığı bir sınıflandırmadan hareketle Halbswach'ın açıkladığı soğuk toplum türüne,[19] değişime direnen toplumların bir örneği olarak Giritlilerin karşısında, yine diğer deli gibi insanî olanı vurgulamakta, kaybettiği oğlunun acısı karşısında dans ederek arkaik olan biçimlerle ilişki kurmaktadır. Meczup Zorba geçmiş ile bugün arasında kurduğu köprüyle kişilerin karşısında bir tür vicdan görevi görmektedir.

Meczubun tarifi, topluma direnmenin yaftalanışını göstermektedir. Bu yaklaşım Edward Said'in tarif ettiği entelektüeli marjinal kılar ve meczupluğun sınırlarında görülmesine neden olur. Said'in entelektüeli belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip olan bireydir. Kamunun gündemine sıkıntı verici sorular getirir, ortodoksi ve dogma üretmektense bunlara karşı çıkar. Evrensel ilkeler temelinde hareket eder: Tüm insanların dünyevî güçlerden ve ülkelerden, özgürlük ve adalet konusunda doğru dürüst davranış standartları beklemeye hakkı vardır; bu standartların kastî veya gayri ihtiyarî ihlallerine tanıklık edilmeli ve cesaretle karşı konulmalıdır.[20] Said'in bakışı bağlamında *Nisan Devrimi*'nin yüzbaşılarını ele almak mümkündür. Özellikle onlara katılan binbaşı tamamına eremeyen *impotant* devrimi sonunu görmüşçesine izleyen eylem-

[18] Bkz. y.a.g.y., s. 213-214.
[19] Bkz. Assmann, s. 71-72.
[20] Said, Edward, Çev. Tuncay Birkan, *Entelektüel*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 18.

siz bir entelektüeldir. Burada devrimci yüzbaşının tarih profesörü olan karısı da kartezyen düşüncesine sahip Batılı olarak, iktidara düşkün, Said'in uzağına düşen –hattâ eleştirdiği– bir entelektüel olarak çizilir. *Amarcord*'un avukatı, entelektüelle deli arası bir çizgide biçimlendirilir, Bobo'nun babası da komünist bir meczuptur.

"Sonuç Olarak"

Victor Hehn, *Zeytin, Üzüm ve İncir* adlı kitabında Akdeniz kültürünün bugün evrensel bir hedef olarak gösterilen Avrupa uygarlığına katkılarını araştırır. Hehn'e göre Akdeniz ülkeleri, Asya'dan, Avrupa ülkeleri ise Akdeniz ülkelerinden esinlenerek doğaya egemenlik kurabilmişlerdir. Doğanın karşıtı, doğaya karşı verilen insan mücadelesinin bir sonucu olarak kültürün sonraki kuşaklara aktarımı iletişim araçlarıyla gerçekleşebilmektedir. Bu aktarımın önemli araçlarından biri de yazılı metinlerdir. Örneğin *Eski Ahit*, Akdeniz coğrafyasını şiirsel olarak betimleyen en eski metinlerden biridir ve bilgece bir öngörü barındırır:

> Vaktiyle ağaçlar kendilerine kral meshetmek için gittiler; ve zeytin ağacına dediler: Bize Kral ol! Ve zeytin ağacı onlara dedi: Allah'ın ve insanın bende sena ettikleri yağımı bırakayım da ağaçlar üzerinde sallanmaya mı gideyim? Ve ağaçlar incir ağacına dediler: Sen gel, bize kral ol. Ve incir ağacı onlara dedi: Tatlılığımı ve iyi meyvemi bırakayım da ağaçlar üzerinde sallanmaya mı gideyim? Ve ağaçlar asmaya dediler: Sen gel, bize kral ol. Ve asma onlara dedi: Allah'ı ve insanları sevindiren yeni şarabımı bırakayım da ağaçlar üzerinde sallanmaya mı gideyim? Ve bütün ağaçlar kara çalıya dediler: Sen gel, bize krallık et. Ve kara çalı ağaçlara dedi: Eğer gerçekten siz beni kendinize kral olarak meshederseniz, gelin gölgeme sığının; yoksa kara çalıdan ateş çıksın ve Lübnan'ın erz ağaçlarını yiyip bitirsin.[21]

Sinema, diğer tüm sanat dalları gibi kültürel aktarımın bir aracıdır. Akdeniz sineması da söz konusu coğrafyaya özgü kültürü yansıtmaktadır. Uygarlıklar beşiği Akdeniz'in büyük kültürel belleğinin sinemasallaştırılmasını incelerken değinilen filmlerin ortak noktası alttan alta faşizmin, savaşın ya da faşizme yatkın toplumsal normların belirdiği atmosferlerin yaratılmış olmasıdır. Bu ortamlarda tehlikeli kavramların, eleştirel bakışın çocuklar ya da deliler aracılığıyla aktarılması, baskı ve otorite nedeniyle

[21] Hakimler (9. Bap), *Eski Ahit, Kitab-ı Mukaddes* aktaran, Hehn, Victor, *Zeytin, Üzüm ve İncir: Kültür Tarihi Eskizleri*, Çev. Necati Açа, Ankara, 1998.

bu alanın cezaî ehliyeti olmayan kişilere bırakıldığını düşündürür. Bu yaklaşım Karagöz'ün, "Ben söylemedim, suret söyledi" deme kıvraklığına benzer bir pratik düşünceyi hatırlatır. Entelektüeller, deliler ve meczuplar arasında kurulan ilişki, cahil ve delişmen Karagöz'ün okur-yazar Hacivat'tan daha işlek olan diline, olumlu anlamda doğaya yakın olan tarafına da benzemektedir.

Filmler

Akdeniz, Yönetmen: Gabriale Salvatores, 1991.

Amarcord, Yönetmen: Frederico Fellini, 1973.

Batı Beyrut, Yönetmen: Ziad Douerri, 1997.

Cinema Paradiso, Yönetmen Guiseppe Tornatore, 1988.

Goulette'te Bir Yaz, Yönetmen: Ferid Boughedir, 1995.

Malena, Yönetmen: Guiseppe Tornatore, 2000.

Nisan Devrimi, Yönetmen Maria de Mederias, 2000.

San Lorenzo Gecesi, Yönetmen: Taviani Kardeşler,1982.

Zorba, Yönetmen: Michail Cocoyannis, 1964.

Kaynakça

Aligheri, Dante, *Yeni Hayat*, Çev. Işıl Saatçıoğlu , YKY, İstanbul, 1995.

Aligheri, Dante, *İlahi Komedya*, Çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yay., İstanbul, 1998.

Assmann, Jan, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001.

Anonim, *Binbir Gece Masalları*, Çev. Alim Şerif Onaran, Cilt 16, Afa Yay., İstanbul, 1993.

Binkert, Dörthe, *Melankoli Kadındır*, Çev. İlknur İgan, Ayrıntı Yay., İstanbul, (Türkçe basım yılı belirtilmemiş, Almanya, 1995).

Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* 1. Cilt, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

Eco, Umberto, *Baudolino*, Çev. Şemsa Gezgin, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

Foucault, Michel, *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Hehn, Victor, *Zeytin, Üzüm ve İncir: Kültür Tarihi Eskizleri*, Çev. Necati Açа, Ankara, 1998.

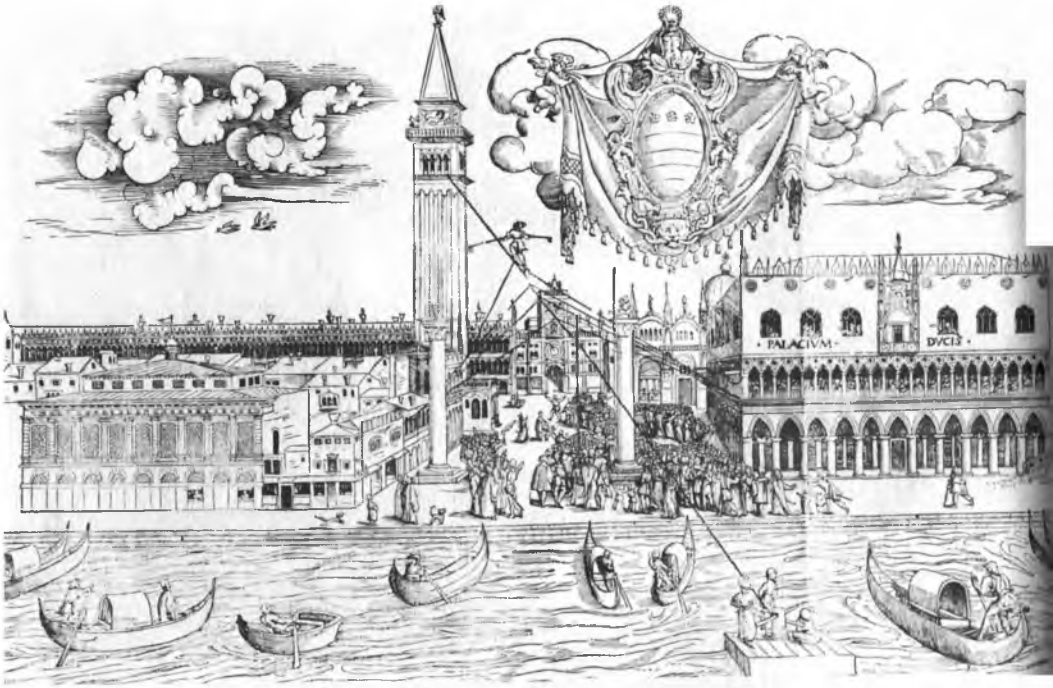
Öztürk, Toros, "Çocuğun Sineması, Sinemanın Çocuğu", *Çocuk ve Sinema* içinde, (ed.) N.N. Savcılıoğlu, Okuyanus Yayın, İstanbul, 2002.

Said, Edward, *Entelektüel*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

www.eufs.org.uk/films/the_night_of_san_lorenzo.html.

Mare Nostrum: "Bizim Deniz"

"Türkün Meydan Üzerinde Uçuşu" Correr Müzesi, Venedik

AKDENİZ VE TÜRKLER

Halil İnalcık

Büyük Fransız tarihçisi Fernand Braudel,[1] 16. yüzyılda Akdeniz'in bütünüyle bir tek tarih yaşadığını, nüfus hareketleri, ekonomisi, ticaret ve para sistemi ve savaşlarıyla bir bütün oluşturduğunu, bu içdeniz etrafında Osmanlı âlemi, İtalya, İspanya, Kuzey Afrika'nın ortak bir tarih yaşadığını parlak bir tablo çizerek göstermiş, usta tarihçi, İtalyan, İspanyol, Fransız arşivlerinin sağladığı zengin belge koleksiyonlarının ışığı sayesinde Batı Akdeniz'i her cephesiyle gözler önüne sermiş, Osmanlı Doğu Akdenizi'ne gelince, bu dünyaya ancak Adriyatik kıyılarında Dubrovnik (Raguza) arşivlerinde yapılan araştırmalar (özellikle Tadić'in araştırmaları) sayesinde bir pencere açabildiğini işaret etmiştir. Fransız tarihçi bununla beraber "Doğu Akdeniz tarihinin karanlıkta kaldığını" itiraf eder. Braudel'in kapsamlı "total" "holistik" tarih görüşüyle, bir başka usta, Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı arşivlerine dalarak bu dünyayı aydınlatmıştır. Barkan, Osmanlı toprak ve tarım sistemi, nüfusu, ekonomisi, para ve fiyat hareketleri üzerinde derinliğine araştırmalarıyla Braudel'in dikkatini çekmiştir. Braudel'in eseri çıkar çıkmaz Barkan onun bütüncü tarih yaklaşımını Türk okurlarına tanıttı,[2] sosyal düzen, para ve fiyat hareketleri konularını arşiv belgeleri ışığında günyüzüne çıkaran araştırmalarını peş peşe ortaya çıkarmaya başladı.

---

[1] *La Méditerranée et la monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1999, yeni baskı 2 vols. Paris 1967.

[2] *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*,

Bu satırları yazan 1950'de Paris'te toplanan *Tarih Bilimleri Kongresi*'nde Braudel'in eseriyle tanışmış, *Belleten*'de bir makalesinde onun buluşlarından genişce yararlanmış[3] ve zamanla Braudel-Barkan okulunun takipçisi olmuştur.

Barkan, böyle kapsamlı bir yaklaşımın, özellikle Osmanlı tarihi incelenirken izlenmesi gerektiği üzerinde durur. "Osmanlı tarihini dış âlemden tecrit edilmiş kapalı bir muhitte, yalnız kendi zâtî inkişaflarının mantığı içinde, müstakil bir varlık gibi" incelemenin mümkün olmadığı gerçeğini vurgular (yukarıda aktardığımız özelliği ve kullanılan dil, Barkan'ın genç kuşaklar tarafından neden gerektiği biçimde okunmadığını açıklar). Barkan, Braudel'in yaklaşım biçimini gösteren misâller verirken kendi tarih görüşünün aynı çizgiyi izlediğini belirtir; devlet başkanlarının ve çarpıcı siyasî olayların tarihi yerine "halk yığınlarının her günkü hayatları" ve olayların "devamlı neticeleri" üzerinde durmak gerektiğini işaret eder.

Braudel eserinde, coğrafî çevre ile insanın mücadelesini ve bunun ekonomik sosyal biçimlenmelerini uzun uzadıya ele almıştır (hocası Akdeniz beşerî coğrafyacısı Vidal de Lablache'in bunda payını kendisi önsözde belirtir). Tabiî bu koşullar, belli bir devrede ve belli bir toplumda insanın doğa üzerinde egemenlik derecesi, teknoloji düzeyi ile "karşılıklı etkileşim" şeklinde anlaşılmalıdır. Bunun için Braudel *géohistoire* terimini önerir. Barkan, haklı olarak, burada coğrafî koşullara verilen önceliğin kaçınılmaz bir determinizme götüreceği kaygısını anımsatır, fakat Braudel'in "coğrafî bir kaderciliğe" düşmediğini işaret eder.

Barkan önemle belirtir ki, ileri sürdüğü tanımlamaları, Braudel gibi, arşivlerden çıkardığı belgelerle açıklamaya çalışmaktadır. Bu metod, Barkan'ın bütün araştırmalarının temelini oluşturmuştur. Braudel, Osmanlı arşivlerine girmek imkânına sahip olmadığından yalnız Dubrovnik (Ragusa) arşivinden ve bu arşive dayanan yayınlardan yararlanmıştır. Braudel, Akdeniz'in Osmanlı egemenliği altındaki doğu kesiminin, tarih için henüz keşfedilmemiş bir dünya olduğunu belirtir ve Türk tarihçilerini Osmanlı arşivlerinde araştırma yapmaya teşvik eder.

Barkan, hem araştırma konuları, hem de Osmanlı arşivlerinde araştırma bahsinde Braudel'in tavsiyesinden çok önce bu işe el atmış bulunuyordu. 1951'den sonra Barkan ve Braudel birbirlerini keşfetmişler, aralarında yakın bir dostluk ve işbirliği kurulmuş ve Braudel eserinin ikinci baskısında Barkan'ın incelemelerine genişçe yer vermiştir (Braudel'in

[3] "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde bir Tedkik Münasebetiyle", *Belleten*, XVI (1951), 629-690.

etkisi altında Barkan'ın Fiyat Devrimi üzerinde çalışmaları için ileride bkz.).

Malûmdur ki, Barkan çok erkenden çalışmalarını, belli konularda temel belgelerin yayımlanması işine hasretmiştir. Büyük tarih bilgini F. Braudel'in ve Barkan'ın "belgesiz tarih yazılmaz" uyarısını, genç kuşak içinde tersini düşünenlerin duyması yerinde olur. Barkan, Braudel'in eserinde üç genel bölümü, özellikle ilginç bulmuştur: A) Akdeniz demografisi; B) Amerika madenlerinden gümüş ithalâtının Akdeniz ülkelerinde sebep olduğu fiyat devrimi, bunun ekonomik ve sosyal sonuçları; C) Hindistan'a Avrupa'nın Atlantik Okyanusu'ndan varışı, bunun Orta Doğu'da etkileri. Bu konular, daha sonra Barkan'ın araştırmalarına ve belge yayınlarına yön veren araştırma konuları olmuştur. Ancak şu noktayı hatırlatmak gerekir ki Barkan, Braudel'den önce Osmanlı İmparatorluğu tarihinde sosyal ve ekonomik konuları, özellikle tarımsal ekonomi ve demografik meseleleri başlıca araştırma konusu yapmıştı.

Braudel ve Barkan'ın üzerinde Marxist yaklaşım ne dereceye kadar etkili olmuştur. *Le Monde*'da (14 Mart 1963) Braudel ile yapılan bir söyleşide, Marxizm'in tarihçi için hâlâ yararı olup olmadığı sorulmuş. Braudel, cevabında "yazdıklarım üzerinde bunun işgal ettiği önemli yeri hayretle görüyorum", diyor ve ekliyor, "zaten günümüzde, siyasî veya felsefî ne olursa olsun hiçbir tarihçi onun etkisinden kaçamaz. 1945'ten beri Marx'ın kullandığı terminoloji, siyasetle birlikte çeşitli sosyal bilimlerin dilinde az çok kullanılagelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra her şey zihnimizde sorgulanmaya başlamış ve Marx'ın bize öğrettikleri en ciddi kafalara kendini kabul ettirmiştir". "Biz tarihçiler de", diyor Braudel, "farkına varmadan Marx'tan gelen kelimeler ve tâbirleri kullanmaya alıştık. Bunlar arasında sınıflar arası kavga, üretim tarzları, emek, artıdeğer, alt ve üst sosyal yapı, kullanım değeri, mübadele değeri, diyalektik, işçi diktatoryası gibi ifadeler herkesin dilindedir".

Braudel devamında ekliyor:

> Şayet Marxizm'den kendimizi kurtarmak istersek –ki bildiğime göre hiçbir ciddi tarihçi bunu denememiştir– bu gerçek bir büyücü kovalaması hâlini alır. Hakikatte, devrimizin dilini kullanmadan tarih yazılamaz. Tarih için, her zaman için geçerli bilimsel bir lûgat icad etmek mümkün değil. Marx'ın kitapları ile çok önceleri, 1932'den beri ilgilendim. Ama daha çok yorumları izledim. Meselâ, Josef Schumpeter, Marx'ta ayrı ayrı bir ekonomist, bir sosyolog, bir tarihçi görür. Hâlbuki Marx, taslak hâlinde bu 'limileri' devamlı bir bütünlük içinde birbirine katar. Marx'ta politika bu bilgi alanlarıyla karışmıştır. Marx'ın *Capital*'i, tarihçi için daima yararlanabileceği bir akademik

tez niteliğindedir. Bu eserde bana uygun gelen çok şey buldum. Ama kabullendiğim kelimeler ve tezler, bende özel bir anlam kazandı. Meselâ bana göre, üst yapıdakiler de güç bir hayat sürmektedir. Ben gerçek tarih (*l'histoire réelle*) ile, gözümde belli bir şekil alan, canlanan şeye ilgi duyarım. Ancak bundan sonra onu açıklama deneyiminde bulunurum. Şu da âşikârdır ki, bir tarih araştırmasına önceden bazı sorular sormadan yaklaşılmaz. Bunlar bir çeşit problematikler yumağıdır, onları sonunda gerçekle denemeye koyar, kabul veya reddeder yahut değiştiririm. İlkin problematik, sonra gerçek tarih ve açıklama. Hâlbuki bir Marxist tarihçi için problematik daima önündedir, değişmez.[4]

Nüfus Sorunu

Braudel, genel tahminlere dayanarak bir rakam verdiği hâlde Barkan Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde yorucu araştırmalar sonucu 1520-1535 döneminde 12 veya 12.5 milyon bir nüfus tahmin eder.[5] 16. yüzyıl sonunda Braudel ilhak edilen bölgeler nüfusuyla beraber 20-22 milyon, Barkan ise 30-35 milyon önerir. Barkan, yaklaşık % 40-60 bir doğal nüfus artışını göz önünde tutmuştur. 16. yüzyıl sonlarında zengin ve yoğun bir nüfus yapısı gösteren Fransa'nın nüfusu oldukça kesin bir rakamla 16 milyon, İspanya'nınki 8 milyon hesaplanmıştır.

Akdeniz nüfusunda değişiklikler konusunda Braudel ile Barkan farklıdırlar. Braudel 16. yüzyılda sonunda nüfusun iki misli bir artış gösterdiğini vurgular; Barkan ise Osmanlı nüfusunda % 40-60 bir artış tespit etmiştir. Şehirlerde bu artış, nüfus yığılması nedeniyle % 72'ye kadar çıkar.

Braudel'in nüfus artışının ekonomik sosyal sonuçları hakkında analizini Barkan son derece ilginç bulur. Nüfus baskısı, buğday ticaretinin büyük önem kazanması, işsiz ve serseri takımının yaygınlaşması gibi sosyal sonuçlar Türkiye tarihinin de meseleleri arasındadır.

Barkan, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde eskimiş kısıtlı literatüre bağlı kalmak zorunda kalan Braudel'in bazı yanlış genellemelerini de düzelt-

---

[4] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı tarihinin Marxist teoriye göre yorumu için bkz. Halil İnalcık, "On the Social Structure of the Ottoman Empire", *From Empire to Republic*, İstanbul ISIS, 1993.

[5] Bu bir tahmindir, zira Osmanlı tahrirlerinde *nefer* (bireyler) değil, temelde *hane* (aile) sayılmıştır, vergiye tâbi olmayan önemli bir nüfus kesimi sayım dışında bırakılmıştır. Öte yandan tahrir defteri kayıtları ile başka belge verileri (meselâ avâriz defterleri) kontrol edilmemiştir. Esasen, böyle bir araştırmayı bir kişiden beklemek insaf değildir. Barkan'ın nüfus tahminlerinde aile için katsayı 5 olarak kabul edilmiştir. Tarihi demografi uzmanı L. Erder katsayıyı 4 civarında tespit etmiştir. Bu katsayı, bölgeden bölgeye ve dönemden döneme değişir. Herhâlde Osmanlı belgeleri ile ancak tahminde bulunabiliriz. Barkan'ın nüfusla ilgili makaleleri için bkz. M. H. Şakiroğlu, "Ömer Lûtfi Barkan"; Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu Kuruluş, Amaç ve Çalışmaları*, Ankara, 1983, nos. 45-47.

mek gereğini hissetmiştir. Bu yanlış görüşlerden biri, Marx'ın AMP teorisine bağımlı olarak Braudel'in, Osmanlıları sırf yerli üreticileri istismar eden bir işgal ordusu biçiminde görmesidir. Oysa Barkan, çok önce 1942'de *Vakıflar Vergisi*'nde (II, 1942) "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler" adlı makalesinde Osmanlılar'ın boş toprakları "şenlendirme" için bilinçli bir iskân politikası güttüklerini belgelerle ortaya koymuştu. Bunu yaparken idarenin başlıca kaygısı, yol güvenliği ve vergi kaynaklarını genişletmekti. Ayrıca ricâle yapılan temliklerden beklenen bir husus, boş toprakların işlenir hâle gelmesini sağlamaktı.

Göçebelerin, tarım bölgelerine gelip yerleşmeleri de Barkan'a göre nüfus baskısı sonucudur. Üstadın bu nüfus baskısı teorisi, sonraları birtakım araştırıcıyı (M. Cook, H. İslamoğlu) bu soru üzerinde araştırma yapmaya sevk etmiştir. 17. yüzyılda Güney Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya aşiret göçlerinin gerçek sebebi ise, Orta Arabistan çöllerinden Kuzey Suriye'ye göçen Arap aşiretlerinin yaptığı baskı ile ilgili görülmektedir.

Arap ve Türk fâtihlerin yerli köylü kitlelerini toprak üzerinde alıkoymaları, Braudel'e göre fâtihlerin nüfusca az olmaları sonucudur. Barkan, İskân ve sürgünler üzerindeki makalelerinde, sorusunu geniş bir açıdan ele almıştır. Braudel, tabiî bu yayınlardan habersizdi. Barkan, sürgünler makalesinde ve ona ek olarak yayımladığı haritada gösterdi ki, daha 15. yüzyıl sonlarında Doğu Balkanlar'da nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır. Bu yoğun göç ve iskân, 1352-1500 döneminde gerçekleşmiş olmalı. Bu yerleşmeler için Fâtih ve II. Bayezid dönemi tahrir defterleri geniş malzeme sağlar.[6] Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun varlığını o zamanki İtalyanca yayınlar, bu arada Machiavelli, *Principo* adlı eserinde bu iskân siyasetine bağlar. Barkan, bu gerçeği kesin rakamlarla tespit etmiş bulunuyor.[7] Göç, devlet tarafından *sürgün* veya gönüllü göçmen ("kendi gelen") biçiminde gerçekleşmiştir. Osmanlılar fethettikleri bölgelerde anayollar üzerinde Yörükler'i yerleştirir, keza şehirlere Türkler'i sürgün yöntemiyle iskân ederlerdi. Barkan, tüm bu konularda yayınlarıyla

[6] Ahmet Refik *Anadolu'da Türk Aşiretleri, 966-1200*, İstanbul 1930. C. Orhonlu, *O.İ.da aşiretleri İskân Teşebbüsü* (1961-1969), İstanbul, 1963; Y. Halaçoğlu, *XVII.; Yüzyılda O. İ.' nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988.

[7] Barkan'ın çalışmalarına ek olarak T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân*, İstanbul 1957.

Türk demografi tarihinin gerçek kılavuzudur. Braudel, kitabının ikinci baskısında Barkan'ın buluşlarını ilâve etmiştir.[8]

BARKAN'IN "FİYAT DEVRİMİ" TEORİSİNE YAKLAŞIMI

Braudel'in Barkan'ın araştırmalarına yön veren başka bir araştırma alanı da XVI. yüzyıl "Fiyat Devrimi" üzerindeki gözlemleridir. Bu önemli konu üzerinde biraz ayrıntılı duracağız. Braudel'e göre, Osmanlı idaresinde Doğu Akdeniz Bölgesi, Avrupa'da ortaya çıkan fiyat devriminden derinden etkilenmiştir: Bu olgu, Akdeniz'in ekonomik sosyal birliği ve bütünlüğünü gösteren başka güçlü bir kanıt olarak ileri sürülmüştür. Biz, 1951'de yayınladığımız bir makalede[9] bu gözlemi Osmanlı kaynakları ve nümizmatiğinin ışığı altında inceleme denemesinde bulunduk. Braudel'in tarih araştırmalarına getirdiği yeni doğrultuları tartışmak için ABD'de Bighmabton'da toplanan konferansa sunduğumuz raporda[10] Osmanlı İmparatorluğu'nda fiyat devrimi üzerinde Barkan'ı tamamlama amacıyla ayrıntılı bir analiz sunduk.

14. yüzyıldan beri yoğun şehirleşme, İtalya'nın Levant'tan (Ege, Trakya, Batı Anadolu, Mısır) sürekli buğday ithâlini zorunlu kılmakta, bunun sonucu İtalya'dan Osmanlı Levant bölgelerine gümüş akımı büyük ölçülerde sürüp gitmekteydi. Bu ekonomik bağlantı, Avrupa ile Levant arasında para ve fiyat konusunda sıkı bir bağımlılık sonucunu doğurmaktaydı.[11] Bu bağlılığı Braudel, şu zarif ifade ile belirtir: "Akdeniz Türkiyesi Hıristiyan Akdeniz'le aynı ritimle solumakta ve yaşamaktadır".[12] Avrupa'daki hızlı fiyat artışı 1580'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nda kendini gösterdi. 1570'ler, İtalya'ya Amerikan İspanyol gümüş ithalâtının hızlandığı zamana rastlar. Gümüşün Batı'da ucuz, Doğu'da pahalı olması sonucu Batılı tüccar sandık sandık gümüş para getirip altınla değiştirmeye başladı. Osmanlı pazarı, İspanyol riyalleri ve Hollanda *rixdal*'leriyle dol-

---

[8] *La Mediterranee et le monde Mediterraneen a l'epoque de Philippe* İngilizce çevirisi: S. Reynold, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, New York: Harper and Row, 1972.

[9] "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde bir Tetkik Münasebetiyle" *Belleten*, XV (1951), 629-690.

[10] "Impact of the Annles School on Ottoman Studies and New Findings" Review, I/3-4 (1978), 69-96. Bighampton'da State University of New York'ta I. Wallerstein, o tarihte Annales okulunu izleyen tarihçileri bir araya toplamış ve *Fernand Braudel Center of Historical Studies*'i kurmuştu. Bu toplantıda sunulan bildiriler sonra Review'de yayımlandı.

[11] Bakınız H. İnalcık, "Impact of the Annales School", 80-90.

[12] "The Turkish Mediterranean lived and breathed with the same rhyms as the Christian": Braudel, *The Mediterranean*, I, 4.

du.[13] Kıymetli maden ihtiyacı dolayısıyla Osmanlı Devleti kıymetli maden ithalâtından gümrük almıyordu.

Braudel'in tezleri üzerinde bir dizi yazısında Barkan, konuya geniş biçimde ele aldı; 1954'ten bu yana Osmanlı fiyat hareketleri tarihine ait bir sıra arşiv belgesi yayımlandı. Bu belge koleksiyonları arasında *Bütçeler, Saray Muhasebe Defterleri* önemli bir yer tutar.

Her zamanki sağlam metodolojisini izleyerek Barkan, bu belge koleksiyonlarını yayımlayıp analiz ettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiyat hareketleri üzerinde görüşlerini şu toplayıcı makalede özetledi: "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", (*Belleten*, nos. 136, Ekim 1970) (Makalenin İngilizcesi "The Price Revolution of the Sixteenth Century" çeviren Justin McCarthy, *International Journal of the Middle Eastern Studies*, I (1975), 3-28). Bu önemli araştırma Sırpça ve İngilizce'ye çevrildi ve geniş yankı yaptı. Bu makaleden sonra yayımladığı *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı* (Cilt I: Ankara, TTK, 1972; Cilt II: 1979) yine özellikle para ve fiyat araştırmaları için malzeme sağlama faaliyetiyle ilgilidir. Braudel, fiyatlarda devrimi, yani 16. yüzyılda büyük enflasyonu, Earl J. Hamilton'un Amerika'dan külliyetli gümüş ithali tezine (*quantity theory*) bağlıyordu.

Barkan, bir yandan Osmanlı Devleti'nin kıtalar arası muazzam bir enflasyon cereyanından kendini kurtaramadığına işaret etmekle beraber, "Fiyat Devrimi"ni gümüş miktarına bağlama teorisini ihtiyatla karşılamaktadır.

C. M. Cipolla, M. M. Postan gibi Avrupa iktisat tarihi uzmanları, büyük fiyat artışlarında gümüş hacminde artıştan ziyade hızlı nüfus artışı gibi faktörlerin önemli rolü üzerinde durmuşlardır. Barkan, 1520-1580 döneminde Anadolu'da yüzde 55.9, Rumeli'de yüzde 71, bir nüfus artışı hesaplamıştır (s. 590). Bu, gıda maddelerine talebin artışı ve fiyat yükselişi sonucunu verir. Barkan, başka faktörleri de sıralar: Tüketim hacminde artış, para dolaşımının hızı, kötü, mağşuş paranın piyasayı istilası.[14] Özetle, Barkan'da Osmanlı belgelerinde gıda maddeleri üzerinde yaptığı incelemeler sonucu ("İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler*, 13 (1981), 1-380; "Les mouvments des prix en Turquie") piyasadaki gümüş miktarını esas alan *bullionist* açıklamasına karşı" devletin yaptığı büyük harcamalar ve ticarî hareketlerin hacim ve süratinde mey-

[13] 1614 yılında bir Fransız raporu yılda 7 milyon écu'nün Marsilya'dan Levant'a gittiğini gözlemlemiştir (P. Masson, *Histoire de Commerce Français*, I, XXXII-XXXIII).

[14] C. Cipolla, *Prices and Civilisation in the Mediteranean World*, Princeton, 1956; entre 1490 et 1655, *Historie Economique du Monde Mediteranean, Melenges en e'honour de Fernand Braudel*, Toulouse, 1973.

dana gelen değişiklikler ve hızlı bir nüfus artışı gibi sebeplerle fiyatların durmadan yükselme temayülünde olması" tezini desteklemektedir.

Batı Anadolu'da Gazi Beylikler, Bizans ve Haçlılar

1300 tarihlerine doğru Batı Anadolu'da kurulan beylikler kendi hafif donanmalarıyla, başta Venedik ve Ceneviz olmak üzere Doğu Akdeniz'de Latin egemenliği altındaki adalar için büyük bir tehlike oluşturdu. Bu deniz gâzîleri (*guzât fi'l-bahr*), Ege Denizi'nde ve Balkan tarihinde yeni bir dönem açacakları gibi, sonradan 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı egemenliği altına girerek Osmanlı deniz gücünün çekirdeğini oluşturacaklardır (1389-1390).

1291'de Papa'nın, Doğu Akdeniz'de İslâm ülkelerine karşı abluka ilân etmesinden sonra, Hıristiyan donanmaları Anadolu kıyıları boyunca karakol gezmekteydiler. 1293 tarihinde 20 kadırgadan oluşmuş bir venedik donanması Alanya'yı ele geçirdi. Alanya I. Alâeddin Keykubad tarafından fethedilmişti (1223). Karamanlılar kısa zaman sonra şehri geri aldılarsa da, Lâtin deniz devletleri, bu arada Rodos'ta yerleşmiş olan Hospitaller savaşçı tarikati, Anadolu kıyılarında, Teke'de Makri Körfezi'nden Çukurova (Kilikya)'ya kadar birçok önemli deniz üslerini zapt ettiler. Meselâ, Kaş kasabası karşısında küçük Meis Adası (Castello Rosso), Rodos şövalyeleri tarafından, Rodos'la bu ileri karakollar arasında ulaştırmayı devamlı şekilde kontrol etmek için işgâl edilmişti. Batı Anadolu'nun 1290-1304 tarihleri arasında tümüyle Türkmenler'in egemenliği altına düşmesinden sonra Deniz gâzîlerinin akınları, büyük ölçüde ve başarılı biçimde, yeniden başladı. Batı Anadolu'daki Gâzî Türkmen beyliklerinin ilki olan Menteşe Beyliği'nin, Güney Anadolu'dan Selçuklu Sahil Beyi (*meliku's-sevâhil*) unvanını taşıyan biri tarafından kurulmuş olması kayda değer. Onun, bu Teke kıyılarını daha 1269 yılına doğru tamamıyla kendi kontrolü altına aldığını, bu arada Strobilos, Stadia ve Trachia limanlarını ele geçirdiğini biliyoruz. Bu bölgede Menteşe Bey, kışlak için her mevsim Toroslardan sahil ovalarına inen Türkmenler'i örgütleyerek, güçlü bir deniz beyliği kurmuştur. Çağdaş bir Bizans kaynağı olan Georgios Pachymeres (eseri 1307'ye kadar gelir) açıkça yazar ki, Menteşe Bey akınlarında, Teke (Caria) limanlarını kullanmıştır. Daha kuzeyde Ephesus (Selçuk) körfezinde Anaea (Aniya) bu dönemde her menşeden korsanın toplanma yeri olup, Türk korsanları 1278'e doğru burada sağlam bir şekilde yerleşmiş bulunuyorlardı.

Batı Anadolu, Türkmen Gâzîleri'nin eline geçmeden önce, Bizans idaresinde, deniz kuvvetlerinin büyük bölümü, Ege'de, Marmara Denizi'nde

ve Karadeniz'de belli limanlarda bulunuyordu. Bu durum, bu limanların üst tarafında gemi yapımı için gerekli ağacı sağlayacak ormanların bulunmasıyla belirlenmiştir. Bu limanlarda gemiciler, korsanlar ve gemi yapımında ustalar toplanmış bulunuyordu. Açıkça görüyoruz ki, Gâzî Beylikler kurulduğu zaman onların filoları da, Laskaridler zamanında (1208-1261) olduğu gibi, aynı limanlarda ortaya çıkmıştır. Bu limanlar, sırasıyla Ege Denizi'nde Aniya, Ephesus, Smyrna, Adremittyon; Marmara Denizi'nde ise Karamides (Kemer?), Pegai (Kara-Biga), Cyzicus (Aydıncık), Cios (Gemilik, Gemlik) idi. 1284 yılında Bizans idaresi tasarruf için bu limanlardaki donanmaları kaldırdığı zaman bu Rum gemiciler, gemi yapıcıları ve esnaf işsiz kalmışlardı. Gemicilerin çoğu korsan olmuş ve zengin İtalyan tüccar gemilerine karşı korsanlığa başlamıştı. İşte Türk beylikleri, deniz akınlarında bu işsiz güçsüz yerli Rumlar'a istihdam, geçim ve ekonomik faaliyet sağladılar. Onları kendi hizmetlerine aldılar. Zamanla bunların çoğu efendilerinin dinini kabul ettiler. Bu limanlar, şimdi denizci gâzîlerin üsleri ve aynı zamanda önemli ticaret merkezleri durumuna geldi. Bu limanlardan Ephesus, Akdeniz'de en önemli ticaret merkezi hâlini aldı. İzmir o zaman Gâzî Umur Bey'in deniz akınlarında bir gazâ üssü durumundaydı. Karşıda Yeni-Foça ticaret limanı olarak faaliyetteydi.

Aydınoğlu Umur bey ve ilk Osmanlı deniz kuvvetlerinde, donanmalarda profesyonel tayfa yerli Rumlar'dan, savaşçı gâzîler ise Türkler'den oluşmaktaydı. Batı Anadolu'nun iç bölgelerinde, sınırlardaki yerli Rum tekfurları Türkmen ucbeyleriyle işbirliğine gittikleri gibi, bu limanlarda Rum ileri gelenleri ve korsanları da gâzî beylerle işbirliğini seçtiler. Aslında, Rumlar olsun Türkmenler olsun, aynı ortak düşmana karşı savaşmakta ve yağma akınları yapmaktaydılar. Bu düşman, Ege adalarını, Mora'yı ve Yunanistan'ı egemenlik altına alan ve sömüren Lâtin soyundan efendiler Venedik, Cenevizlilerdi. Yerli Rumlar, Katolik olan efendilerden nefret etmekte ve Girit adasında gördüğümüz gibi, sık sık isyan ediyorlardı. Kuşkusuz, Türkmen beylerinin yerli Rum halkına "istimâletle" uzlaşıcı bir tavır almaları, bu Rumlar'ın onlarla işbirliğini kolaylaştırıyordu. Beylerin başarılı deniz akınları için Türkmen gâzîlerini ve Yunanlı gemicileri örgütlemesi, bu limanlarda yeni işlerlik kazanmış bir topluluğun ortaya çıkmasında kesin bir rol oynamıştır.

1260-1310 döneminde, çökmekte olan Bizans egemenliğinin yerini, işte bu işbirliği sonucu ortaya çıkan Türkmen deniz beylikleri doldurmuştur. Şimdi bölgedeki mücadele, bir yandan tüccar çıkarlarını ve Katolik Lâtin feodal senyörleri temsil eden İtalyan denizci cumhuriyetleri (ki bunlar klasik haçlı döneminin kalıntılarıydı), öbür yandan demografik ve ekonomik baskılar altında batıya yayılmak için gazâ yapan Türkmen-

ler arasındaydı. Türkmenler Batı Anadolu'yu istilâ ederken Cenevizliler Doğu Ege adalarını, Sakız, Midilli ve öteki adaları Bizans'tan alıp işgal etmekte ve bir bakıma Bizans devletinin ekonomik ve siyasî çöküşüne ayrıca katkıda bulunmaktaydılar.[15] Bu Lâtin devletleri arasında başta gelen iki tüccar ve denizci İtalyan devleti, Venedik ve Ceneviz arasında Ege deniz yolları için amansız mücadele, korsanlığın görülmemiş derecede artışı ve nihâyet yerli Rumlar'ın Lâtin efendilerine karşı düşmanlığı, Ege dünyasında Türkmen yayılışını hazırlamış ve kolaylaştırmıştır. Ege Denizi'nde adalar ve kıyı bölgelerinde egemenlik sorunu, 14. yüzyılın ilk yarısında en önemli milletlerarası sorun hâline gelmiş ve sonuçta haçlı faaliyetlerinin Suriye, Filistin ve Mısır'dan Ege Denizi'ne kaymasına sebep olmuştur.

Umur Gâzî'den önce Türkmenler'in deniz akınlarının hareket noktaları üzerinde bilgimiz kısıtlıdır; zira bu akınlar hakkında bilgi veren tek kaynağımız Batılı raporlar olup bunlarda akın yapanların nereden geldikleri bildirilmemiştir. Aziz Yahya (Hospitaller) Şövalyeleri'nin Rodos'ta yerleşmesinden önce, bu adanın Menteşe Türkmenleri tarafından işgal edileceği yakın bir olasılık olarak görünüyordu. Batı kaynaklarına göre,[16] Ege adalarına karşı ilk ciddi Türkmen istilâsı, Ephesus ve Körfez bölgesinde Sasa Bey idaresinde Menteşe Türkmenleri'nin idaresi kurulduğu zaman, 1304 yılında kendini göstermiştir. Bu şehir ve bölge, az zaman sonra Aydın-ili beyi Mehmet Bey'in idaresindeki Türkmenler'in egemenliği altına geçmiştir; bundan sonra Rodos'un, Sakız'ın ve Midilli'nin Türkmen akınlarına hedef olduğunu göreceğiz. Midilli'nin, 1307'de "Khlamouz" kumandasındaki Türkmenler tarafından istilâ ve yağma edildiği haberi verilmektedir. Rum kaynaklarında Kalamuz adıyla alınan bu bey, açıkça Karasi Türkmenleri'nin beyi olan Kalem Bey'dir. 1300-1329 döneminde Doğu Ege Deniz'de çökmekte olan Bizans egemenliğinin yerini almak için yapılan mücadelede, Türkmenler'in başlıca rakipleri Cenevizliler ve Rodos şövalyeleriydiler. Çağdaş tarihçi Pachymeres, durumu şöyle anlatır: "İtalyanlar, II. Andronicus'un Sakız ve Midilli adalarının savunmasında ihmal gösterdiğini ve bu adalar Türklerce işgal edilirse kendi durumlarının kötüleşeceğini gördüklerinden, İmparator'dan bu adaların gerektiği gibi savunulmasını, eğer bu olmazsa bu ada-

[15] Enerjik Bizans imparatoru genç III. Andronik'in (1328-1344) Sakız ve öteki adaları, Gâzî Beylikler ile İttifak ederek geri alma girişimi kalıcı bir sonuca ulaşamamıştır, bak. A. Laiou, *Constantinople and the Latins*, Cambridge, Mass, 1972.

[16] Batı ve Bizans kaynaklarına göre en son ayrıntılı eser: Kenneth Setton, *The Paraoy and the Levant*, I, Philadelphia...? 1330-1350 dönemi için özellikle, P. Lemerle, *L'émirat d'Aydın, Byzance et l'Occident*, Paris 1957.

ların gelirleri ile bir donanma yaparak savunulması işinin kendilerine bırakılmasını istediler." Sakız, 1304 tarihinde Cenevizli I. Benedetto Zaccaria tarafından işgal edildi. Rodos, bir Ceneviz korsanının işbirliği ile Aziz Yahya şövalyelerinin eline geçti (15 Ağustos 1308).

Türkler Anadolu tarafını istilâ edip karada yerleşirken gördüler ki, denizde kontrol kurmadan adaları işgal etmek çok tehlikelidir. Lâtin milletleri, 23 Temmuz 1319 deniz savaşında üstünlüklerini kanıtlamış bulunuyorlardı. Bu savaşta Mehmed Bey kumandasında Ephesus'tan gelen bir Türk filosu –10 Kadırga ve 18 küçük gemi– Ceneviz ve Rodos şövalyelerinin birleşik filoları tarafından baskına uğramış ve tahrip edilmişti. O tarihten başlayarak on yıl içinde, Ege Denizi'ndeki Venedik kolonilerine ve deniz gidiş-gelişine en çok zarar verenler Türkler değil, Rum ve Ceneviz korsanlarıydı. Meselâ, 1307-1326 döneminde, bu yüzden, Venedikliler Bizans İmparatorunu, Rumlar'ın yaptığı zararlar karşılığı bir tazminat ödemeye mecbur ettiler. 1318'den sonra Don Alfonso Fadrique (1317-1330'da Atina Katalan beyliğinin genel valisi) kumandası altındaki Katalanlar ile Aydın ve Menteşe Türkleri arasında işbirliği gerçekleşti. Böylece Türkler, Venedikliler'e karşı faaliyet alanlarını Agriboz ve Girit adalarına kadar genişletme imkânını buldular. Katalan-Türk işbirliği, özellikle Agriboz'daki Venedikliler için çok zararlı olmuştur. Türkler, 1326'daki akınlarında ada üzerinde Fadrique'nin topraklarına zarar vermekten kaçınmışlar ve gemileri Venediklilerce zapt edildiği zaman Fadrique'nin arazisine sığınmışlar ve sonra onun gemileri ile Anadolu'ya dönmüşlerdir. Olayların çağdaş bir gözlemcisi olan Sanudo Torsello, 1327'de Agriboz adasını tehdit eden 6 Kadırga ve 30 küçük gemiden oluşmuş güçlü bir Türk filosundan söz etmektedir. 1327 kışında Türkler 7 gemi ile tekrar gelmişler, Aegina adasını ve Mora'da Lâtinlere ait toprakları yağma etmişlerdir. Venedik'ten Agriboz adasının tamamını ele geçirmeyi plânlayan Fadrique için bu Türk akınları yararlı oluyordu. Bu dönemde adaya akın yapan Türkler, başlıca halkı esir edip Anadolu'da satmakla ilgiliydiler. Bu durum, zamanla adadaki topraklarda tarım faaliyetini ciddi şekilde etkilemiş ve Lâtin feodal beylerin gelirlerine kesat gelmiştir.

Türk akınlarına karşı Ege Denizi'ndeki Hıristiyan milletler arasında savunma için bir birlik kurma konusunda ilk temaslar, Venedik'in girişimi ile daha 1327'de başlamış bulunuyordu. Fakat bu konuda ciddi görüşmeler, ancak 1332'de Umur Bey'in Bizans ve Venedik topraklarına karşı seferleri başladığı zaman görüldü. Başlangıçta bu görüşmelere, Bizanslılar ve Sakız'da Cenevizli Martino Zaccaria dahil Ege'deki bütün Hıristiyan milletler katılmıştı. Venedik ilk adım olarak 1324 Ekim'inde, II. Andronicus ile bir mütareke yapmakla işe başladı. O zamana kadar

Venedik daima, İstanbul'da Latin İmparatorluğu'nu yeniden canlandırarak Levant'daki üstün durumunu geri almayı ummaktaydı. II. Andronicus ise, Rum uyruklarının duygularını izleyerek Venedik'e karşı bir politika gütmekte, dolayısıyla gittikçe daha çok Ceneviz desteğine bağlı kalmaktaydı. 1322'de Bizans diplomasisi tamamıyla ters bir tutuma girdi: Cenevizlilere fazlasıyla bağımlı olduklarını ve Türk tehlikesinin büyümekte olduğunu gören Bizans İmparatoru, Papa ile görüşmeye başlayıp kiliselerin birleşmesi politikasını benimsedi; Venedik'e ve öteki Lâtinlere yaklaşma politikasını ele aldı.

Yeni Bizans İmparatoru III. Andronicus (1328-1341), Doğu Ege'de Bizans egemenliğini yeniden canlandırmak ve Türkler'in ilerleyişini durdurmak için azimli bir politikaya yöneldi. Biliyoruz ki, tahta gelişinden az sonra Mayıs 1329'da Osmanlılar'a karşı Pelakanon'da (Gebze kıyısında) başarısızlıkla sonuçlanan bir savaş verdi. Bu enerjik politikayı yürütebilmek için Batı Hıristiyan milletleri ile uzlaşma ve ittifakı zorunlu görüyordu. Aynı zamanda Venedik de, Bizans dahil Ege'deki devletleri bir ittifak hâlinde birleştirmeyi gerekli görüyordu. Bu amaçla Venedik, nihâyet Papalık ve Fransız sarayı ile, Bizans'a karşı Doğu'da Lâtin hâkimiyetini yeniden kurma ve kiliselerin birleşmesi konularında ısrar etmemeleri noktasında anlaştı. Torsello'nun anlattığına göre, Ege'de Türk tehlikesi ilk ve en âcil problem olarak görülüyor ve buna karşı genel bir Haçlı seferi örgütlemek gereği kabul ediliyordu.[17] Gerçekte Venedik, Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını savunmak üzere Batı Hıristiyan dünyasını harekete geçirmek için yeni bir politika tespit etmiş bulunuyor ve bu yeni aşamada ayrılımcı (şizmatik) Bizanslılar'ın yerine Türkler'i koyuyordu.

Daha 1317 yılma doğru, Cenevizli Zaccarialar, Sakız ve İzmir kalesine sahip oldukları için, Türkler'e karşı deniz akınlarını durdurmak bakımından en etkin kuvvet sayılmaktaydı. Bir haçlı seferi plânı hazırlamakta başı çeken Dominiken keşiş Adam de Guillaume şunu önermekteydi: Haçlılar ilkin Çeşme (Aerythrea) yarımadasını işgal edeceklerdi. Burası, Türkler'e karşı Sakız ile beraber Anadolu'nun yeniden ele geçirilmesi için mükemmel bir üs olabilirdi. İstanbul'da Lâtin İmparatorluğu'nu yeniden diriltme plânında Philip de Taranto, Sakız'a sahip Martino Zaccaria'yı "küçük Asya'nın Kralı ve Despotu" olarak adlandırmakta ve onun ülkesine Midilli, Samos, Kos, Tenedos, Icaria ve Marmara adalarını katmaktaydı.

Aydmoğulları donanmasını, Ceneviz ve Rodos birleşik donanmasının Sakız açıklarında bozguna uğratması (23 Temmuz 1319), Türkler'i deniz

[17] Laiou, "Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks", *speculum*, 45 (1970), 374-392.

akınlarında ancak geçici bir dönem için engellemişti. Kuvvetli bir garnizon tarafından savunulan İzmir kalesi, iki buçuk yıl dayandıktan sonra sonunda Martino Zaccaria tarafından Umur Bey'e teslim edildi. Aydın Beyi Mehmed'in enerjik oğlu Umur Bey, Martino'yu, destanın anlattığına göre "toyladı", yani bir genel ziyafetle onurlandırdı ve Martino onun tâbii olarak geri Sakız'a gitti. Destan'ın ifadesiyle, "ada illik" oldu. *İllik* terimi, bu dönem Türk kaynaklarında Dâru'l-İslâm oldu, demektir. Yani Martino, Umur beyin bir haraçgüzar tâbii olmayı kabul etti. P. Lemerl'e göre,[18] Doğu Ege'de Bizans egemenliğini yeniden kurmaya azimli olan yeni İmparator III. Andronicus'un entrikalarından kuşkulanan Martino, İzmir'i bu şekilde boşaltmayı ve orada tuttuğu garnizonu Sakız savunmasında kullanmayı zorunlu görmüştür. Fakat işaret ettiğimiz gibi, şimdi Sakız'da Martino Aydın beyliğinin üstün egemenliğini tanımıştır. Dâru'l-İslâm'a dahil olan yerlerin savunması Müslüman devlet için bir ödevdir. Başka deyimle, şimdi Martino Bizanslılar'a karşı Umur'un ittifak ve himâyesini kabul etmiş bulunmaktadır. Bu durum, 1329 yılından sonra Umur'un Bizanslılar'a karşı neden düşmanca hareketlere giriştiğini açıklar. Andronicus, Martino'yu bozguna uğratıp esir ettikten sonra Sakız'ı doğrudan doğruya Bizans idaresi altına soktu. Umur Bey, şimdi Bizans egemenliği altına girmiş bulunan Sakız'a saldırmış ve ondan sonraki yıllarda Bizans'a ait Gelibolu ve Trakya'ya (1331) ve Mora'daki Yunan topraklarına (1332) seferler yapmıştır. Kaynağımız Destan'ın açıkça söylediğine göre, Bizanslılar'la Umur bey arasındaki düşmanlık, 1329 sonbaharında Birgi'de oturan Umur'un babası Mehmet bey ile İmparator arasında bir antlaşma imzalandıktan sonra da devam etmiştir. Kantakuzenos'a göre[19] Aydınoğlu Mehmet Bey, yıllık bir haraç ödeme vaadi üzerine İmparatorun topraklarına saldırmamayı kabul etmiştir. Burada görüyoruz ki, Umur bey Aydın Beyliği'nin uc bölgesinde gazâ seferlerini örgütleyen ve bağımsız hareket eden bir gazâ lideri durumundaydı ve Saruhanoğlu ile ittifak hâlinde Bizanslılar'a karşı savaşa devam etmekteydi. Umur, babası ile yaptığı tartışmada, kâfirlere karşı gazâyı önlemenin Tanrı'nın emirlerine karşı gelme anlamına geleceğini söylüyordu. Gâzî Uc beyi ile merkez arasında bu çeşit bir gerginlik, Osmanlı Devleti'nde Bursa'da oturan Sultan Orhan ile ucların kumandanı Rumeli fâtihi Süleyman Paşa arasında aynı biçimde ortaya çıkmıştır. Bundan başka, herhâlde Rum ajanları aracılığıyla, Umur Gâzî bölgedeki Hıristiyan milletler ara-

[18] L'Emirat d'Aydın, Byzance et l'Occident", Paris 1957, 54-58.
[19] Lemerle, 67.

sında bir haçlı seferi hazırlıkları hakkında haber almış ve Bizans İmparatorunun Türkler'e karşı ittifak görüşmelerine katıldığını öğrenmişti.

Umur, babasının İmparator ile uzlaşma politikasına karşı, kendisi Batı Anadolu deniz gâzîleriyle Gelibolu'da ve Samotraki adasında Yunanlılar'a saldırmış ve Trakya'da Porou'da karaya çıkmıştı (1331 veya 1332). Umur, 1332'de Agriboz'a ve Thessaly'da Venedik'e ait Bodonitsa kalesine karşı seferlerinde, Venedik'e bağlı adalara yaptığı akınlarda, Batı Anadolu'dan gelen öbür Türk gâzîleriyle işbirliği yapıyordu. Şu da ilginçtir ki, Venedik daha 1332 Temmuz'unda Bizans ile bir ittifak için görüşmelere başlamış ve Türkmen Gâzî beylerine karşı kurulan ittifaka Bizans da dahil olmuştur. Ege Denizi'nde Türkler'e karşı bu ilk Hıristiyan ittifakı, Venedik'ten başka Rodos, Kıbrıs, Bizans, Papa ve Fransa kralını içeriyordu. Müttefiklerin meydana getirdikleri 40 kadırgadan oluşan güçlü filo, Karesi uc bölgesi Bergama emîri Şücaeddin Yahşi-Han'ın 250 gemiden oluşan filosunu Edremit körfezinde tahrip etti (1334). Kaynağımız Destan, Hıristiyan donanmasının İzmir'e çıkarma yapmak için girişimlerde bulunduğunu fakat bu saldırıların Türkmen okçular tarafından püskürtüldüğünü anlatmaktadır.

1334 yılında Umur, Ulu-Beg sıfatıyla Aydın Beyliği'nin merkezi Birgi'de oturmakta olan babası Mehmed Bey'in ölümü üzerine Aydın-ili'nin baş hükümdarı olarak tahta geçti. Bu durum, haçlılara karşı beyliğin bütün kuvvetlerini gazâ amacında kullanmak imkânını sağladığı için onun faaliyetlerinde yeni bir dönüm noktası oluşturmaktaydı. O, bir gâzî bey sıfatıyla ilk ödevinin, merkezi Birgi'ye yakın bir Bizans şehri olarak kalmış olan Alaşehir'i (Philadelphia) almak olduğunu hissediyordu. Şehri kuşattı ve ancak kendisine haraç ödenmesi şartıyla kuşatmayı kaldırmaya razı oldu. Bu sırada Bizans diplomasisi bir kere daha yön değiştirdi ve Ege Denizi'nde egemen olan Lâtin milletlerine karşı Türkler'le bir ittifak aradı. Bu değişiklik, kurnaz Büyük Domestikos Ioannes Kantakuzenos'un politikası olup onun tarafından bölgedeki Bizans politikasının temel prensibi olarak sonuna kadar izlenmiştir. Şimdi Bizans hükümeti, Sakız'a karşı sürmekte olan Ceneviz tehdidi ve o sırada Midilli'nin, Foça hâkimi Domenico Cattaneo tarafından işgali üzerine Umur Bey'le bir antlaşma yapmaya çalıştı. III. Andronicus, Umur Bey ve kardeşi Hızır ile Çeşme yarımadası yakınında buluşup görüşmeleri başlattı. İmparator, bir anlaşmaya varmak için Umur Bey'e büyük bir para (Destan'a göre 100.000 altın) vermeyi önermekteydi. Bu görüşmeler hakkında destan bize, bazı ilginç ayrıntılar sağlamaktadır: Umur Bey bu parayı reddetti; onun yerine Sakız ve Alaşehir için yıllık bir haraç ödenmesi konusunda ısrar etti. Bunun karşılığında Umur Bey, Bizans ile genel bir barış konusunda garanti ver-

meye ve Bizans'ın düşmanlarına karşı askerî yardım göndermeye hazır olduğunu bildirmekteydi. Sonunda İmparator, Destan'ın söylediğine göre, "Sakız'ı Umur'a bağışlamayı" ve yıllık bir "mâl-i harac" ödemeyi kabul etti. Bu koşulla, İslâm hukukuna göre, Sakız adası tekrar Dâru'l-İslâm'ın bir parçası hâline geliyordu. Öbür taraftan, İmparator için bu garanti, Umur Beyi, adayı Lâtinler'in saldırılarına karşı koruma zorunluluğu altına sokmaktaydı. Bizans, bu korumayı sağlayacak durumda değildi. Destan'ın ifadesiyle, antlaşma "yeminle tasdik" edildi. Böylece, Umur'un Martino Zaccaria zamanından beri başlıca kaygısı olan Sakız sorunu, sonunda Aydın Beyi lehine bir çözüme ulaşmış bulunuyordu. Bundan başka, bu dostça görüşmelerin sonunda, Destan'ın anlattığına göre, Umur Bey ve İmparator "kardeş oldular". Bu olay üzerinde Destan'ın verdiği ayrıntılar yanında, Bizans kaynakları Greogoras ve Kantakuzenos, Umur Bey ile beraber Saruhanoğlu'nun da İmparatorla ittifak yaptığını, Foça'yı egemenlik altına sokmak ve Midilli'yi Kattaneno'dan geri almak için İmparator'un çabalarında kendisi ile askerî bakımdan işbirliği yapmaya karar verdiklerini kaydederler.

Umur Bey açısından bu antlaşma, gerçekten önemli bir diplomatik başarıydı. Çünkü, böylece Hıristiyan ittifakının katılımcılarından biri kendisiyle ittifakı hâline geliyor ve Sakız adası üzerindeki egemenlik hakkı yeniden tanınmış oluyordu. Bir haçlı seferinin tehdidi altında bulunan Umur bey için, Bizans ile barışı yeniden kurmak mantıklı bir siyasetti. Bizanslılar'a gelince, Umur ile ittifak değerli bir askerî yardım sağladığından, III. Andronicus'a İmparatorluğun başka taraflarında Bizans egemenliğini yeniden canlandırma fırsatı vermiş oluyordu. Böylece, Bizans İmparatoru yalnız Ege'de değil, Acarnania ve Arnavutluk gibi Bizans'ın uzak vilâyetlerinde de askeri harekâtta bulunmak şansını elde etmiştir. Fakat çok geçmeden, Bizans için bir talihsizlik eseri olarak, III. Andronicus'un ölümü (1341) üzerine Bizans'ta iç savaş patlak vermiş ve bu iç savaş süresince Kantakuzenos, rakiplerine karşı "sadık dostu" Umur Bey'in sağladığı askerî yardımdan fazlasıyla yararlanmıştır.

Durumdan yararlanan Aydın Beyi, bölgedeki küçük Hıristiyan devletleri kendi haraçgüzarları veya müttefikleri hâline getirerek, Ege Denizi'nde gerçek bir Müslüman deniz İmparatorluğu kurma yoluna girdi. Destan tarafından verilen ayrıntılı bilgiler, Fransız Bizantinisti Paul Lemerle tarafından çok kez reddedilmekte ya da yanlış yorumlanmaktadır. Bu yanılgılar, şu anlayıştan kaynaklanmaktadır. Hıristiyan devletlerin ödediği yıllık haraç onlar tarafından, Türkmen akınlarını durdurmak için verilmiş önemsiz bir fidye olarak yorumlanır; buna karşı Müslümanlar ödenen haracı, o devletin Müslüman egemenliğini tanımış olması ve

Dâru'l-İslâm'ın bir parçası hâline gelmesi biçiminde yorumlamaktadırlar. Umur Bey'in Katalanlar'la ittifakı nasıl Agriboz ve Yunanistan seferlerini kolaylaştırmış ise, Bizanslılar'la yaptığı ittifak da onun önünde Balkan Yarımadası'nı açmıştır. Bizanslılar'la ittifak sayesinde Umur, şimdi gemilerini Trakya kıyılarında dost bir toprakta karaya çekip akınlara girişebilmekteydi. Öbür yandan, bölgedeki Hıristiyan devletler arasındaki rekabetler, özellikle Venedik ile Katalanlar, Cenevizler ile Bizanslılar arasındaki anlaşmazlıklar, Venedik ve Papalığın ortak bir cephe kurma çabalarını engellemekteydi.

Bayrağı altına koşuşan kızıl börklü Türkmen azepleri sayesinde askerî gücü ziyadesiyle artan Umur Bey, Kantakuzenos ile ittifakından yararlanarak 1341-1345 yılları arasında yalnız Ege'de değil, Balkanlarda da önemli bir rol oynamaya başladı. Gerçi Aydın beyi, gâzîleri için ganimet sağlamakla yetinerek toprak kazançları elde etmeye çalışmadı ama bölgede egemen askerî bir rol oynamaya başladı. İlkin 1341'de, Bulgarlar'ın Bizanslılar'a karşı hareketlerini önledi; sonra III. Andronicus'un ölümü üzerine (1341) Bizans'ta iç savaşın patlak vermesi üzerine Kantakuzenos'u İstanbul'daki rakiplerine karşı destekledi. Kantakuzenos'un bir taraftan İstanbul'daki rakipleri, öbür taraftan Trakya'da Bulgarlar ve Sırplar'a karşı mücadelelerinde Umur'un, "sadık dostunun", yardımları son derece önemli olmuştur. Aydın Beyliği bakımından bu politika, Lâtin ve Roma Papası yandaşı olan İstanbul hükümetinin bozguna uğratılmasını hedefliyordu.

1343 yılında İstanbul'dan İtalya'ya giden Bizans elçileri, Umur'a karşı bir haçlı seferi gönderilmesini ısrarla istemekteydiler. Agriboz ve Kiklad adalarında Türk akınlarına hedef olan Venedik, 1341'den beri böyle bir haçlı seferi için en büyük çabayı göstermekteydi. Bu politikaya destek olmak üzere, Bizans ile Papa arasında Lâtin ve Yunan kiliselerinin birleşmesi konusunda görüşmeler tekrar hararetle ele alındı. Bu dönemde Ege'deki gerçek durumu anlamak için şunu belirtmek gerekir ki, bu denizde tam egemenlik iddiasında olan Venedik, Foça ve Sakız'da Ceneviz egemenliğine son vermeyi amaçlıyordu. Venedik, Sakız'ın tekrar düşmanları eline düşmesi olasılığından kaygılanmaktaydı. Nihâyet, İstanbul'da Kantekuzenus'un rakipleri Sırp kıralı Stefan Duşan ile işbirliğine yaklaştıkları hâlde, Venedik, Duşan'ın İstanbul'u zapt etme planlarından dolayı kaygı içindeydi.

Ege'de bu dönemde Türkmen gücüne karşı Venedik, askerî bir güç olarak her biri 200 asker taşıyan 30 kadırgalık bir filonun yeteceğini düşünüyordu. O sırada Aydın-ili'nin iç taraflarında Birgi'de bulunan Umur'a Kantakuzenos, bir haçlı donanmasının saldırıda bulunmak üzere

olduğunu bildirmeye çalıştıysa da, geç kaldı; Papalık, Venedik, Kıbrıs Krallığı ve Rodos gemilerinden oluşan 20 kadırgalık bir haçlı donanması İzmir limanındaki hisara bir baskın saldırısında bulundu; hisarı ve limanı ele geçirdi (28 Ekim 1344). Papa, İzmir limanının elde tutulmasını, Türkler'e karşı Anadolu'da Hıristiyan kuvvetlerin yeni ilerlemeleri için bir başlangıç sayıyordu. Bir aralık bu Hıristiyan başarıları, Batı dünyasında "Büyük Avrupa Haçlıları zamanını hatırlatan" genel bir coşku doğurmuştu. Bununla beraber, bu coşku sadece Ortaçağ Avrupa şövalye sınıfının paylaştığı geçici bir hareket olarak kaldı. Bu haçlı coşkusunu, Fransız kralının vârisi olan Humbert'in Ege'de 1345'teki haçlı seferi temsil etmiş ise de, bu sefer acıklı bir şekilde sona ermiştir. Papa, ne kadar çalışsa da, böyle bir haçlı seferinin büyük güçlerini temsil edecek Fransa ile İngiltere arasında ve Macaristan ile Venedik arasındaki çatışmaları durdurmak için yeterli nüfuz ve güce sahip değildi. 1344 ve 1345'teki haçlı seferlerinin önemli sonucu, Avrupa'ya karşı Türk yayılış hareketi ön plana gelmiş ve Türkler'in batıya doğru ilerlemelerini durdurmak, bundan sonraki haçlı seferlerinin başlıca hedefi olmuştur. Aşağı-İzmir (Smyrna inferiores) de hisar ve limanın haçlılar tarafından işgali ve orada Umur'un deniz üssünün tahribi, artık Aydın Gâzîleri'nin denizaşırı seferler yapmalarına engel olmuştur. Şimdi Umur için bu seferlere devam etmek imkânı, ancak Saruhan ve Karesi beylikleri ile işbirliği yapmak ve Çanakkale Boğazı'na giderek oradan Trakya'ya geçmekle mümkündü.

İzmir'in haçlılar eline düşmesi, öyle görünüyor ki, İslâm dünyasında geniş yankılar doğurmuştur. 1331 veya 1332 yılında Aydın Beyliği'ni ziyaret eden İbn Battuta, İzmir hisarının düşüşünü (28 Ekim 1344) ve Umur'un bu hisarı almak için yaptığı savaşta ölümünü (Mayıs 1348), eserinde önemli olaylar olarak anmaktadır. O, bu olayları galiba, 1348'de Suriye'den dönüş seyâhatinde işitmiş olmalıdır. Keza, Orta Anadolu'nun güçlü emîri Eretna, Umur'a İzmir hisarının duvarlarını yıkmak için mancınık yapmakta usta iki uzmanını göndermiştir. Sonraları, 1402 tarihinde Timur'un gelip İzmir'i alması da sembolik bir olaydır. Timur, böylece İslâm dünyasına göstermek istemiştir ki, haçlılara karşı Müslümanları himâye edecek tek Müslüman hükümdarı kendisidir.

Her ne kadar İzmir hisarının düşmesi, haçlıların daha sonraki saldırılarına bir köprübaşı olmadıysa da, Umur'un İslâm dünyasında başlıca gazâ önderi imajını sarsmıştır. Onun 1348 Mayıs'ında İzmir Hisarı'nı kuşatırken ölümü destanda bir şehidin ölümü olarak coşkuyla anlatılmıştır. Sonraları 1350'lerde, Rumeli'deki Osmanlı Gâzîleri kendilerine Umurca Gâzîleri adını verecekler; Umur, Balkanlar'ın ilk fâtihi olarak anılacak ve buradaki gazâ akınlarının manevi önderi kabul edilecektir.

1344'te İzmir'in haçlılar eline düşmesinin doğurduğu sonuçlardan biri de, artık Umur'un korumasından yoksun kalan Bizans elindeki Sakız'ın tekrar Lâtinler'in eline geçmesidir. 1346 yılında II. Humbert Viennois, "Türkler'e karşı Hıristiyan haçlı ordusunun başkumandanı" sıfatıyla, Sakız'ı askerî harekâtta bir üs olarak kullanmak için Bizans hükümetinden müsaade isteyecektir. Fakat bu arada, amiral Simone Vignoso kumandasındaki Ceneviz donanması, bir baskınla adayı ele geçirecektir (15 Haziran-12 Eylül 1346). Vaktiyle Ceneviz kolonileri olan Anadolu yakasındaki Eski Foça ve Yeni Foça'da da, kısa zaman sonra Ceneviz egemenliği yeniden yerleşecektir. Ege'de Türkmen gâzîlerinin faaliyetlerini engelleyen bir başka Hıristiyan başarısı da, 1347 ilkbaharında Bozcaada (Imbroz) yakınlarında bir Hıristiyan donanmasının, Batı Anadolu beyliklerinin ortak filosunu bozguna uğratmış olmasıdır. Bu durum karşısında, Umur'un halefi Aydın Beyi Hızır Bey, yeni bir haçlı saldırısını önlemek amacıyla düşmanlarına barış önerdi. Hıristiyan devletlerle kesin bir barış antlaşması yapma, böylece Ege'deki Hıristiyan ittifakına son verme girişiminde başarısızlığa uğrayan Hızır Bey, nihâyet Papa'ya bir elçi heyeti gönderdi; görünüşe bakılırsa, bu elçi heyeti de Papalık sarayından eli boş döndü. 18 Ağustos 1348'de İzmir'de vaya Ephesus'da imzalanmış olan ön antlaşma suya düştü ve Papa 1351 Ocak ayında Türkler'e karşı yeni bir ittifak meydana getirmek için Ege'deki devletler yanında girişimde bulundu. Bu durum karşısında Hızır Bey, saldırı siyasetine döndü ve deniz gâzîlerine, Ege'deki Venedik topraklarına akın yapma izini verdi. Aynı zamanda Hıristiyan güçler elindeki Aşağı-İzmir'i ele geçirmek için Kara ve Deniz kuvvetlerini hazır vaziyete soktu. Kayda değer ki, Hızır aynı zamanda Venedikliler'le savaş hâlinde olan Cenevizliler'e yaklaştı; onlara kapitülasyon müsaadeleri bağışlayarak haçlı cephesinde bulunan bir Hıristiyan devletle ittifak yapmayı başardı. Gerçekte, kapitülasyon (ahdnâme veya şurût) bir Hıristiyan devletine karşı sadece ticaret garantileri vermekten öte bir anlam taşımakta, dostluk ilişkisinin ifadesi sayılmaktaydı.[20]

Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362), Ege'de Umur Gâzî'nin başarılarından çok yararlanmıştır. Kaynaklarda iki taraf arasında bir ittifak yapıldığına dair açık bir kayıt olmamakla beraber, bu iki Gâzî beylik iki ayrı cephede faaliyetleri ile bir ittifak hâlinde görünmektedirler. Orhan Bey, 1326'da Bursa'yı aldıktan sonra herhâlde Osman Gâzî döneminde 1300'de başlayan İznik ablukasını sıkı bir kuşatmaya dönüştürmüş olmalıdır. Bizans İmparatoru III. Andronicus, İznik'in yardımına koşmak üze-

[20] Bak. "Imtiyazat", *Encyc. of Islam*, 2. Baskı, (H.İ.).

re acele bir ordu toplayıp harekete geçti. Orhan, bu ordunun yolunu kesmek üzere Gebze sahilinde Pelekanon'a geldi ve geçit yeri Eskihisar sırtlarında ordusunu yerleştirerek Bizans ordusunu bekledi. Pelekanon'da (Hammer ve ondan sonra yazan tarihçilerde yanlış olarak Maltepe), Bizans ordusunu bozguna uğrattı. İmparator yaralı olarak İstanbul'a kaçtı (Haziran 1329). Ondan iki yıl sonra 1331'de İznik teslim olmak zorunda kaldı. Bursa ve İznik'in düşmesiyle Bithynia'da Bizans egemenliği son bulmuş oluyordu. Beri tarafta Osmanlılar'ın bu zaferleri, Umur'un işine yaradı.

Yukarıda anlattığımız gibi adanın hâkimi Martino, Umur Gâzî'nin haraçgüzarıydı ve onun himâyesi altındaydı. Andronicus adayı ele geçirdikten sonra Umur, Bizans'a karşı savaş durumuna geçti. Bizans'ın deniz üssü Gelibolu'ya karşı bir sefer yaptı; Trakya'ya çıktı (1331). Onun bu seferi öncesinde 2 Mart 1331'de İznik şehri Orhan Gâzî'ye teslim olmuştu. Bu zamanlama, iki Türkmen Gâzî önderi arasında bir anlaşma olasılığını güçlendirmektedir. Kayda değer başka bir olay 1334'te Umur ve Orhan'ın aynı zamanda Bizans'la barış yapmalarıdır. Büyük domestikos Kantakuzenos, Umur ile ittifak ederek gerek İstanbul'daki karşıtlarına, gerekse Trakya'da Sırp ve Bulgarlar'a karşı mücadelesinde Türk beyliklerinin askeri desteğini temel politika olarak benimsemiştir. Türk "dostları" sayesinde Kantakuzenos bu işbirliğinin yalnız kendi lehine tek yanlı işleyeceğini umuyordu. Fakat ilkin Umur, 1334-1344 döneminde, 1344'ten sonra da Orhan bu işbirliğinden çok yararlanmışlar, Balkan politikasında ön safta rol almışlar, bir yandan İstanbul'da Lâtinler (haçlılarla) işbirliği yapan Bizans hükûmetine, öbür yandan Balkanlar'da Sırp ve Bulgarlar'a karşı başarılı bir mücadeleyi yürütme fırsatı elde etmişlerdir. Sonunda Osmanlılar Balkan yarımadasında yerleşmişlerdir (1352).

Fâtih ve Ege Denizi

İstanbul'un fethi haberi bütün Avrupa'da korku ve heyecan uyandırdı. Roma'da panik baş gösterdi. Papalık gemilerinin Türklerce ele geçirildiği ve Sultan'ın iki ay içinde İtalya'yı istila edeceği söylentileri yayıldı. Bu haberleri Venedik, Ceneviz ve Rodos kaynakları teyit ediyordu. Haber 8 Temmuz'da Roma'da duyuldu.

Fransız, İspanyol Aragon ve Burgundiya hanedanlarının İstanbul üzerinde hâkimiyet iddiaları Ortaçağ'dan beri sürüp geliyordu. Türkler'in fethi, Avrupa'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun çöküşü olarak kabul ediliyordu. Venedik, Ceneviz ve Rodos şövalyeleri gerçek durumu daha realist bir şekilde yorumluyorlardı. Fâtih'in ilk hedef olarak Karadeniz ve Ege'de hâkimiyet kurmak istediğini ve bunun için donanmasını harekete

geçirdiğini görmekteydiler. Onlar Osmanlı'nın büyük kuvvetleri karşısında dayanabilmek için Avrupa'nın bir Haçlı seferi hâlinde harekete geçmesini zorunlu buluyorlar, Papa ile temas ediyorlar ve Sultan'ı diplomasi yoluyla durdurmaya çalışıyorlardı. Ege'deki koloni sahibi devletler bu maksatla Osmanlı korkusunu abartarak yaymaktaydılar. Bir bakıma haklıydılar. Çünkü Fâtih İstanbul'u aldıktan sonra onun anası olarak algıladığı Roma'yı da almayı fetihlerinin bir hedefi olarak tespit etmişti. Bunu Fâtih'in çağdaşı Sagundino nakletmektedir.

Fâtih, fetihten sonra bir donanmasını Ege'ye göndererek, Rodos Şövalyeleri'ni ve Sakız'da Ceneviz Mahone'sini Osmanlı hâkimiyetini tanımaya ve haraç ödemeye davet edecektir. Papa'nın emrinde olan Rodos şövalyeleri için Sultan'a haraç ödemek, tarikatın kendi varlığını inkâr etmesi demek olurdu. Öbür taraftan Rodos, 1450 yılında II. Murad'dan bir kapitülasyon elde etmiş ve Anadolu ile ticareti gelişmiş bulunuyordu. Bu sebepten haraç ödeme yerine her yıl bağlılığını göstermek üzere Sultan'ın huzuruna hediyelerle bir elçi heyeti göndermeyi önerdiler. Midilli'de Gattilusiler Fâtih'e karşı daha uyumlu bir tutum izlediler. Fâtih, Ege'deki bütün adalar üzerinde egemenlik iddiasında bulunuyordu.

Ege'de durum, Papa'nın girişimiyle 1456'da bir Haçlı donanmasının gelmesi sonucu temelinden değişti. Rodos, Haçlı Avrupası'nın bir ileri karakolu durumundaydı. Roma Papaları Fâtih'in ölümüne kadar Avrupa'da bir Haçlı donanmasını harekete geçirmek için çalışmaktan hiçbir zaman geri kalmadılar. Papalığın teşviki ile iki kez, 1456'da, ikincisi 1472'de iki Haçlı donanması Ege Denizi'ne girmiş ve Osmanlılar'la mücadele etmiştir. Buna 1463-1479 döneminde Venedik'le savaşı eklemek gerekir. Başka bir deyişle Fâtih, 1456'dan 1479'a kadar Hıristiyan Avrupa'nın donanmalarına karşı sürekli mücadele hâlinde kalmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Haçlı fikri yeni bir içerik kazanmıştır. Bu tarihten başlayarak Hıristiyan Batı, Haçlı seferlerini Batı Hıristiyan dünyasını korumak için bir savunma şeklinde algılayacaktır. İstanbul'un işgali, Türkler'in tamamıyla Avrupa'dan çıkarılması, Haçlı Avrupası'nın I. Dünya Harbi'ne kadar temel siyasetini oluşturacaktı. Batılı devletler, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'u Çarlık Rusyası'na bırakmayı dahi kabul etmiştir. Bu uzun tarihî gelişimin ağırlığını Türkiye bugün bile hissetmektedir.

Öbür taraftan, Papa'nın Haçlı teşebbüslerini finanse etmek için yüklediği malî külfetler Papalığın Hıristiyan dünyasında nüfuzuna zarar vermiş ve Papalık tarihçisi Pastor'a göre Almanya'da Roma'ya karşı Protestanlık'ın ortaya çıkmasına yardım etmiştir. Avrupa'daki bu gelişmeler göste-

riyor ki, İstanbul'un fethi Avrupa için yeni bir çağın başlangıcı olmaktadır.

Fâtih'e gelince; İstanbul'un fethinden sonra 1453-1456 yıllarında siyaseti şu noktalarda toplanabilir: Fâtih, Hıristiyan Batı'nın bir Haçlı seferiyle İstanbul üzerine geleceğini önemle hesaba katmaktadır. Nitekim, aşağıda anlatacağımız üzere, 1456'da Papalık donanması Boğazlar'ın etrafındaki adaları ele geçirmek için harekete geçecektir. Fâtih 1455'te Ege Denizi'nde hâkimiyetini kurmak üzere Ege Denizi'ne bir donanma göndermişti.

Özellikle Venedik, Ege'deki kolonileri için kaygı içindedir. 1453-1454 yılında Venedik donanması (32 kadırga) Boğaz'ın açıklarında devriye gezmektedir. Venedik Ağriboz adası için özellikle kaygı duymaktadır. İstanbul düştükten sonra Ağustos ayında Venedik amirali 17 Türk fustasını ele geçirmiştir. Venedik, bir Haçlı seferi örgütlemesi için Papa üzerinde de baskı yapmaktadır. Haçlı seferi için yapılan planda, hemen 50 kadırganın donatılması ve bunun için 240.000 düka toplanması teklif edildi. Venedik, fetihten sonra Ege'de savunma için Hıristiyan dünyasından yardım görmediğini Papa'ya anlattı; Ağriboz adasını korumak için Ege'de 12 kadırgasını devamlı hazır tutuyordu, Yunanistan kıyılarında ve Ege'de Venedik kalelerini tahkim etmek için yeni önlemler alıyor ve yeni gemiler inşasına karar veriliyordu. Fâtih'in Ege'de hâkim olduktan sonra İtalya'ya çıkartma yapması ihtimali öne sürülüyordu. Venedik aynı zamanda İstanbul'da en iyi şartlarla bir barış antlaşması yapmak için diplomatik girişimlerini sürdürüyordu. 1454 Temmuz'unda İstanbul'a Bartolomeo Marcello'yu balyoz olarak tayin etti. Venedik için Mora yarımadası özellikle önem taşıyordu. Burada Mora'nın güneyinde iki önemli kale, Koron (Coron) ve Modon Venedik'le Ege arasında ulaştırma yolu üzerinde hayatî bir önemdeydi. Bu sebeple Venedik, Sultan'ın müdahalesini önlemek için Mora'daki diğer güçler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için çaba harcıyordu. Osmanlılar'a karşı yarımadayı savunmak için en önemli kalelerin Venedik'e terk edilmesini istedi. Özellikle Korint ve Patras'ı ele geçirmeye çalıştı. Ağriboz'da savunmayı güçlendirmek için tedbirler alıyor, Mora'daki Paleologlar'dan iki despot arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye çalışıyordu. Buna karşı Fâtih 1458-1460 seferlerinde Mora'yı tamamıyla kendi hükmü altına alacaktır.

Venedik, Mora'da Manya'daki dağlı halktan ücretli asker toplamaya çalıştı. Andrea Zeno adında bir Venedikli'ye ait Andros adasını doğrudan doğruya Venedik idaresine aldı. 1460'ta Fâtih'in ordusu Mora'ya girdiğinde Koron ve Modon'da savunma tedbirleri artırılır. Ağriboz'u savunmak için olağanüstü önlemler gündeme geldi. Osmanlı askeri bu sefe-

rinde Modon önlerine kadar ilerlemiştir. Osmanlı donanmasının harekâtı yakından takip ediliyordu. Fakat 1461'de bu donanmanın Çanakkale'den çıkışını önlemek için saldırı planı reddedildi. Zira Sultan ordusuyla Mora'yı bırakıp çekilmiştir. Venedik gemileri Fâtih'in 1455 yazında gönderdiği donanmanın harekâtını yakından izlemiştir. 1456 kışında Ege'de hafif Osmanlı gemilerinin Venedik kolonilerine büyük zararlar verdiği haberi geldi. 1456 Kasım'ında Papalık Haçlı donanması Ege'ye hareket ettiği zaman Venedikliler, Ağriboz'da bunları iyi karşıladı. Kuzey Ege'de Rumlar elindeki bazı adalarının (İmroz ve Limni) Venedik'e bırakılması için görüşmelere girişiyorlardu. Bu maksatla Fâtih'in kendisine dahi tekliflerde bulundular.

Bu arada Fâtih'in doktoru Yahudi asıllı bir İtalyan olan Yakup (Paşa)'ya Fâtih'i izlemek üzere rüşvet teklif etmişlerdir. Fakat Fâtih Yakup'a Paşa unvanı vererek yüksek mevkilere getirmiş ve komployu önlemiştir.

HAÇLILAR OSMANLILAR VE FRANSA

1525 tarihinde Fransa kralı, İmparator Şarlken (V. Karl) tarafından tutsak yapıldığı zaman Fransa monarşisi daha önceki İtalyan devletlerinin politikasına başvurmuştur. I. François (Fransuva) Madrid'de esir bulundğu sırada, annesi kraliçe Osmanlı padişahı Süleyman'a başvurmuş ve Süleyman'ı İmparator aleyhine harekete geçmeye teşvik etmiştir. Süleyman'ın buna karşılık gönderdiği mektup metni aşağıdadır:

"Ben ki Sultânü's-salâtîn ve burhânü'l havâkîn tâc-bahş-i husrevân-i rûy-i zemîn zıllulâh fi'l- ardayn, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rûm'un ve vilâyet-i Zulkadriyyenin ve Diyarbekr'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Şâm'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın ve Medîne'nin ve Kudüs'ün ve külliyen diyâr-i Arab'ın ve Yemen'in ve dahi nice memleketlerin ki âbây-i kirâm ve ecdâd-i izâmım enârallâhu berâhinehum kuvvet-i kâhireleri ile feth eyledikleri ve cenâb-i celâlet-meâbım dahi tiğ-i ateş-bâr ve şemşîr-i zafer- nigârım ile feth eyledüğüm nice diyârın sultanı ve pâdişâhı Sultân Bayezid han oğlu Sultân Selim hân oğlu Sultân Süleymân Hân'ım.

Sen ki Françа vilâyetinin kıralı Françeskosun.

Dergâh-i selâtin-penâhıma yarar adamım Frankipan ile mektup gönderip ve bazı ağız haberi dahi ısmarlayıp memleketinize düşman müstevlî olup, el-ân habsde idüğünüzü i'lâm edüp halâsınız husûsunda bu cânibden inâyet ve medet istid'â eylemişsiz, her ne ki demiş iseniz benüm pâye-i serîr-i âlem-masîrime arz olunup 'alâ-sebîli't-tafsîl ilm-i şerifim muhît olub tamâm ma'lûm oldu. İmdi pâdişahlar sınmak ve

habs olunmak 'aceb değildir, gönlünüzü hoş tutup azürde-hâtır olmayasız. Öyle olsa bizim âbây-i kirâm ve ecdâd-i izâmımız nevverallâhu merâkidehum daima def'-i düşman ve feth-i memâlik için seferden hâli olmayup biz dahi anların tarîkine sâlik olup her zamanda memleketler ve sa'b ve hasîn kaleler feth eyleyüp gece gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Hak subhâne ve ta'âlâ hayırlar müyesser eyleyüp meşiyyet ve iradeti neye mütea'llik olmuş ise husûle gele. Bâkî ahvâl ve ahbâr ne ise mezkûr âdeminizden istintâk olunub ma'lûmunuz ola, şöyle bilesiz.

Tahrîren fi evâil-i şehr-i Rebîü'l-âhir li-seneti isneyn ve selâsîn ve tis'a mia

Bi-makâm-i dâru's saltanatü'l-'aliyye al-Kostantaniyye al-mahmiyye al-mahrûsa

Bu nâmenin giriş kısmında Süleyman padişahlığının azametini belirtmekte ve ülkesi yanında Fransa'yı bir vilâyet ve hükümdarını da unvan kullanmadan bayağı bir kral olarak zikretmektedir. Düşmanın yararlanmasını önlemek için, verilen kararlar hakkında sadece elçi ile "ağız haberi" gönderilmiştir.

Süleyman sözünde durmuştur. Dönemin saray tarihçisi, Nasuh Matrakî'ye göre, Süleyman 1526 Mohaç seferine şu nedenle karar vermiştir: Esir düşen "Efrenc vilâyetinin kralı izhâr-i 'ubûdiyet ile" Sultana "ilticâ" etmiş ve elçi gönderip Sultandan Şarlken'in müttefiki olan Macaristan kralı üzerine sefer yapmasını istemiştir. Matrakçı'ya göre, Kral "itâ'ate boyun verüb serefkendelerinden oluruz" demiş. Osmanlı sarayı, Şarlken (V. Karl) ve François'nın Avrupa'da "Çasarlık" için mücadele ettiklerini biliyordu. 1526-1547 döneminde İmparator ve Papa ile Osmanlı devleti arasındaki çetin mücadele iki cephede; orta Avrupa'da kara cephesi ve Akdeniz'de deniz cephesinde sürecek ve Osmanlı'ya karşı 1538'de Papa'nın çabalarıyla bir Kutsal Liga (ittifak) kurulacaktır.

Osmanlı divanında Habsburglar'a karşı savaşı Akdeniz cephesinde mi, yoksa Orta Avrupa'da mı yapmanın iyi olacağı tartışılmış ve Habsburg himâyesi altında olan Macaristan üzerine büyük bir sefer yapmaya karar verilmiştir. Tabiî, Osmanlı divanı Avrupa'daki bu iç çatışmanın Osmanlı siyaseti için ne kadar yararlı olduğunu tespit etmişti. Bundan sonra da Osmanlı, Habsburglar'a karşı yükselen millî devletlerin giriştikleri mücadelenin Avrupa'da Osmanlı hedefleri için hazırladığı imkânları hakkıyla tespit etmiş bulunmaktadır. Bu siyaset, yüzyıllarca Osmanlılar'ın Avrupa'da izledikleri politikanın temel prensibi olacaktır. Avrupa'yı tek elde toplamak isteyen büyük bir güce, İmparatorluk idealine karşı Osmanlı

daima karşı güçleri destekleme politikasını güdecektir. Bu bakımdan Fransa ile başlayan ve fiilen bir ittifak hâlini alan ilişkiler, Osmanlı'nın Avrupa politikasının temel taşı olacaktır.

Öte yandan parçalanmış İtalya'yı istilâ amacını güden İspanya, Fransa ve Avusturya karşısında Osmanlı da 1480'den beri İtalya'yı istilâ siyasetini Avrupa'da esas hedeflerinden biri olarak benimsemiştir. Bunun menşeine gelince; II. Mehmed Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi Konstantinopolis'i fethettiğinden beri, kadîm Roma İmparatorluğu'nu ihya etmek emelini besliyordu. Kendisi Kayser-i Rûm unvanını sultan ve hakan unvanlarına eklemişti. Balkanlar'da ve Ege Denizi'nde tam egemenliğini kurduktan sonra İtalya istilâsının zamanı geldiğine hükmetmiş ve 1480 yılında bir donanmasını Rodos üzerine sevk ederken öbür tarafta Avlonya'dan Gedik Ahmet Paşa kumandası altında bir kuvveti Otranto'ya çıkarmış ve Napoli kırallığındaki bu kaleyi fethetmişti. Fakat ertesi bahar âni ölümü ve Osmanlı tahtı için ortaya çıkan iç kargaşalık dolayısıyla Gedik Ahmet Paşa İtalya'da ileri harekâtı durdurmak zorunda kaldı. Otranto kalesinde bıraktığı 500 kadar Osmanlı askeri Napoli kralının hizmetine girdi ve İtalya harplerinde çok yararlı bir rol oynadı. Bir köprübaş olarak Otranto'nun Osmanlılar eline geçmesi, İtalya'da bir panik havası doğurmuştur. Roma'da papa Fransa'ya kaçmak için hazırlıklara girişmiştir.

İtalya'nın istilası tasarısı yarım yüzyıl sonra büyük Süleyman tarafından yeniden gündeme getirilecektir. İtalya'yı istilâ etmek güç bir girişimdi. Çünkü, ilkin Venedik, Dalmaçya kıyılarında birtakım kaleleri berkitmek suretiyle karada bir savunma hattı meydana getirmiştir. İkinci savunma hattı, denizde güçlü Venedik donanması tarafından oluşturuluyordu. Üçüncü savunma hattı, İtalya kıyılarında boydan boya berkitilmiş kalelerdi. Süleyman 1538 yılında İtalya'yı istilâ etmek için büyük bir ordu ile harekete geçti; fakat, daha ilk savunma hattı üzerinde Korfu adası üzerinde güçlü bir dirençle karşılaştı ve bu girişimden vazgeçmek zorunda kaldı. Onun asıl hedefinin İtalya istilası olduğunu Batı kaynakları açıklamaktadır. Osmanlılar bu başarısızlığı örtmek için, seferin sadece Korfu adası olduğunu ileri süreceklerdir. 1538'e doğru İtalya'da durum şu şekildeydi.

Osmanlılar karşısında iki temel etken, Avrupa istilâsını güçleştirmekteydi. Birincisi, Avrupa'daki devletlerin papa ve İmparator etrafında toplanarak büyük bir haçlı cephesi oluşturması. İkincisi, o zaman Osmanlı donanmasının denizaşırı istilâ hareketlerine girişemeyecek kadar kuvvetli olmaması. Bu yüzden Osmanlılar, Süleyman'ın 1538 yılına kadar İtalya istilasını geciktirmesi sonucunu doğurmuştur. 1538 yılında Barbaros Hayreddîn'in kumandası altındaki Osmanlı donanması ilk kez denizde

Preveze önlerinde bir İmparatorluk donanmasını yenilgiye uğratarak Akdeniz'de egemen duruma gelmiş bulunuyordu (bkz. aşağıda). İşte Süleyman'ın 1538'de İtalya'yı istilâ için kesin kararına bu durum neden olmuştur. İtalya istilasını İstanbul'daki Venedik balyozu Doça yazdığı mektupta şu sözlerle belirtmektedir: "Sultan Süleyman daima Roma'ya, Roma'ya! demekte ve İmparatorun Kayser unvanını taşımasından nefret etmektedir. Çünkü Sultan kendi kendine Kayser unvanını benimsemiştir." Bu sözler 1531'de söylenmiştir. Kaydedilmesi önemli olan şudur ki, o sırada Fransa Süleyman ile ittifak hâlindeydi ve Korfu kalesinin kuşatılması sırasında bir Fransız donanma birliği Osmanlı donanmasına katılmış bulunuyordu. Fakat Avrupa'da bu tehdit o kadar büyük bir tepki uyandırmıştır ki, Fransız kralı ister istemez 1538 Temmuz ayında İmparatorla Aigues Mortes'ta barış imzalamış, hattâ, onunla beraber Osmanlılar'a karşı bir haçlı seferinde harekete geçeceğini vaat etmiştir. İşte bundan iki ay sonra Sultan'ın Kaptan-ı Derya'sı Barbaros Hayreddîn Preveze'de büyük bir haçlı donanmasına karşı zafer kazanıyordu (1538).

Bu gelişmeler açıkça gösteriyor ki, Osmanlı Devleti İtalya harpleri sırasında öteki Avrupa büyük devletleri gibi aktif, üstün bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Başka deyimle, İtalya'yı ele geçirerek Avrupa'da üstün bir duruma gelmek için yapılan mücadelede Osmanlı sultanı taraflardan birisi durumuna gelmiştir. Fransa ittifakının Avrupa politikasında ne kadar önemli olduğunu kavrayan Osmanlı sultanı, Fransa'yı yalnız askerî bakımdan değil, malî bakımdan da desteklemekteydi. 1533 tarihinde Sultan, Fransız kralına yüz bin altın göndererek İmparatora karşı İngiltere ve Alman prensleri ile bir koalisyon yapmasını istiyordu. İki yıl sonra Fransız kralı sultandan bir milyon altın dükalık bir yardım yapmasını istemiştir. Daha sonraları 1555'te Fransa kralı II. Henry sultanın Yahudi mültezimi Yusuf Nasi'den 150 bin altın borç sağlamıştır. Kralın % 12'den % 16'ya kadar yüksek faizle giriştiği istikraz faaliyetine Osmanlı ülkesinden birçok kimse para yatırmıştı. Görülüyor ki, Fransa, İmparatora karşı yüzyıllarca karşı duran bu güçlü monarşi, kendi varlığının Osmanlı desteğine borçlu olduğu inancındaydı. Daha 1532 yılında I. François Venedik elçisine şu itirafta bulunmuştur: "Şarlken'in muazzam İmparatorluğu karşısında Avrupa'da devletler ancak Osmanlı gücü sayesinde varlıklarını güvenceye alabilmektedir." Özetle bu olaylar göstermektedir ki, Osmanlı İmparatorluğu bu tarihlerde Avrupa'da güçler dengesi politikasında egemen bir rol oynamaktadır. Bu suretle de Avrupa'da millî devletlerin yükselişinde önemli bir rol üstlenmektedir. Osmanlı'nın bu ilgisi tabiî kendisinin Avrupayı parçalanmış durumda tutmak ve toptan bir haçlı saldırısını önlemek maksadına hizmet etmek içindir. Osmanlı'nın Avrupa'da milli

devletlerin yükselmesindeki rolü 16. yüzyıl boyunca süregelmiştir. Kudretli İspanyol kralı Habsburglar'dan II. Philip, İngiltere'yi istilâya hazırlanırken ve Hollanda'da patlak veren isyanı bastırmaya uğraşırken, bu milletler Osmanlı sultanına gönderdikleri elçiler yoluyla Osmanlı ordularını Habsburglar'a karşı harekete geçmeye teşvik ediyorlardı. Osmanlılar'ın Akdeniz'de İmparator deniz kuvvetlerine ve İspanya'ya karşı tehditleri devam ederken kara tarafında Osmanlı orduları Habsburglar'ı Avusturya'da tehdit etmektedirler. Özetle Habsburglar'ın Avrupa'da üstünlük girişimleri karşısında, Osmanlılar, Avrupalı milletlerin direncinde onların yegâne desteği durumuna gelmiştir. Osmanlı'nın yükselen bu millî devletleri ekonomik bakımdan da desteklemesi, bu devletlerin ekonomik gelişmesinde kesin bir rol oynamıştır. O çağda Avrupa ekonomisinde Mısır'dan Karadeniz'e kadar olan ülkeler, yani Levant denilen bölge, dünya ticaretinde çok önemli bir yer tutuyordu. Hint denizi ülkelerinden Avrupa'ya uzanan ve Ümit Burnu'nun keşfinden sonra da Osmanlı girişimleri sayesinde yeniden canlanan Hindistan-Avrupa ticaret yolu, Osmanlı pazarlarını Avrupa'da yükselen ekonomiler için vazgeçilmez bir duruma getirmişti. Bu tarihte İngiltere Levant ticaretine büyük önem veriyordu ve bu maksatla *Levant Company* adı altında Londralı bankerler bir kumpanya kurmuşlardı. Osmanlı ülkesinde ticaret yapmak için sultanın özel bir imtiyaz bağışlaması gerekirdi. Ticaret için güvence, Batı'da kapitülasyon denilen ahdnâmeler yolu ile sağlanırdı. Ahdnâme, sultanın böyle bir güvenceyi tek taraflı olarak bağışlamasını temsil ediyordu. Kapitülasyon, yabancı tüccarın ülkede serbestçe ticaret yapmasını, canlarını ve mallarını güvence altına almasını garanti eden, yeminle berkitilmiş bir belgeydi.

Osmanlılar bu gibi ahdnâmeleri yalnız dost memleketlere verirlerdi. Ahdnâme ile daha çok siyasî bir maksat güdülüyordu. Kapitülasyon alan bir Avrupa devleti, düşman safına geçtiği anda ahdnâme hükümsüz hâle geliyordu. Böylece ahdnâme verilmesi bir Avrupa devleti ile siyasî dayanışma anlamına gelmektedir. Habsburglar'a karşı isyan ve mücadele hâlinde olan Hollandalıları da Osmanlılar aynı şekilde ekonomik gelişmelerinde 1579'dan beri destekliyorlardı ve nihâyet 1612'de İngiltere'ye verdikleri ahdnâme gibi bir kapitülasyonu Hollandalılar'a da bağışladılar. Kapitülasyon ancak 18. yüzyılda Osmanlı için zorunlu bir andlaşma niteliğini kazanacaktır. Daha önceki tarihlerde kapitülasyon bağışlanması o devletle bir çeşit siyasî dayanışma, hattâ ittifak anlamını taşımaktadır ve buna sultan tek taraflı olarak karar vermektedir. İngiltere ve Hollanda, bu ticaret müsadeleri sayesinde Levand ticaretinde Venedik ve Fransa'yı geride bırakacak kertede bir gelişmeye sahip olmuşlardır. Bu iki devlet

Hint Okyanusu'nda koloni girişimlerine başlamadan önce, büyük kumpanyalar yoluyla ilk büyük kapitalist girişimlerini bu ahdnâmeler sayesinde Levant'ta gerçekleştirmiş olacaklardır. Başka deyimle Osmanlı devleti, İngiltere ve Hollanda'nın Avrupa'da kapitalist ve merkantilist devletlerin ön safında yer almaları sürecinde kesin bir rol oynamış bulunmaktadır.

Hint Okyanusu-Akdeniz Levant ticareti, bir taraftan Basra körfezi, öbür taraftan Kızıldeniz yolu ile Portekiz ticareti ile rekabet hâlindeydi. 1560'larda Osmanlı ülkesine gelen Hint okyanusu malları, baharat, boyalar, kıymetli taşlar, değer bakımından Ümit Burnu-Lizbon yoluyla gelen mallara eşti. İstanbul, dünya baharat ticaretinde Lizbon ile rekabet hâlindeydi. Bu sebeple Avrupa'da baharat ticaretini tekelinde tutan Portekizli Yahudi Dona Gracia ve Don Joseph Nasi firması merkezini İstanbul'a nakletmiştir. Bunun başka bir nedeni de Yahudilerin o zaman Osmanlı ülkesinde tam bir güvenceye erişmiş olmalarıdır. Hâlbuki, 16. yüzyıl ortalarında papalık arazisinde Hıristiyanlık'tan döndüğü iddiası ile Yahudiler meydanlarda yakılmaktaydı.

AVRUPA DEVLETLER DENGE SİSTEMİ VE OSMANLI

1494-1559 İtalya Harpleri, Avrupa tarihinde devletlerarası ilişkilerde yeni bir kavramı gündeme getirdi. Şimdi esas konu şuydu: İmparator Şarlken (V. Karl), tüm Avrupa'da üstünlüğünü kurmak, Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi Avrupa'yı bir tek İmparatorluk egemenliği altında birleştirmek emelindeydi. Bu siyasî hedef için en çok başvurulan propaganda konusu, Türkler'e karşı bir Haçlı seferi başlatmaktı. Asıl maksat, İtalya'ya sahip olmak, böylece Avrupa'da egemen bir duruma geçmekti. Oysa, o dönemde Avrupa'da Fransa, İngiltere gibi millî devletler ortaya çıkmış olup, her devlet İmparator karşısında kendi bağımsızlığını savunmak azmindeydi. Fransa, İngiltere, Hollanda ve Alman prensleri, İmparatora karşı bağımsızlıklarını destekleyecek herhangi bir dış güçle ilişkiye girmekte sakınca görmüyorlardı. Başka bir deyişle, o zaman Avrupa politikasında bağımsız devletler arasında denge politikası, bir *devletler sistemi* ortaya çıkmıştı. Bu denge politikasını en yakından izleyen devletlerden biri İngiltere idi. İngiliz Kralı VIII. Henry, bu denge politikasını, kuvvetliye karşı zayıfın yanında yer alarak baskül siyaseti diye adlandırmaktaydı. İşte denge arayan Avrupa yanında, Doğu'da bir dünya gücü olarak yükselen Osmanlı Devleti, bu devletler sisteminin bir üyesi olarak yer alacaktır. İmparator karşısında kendini tehdit altında hisseden her devlet, doğudaki bu süper güce başvuracak ya da onu kullanma tehdidinde bulunacaktır. Böylece, Osmanlı devleti kendiliğinden Avrupa devletler siste-

minin bir parçası hâline gelmiş bulunuyordu. 1525-1559 döneminde Şarlken'in ürkütücü İmparatorluğu karşısında Fransa, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak bu dengeyi sağlamaya çalışacaktır.

1537'de Osmanlı Devleti Venedik deniz devletiyle savaş hâlindeydi. Akdeniz'de mücadele büyük önem kazanmıştı. Tunus'un düşmesinden sonra Fransa ile diplomatik ilişkilere hız verilmiş ve Fransız elçisi Jean de La Forest, 1535 Şubat'ında İstanbul'a gelmişti. İttifak maddeleri arasında, Osmanlı donanmasının Fransız deniz kuvvetleriyle birlikte Şarlken elinde bulunan Sicilya, Sardunya, Napoli ve İspanya'ya saldırılar yapması ve Tunus'un geri alınması vardı. I. François, İtalya'yı istilâ ederek Lombardiya'ya girecek, Osmanlılar da Napoli'yi istilâ edeceklerdi. Böylece, Osmanlı Devleti İtalya Harpleri'nde aktif bir rol üstleniyor ve kendi payını belirliyordu. Fâtih'in 1480 Otranto fethinden (1480) beri, Osmanlılar güney İtalya istilâsını plânlarında açık tutuyordu. 1537 Mayıs'ında Lütfi Paşa kumandasındaki 160 kadırgalık donanma demir alıp Akdeniz'e açıldı. Fransız ve Osmanlı donanmaları Adriyatik'te buluşacaklar ve padişahın ordusu Korfu adasına çıkarma yapacak, oradan Güney İtalya'yı istilâya gidecekti. Venedik senatosunda Süleyman'ın "Roma'ya Roma'ya!" diye hedef gösterdiği kaydediliyordu. 1538'de Süleyman'ın İtalya'yı istilâ etmek kararında olduğuna kuşku yoktur. Barbaros, bu harekât sırasında Güney İtalya'da Apulia'ya saldırmış ve Fransızlar Ekim ayında kuzey İtalya'da Savua'yı işgal etmişlerdi. Aynı tarihlerde Ege Denizi'ne gelen Fransız donanmasına İstanbul'dan para ve erzak gönderildi. Mukaddes Liga'ya karşı Osmanlı-Fransız ittifakı artık Haçlılar döneminin son bulmuş olduğunu gösteriyordu. Mukaddes Liga donanması Ege Denizi'ne varmak için Preveze önlerine kadar ilerledi ve işte orada Barbaros'un Andrea Doria'ya karşı büyük deniz zaferi gerçekleşti (27 Eylül 1538). 1538-1571 döneminde Akdeniz'de, kesinlikle Osmanlı üstünlüğünden söz edilebilir.

AKDENİZ'DE OSMANLI-FRANSIZ İŞBİRLİĞİ

Osmanlı devleti, Venedik ile nihâyet barış yapmış (Ekim 1540) ve bu devleti Fransız-Osmanlı ittifakına davet etmiştir. Süleyman, karada Şarlken'in kuvvetlerine karşı yeni bir sefere çıkarken (1541), Barbaros denizde Fransız donanması ile işbirliği yapmaktaydı. Andrea Doria kumandasında İmparatorun güçlü donanması karşısında Fransız donanması, ancak Barbaros'un işbirliği ile dayanabilmekteydi.

Kayda değer ki, Hıristiyan Avrupa karşısında İmparator ve François karşı karşıya bir propoganda savaşı yapmaktaydılar. Şarlken Fransa'yı, Hıristiyanlığın büyük düşmanı ile ittifak etmek ve Hıristiyanlığa ihanet

etmek ile suçluyor, bu maksatla Fransızca risaleler bastırıp dağıtıyordu. Fransız kralı ittifakı yalanlıyor, Osmanlı divanı ile gizli görüşmeler daima şifahî görüşmelerle yürütülüyordu. François ile Şarlken arasında bu propaganda savaşı asıl Almanya'daki Cermen prenslerini hedef alıyordu. Şarlken, Osmanlı'ya karşı bu prenslerin askerî yardımını sağlamak için büyük çaba gösteriyor, François ise Süleyman'ı teşvik eder hareketlerden kaçındığını ilân ediyordu. François Nürnberg'de toplanan Alman prenslerine gönderdiği bir mektupta (9 Ocak 1543), (Charrière, I, 558-59), "La république chrestienne" dediği Batı Hıristiyan dünyasının birliğini vurguluyor, kendisinin Türk tehlikesine karşı 30 bin kişilik bir ordu ile katılmayı vaadettiğini hatırlatıyor. Osmanlı sultanı ile "ittifak veya işbirliği" (*alliance or socciété*) değil, ancak geçici ateşkes yaptığını beyan ediyordu. Şarlken ise, Kral'ın saldırıları yüzünden Türkler'e karşı savaşı sürdüremediğini ve onun Sultanı kışkırttığını söylüyordu. Kral, bunları reddederek Şarlken'in şöhret düşkünlüğü ve ihtirası yüzünden Türkler'e saldırıları ile tahrik ettiğini ileri sürüyor ve sonunda François, Cermen prenslerine vaadde bulunarak *Trés Chrétien* unvanının gerektirdiği gibi Türkler'e karşı Almanya ile beraber olacağına söz veriyordu. Gerçekten kral, Şarlken ile aralıkla yaptığı barış andlaşmalarında Haçlı seferlerine katılmayı vaat ediyordu. Tüm propagandalara rağmen asıl mücadelenin Avrupa'da üstünlük mücadelesi olduğunda kuşku yoktu.

Barbaros Hayreddîn Paşa Toulon'da (1543)

1543 baharında Sultan Süleyman, tekrar Macaristan üzerine yürümek üzere İstanbul'dan hareket ettiği zaman Barbaros kumandası altında Osmanlı donanması denize açılacak, İtalya savaşları ve Osmanlı-Fransız ittifakının, çok ilginç yeni bir aşaması başlayacaktı.

Süleyman, François'nın ikiyüzlü politikasını biliyordu ve mektuplarında kralı bu iki taraflı oyundan caydırmaya çalışıyor, fakat sonunda anlayışlı davranarak fazla sıkıştırmaktan kaçınıyor, her şeye rağmen Hıristiyan dünyasını parçalanmış bir hâlde tutan bu değerli ittifakı bozmak istemiyordu. Barbaros donanması ile o yaz İtalya sahillerine vardı, Roma'da Papa korku içinde François'dan aracılığını istedi. Bunun üzerine Hayreddîn donanma için gerekli erzakı para ile aldı, Papalık topraklarına saldırmaktan kaçındı. Anlaşmaya göre, Barbaros Fransız sularına girdiği andan itibaren donanma için gerekli erzak Fransızlar tarafından karşılanacaktı. Donanma, 20 Temmuz 1543'te Marsilya limanına ulaştı. Osmanlı donanması, 110 kadırga, 40 Fusta (küçük kadırga), 3 büyük yelkenli köke'den oluşmaktaydı. Barbaros, şehri top ateşi ile selâmladı. Kapudân-i Deryâ, Marsilya'da görkemli bir merasimle karşılandı. Onun şehre geleceğini

duyan halk uzak yerlerden koşup gelmiş, bu efsane korsanı yakından görmek için sabırsızlanıyordu. Şehir büyüklerinin verdiği ziyafette Barbaros taht gibi bir koltukta Fransızlar'ın merak dolu gözleri önünde azametle oturuyordu.

François, kuzeyde Flandre'da Şarlken'e karşı savaşırken, Osmanlı donanmasının Fransız donanmasıyla birlikte gidip Nice şehrini zapt etmelerini istedi. Doria, onları 140 gemisi ile bekliyordu. Şarlken, Cenova'daydı. Bu arada Nice üzerine giden 4 Fransız kadırgası düşman eline düştü. Barbaros ertesi yıl harekâta devam için kışı Fransa'da geçirmenin zorunlu olduğunu Sultana bildirdi. İstanbul ile Paris arasında elçiler gidip geldi, yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı donanmasının Toulon liman şehrinde kışlamasına karar verildi. François, aynı zamanda Osmanlı donanmasının erzak ihtiyacının ve tayfaya maaşlarının Fransa tarafından karşılanacağına söz vermişti. Sultan, bu donanmanın yapımı için 1.200.000 altın düka harcamıştı (bu dönemde Osmanlı Devleti'nin tüm bütçesi 9 milyon düka idi). Fransız deniz tarihçisi La Roncière'in itiraf ettiği gibi Barbaros, Toulon limanına vardığı zaman hazırlıklar noksandı. Şehrin tüm halkı Osmanlılar'ın yerleşmesi için boşaltılmıştı. İstanbul'dan kış koşulları altında erzak vs. gelmesi imkânsızdı. Sayısı 30.000'i bulan Osmanlı donanma efradının beslenme ve maaş sorunu Fransız makamları ile tatsız tartışmalara neden olacaktır. Fransız makamları Türkler'in gereksiz yere para sızdırmak çabasında olduklarını ileri süreceklerdir. Bazı Fransız kaynakları kuşatma sırasında Osmanlıların yağma yaptıklarını söylerlerse de, başka Fransız kaynakları Türkler arasındaki itaat ve disiplini övmüştür.

Nice şehri o zaman Savua dukasına ait olup Şarlken'in himâyesi altındaydı. Osmanlı-Fransız birleşik donanması şehri bombardıman ateşine tuttu. Donanmada hazır bulunan Fransız elçisi Polin binaların yıkılmaması için Hayreddîn'den güvence istedi. Barbaros buna dikkat etti. Sıkışık durumda savunucular, bir ara, Polin'e Osmanlı askeri çekilirse, teslim olacaklarını bildirdiler. Osmanlılar çekildi fakat Fransızlar tekrar savaşa başladılar. Barbaros, Fransızların güvenilir olmadığından ve gevşekliğinden hiddet içindeydi. Fırtına yüzünden donanmasını alıp yakındaki bir adaya çekildi. Bu arada Eylül ayında Doria donanma ile Nice'nin yardımına koştu ise de, Barbaros'un karşısında çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı donanması harekât sahasından çekilmeden Nice etrafındaki birçok kalenin itaatini sağlayarak Fransızlar'a teslim etmiştir. Harekâttan sonra Barbaros donanma ile kışlamak üzere Toulon'a vardı (9 Ekim 1543). Şehir 8 Eylül'de boşaltılmış bulunuyordu. Her şeyin değeri tespit edilmiş ve şehir meclisi Türkler'i beslemek için sadece 20.000 altun tahsisat ayır-

mıştı. İstanbul ile Barbaros arasındaki yazışmalarda, Sultan'ın donanmanın güvenliği için kaygı içinde olduğu anlaşılmaktadır. Kış yaklaşmakta olduğundan donanmanın dönmesi imkânsız gibiydi. Uzun yolculukta tayfanın beslenmesi en güç işlerden biriydi.

Genelde Osmanlı donanmasına sadece altı aylık sefer için lojistik ihtiyaçlar sağlanırdı. Bu yüzden Sultan, kral ile yapılan görüşmelerde Toulon'da erzak ve maaşların Fransa tarafından sağlanmasının bir antlaşma ile güvence altına alındığına inanıyordu.

Sultan Macaristan seferinden 14 Kasım 1543'te İstanbul'a dönmüş ve Barbaros'tan durum hakkında haber almıştı. Süleyman, François'ya erzak ve maaşlar konusundaki antlaşmayı hatırlattı ve Macaristan'daki zaferleri hakkında bilgi verdi. Bu Macaristan seferinde Süleyman, birçok kaleyi, bu arada Şikloş, Estergon, İstolni-Belgrad ve Tata kalelerini zaptederek, orta Macaristan fütuhatını tamamlamış bulunuyordu.

Osmanlı denizcileri Toulon şehrinde ve çevredeki evlere yerleştirildiler. Kral yöre halkına on yıl vergi bağışıklığı vermiş bulunuyordu. Bununla beraber bu 30.000 kişiye erzak bulmak için büyük güçlüklerle karşılaştı. Barbaros, yerel Fransız tüccarından borç almak zorunda kaldı. Osmanlı donanması, Nice'yi alamadıysa da, o zamanki Fransız elçisinin raporlarına göre, Osmanlı işbirliği sayesinde Güney Fransa bir saldırıdan korunmuş bulunuyordu. 1544 baharında harekât yeniden başladı. Barbaros, İspanya kıyılarına 22 gemilik bir donanma göndererek saldırdı ve kendisi donanmanın büyük kısmı ile Sardinya ve Korsika adaları üzerine yürüdü.

1544 harekât plânı, Korsika'nın zaptı, Sardunya'ya saldırı ve İmparator kuvvetlerinin Tunus'tan atılması noktalarını içeriyordu. Osmanlı amirali, Fransızlar'ın düşmanla anlaşmasından ciddi olarak kuşkulanmaktaydı. Erzak ve maaş sağlanmadığından, İtalya sahillerine yaptığı akınlarda ahaliyi esir edip arkasından fidye ile satma yoluna baş vurdu. Bütün bu anlaşmazlıklara rağmen Süleyman, ittifaktan çekilmeyi düşünmüyordu. Barbaros, Fransızlar'ın ricası üzerine Papalığa ait topraklara saldırmaktan kaçındı. O zaman Fransız elçisi Maurand'ın yazdığına göre, Akdeniz kıyılarında Barbaros'un saldığı korku o derecedeydi ki, donanmanın sadece görünmesi üzerinde kaleler teslim oluyor ve Osmanlı denizcisi bu kaleleri Fransızlar'a devrediyordu. Şarlken'e bağlı olan Napoli krallığındaki kalelere saldırılar yapıldı, binlerce esir alındı, şehirler yakıldı. Sonunda Ağustos ayında Kapudân-i Deryâ, Fransız elçisi Polin yanında olduğu hâlde İstanbul'a ulaştı. Süleyman, Eylül'de François'nın bir kez daha Şarlken ile barış yaptığını öğrendi. Fransız kralı tekrar tekrar müttefikine ihanet etmiş ve düşmanla birleşme vaadinde bulunmuştu. Bununla beraber Fran-

çois, Sultan ile ittifakını devam ettirmeye büyük önem veriyordu. Kral, Şarlken ile Osmanlılar arasında barış için aracılık önerisinde bulundu. O zaman böyle bir barış sultanın da işine geliyordu. Bu tarihte Osmanlı Divanı, İran Safavîleri ile bir savaşı gerekli görmekteydi. Osmanlılar'ın temel stratejisi, doğuda ve batıda aynı zamanda savaşmaktan kaçınmayı gerektirir. 1545'te Şarlken'in Viyana'daki kardeşi Arşidük Ferdinand ile 18 aylık bir mütareke imzalandı (10 Kasım 1545). Görüşmeler iki yıl daha sürdü ve sonunda Sultan Şarlken ve Ferdinand ile beş yıllık bir barış antlaşması imzaladı (19 Haziran 1547). Arşidük Ferdinand bazı yerler için yılda 30 bin altın ödemeyi kabul etti. François, Papa ve Venedik bu mütarekeye dahil oluyorlardı. Kral barışın devam etmeyeceği düşüncesindeydi. Şarlken'e karşı savaşlarında iflas durumuna gelen François, bu arada Osmanlı Devleti'nden 300,000 altın borç istedi.

Ünlü Fransız tarihçilerinden Jules Michelet, *Fransa Tarihi* adlı ünlü kitabında, Barbaros'un Fransız donanması ile işbirliğinden söz ederken aynen şunları yazıyor: "Katolik Fransa... korsanların, esir tacirlerinin bayrağını, İslâm'ın sancağını izlemiştir. Genç Duc d'Enghien, Barbaros ile ittifak hâlinde Nice şehrini kuşatmış ise de bir sonuç alınamamıştır. Cezayirliler (Barbaros'un Türkleri'ni kasdediyor) yağma ve insan avcılığı ile bunun karşılığını koparmışlardır. Toulon'da ve hattâ Provence'de yerleşen Türkler sadece yerli kızları ve kadırgaları için kürek esirleri toplamışlardır. Ertesi yıl yine büyük bir tahrip harekâtında Tuscany'de 6000, Napoli Krallığı'nda 8000 kişiyi esir almışlar, bu arada da özellikle Sultanın haremi için İtalya manastırlarından 200 bakire kızı toplayıp götürmüşlerdir". 19. yüzyıl Fransız tarihlerini gözden geçirdiğimiz zaman genellikle daha çok V. Karl'ı destekleyen ifadeler buluruz. Onlar Sultan'la ittifakı kötülemişlerdir. Oysa, 16. yüzyıldaki Fransızlar bu ittifakı hiç de böyle yorumlamıyorlardı.

1542'de Venedik'e elçi olarak gönderilen Jean de Montluc'ün orada yaptığı konuşmada ileri sürdüğü noktalar dikkate değer. Montluc'e göre Hıristiyanlığın başına gelen bütün tahribat ve musibetlerden İmparator sorumludur. O, bizzat İmparator ile kardeşi Ferdinand'ın İstanbul'a elçiler göndererek Süleyman ile gizli görüşmeler yaptıklarını ve Habsburglar'ın "Büyük Türk"'e yıllık haraç ödediğini hatırlatmıştır. Montluc, verilen 30 bin altın Hıristiyanlığa karşı bir destek olmuyor mu? sorusunu soruyor ve Sultan ile ittifakın siyasî anlamda zorunlu bir hareket olduğu üzerinde duruyordu. Fransa elçisi bir tarihî olayı da anımsatıyor. Milano dukası Ludovico Sforza vaktiyle İtalya'daki rakiplerine karşı Sultan II. Bayezid'in kuvvetlerini kullanmıştı. Keza o dönemde İmparator Maxmillian'ın Türkleri Fransa'ya karşı kışkırtmış olduğunu da buna ekliyor.

İmparator askerinin 1544'te Venedikliler'e karşı yaptığı zulümleri hatırlatarak şunları söylüyor: "Bizim dinimize yabancı askerlerden (Türkler'den) oluşmuş bu büyük ve güçlü ordu, efendimiz Fransa kralına yardım için gönderilmiştir. Herhangi bir kimseyi incittiklerine dair şikâyet olmamıştır. Nazik davranmışlardır. Geçimleri için aldıkları her şeyi, karşılığında para vererek almışlardır." Fransız elçisi o tarihte Avrupa'da yepyeni bir kavramın, devletler arasında denge kavramının egemen olduğunu konuşmasında açıkça ifade etmiştir. Ona göre, İmparatorun adamları, efendilerinin Fransa'ya karşı saldırısını haklı göstermek için Fransa kralının Sultan ile ittifakını bahane etmektedirler. İmparator, Hıristiyanlık davasını yaparken, öbür taraftan Papaya karşı bir heretik ve âsi olan İngiliz kıralı VIII. Henry ile ittifak etmekten çekinmemiştir. Keza İmparator, Protestan Alman prensleri ile birlikte hareket etmekte bir sakınca görmemiştir. Polin'in söylediği bütün bu durumlar, Avrupa diplomasisinde o zaman nasıl yeni bir durumun ve kavramın, siyasî denge politikasının egemen olduğunu göstermek bakımından ilginçtir; Müslüman Sultanı ile ittifakın çağdaşları tarafından bir denge politikası icabı gibi yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Divanı da bunu böyle anlamaktadır. İslâm ve Hıristiyanlık bir propaganda, bahane gibi kullanılmaktadır. *Süleymannâme*'de bu ittifak hakkında Osmanlı görüşü ise çok ilginçtir. Bu kaynağa göre, "İmparator, Kayserlik, yani tüm Avrupa'nın başı olmak iddasıyla Fransa'yı müslümanlara karşı ittifaka zorlamış, bu nedenle İslâm'ın sultanı Süleyman'ın Fransız kralı ile ittifakı bir zorunluluk hâlini almıştır", demektedir. Eğer Fransa bu ittifaktan cayarsa, bütün Hıristiyan dünyasının Osmanlılar'a karşı tek bir cephe hâlinde birleşmesi kaçınılmaz olur. O zaman Osmanlı tarihçisinin görüşü, Osmanlılar'm da Avrupa'da bir güçler dengesi politikasını izlemek zorunda bulunduklarını açıkça ifade etmekte; Osmanlılar'ın, Hıristiyan bir devletle ittifakını, onları askerî yardımla desteklemeyi bir *realpolitik* gereği gibi gördüklerini göstermektedir.

Fransız sarayı o zaman Osmanlı sultanını, "dünyadaki en büyük hükümdar" olarak görmektedir (Pierre de Bourdeille, *Qeuvres complétes*, ed. L. Lalanne, vol. XI. 179. İsom-Verhaaren'in doktora tezindeki notu), Kral François, Venedik elçisine Avrupa devletlerinin bağımsızlığını güvence altına alan tek gücün Osmanlı Padişahı olduğunu itiraf etmiştir. 1559'da İtalya Harpleri'ne son veren Cateau-Cambrésis barış antlaşmasına kadar Fransız kıralı II. Henri (1547-1559), Osmanlılar ile ittifak siyasetinin temel taşı saymış, askerî destekle beraber, Türkiye'den önemli miktarda malî destek almıştır. Habsburg üstünlüğüne karşı Osmanlı ittifakı, Fransa'nın vazgeçilmez geleneksel bir siyaseti olmaya devam ede-

cektir. Tabiî, bu ittifaktan Osmanlılar da büyük yarar sağlamaktaydı. Çağdaş Osmanlı tarihçisi Sinan Çavuş'un belirttiği gibi, Avrupa Hıristiyanlığının parçalanmış durumda kalması, Papa ve İmparatorun tasarladıkları bir Haçlı saldırısının önlenmesi, Osmanlılar'ın Avrupa politikasının temel prensibiydi.

HAYREDDÎN'İN 1543-1544 SEFERİ HAKKINDA *SÜLEYMANNÂME*

Muhteşem Süleyman dönemi seferlerini anlatan minyatürler ile süslenmiş *Süleymannâme* adlı kitap, ittifak hakkında o zamanki Osmanlı görüşü ve Hayreddîn Paşa'nın Fransa seferi hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir. O, Fransız kralından gelen elçi dolayısıyla verdiği haberde, Fransız kralını şöyle tasvir etmektedir (bugünkü dile çeviriyoruz):

> Kâfir sultanlarının muazzamlarından, küfür diyârının çok eski hükümdarlarının başta gelenlerinden taht sahibi hüsrev ve memleket sahibi haşmetli kral sınırsız hazineler ile tanınmış França memleketine Nurşîn-Revan tahtıyle başabaş olan Françeşko, Sultanın dünya gücünü temsil eden yüce kapısına elçisi ile arzıhal gönderip....

Bu girişten sonra yazar kralın mektubunu şöyle özetlemiştir:

> Ey yedi iklimin pâdişâhı, dünyanın sığınağı yiğitlik membaı, ey şahım! Benim hâlimden haberdar ol ve bu gönlü yaralıya lütuf merhametini gönder. Senin gibi bir dünya hükümdarı yok. Başka hükümdarlar senin kapında ancak kapıcı olabilirler. Sen şaha ben bütün gönlümle itaat eyledim. Senin kullarına dostum, düşmanlarına da düşmanım. Ben kendi hâlimce França ülkesine Şah bulunuyorum. Puta tapan Hıristiyanların sığınağıyım. Siz Cihan Şahı'na durumumu anlatmak gerekirse, şunu beyan ederim ki, benim neslim Nûşîn-Revân'a çıkar. Bizim aramızdan bir kötü talihli adam (Şarlken), aslı cuhut ve mel'ûn birisi Çasar oldum deyü ortada dava kılıp, bu hile ile yüksek pâyelere yol bulundu, ey şah ben de bu hâli görünce yanıma nice asker, kul topladım ki, varıp onunla savaşayım. Onu, o kötü adamı ortadan kaldırayım. O, Çasarlık havasıyla bu tarafta dünyayı kargaşaya verdi ve Ungurus vilâyeti tarafında Alaman vilâyetinin kaim-makamı olan kardeşi Ferendoş (Ferdinand), oradaki âdemoğullarının ıstırap çekmelerine sebep olup, kendilerinin vücutlarını bu dünya yüzünden kılıçla ortadan kaldırmak gerekir, bu vâcib olmuştur. Siz cihan padişahının kapısından şu beklenir ki, Avrupa'da kötü hükümdarları saldırıları ile bertaraf eden Hayreddîn Paşa, donanma gemileri ile bu tarafa gelip yardım eder ve Ungurus tarafında da padişah hazretleri savaşa

girerse düşmanın fesadı, kılıç ile ortadan kaldırılmış olur ve dünya yeniden eski parlaklığına kavuşur. Bunda şüphe yoktur.

diye kral mektubunda durumu arz etmiş ve yardım için yalvarmış. İlkin Fransa kralının isteği ve sonuçları dikkatle gözden geçirilmiş fakat cevap verilmesi ertelenmiştir. Ondan sonra gelen ikinci bir elçi devlet büyüklerine varıp kral adına şöyle arzda bulunmuş: "Benim dileğimi ve hâlimi Sultan'a bildiriniz, çünkü beklemeye mecâlim yoktur. Şâh-ı cihâna günlerce yüzüm sürüp bir cevap bekledim. Kendi kralımdan bir rica mektubu getirdim ve padişaha ilettim. Bunun cevabı bana verilmedi. Biz kendisinden doğru bir cevap beklemekteyiz". Bunun üzerine elçinin sözleri padişah hazretlerine arz olundu. Padişah nihâyet cihad ve gazâya karar verdi ve Hıristiyan denizcilerine dehşet salan kahraman savaşçı Hayreddîn Paşa İstanbul'a davet edildi. Hayreddîn Paşa fermanı alınca derhal Edirne'de bulunan padişahın huzuruna geldi ve konuşmalar sonunda Hayreddîn Paşa'ya 100 pare gemi ile Fransa padişahının yardımına gitmesi kararlaştırıldı. Hayreddîn Paşa, "emir padişahımındır, canımız yoluna fedadır, buradan Fransa krallığına 3000 mil mesafe vardır, yardımınızla o diyara giderim. İspanya ile savaşır onun ülkesini elinden alırım" dedi. Ağriboz, İç il, Kastamoni, Ankara sancaklarının timarlı ordusu ile birlikte 2000 tüfenkli yeniçeri Zağarcıbaşı Ahmed kumandası altında gemilerle sefere emr olundular. Elçi, donanma ile hareket etmek üzere Edirne'den İstanbul'a gönderildi. Sultan Süleyman, elini öpüp yere baş koyan Hayreddîn Paşa'ya şöyle hitap etti: "Ey denizcilerin önderi, deniz ilminin ve tekniğinin bilgisine sahip Kapudan, sana bu deniz seferinde tam yetki veriyorum, sen de bütün gereken şeyleri gör, her durumda adamlarınla meşveret et, o diyarı fethet." Hayreddîn Paşa sultanın bu sözlerinden sonra, padişaha dua edip, hareket etti ve Sultan, Edirne'de Macaristan seferi için hazırlıklar yapmaya başladı. Hayreddîn Paşa, 950 Muharrem'inin 12'sinde (17 Nisan 1543) donanma ile denize açıldı" *Süleymannâme*'de burada Toulon şehri ve donanma ile şehri gösteren bir minyatür konmuş bulunuyor. Bu minyatürde Toulon limanında üstlenmiş kadırgalarla, yüksek bordalı üç büyük yelken gemisi tasvir edilmiştir. *Süleymannâme*'de Fransız amiralinin Toulon'a gelip Hayreddîn'i Marsilya'ya davet ettiği kaydedilmektedir. Hayreddîn donanma ile Marsilya'ya varmış, Fransız donanması Hayreddîn'i karşılamış, Hayreddîn Paşa top ateşiyle şehri selâmlamış, Marsilyalılar Kapudan-i Derya'yı karşılayıp türlü şenlikler ve şadilikler yapmıştır (Burada Marsilya şehrinin bir minyatürü konmuştur). Marsilya şehrinin ileri gelenleri paşaya ziyafet çektiler.

Ne denlü var ise ta'zim-u iclâl
İdüp kılmadılar bir kılca ihmâl

Marsilya şehri, Osmanlılar üzerinde çok güzel bir şehir izlenimi vermiş görünüyor. Marsilya'da Fransızlar'la Nice kalesi üzerine sefer yapılmasına karar verildi. Bu kale alınırsa İspanya'nın telâşa düşeceği belirtildi. *Süleymannâme*'ye göre, Fransız askeriyle beraber kaleye saldıran Osmanlı askeri dış hisarı ele geçirdi ve iç hisardaki düşmanı kuşattı. Nice'ye karşı harekât yukarıda anlatıldı. Şehir alınamadı ve Osmanlı donanması kışlamak üzere Toulon'a geri döndü. *Süleymannâme* yazarı, Hayreddîn Paşa'nın Fransa sularındaki harekâtı üzerinde bu bilgileri verdikten sonra, padişahın Macaristan'daki seferlerini anlatmaktadır. Süleyman, Macaristan'daki başarılı harekâtı, François'ya bildirmek için bir haberci gönderdi. Özellikle, Macar krallarının taç giydikleri İstolni-Belgrad'ın fethedildiğini bildirdi. *Süleymannâme*, Osmanlılar yanında Fransa'nın 1525'teki imajına göre çok daha önemli bir hâle geldiğini göstermektedir. Kral için Osmanlı terminolojisinde İmparator anlamının karşılığında *pâdişâh* unvanı kullanılmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris: 1966.

P. Argenti, *The Occupation of Chios*, I-III, Cambridge: 1918.

P. Brummet, *Ottoman Sea Power and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany: 1994

E.L. Cox, *The Green Count of Savoy: Amadeus VI*, Princeton: 1967.

M.M. Le Febvre, "Actes Ottomans concernant Gallipoli, La mer Egée et la Grèce au XVI e siècle", *Südost Forschungen*, 17 (1983).

Halil İnalcık, "Mehmed II", *İslam Ansiklopedisi*, (Milli Eğitim Bakanlığı), VII, 506-535.

H. İnalcık, "İmtiyazat", Encylopaedia of Islam, 2. Baskı, III, 1179-1189.

H. İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age*, 1300-1600, 3. Baskı, Londra: 2000.

H. İnalcık, "An Outline of Ottoman-Venetian Relations", *Venezia Mediazione tra Oriente e Occidente*, Floransa: 83-90.

H. İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1522", Kenneth Setton, A History of the Crusades, VI, Madison: 1989.

H. İnalcık ve R. Murphey, *The History of Mehmed the Conqueror*, Chicago ve Minnesota: 1978.

Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, Princeton: 1954.

R.-J. Loenertz, *Byzantina et Franco-Graeca*, I-II, Roma: 1970, 1978.

A. Luttrell, *Collected Studiés: Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades*, 1291-1440, Londra: 1982.

A. Pertusi, *La Caduta di Constantinopoli*, c. I-II, Verona: 1976.

Delaville Le Roux, *La France en Orient au XIVe siècle*, c. I-II, Paris 1886.

M. Sanudo, Torsello, *Istoria del Regno di Romania, yay.* C. Hopf., *Chroniques gréco-romaines*, 99-170.

K. Setton, *The Papacy and the Levant*, 1204-1571, C. I-III, Philadelphia: 1976-1978.

E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht 1300-1481*, 3. Baskı, East Berlin: 1979.

Kanuni Süleyman'ın 1532'de
Venedikli kuyumcuların yaptığı
tacıyla portresi

"Barbaros Hayreddin"
16. yy. anonim. Merkezi Milli Kütüphane

KANUNÎ, BARBAROS VE AKDENİZ'DE DEĞİŞEN GÜÇ DENGELERİ

İdris Bostan*

Kanunî Sultan Süleyman'ın Osmanlı tahtına çıkışı, daha önceki örneklerden bir hayli farklıydı. Özellikle, saltanatın tek vârisi olarak tahta geçtiği için, diğer padişahların hayatında görüldüğü gibi bir taht kavgası yaşanmamıştı. Daha babasının padişahlığı sırasında Kefe ve Manisa sancakbeyliklerinde bulunarak yöneticilikte tecrübe kazandığı gibi, İran ve Mısır seferleri sırasında da Edirne'de saltanat vekilliği yapmıştı. Yavuz Sultan Selim gibi cihangîr politikaları olan muktedir bir padişahın oğlu olması, onu saltanatında güçlü kılmıştı. Aldığı eğitim ve kazandığı yönetme tecrübesi, "Büyük Türk"ü kendi döneminde yeni politikalara sevk etmiş, komuta ettiği dünyanın en büyük ve güçlü orduları ile XVI. yüzyılın, hakkında en çok konuşulan hükümdarı olmuştu.

Kanunî'nin tahta çıkması ile "güçlü Türk savaş makinesi"[1], yeniden ve süratle harekete geçti. Yeni padişah, görevinin başında olarak bizzat

* Prof. Dr. İdris Bostan, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, (terc. S. Reynolds), London 1976, II, 907.

komuta ettiği "sefer-i hümayûnlar"da pek çok kara savaşını yönetmiş ve denizlere sevkettiği donanmalarla *Hâkânü'l-bahreyn* unvanını kullanmaya başlamıştı. Böylece "Akdeniz ve Karadeniz'in Sultanı" olan Kanunî, 1531'de Venedik Doçu Andrea Gritti'ye gönderdiği bir mektupta denizlerdeki hâkimiyet alanları arasına Hind Okyanusu, Kızıldeniz, Hazar Denizi ve Taberistan gölünü de ilâve ettiğine işaret ediyordu.[2]

Yine, 945 (1538) tarihli ünlü Bender Kitâbesi'nde Kanunî, artık kendisini şöyle tanıtmaktadır.[3]

Ben Allah'ın kuluyum, bu cihân mülkünde Sultânım
Kıldı beni Muhammed ümmeti, mahbûb-ı Rahmânım
Hudâ fazlı, Muhammed mu'cizâtı çün refîkımdır
Haremlerde okundu adıma hutbe Süleymânım
Gemiler yürüden Bahr-i Frenk u Mağrib ve Hind'e
Şeh-i Bağdâd u Irak ve Rûm'a Kayser, Mısr'a Sultanım

AKDENİZ'DE YENİDEN KURULAN GÜÇ DENGELERİ

Kanunî'nin ilk yıllarında gerek denizde ve gerekse karada geliştirilen dış ilişkilerin ve uygulanan politikaların arkasında oldukça güçlü olduklarını kabul etmemiz gereken iki isim görülmektedir. Bunlardan biri veziriazam İbrahim Paşa (Pargalı, 1523-1536), diğeri kaptanıderya Hayreddin Paşa (1534-1546)'dır. Bu iki devlet adamı, bir süredir var olan Osmanlı-Venedik ittifakının yanında Osmanlı-Fransız yakınlaşmasının gerçekleşmesinde belirleyici rol oynamışlardır.

İspanya'nın Batı ve Orta Akdeniz'de tutunmak için sürdürdüğü Kuzey Afrika'ya yerleşme mücadelesi, Kanunî'nin saltanatının ilk senelerinde Osmanlılar'a karşı karada ve özellikle denizlerde devam etti. Osmanlılar ise, İspanya ve Fransa arasında yaşanan anlaşmazlıkları fırsat bilerek Katolik Dünya içindeki ihtilâftan yararlanmak istemiş ve daha önce ahidnâmelerle iyi ilişkiler kurduğu Venedik yanında yeni bir müttefik kazanmayı kendi menfaatleri için önemli görmüştü. Fransa'nın Osmanlılar'dan ilk ciddi yardım talebi I. Francois'nın İspanya Kralı V. Karlos tarafından esir tutulduğu sırada İstanbul'a gelen elçi Jean Frangepani tarafından Ağustos 1525'te Kanunî'ye iletilmiş ve ilk ittifak süreci başlamıştır.[4] Böylece Fransa, XVI. yüzyıl boyunca bu ittifakta etkin bir yer alarak

[2] Archivio General de Simancas, Estado, 1308.
[3] M. Guboglu, « l'Inscription Turque de Bender Relative a l'Expedition de Soliman le Magnifique en Moldavie (1538/945), *Studia et Acta Orientalia*, (1957), I, Bucarest 1958, s. 175-187.
[4] Matrakçı, *Süleymannâme*, TSMK, R. 1286, vr. 98b-99b.

Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini kazandı ve İspanya'ya kaptırdığı topraklarını yeniden ele geçirme ve koruma imkânını elde etmeye çalıştı.

Bu dönemde Akdeniz'e batıdan gelen ve katolik Hıristiyan dünyasını temsil eden İspanya ile doğudan gelen ve İslâm dünyasını temsil eden Osmanlılar ciddi bir çatışma içine girdiler. Mücadele alanları ise, Kuzey Afrika ile Orta ve Batı Akdeniz Bölgesi idi. 1522'de Rodos'u Şövalyeler'den alan Kanunî, Hıristiyanların Akdeniz'deki ileri karakolunu bertaraf etmiş oluyordu. Bundan sonra bir müddet Macaristan ve Avusturya seferleri ile meşgul olan Kanunî, yeniden denizlerle ilgilenmek ve yeni hedefler belirlemek gereğini duyacaktır.

Diğer taraftan 1532 Alaman seferinde Osmanlı ordusunun tehditkâr tavrı, Avusturya Kralı Ferdinand'ı mütarekeye zorlamış ve 1533'te anlaşma yapmak mecburiyetinde bırakmıştı. Üstelik İspanya İmparatoru V. Karlos da bu anlaşmadan yararlanmak istemiş ve Avusturya elçileri vasıtasıyla iletilen bu talebi, Osmanlılar cihetinden olumlu karşılanmıştı. Bu gelişmeler üzerine, veziriazam İbrahim Paşa, İspanya Kralı'na Evâil-i Zilhicce 939 (24 Haziran-4 Temmuz 1533) tarihli bir mektup göndermiş, İspanya'nın da Avusturya ve Fransa'ya sağlanan haklardan yararlanabileceğini belirterek bazı şartlar ileri sürmüştü. Veziriazam, bu iki devlet krallarının Padişahın oğlu mesabesinde olmayı kabul ettiklerini İspanya Kralı'na hatırlatarak bu fırsatı değerlendirmesini, Kudüs ve benzeri yerlerin hamisi olma iddiasından vazgeçmesini tavsiye ediyordu.[5]

Kara cephesinde bu gelişmeler olurken İspanya hizmetindeki amiral Andrea Doria, karaka, barça ve benzeri 100 gemiden oluşan donanması ile Eylül 1532'de Koron'u işgal etti.[6] Halbuki Kanunî, kendisi Alaman seferine giderken kapudan Kemankeş Ahmed Bey'i 80 gemiden oluşan bir donanma ile denizleri boş bırakmamak amacıyla Akdeniz'e sevketmişti. Haziran 1532'de İstanbul'dan denize açılan donanma, bir müddet Mora sularında dolaşmış ve vukuatsız olarak tekrar Boğaz'a ulaştığı sırada Koron'un işgal edildiği haberleri alınmıştı. Bu gelişmeler üzerine Kanunî, bölgeye elli gemilik bir donanma sevketmiş ve kale kuşatılmışsa da sonuç alınamadığı için geri dönülmüştü. Nihayet Zilka'de 940 (Mayıs-Haziran 1534)'ta kara ve denizden yapılan bir harekat ile Koron geri alındı.

Osmanlılar, Hıristiyan olmalarına rağmen kendisi ile işbirliği yapan Fransa ve Venedik gibi devletleri bu mücadelenin dışında tutmak suretiy-

---

[5] M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, 9-12, Ankara 1971, s.114-116, belge nr. 187.

[6] Özlem Kumrular, "Koron Seferi", *Toplumsal Tarih*, 127, İstanbul 2004, s. 8.

le Akdeniz'deki dengeleri kendi lehine çevirdi. Buna karşılık İspanya da, Kuzey Afrika'daki mahallî emirlerle irtibata geçmek ve hattâ coğrafî uzaklığına rağmen İran'la işbirliği yaparak Osmanlılar'ın doğuya yönelmesini sağlamaya çalıştı.

İLK DERYA BEYLERBEYİ: BARBAROS HAYREDDİN PAŞA

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de yeni bir mücadeleye başladığı bu sıralarda bir başka Türk denizcisi maiyetindeki deniz gazisi korsanlarla birlikte Kuzey Afrika'da, Orta ve Batı Akdeniz'de İspanyollar'la kıyasıya mücadele ediyordu.

Barbaros ile ilk resmî temaslar, Yavuz Sultan Selim devrinde başlamış, Barbaros, İstanbul'a gelme teşebbüsünde bulunduğu hâlde Cezayir üzerindeki İspanya tehlikesi ve ahalinin bölgedeki isyancılardan çekinmesi sebebiyle gösterdikleri ısrar üzerine bu düşüncesini tehir etmişti.[7] Nihâyet 1531'de Mağrib Beyi olarak Osmanlı himayesine girmesi bütün Akdeniz dünyasındaki dengeleri etkiledi. Kanunî Sultan Süleyman'ın Venedik Doçu Andrea Gritti'ye gönderdiği 15 Receb 937 (3 Mart 1531) tarihli kendi tuğrasını taşıyan İtalyanca mektupta Barbaros'a dostça davranılması isteniyordu.[8]

Barbaros'un 1534 yılı başlarında Osmanlı İmparatorluğu Derya Beylerbeyiliği'ne getirilmesi ve denizlerin yönetimi için yeni bir eyalet kurulması, Osmanlı denizciliğinde ve devletin Akdeniz politikalarında önemli bir dönüm noktası teşkil etti. Onun Osmanlı donanma komutanlığına getirildiği haberleri Avrupa devletleri üzerinde büyük bir yankı uyandırdı. Yabancı gözlemcilerin ifadesiyle o zamana kadar Fransa ve İspanya kralları onu kendi taraflarına çekebilmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlarsa da O, Osmanlı hizmetine girmeyi Cezayir Sultanı olmaya tercih etmişti. Barbaros, her şeyden önce usta bir denizci ve bunun yanı sıra iyi bir devlet adamıydı ki bu denizcilerde az rastlanan bir özellikti.

Cezayir'de inşa ettirdiği caminin 926 (1519) tarihli kitâbesinde yer alan *es-Sultânü'l-mücâhid fî sebîlillâhi Rabbi'l-âlemîn Mevlânâ Hayreddin bin emîrü'ş-şehîr mücâhid ebî Yusuf Yakub et-Türkî* ifadesinden, bu sıralarda Hayreddin olarak bilindiği ve babasının Türk olduğu hiçbir tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bütün kış mevsimini İstanbul tersanesinde hazırlıkla geçirdikten sonra 17 Mayıs 1534'te Kanunî tarafından kabul edilen Barbaros, 100 gemiden oluşan muhteşem donanması ile hem Tunus'taki taht mücadelesini sona

[7] TSMA, E. 6456.
[8] Archivo General de Simancas (AGS), Estado (E.), 1308.

erdirmek ve hem de bölgedeki İspanya nüfuzuna son vermek amacıyla Akdeniz'e açıldı.[9]

Barbaros'un İstanbul'dan ayrılışı ile bütün Avrupa merkezlerinde büyük bir hareketlilik yaşandı. Donanmanın nereye gideceği ve hedefin neresi olduğu konusunda pek çok yorumlar yapılıyor ve alınan bilgiler mektuplarla bir diğerine ulaştırılıyordu. Elimizdeki böyle bir mektup grubu, bu bilgi ağı hakkında kısmen bilgi vermekte ve konunun anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Mektuplar, Korfu üzerinden Otranto Beyi'ne gelmiş, oradan Sicilya'daki Palermo Beyi'ne ulaşmıştı. Bu haberlere göre, Sultan'ın donanmasının hedefi Pulya yahut Sicilya idi veya Osmanlılar'ın yeni müttefiki Fransa'ya yardım etmekti. Bu sebeple bölgedeki yetkililerin dikkatli olmaları ve İspanya'yı gelişmelerden haberdar etmeleri isteniyordu. Ne var ki bu mektuplar bir şekilde Osmanlılar'm eline geçmişti.

Fransa İle İlişkilerde Barbaros'un Rolü

Barbaros'un yeniden teşkil ettiği Osmanlı devlet donanmasının kumandanı olarak İspanya için tehdit oluşturması ve Cezayir'i üs edindikten sonra Tunus'u ele geçirme düşüncesi, iki imparatorluk arasında çatışmaların merkezini oluşturdu. Hayreddin Paşa, 1534'te İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Moton'da Fransa elçisi ile buluşmuş ve yaptığı bütün görüşmelerden merkezi haberdar etmiştir.

Daha sonra İtalya kıyılarını vurarak Tunus'a geçen ve donanmasını Benzert/Bizerte limanında demirleyen kaptanıderya, kısa süre içinde hâkim olduğu Tunus'ta Akdeniz'deki gelişmeleri yakından takip ederek süratle Kanunî'ye bildirmiştir. Bu sırada Barbaros Hayreddin Paşa ile Fransa arasında iki devlet ilişkilerinin geleceği üzerinde bazı görüşmeler yapıldı. Fransa, İspanya'ya karşı Osmanlı donanmasının yardım etmesini istiyordu. Önce Barbaros'la birlikte Tunus'a gelen Fransız elçisi, bir Türk kadırgasına bindirilerek ülkesine gönderildi. Bundan dört ay sonra Tunus'a gelen bir başka Fransız elçisi, İspanya'nın işgaline uğrayan Sicilya'ya yardım için kralının talebini getirmişti. Fransa Kralı, ayrıca Barbaros'tan kendi elçisini İstanbul'a ulaştırmasını, üç yıl için yapılmış olan Osmanlı-Fransız ittifakının şartlarına uyulmasını ve karşılıklı gidiş-gelişe mâni olunmamasını istiyordu.

Buna karşılık Barbaros Hayreddin Paşa, daha önce Moton'da Fransa elçisi ile varılan mutabakatı ihlal eden Fransa'nın isteklerinden rahatsız

[9] İdris Bostan, "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu (1534), 38, *Tarih Dergisi*, İstanbul 2003, s. 61-77.

olmuştu. Fransa, ittifak tarihini kasıtlı olarak yeniden başlatmak istiyordu. Çünkü, Fransız filosu Barbaros'un sefere çıkan üç gönüllü gemisine el koymuştu ve sorumluluğu üzerinden atmak istiyordu. Barbaros, sadece Fransa elçisini İstanbul'a göndermekle yetindi ve diğer istekleri makul gerekçelerle geri çevirdi.[10]

Bu gelişmeler olurken Fransa'ya tâbi Rim Papa/Roma'daki yöneticiler, Barbaros'a İspanya donanmasının Ceneviz'de olduğunu ve kış mevsimi geçtikten sonra onun üzerine gideceklerine dair haberler gönderiyorlardı. V. Karlos'un Tunus'a çıkarma yapacağı haberleri alındığında başta padişah ve veziriazam olmak üzere Osmanlı devlet erkânı Irakeyn Seferi sebebiyle Bağdad'da bulunuyordu. Venedik'ten gelen haberlerde Akdeniz'de bir hareketlilik olduğunun anlaşılması sebebiyle Evâsıt-ı Ramazan 941 (15-25 Mart 1535)'de padişah adına İbrahim Paşa'dan, 24 Ramazan (29 Mart)'da da bizzat Kanunî'den Venedik Doçu Andrea Gritti'ye mektuplar gönderildi. Bu mektuplarda, yeni sefer-i hümâyunun deryâya olacağı ve hazırlık için Hayreddin Paşa'nın İstanbul'a çağrıldığı belirtiliyor ve denizlerde onunla işbirliği yapmaları isteniyordu.[11] O sıralarda V. Karlos, Kuzey Afrika seferine çıkmış, Temmuz 1535'te önce Barbaros'un savunduğu Halku'l-vâd kalesini ve sonra Tunus'u ele geçirmişti.

Bu durum Osmanlı Devleti'ni çok fazla rahatsız etmiş olmalı ki, veziriazam İbrahim Paşa, Eylül 1535'te yeni fethedilen Bitlis'ten gönderdiği bir mektupla Barbaros'a yardımcı olmayan Venedik Doçunu kınamış, Fransa ve Venedik için Akdeniz'e açılan donanmaya yardımcı olmak yerine gemilerini kıyıya çekmelerinin kabul edilemeyeceğini bildirmişti.[12]

Bu süreç, Fransa ile Osmanlı ilişkilerinin geliştirildiği bir dönemdir. 1536 Mart'ında Osmanlı başkentine Fransa kralının İtalya'daki İspanya sahillerine karşı bir harekat başlattığı, 60 kadırgadan oluşan bir donanmayı Sicilya'ya gönderdiği haberleri geliyordu.[13]

Tunus sultanı Mevlây Hasan, İspanya'ya dostluk ve bağlılığını sunarak Tunus-İspanya ittifakını sağlamış ve yeniden sultan tayin edilmişti. Ayrıca aralarında tesis edilen anlaşmanın gereği olarak İspanya, Hayreddin Paşa'ya karşı kendilerine yardım gönderecekti. Ancak çok geçmeden 1541'de Hasan Ağa'nın savunduğu Cezayir'de İspanya kralı V. Karlos'a

---

[10] Hayreddin Paşa'nın Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği arîzası: TSMA, E. 5532.

[11] Gökbilgin, *Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu*, s. 54-56, belge nr.131.

[12] Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, 2, Ankara 1993, s.162-163, belge nr. 34.

[13] Muhtemelen bir Osmanlı casusu olan Dimitri Yanoti adlı birinin İtalya'dan gönderdiği mektup: TSMA, E. 1806.

karşı kazanılan zafer bütün Hıristiyan devletlere yeterince gözdağı vermiş oldu.

AKDENİZ'DE BARBAROS DÖNEMİ

Barbaros'un Akdeniz'deki faaliyetleri sonunda dengeler, Osmanlılar lehine değişmeye başladı. Pulya ve Korfu Seferi adı altında gerçekleştirilen İtalya seferi (1537) ile İkinci Adalar seferi sırasında (1538) Ege Denizi'ndeki Kiklad ve Sporad adaları fethedildi ve Preveze Savaşı ile Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyeti kesinleşti. Kısa süre içinde Osmanlı makamlarına başvurarak anlaşma zemini arayan Venedik, artık bu imkânı çok çabuk yakalayamayacaktı.

1538 yılı, Osmanlı tarihinde, özellikle deniz tarihinde önemli seferlerin cereyan ettiği bir yıl olmuştur. Bir taraftan Kanunî Bender'i fethederken, Barbaros Akdeniz'de Müttefik Haçlı donanmalarına karşı ünlü Preveze Deniz Savaşı'm kazanmış ve aynı sene Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa 80 gemilik bir donanma ile Süveyş'ten Kızıldeniz'e açılmış, Yemen'i fethederek bir eyalet teşkil etmiş ve Hind Denizi'ne çıkarak Hindistan'a ulaşmış, Gücerat sahillerine çıkarma yapmış ve Diu kalesini kuşatmıştır.

Akdeniz'deki Osmanlı hâkim gücü o seviyeye yükselmişti ki bizzat Kanunî'nin Venedik Doçu Pietro Lando'ya gönderdiği Eylül 1539 tarihli mektupta, "Kimesnenin düşmanlığından ihtiyâtım olmayup ve kimesnenin dostluğuna ihtiyâcım yokdur" diyerek arada sağlanacak anlaşmanın kendi rızasına bağlı olduğunu bildirdi.[14] Venedik'e duyulan tepkinin asıl sebebi olarak V. Karlos'a verdikleri destek gösteriliyordu. Bu sebeple Venedik, sağlanan yeni antlaşmada Osmanlı tarafının şartlarını kabul etmek zorunda kalmıştı (1540).

Bütün bu gelişmeler olurken Fransa, tercihini Osmanlılar'dan yana yapmış ve bu yaklaşımından kârlı çıkmıştı. Üstelik Padişahın takdirini kazanarak elçisinin İstanbul'da ikamet edebilmesi için izin almayı başarmıştı.[15]

Fransa Kralı I. Franscois'nm elçisi Polin'in (1541-1543)[16] teşebbüsleri üzerine Osmanlı-Fransız ittifakı yeniden sağlanmıştı. Bu ittifakın desteklenmesi için Kanunî, önce Şubat 1541'de ve bir yıl sonra Ocak 1542'de Venedik Doçu Pietro Lando'ya iki mektup göndererek ahidnâmeye sadık kalmalarını ve Fransa'yı dost ve müttefik kabul ederek iliş-

[14] Gökbilgin, *Kanunî Devri Belgeleri*, s.145, belge nr. 16; s. 168-169, belge nr. 39.
[15] Gökbilgin, *Kanunî Devri Belgeleri*, s.158-159, belge nr. 31.
[16] H. Pfeffermann, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, (çev. K. Beydilli), İstanbul 2003, s. 136-137.

kilerini geliştirmelerini istemiştir. Mektupta Fransa'ya verilen ahidnâmenin yenilendiğinden bahsediliyordu.[17] Tercüman Yunus, elçilik görevini yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönmüş ve Venedik'teki gelişmelerden padişahı haberdar etmişti. Kanunî'nin talebi üzerine Venedik Doçu, Cumhuriyet'in yönetiminden sorumlu otuz bey ile birlikte İncil üzerine yemin ederek İspanya'ya asker ve mal yardımı yapmama kararı almıştı. Muhtemelen bu merasim Osmanlı elçisinin huzurunda gerçekleşmişti.[18] Bu şartların kabulü Venedik için son derece ağır olmalıydı.

Kanunî'nin Fransa ile ilgili himâyesi, daha sonra da devam etmiş, Kanunî gerek Venedik, gerekse Avusturya nezdinde bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Bunun gereği olarak Fransa elçisi Polin'in kendi ülkesine gidip gelen adamlarına Venedik topraklarından geçtikleri sırada yardımcı olunmasını Venedik Doçundan,[19] Fransa'dan gelirken V. Karlos'un alıkoyduğu Fransız elçisini serbest bırakmasını da Ferdinand'dan istemiş, aksi takdirde memleketinin yıkılacağı tehdidinde bulunmuştu.[20]

1542 senesinde Fransa elçisinin uzun görüşmelerden sonra yardım sözü alması üzerine Barbaros Hayreddin Paşa'ya donanma hazırlıklarını yapması talimatı verildi. Bu donanmada deniz askerlerinden başka sancakbeyleri ile birlikte timarlı sipahiler, kapıkulu ocaklarından çok sayıda tüfenkçi ve yeniçeri bulunuyordu. Kanunî bu mühim harekâtı Fransa Kralı I. Francois'ya bildirmiş ve bazı önemli hususları hatırlatmaktan geri kalmamıştır. Öncelikle Fransız donanmasının da hazırlanmasını ve Barbaros ile işbirliği hâlinde hareket etmelerini isteyen Padişah, kralın da ordusuyla karadan düşman üzerine gitmesini belirtmiştir. Özellikle İspanya ile ilişkilerine dikkat etmesini I. Francois'ya tavsiye eden Kanunî, Papalık'ın aynı din mensuplarının aralarında dostluk yapmaları şeklindeki telkinlerine kapılmamasını istemiştir.[21]

Hayreddin Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 17 Nisan 1543'te muazzam donanmasıyla birlikte İstanbul'dan ayrıldı. Osmanlı donanması yaklaşık üç ay sonra Marsilya'da karaya çıkmış, sonra gerekli sefer hazırlıkları için Toulon'a gitmiş ve Nice'e geçerek İspanya'ya tâbi Savoi Dükü'nden kısa sürede şehrin teslimini sağlamıştır. Osmanlı donanması se-

[17] Gökbilgin, *Kanunî Devri Belgeleri*, s. 146, 153, belge nr. 17, 26.
[18] Gökbilgin, *Kanunî Devri Belgeleri*, s. 132-133, belge nr. 3.
[19] Gökbilgin, *Kanunî Devri Belgeleri*, s.133-134, nr. 4
[20] Anton C. Schaendlinger-C. Römer, *Die Schreiben Süleymâns des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II.*, Wien 1983, s. 5-7, belge. 2-3.
[21] Evâil-i Zilka'de 949 (6-16 Şubat 1543) tarihli mektup: Gökbilgin, *Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu*, s. 116-119, belge nr.188.

kiz ay Toulon'da kalmış ve bu süre zarfında şehrin yönetimini Barbaros Hayreddin Paşa elinde tutmuştu.[22]

İspanya arşivlerinde bulunan ve Cezayir'den Hayreddin Paşa'ya gönderildiği anlaşılan bazı mektuplar, Barbaros'un Kuzey Afrika ile ilişkileri hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Nitekim, Kosantine Beyi Muhammed el-Murâbıt'ın 14 Şa'ban 950 (12 Kasım 1543) tarihli mektubu bunlardan biridir. Bu mektupta Tunus halkının İspanya'ya giden emir Hasan'ın yerine oğlu Mevlây Ahmed'i başa geçirdiği, Ahmed'in Cezâyir'e bir elçi göndererek Türkler'den yardım istediği haberlerini vermektedir.[23] Bu ve benzeri pekçok mektubun, gelişmeleri daha da ayrıntılı bir şekilde ele aldığını göstermektedir.

Hayreddin Paşa, Fransa harekâtını başarıyla yönettikten sonra, kış mevsimini Toulon'da geçirmiş, ertesi yıl donanma ile dönerken (1544) yakıp yıktığı İtalya sahillerinden aldığı esir ve ganimetleri İstanbul'a götürmüştür. Çok geçmeden yeni bir donanma vücuda getirmek üzere tersanelerde gemi inşa faaliyetlerini yönetmiştir.

Kanunî'nin de 1543'te Avusturya seferinden başarı ile dönmesi ve Macaristan'daki Peç, Şikloş, Estergon ve İstoln-i Belgrad'ı alarak Habsburg İmparatorluğu'na büyük bir darbe indirmesi, V. Karlos ve Ferdinand'ı Osmanlılar'la barış yapmaya zorlamış ve onlar İstanbul'a iki elçi göndermişlerdir. Bunlardan Gerhard Veltwyck İspanya'yı; Nikolaus Sicco Avusturya'yı temsil etmiştir.

Bir süre devam eden müzakerelerden sonra Edirne'de varılan mutabakata göre bir buçuk senelik bir ateşkes sağlanmış ve bir antlaşma imzalanana kadar Osmanlı sınırlarının korunması ve Osmanlı Devleti'ne haraç ödenmesi şartı koşulmuştu. Asıl antlaşma 23 Şa'ban 954 (8 Ekim 1547)'te İstanbul'da Kanunî tarafından tasdik edilmiş ve "İspanya ve Ferenduş krallarına" gönderilen ahidnâmede belirtildiği gibi beş yıl süre ile geçerli olduğu kabul edilmişti. Ahidnâme'nin Akdeniz'deki gelişmelerle ilgili önemli maddeleri arasında, Osmanlı ülkesine ve Mağrib'deki Cezayir toprakları ile halkına ve Kuzey Afrika'daki diğer bölgelere karadan ve denizden hiçbir şekilde zarar verilmemesi, zarar verenlerin cezalandırılması ve zararın tazmin edilmesi şartı yer almıştı. Ayrıca denizde korsan, yani "haramî levend" dolaşması yasaklanmış ve karşılıklı serbest ticaret yapılması uygun görülmüştü. Bu antlaşmadaki şartların bir Os-

[22] Matrakçı, *Süleymannâme* (yay. Tarihî Araştırmalar Vakfı (TAV), İstanbul Araştırma Merkezi, "Sinan Çavuş, *Tarih-i Feth-i Şikloş*" adıyla, İstanbul 1999, vr.17a.
[23] AGS, E. 474.

manlı müttefiki olan Fransa ve Venedik için de kabul edilmesi istenmişti.[24]

Bu antlaşma ve yeni gelişmeler sebebiyle kısa bir süre Akdeniz'de sükûnet sağlandığı düşünülebilir. Çünkü bir taraftan Akdeniz'deki Osmanlı ittifakının iki önemli aktöründen biri olan Barbaros Hayreddin Paşa 1546'da, Fransa kralı I. Francois 1547'de hayata veda etti ve Kanunî ise ciddi şekilde İran meselesi ile meşguldü.

Barbaros'un ölümü Osmanlı ve Akdeniz dünyasında geçici bir süre şaşkınlık yarattı. Denizciliğe kazandırdıkları Osmanlı denizcilerine yüzlerce yıl rehberlik etti. Destan ve efsaneleri ise Akdeniz'e kıyısı olan bütün Hıristiyan milletlerde korku ve saygı ile anlatıldı.

Mâte reisü'l-bahr (953) "Denizlerin reisi öldü" ifadesi, onun vefatı için tarih düşürülmüştür.

[24] Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtîn*, İstanbul 1275, II, 76-78.

Bir Akdenizli: Fernand Braudel

Sevillalı Isidoros'un *Etymologiae* adlı yapıtıyla birlikte yayımlanan Hıristiyanların T-O biçimli dünya haritası (Augsburg, 1472).

Kilisenin ileri gelenleri T harfiyle üç kıtanın (Asya, Avrupa ve Afrika) ortasındaki Akdeniz'in, O harfiyle de tüm kıtaları çevreleyen okyanus ırmağının simgelendiği T-O haritasına inanırdı (Predrag Matjević, *Akdeniz'in Kitabı,* YKY, 2004).

BİR AKDENİZ TARİHÇİSİ: "FERNAND BRAUDEL"

Merve İrem Yapıcı*

Dünyanın en önemli tarihçilerinden biri olarak kabul edilen Fernand Braudel, özellikle yazdığı *Akdeniz ve II. Felipe Çağında Akdeniz Dünyası* adlı eseriyle adından oldukça söz ettirmiş; getirdiği farklı zaman anlayışıyla tarih yazıcılığına önemli katkılarda bulunmuştur. Braudel'in tarih anlayışı genelde ünlü Fransız ekolü Annales ile birlikte zikredilmiş; ancak bu önemli tarihçi, Annales'de daha önce olmayan yeni yaklaşımları, yazdığı eserlerde ortaya koymuştur.

Fernand Braudel'in yaşamında karşılaştığı bazı önemli olaylar, onun tarih yaklaşımını önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle Annales'in kurucusu Lucien Febvre ile tanışması ve II. Dünya Savaşı sırasında esarette geçirdiği yıllar bütüncül bir tarih anlayışı geliştirmesine ve tarihin daha derin bir düzeyde ve uzun süre içerisinde ele alınması gerekliliğine olan inancının oluşmasına neden olmuştur. Bu makalede ilk olarak tarih anlayışını etkileyen olaylarla sınırlı olmak üzere, tarihçinin yaşam öyküsünden kesitler sunulacaktır. Makalenin ikinci bölümünde ise, Braudel'in tarihe kazandırdığı bazı önemli kavramlar ele alınacak ve bu kavramlar

* Merve İrem Yapıcı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

çerçevesinde, tarih anlayışı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bir önceki bölümde oluşum nedenleri ve gelişim süreci anlatılan bu tarih anlayışının, Braudel'in üç temel eseri ölçü alınarak, pratikte de incelenmesi amaçlanmıştır. Bu inceleme esnasında Braudel'in ortaya attığı kavramlara ve bunların uygulanmasına ilişkin getirilen eleştirilere de yer verilecektir. Sonraki bölümlerde, tarihçinin *Medeniyet ve Kapitalizm* adlı eserinde ortaya attığı farklı bir kapitalizm anlayışından bahsedilecek; bu farklı bakış açısının özellikle tarih yazımına olan etkileri üzerinde durulacak ve Braudel'in tarih yazımına ilişkin metodolojisi ele alınacaktır. En son bölümde ise, tarihçinin tarihe getirdiği katkılardan ve ona yöneltilen eleştirilerden bahsedilecektir.

I. FERNAND BRAUDEL'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ

1985 yılında öldüğünde dünyanın en etkili tarihçilerinden biri olarak kabul edilen Fernand Braudel'in, yaşamında karşılaştığı bazı olaylar, ona tarihçi olma yolunu açmış ve tarih anlayışını şekillendirmiştir. 1902 yılında Doğu Fransa'da Lumeville isimli küçük bir kasabada dünyaya gelen Braudel, yedi yaşına kadar bu küçük kasabada yaşamış[1] ve âdeta bir köy yaşamı sürmüştür. Burada köy yaşamı üzerine yaptığı gözlemlerin kendi tarih anlayışını şekillendirdiğini belirten Braudel, kendisini köy yaşamının tarihçisi olarak nitelendirmiş;[2] bu etki, yaşamı boyunca tarımsal üretim kalıplarıyla ilgilenmesinde kendini göstermiştir.[3] Ayrıca, Annales Okulu'nun kurucuları Lucien Febvre ve Marc Bloch gibi, Almanya'nın kapı komşusu olan Doğu Fransa'dan gelen tarihçi, Almanya'daki bilgi birikimine yaşamı boyunca ilgi duymuş ve Alman tarihsel düşüncesinin, Braudel üzerinde oldukça büyük bir etkisi olmuştur. Ancak sözü edilen Almanya, Ranke'nin Almanya'sı değil, geleneksel tarih yazımına karşı çıkan Gustav von Schmoller'in Almanya'sı olmuştur.[4]

1908 yılında köy yaşamından ayrılarak öğrenimi için Paris'e gelen Braudel, 1913 yılında Paris'teki Voltaire Lisesi'nde eğitimine başlamış, 1920 yılında da Sorbonne Üniversitesi'nin tarih bölümüne girmiştir. 1923 yılında Cezayir'de tarih öğretmenliği yapmaya başlayan Braudel, o dönemde olayların, politikanın ve büyük adamın tarihini ya da geleneksel tarihi anlatarak, olayların onun ifadesiyle 'yüzeysel' tarihini öğretmeyi

[1] Ancak 20 yaşına kadar tatillerini de bu kasabada geçirmiştir. William H. McNeill, "Fernand Braudel, Historian", *The Journal of Modern History*, 73/1, (Mart 2001), s. 134.
[2] Fernand Braudel, "Personal Testimony", *The Journal of Modern History*, 44 / 4 (Aralık 1972), s. 449.
[3] Immanuel Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1997, s. 266.
[4] Y.a.g.e., ss. 266, 267.

amaçlamıştır.[5] Görevini yapma konusunda son derece parlak olan tarihçi, Sorbonne'dan kaynaklanan geleneksel tarih anlayışını savunmuş ve tüm dikkatini 1789 Fransız İhtilali'nin araştırılmasına yoğunlaştırmıştır.

Braudel'in, Akdeniz'i karşı kıyıdan tepetaklak bir şekilde görmesi, tarih anlayışına önemli bir etkide bulunmuş ve bundan sonra bakış açısındaki değişim yavaş gerçekleşmiştir. Braudel'in Fransa'ya daha uzaktan bakma şansını elde etmesi, pek çok tarihçinin kendini sınırladığı ulusal çerçeveden zamanla uzaklaşarak, daha geniş ufuklara ulaşmasına imkân sağlamıştır.[6] Bu arada üniversite kariyeri yapabilmek için doktora tez konusu için II. Felipe, İspanya ve Akdeniz üzerine bir çalışma yazmayı düşünen Braudel, bu konuda Sorbonne'daki hocalarından destek görmüş; bir siyasî tarih örneği olarak yazılacak bu tezin, II. Felipe'nin dış siyasetinin bir analizi olması tasarlanmıştır.[7]

Simancas'ta, yani İspanyol resmî yazışmalarının korunduğu yerde ve Akdeniz dünyasının önde gelen Hıristiyan kentlerinin (Cenevre, Floransa, Venedik, Marsilya ve Dubrovnik) arşivlerinde geniş araştırmalarda bulunan Braudel, 16. yüzyıl Akdeniz'ine ilişkin zor bulunur verilere ulaşmıştır. Amacı Akdeniz'in geçmişini yeniden keşfetmekti. Tezinin öncelikle Akdeniz üzerine yoğunlaşması konusunda önemli bir telkin de Lucien Febvre'den gelmiştir.

1935 yılında Brezilya'daki Sao Paulo Üniversitesi'nde uygarlık tarihi dersleri vermeye başlayan Braudel, üç yılını burada geçirmiş ve 1937 yılında Brezilya dönüşü gemi yolculuğunda Lucien Febvre ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sonrasında başlayan yakın dostluk, âdeta bir baba oğul ilişkisine dönmüş; Febvre'nin Annales okulu altında savunduğu tarih anlayışı, Braudel'i daha yakından etkilemeye başlamıştır. Febvre, fikir evladı olarak benimsediği Braudel'e tezinin başlığını "II. Felipe ve Akdeniz Dünyası"ndan "Akdeniz Dünyası ve II. Felipe"ye dönüştürmesini tavsiye etmiş; Braudel de bunu kabul etmiştir. Böylece tezin temel vurgusu, II. Felipe'den Akdeniz'e kaymıştır.[8] 1939 yazında Febvre'in evinde tezini yazmaya başlayan Braudel, çıkan II. Dünya Savaşı ve Fransa'nın 1940'taki yenilgisi ile Almanya'da esir düşmüş bir ordu subayı hâline gelmiştir.

Savaşın ilk iki yılını Almanya Mainz'de hapishanede geçiren Braudel, 1942-1945 yılları arasında da Baltık kıyılarında bulunan Lübeck'teki esir

[5] Braudel, a.g.m., s. 450.
[6] McNeill, a.g.m., s. 136.
[7] Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002, s. 65.
[8] Wallerstein, a.g.e., s. 267.

kampında kalmış ve bu esaret yılları tezini yazması için Braudel'e mecburi bir zaman vermiştir.[9] Aslında bu esaret yılları tarihçinin, tarih anlayışının oluşmasında bir dönüm noktası sayılabilir; şöyle ki, Braudel'in olayları geriye iten ve uzun süreyi temel alan, tarihin daha derin bir düzeyde yazılması gerektiğine inanan anlayışı bu zor koşullar altında ortaya çıkmıştır. Braudel esaret yıllarında oluşan tarih anlayışını şu şekilde dile getirmiştir: "Olayları geride bırakmak, reddetmek, yadsımak zorundaydım. Olaylara, özellikle rahatsız edici olanlara lanet olsun! Tarihin, kaderin daha derin bir düzeyde yazıldığına inanmalıydım."[10] Bu sözler, tabiî ki savaş esnasında esir düşmüş birinin o dönemde etrafında gelişen olaylara duyduğu tepkinin bir ifadesiydi. Bu tepkinin tarih yazımına yansıması ise, Braudel'in *Akdeniz Dünyası* eserinde ortaya çıkacak ve büyük bir ilgi uyandıracaktır.

Savaş sonrasında iki yıl boyunca, esaret yıllarında ortaya çıkardığı el yazmalarını düzenleyen ve birleştiren Braudel, 1947 yılında tezini Sorbonne'de savunmuş ve 1949 yılında *Akdeniz ve II. Felipe Çağında Akdeniz Dünyası* isimli ünlü eserini yayımlamıştır.[11]

Febvre'nin 1956 yılında vefat etmesinden sonra Braudel, Annales'in yöneticisi olarak onun yerini almış; Braudel dönemi Annales'in ikinci kuşağı olarak anılmıştır. 1968'de Mayıs Devrimi sonrasında, Annales'in yayıncılık yönetimini üçüncü kuşağa bırakan ve 1956-1968 döneminde Annales'e damgasını vuran Braudel, tarihe getirdiği farklı zaman kategorileri ve savunduğu bütüncül tarih anlayışı ile en önemli tarihçiler arasında yer almış; yayımladığı eserler her zaman büyük bir ilgi toplamıştır.

II. FERNAND BRAUDEL'İN TARİH ANLAYIŞINI OLUŞTURAN KAVRAMLAR

Braudel'in üç bölümden oluşan *Akdeniz* adlı yapıtının her bir bölümü farklı bir tarihsel zamanı kendisine ölçüt almıştır. Braudel'e göre tarihsel değişimlerin hızları farklı olmakta[12] ve farklı hızlara sahip üç çeşit tarihsel zaman dilimi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, aynı zamanda Akdeniz'in ilk bölümünü de oluşturan, coğrafî zaman ya da diğer tabirle jeolojik zamandır.[13] Coğrafî zaman içindeki tarih, akmakta ve değişmekte çok yavaş, sıklıkla ısrarlı geri dönüşlerden ve sürekli olarak yenilenen devre-

[9] McNeill, a.g.m., s. 138.
[10] Braudel, a.g.m., s. 454.
[11] McNeill, a.g.m., s. 138.
[12] Burke, a.g.e., s. 10.
[13] Tarihin içine jeolojik bir zaman ya da zamanın jeolojik bir kavramını getiren kişi Fernand Braudel'dir. François Hartog, *Tarih, Başkalık, Zamansallık*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 217.

lerden meydana gelen bir tarihtir.[14] Bunun üzerinde toplumsal tarih bulunmaktadır ki; bu tarih bir önceki tarihe göre daha hızlı ama yine de yavaş hareket eden, ekonomik sistemleri, devletleri, toplumları ve uygarlıkları konu alan bir tarihtir. Bu tarihsel zaman Akdeniz'in ikinci cildinde ele alınmıştır. Son olarak da bireysel tarih bulunmaktadır ki, Akdeniz'in üçüncü cildini oluşturan bireysel tarih, kısa süreli, geleneksel tarih yazımına konu olmuş siyasî olayların ve bireylerin tarihidir.[15]

Görüldüğü üzere Braudel, tarihsel zamanın çeşitliliğini ortaya atmış; kısa, orta ve uzun süreli bu tarihleri farklı terimler kullanarak açıklamıştır. Mesela kısa süreli ya da bireysel tarihi 'olay tarih' olarak adlandırmış; orta süreli ya da toplumsal tarihi ise 'konjonktür' terimi ile açıklamaya çalışmıştır. Uzun süreli jeo-tarih için ise, bazen yapı kavramını kullanmış ama bu tarihsel zamanı genel olarak 'longue duree', yani 'uzun süre' olarak adlandırmıştır.

Braudel, tarihsel zaman kadar tarihsel mekâna da önem vermiş ve bu konuda da önemli bir kavram ortaya atmıştır: 'economie-monde' yani 'ekonomi-dünya'. Fakat bu kavram genellikle Braudel'in zamana ilişkin ortaya attığı kavramlardan daha az bilinen bir kavram olmuş ve daha az dikkati çekmiştir.[16] Tarihsel zamanı ve mekânı içeren 'global tarih' kavramı, yine Braudel'in kullandığı önemli kavramlardan biri olmuştur. Bu bölüm altında Braudel'in ileri sürdüğü önemli kavramlar olarak 'uzun süre', 'konjonktür', 'olay-tarih', 'ekonomi-dünya' ve 'global tarih' kavramları ele alınacaktır.

2.1. UZUN SÜRE (LONGUE DUREE)

20 Şubat 1944'te esir kampında iken Braudel, Febvre'ye şöyle yazıyordu: "Benim üç parçalı planımı biliyorsun: Hareketsiz tarih (coğrafyanın çerçevesi), çok derin tarih ve olay tarihi..."[17] Braudel'in kendi tasarımı olan ve 1940'lardan, öldüğü yıl 1985'e kadar savunduğu 'uzun süre' kavramı, böylece ilk olarak II. Dünya savaşı yıllarında ortaya çıkmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, esaret yıllarında içinde bulunduğu bunalımdan kurtulmak için Braudel, olayları ve olayların içinde geçtiği zamanı reddetme yoluna gitmiş; farklı tarihsel zamanlar olduğu tespitinde bulunmuştur.

[14] Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1992, s. 21.
[15] Alfred J. Andrea, "Mentalities in History", *Historian*, 53/3 (Bahar 1991), s. 605.
[16] Cheng-Chung Lai, "Braudel's Concepts and Methodology Reconsidered", *The European Legacy*, 5/1 (2000), s. 72.
[17] Giuliana Gemelli, *Fernand Braudel*, Editions Odile Jacob, Paris, 1995, s. 78. Aktaran. Lai, a.g.m., s. 68.

Braudel'e göre, tarihin yapısal olarak istikrarlı ve yavaş değişen yönlerini araştırmak ancak uzun süre kavramı ile mümkün olabilmektedir.[18]

Braudel'in eserlerinde bu kavramın ne şekilde ele alındığını incelersek; 'Akdeniz'in birinci kısmının konusu, 'uzun süre' içinde değerlendirilen dağlara ve ovalara, kıyı şeritlerine ve adalara, iklime, kara ve deniz yollarına ayrılmıştır. Amaç coğrafî özelliklerin tarihin birer parçası olduğunu ve gerek olaylar gerekse genel eğilimlerin bu özellikler hesaba katılmaksızın anlaşılamayacağını göstermektir. Örneğin, dağların ele alındığı bölümde dağlık bölgelerin kültürü ve toplumu tartışılmış; dağlıların kültürel muhafazakârlıkları, dağlılar ile ovalılar arasındaki toplumsal ve kültürel engeller, dağ bölgelerinde yaşayan genç nüfusun göç etmeye ve paralı asker olmaya gerek duymasından bahsedilmiştir.[19] *Kapitalizm* eserinin birinci bölümünde ise 1400-1800 yılları arasında uzun süreli bir biyolojik rejimden söz edilmiş; bu dört yüzyıla, yaşam süresinin kısalığı, çocuk ölümlerinin yüksekliği ve sağlıksız hijyenik koşullar gibi durumların damgasını vurduğu ifade edilmiştir.

Braudel, *Akdeniz*'de insanın çevreyle ilişkisini yansıtan uzun süre, diğer bir ifade ile jeo-tarih konusunda eleştiriye tâbi tutulmuştur. Bu eleştiri ise, Braudel'in jeo-tarihin hareketini göstermede başarısız kaldığı yönündedir. Evans'ın da ifade ettiği gibi, gemi yapımı, inşaat ve yakıt olarak kullanılan ağaçlar nedeniyle ormanların geniş ölçüde tahrip edilmesinde olduğu gibi, çevrenin insan eliyle dönüştürülmesini araştırmadığı için, Braudel ağır bir şekilde eleştirilmiştir.[20]

Braudel'e getirilebilecek bir diğer eleştiri de; kültürel alanda da süreklilikler olduğunu kabul etmesine rağmen, uzun süre içinde değerlendirilecek olan tutumlar, değerler ya da kolektif zihin konusunda yetersiz kalmasıdır. Mesela, Braudel eserinde onur, hicap ve eril değerler hakkında hiçbir şey söylememiştir ki, bu değerler sistemi Hıristiyan ve Müslüman Akdeniz dünyalarında benzer şekilde büyük bir önem taşımaktaydı.[21] Ayrıca Braudel, din yahut diğer entelektüel fikirler veya düşünce akımlarına da hiç değinmemiştir. Hâlbuki din, II. Felipe döneminde çatışmaların ana kaynaklarından birisidir.

2.2. KONJONKTÜR

Braudel 'konjonktür' terimini, fiyat değişimleri, nüfus büyümesi gibi ekonomik faktörlerin değişimine duyduğu ilgiden ötürü ve bazı sosyal

[18] Lai, a.g.m., s. 67.
[19] Burke, a.g.e., s. 71.
[20] Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, ss. 160, 161.
[21] Burke, a.g.e., s. 74.

trendleri açıklamak için kullanmıştır.[22] Akdeniz'in ikinci kısmında ekonomik sistemlerin, devletlerin, toplumların, medeniyetlerin ve değişen savaş biçimlerinin tarihi, konjonktür ile açıklanmaya çalışılmıştır. Örnek vermek gerekirse; Akdeniz'in 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar konjonktüründeki değişimleri Braudel, eserinde çeşitli tarihlerdeki ekonomik dalgalanmaları ele alarak açıklamaya çalışmıştır. Mesela 1470 yılında başlayan ekonomik ilerleme, 1590 yılında doruk noktasına ulaşmış; bu tarihten sonra 1650 yılına kadar ilerleme yavaşlamıştır. Ancak yapılan eleştirilere göre Braudel, bu durumun tüm Akdeniz'i mi yoksa Akdeniz'deki belli yerleri mi kapsadığını belirtmemiştir. Akdeniz'in her tarafında benzer konjonktür trendlerinin olması mümkün müdür? Ayrıca Braudel, trendleri belirleyen ardıl güçlerin ne olduğunu ve dönüm noktaları ile konjonktür sürelerinin nasıl oluştuğunu hiç açıklamamıştır. Braudel'e göre konjonktürler tanımlanabilir ama açıklanamazlar.[23] Bu yüzden Braudel, hiçbir zaman meydana gelen iniş ve çıkışların nasıl ve neden meydana geldiğini izah edememiştir.[24]

Braudel, konjonktürü sosyal trendleri açıklamak için de kullanmıştır. Ona göre, 16. yüzyıl Hıristiyan ve Müslüman Akdeniz dünyalarında benzer toplumsal eğilimler oluşmuştur. Her iki dünyada da soylu tabakalar zenginleşip kentlere akmaya başlarken, yoksullar gittikçe daha fazla yoksullaşıyor, korsanlık ve eşkıyalık etmek zorunda kalıyordu. Orta sınıflar ise ya yok olmuş ya da soyluluğa katılmıştır.[25]

2.3. OLAY-TARİH

Akdeniz'in üçüncü kısmını oluşturan olay-tarih bölümü, Braudel'e göre yüzeysel bir tarihtir. Braudel, olayları ateşböceklerine benzetmiş; onların kısa ve zayıf, karanlığı tam olarak aydınlatamayan ışıkları gibi olayların da saçtıkları ışığın ötesinde, karanlığın egemenliğini sürdürdüğünü belirtmiştir. Kroniğin, geleneksel tarihin, Ranke'nin olay-anlatıcı tarihinin geçmişe ilişkin olarak sunduklarının çoğu zaman dar imgeler olduklarını belirtmiştir.[26] Geçmişi anlamak için tarih dalgalarının güçlü omuzlarında

[22] Gemelli, a.g.e., s. 107. Aktaran. Lai, a.g.m., s. 69.
[23] Braudel, *Kapitalizm* eserinin III. cildinin 618 numaralı sayfasında böyle bir açıklamada bulunmaktadır. Lai, a,g,m., s. 70.
[24] Bu eleştiriler için bakınız. Samuel Kinser, "Capitalism Enshirined: Braudel's Triptych of Modern Economic History", *Journal of Modern History*, 53/4 (1981), s. 676. Kinser, "Annaliste Paradigm? The Geohistorical Structuralism of Fernand Braudel", *American Historical Review*, 86/1 (1981), ss. 92-94. J. H. Hexter, "Fernand Braudel and the *Monde Braudellien*...", *Journal of Modern History*, 44/4 (1972), ss. 498-504. Aktaran. y.a.g.m., ss. 70, 71.
[25] Burke, a.g.e., s. 70.
[26] Braudel, a.g.e., s. 32.

taşıdıkları yüzey çalkantıları, köpüklerin uç noktaları olarak betimlenen olayların altına bakmak gerekmektedir.

Braudel, olay-tarihi savaş, politika ve diplomasinin ağırlıklı olduğu Akdeniz'in üçüncü bölümünde ele almış; geniş bir arşiv materyali kullandığı ve olayları detaylarına kadar derinlemesine ele aldığı gözlemlenmiştir.[27] Braudel'in II. Felipe'nin dış siyaseti üstüne yazmayı düşündüğü tezin orijinal tasarımı, bu bölüme tekabül etmektedir. Bu bölümde Braudel, Alba Dükü'nden II. Felipe'ye kadar tarih sahnesindeki önde gelen simaların karakter taslaklarını çıkarmış; İnebahtı Muharebesi, Malta'nın kuşatılması ve kurtarılması gibi olayları uzun uzadıya anlatmıştır. Ancak bu olay anlatısı, geleneksel tarih yazımından daha farklıdır. Tarihçi, bu olayları anlatırken olayların önemsizliğine ve bireylerin eylem özgürlüğü üzerindeki sınırlara defalarca değinmiştir. Sözgelimi II. Felipe'nin olaylara tepki gösterme konusundaki yavaşlığının yalnızca kişisel mizaca bağlanamayacağını, bunun İspanya'nın malî zorlukları ve böyle büyük bir imparatorluktaki iletişim sorunları ile de bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Sonuçta Braudel, bireyleri ve olayları bağlamlarına, ortamlarına yerleştirmeye çalışmıştır ve bireyleri ve olayları, bunların aslî bir önem taşımadıklarını açığa çıkarma pahasına kavranabilir kılmıştır.[28] Ancak Akdeniz eserinin olay-tarihi ele alan üçüncü bölümü ile ilgili olarak Braudel'e eleştiriler de yöneltilmiştir. Bu eleştirilere göre, son bölümü oluşturan siyasî anlatı, ilk iki bölümdeki coğrafî, ekonomik ve toplumsal panoramadan büyük ölçüde kopuktur.[29]

Tarihsel değişimin kişisel olmayan, kolektif yönlerine odaklanarak tüm çevre, yapı ve hareketi analiz etmek isteyen Braudel, sorunun bireyseli reddetmek değil, onu aşmak, onu kendinden farklı güçlerden ayırmak, keyfî bir şekilde yüceltilen kahramanların rollerine indirgenmiş bir tarihe tepki duymak olduğunu belirtmiştir.[30] Ne var ki bu görüşlerine karşılık determinizm ile suçlanmıştır. İnsanın hem fiziksel hem de zihinsel çevresinin mahkûmu olduğunu söylemesi ve bireyin kendisinin pek fazla değiştiremeyeceği bir kadere mahkûm olduğunu belirtmesi, determinizm suçlamalarının nedenlerini gösterir gibidir.

Bazı yorumlara göre, Braudel'in olay-tarihe ilişkin olumsuz bakışı 1960'lardan itibaren değişmeye başlamıştır. 1966 yılında yayımladığı

---

[27] Lai, a.g.m., s. 71.

[28] Burke, a.g.e., ss. 67, 68.

[29] John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 102.

[30] Treitschke'nin, "İnsanlar tarih yapar" sözüne karşı çıkan Braudel'e göre, tarih de insanları yapar ve onların kaderlerini biçimlendirir; yapanı belirsiz olan, derin ve çoğu zaman sessiz olan bu tarihin belirsiz fakat muazzam alanına yaklaşma zamanı gelmiştir. Braudel, a.g.e., s. 31.

Akdeniz'in ikinci baskısında, olaylardan daha yumuşak bir dille bahsetmesi ve yine 1960'ların ortalarında İspanya Kralları V. Charles ve oğlu II. Felipe hakkında yazdığı biyografiler,[31] bu değişikliğin kanıtı olarak gösterilmişlerdir. Hayatının son dönemlerinde olaylara olan ilgisi gittikçe daha belirgin bir hâle gelmiş; *Fransa'nın Kimliği* eserinde olayları ve isimleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Hattâ bu eserin onuncu bölümünde şöyle demektedir: "Şimdi heyecan verici olaylardan kaçınmamanın zamanıdır."[32]

2.4. *ECONOMIE-MONDE* (EKONOMİ-DÜNYA)

Braudel'in tarihsel analizlerinde uzay (mekân) olarak kullandığı önemli bir kavram, siyaset veya kültür değil de mal ve hizmetlerin mübadelesi ile tanımlanan ve büyük bir birim olan 'ekonomi-dünya' kavramıdır. Braudel'e göre, mekâna ilişkin olarak kavranan, devletler, toplumlar, kültürler ve ekonomiler arasında ekonomi, dünya üzerine en geniş ölçekte yayılmış olanı ve yerinin belirlenmesi en kolay olanıdır.[33] Geniş ölçekli çalışmalardan yana olan Braudel, bu nedenle ekonomiyi temel alan bir mekân anlayışı geliştirmiştir.

Wallerstein'ın 'dünya ekonomisi' kavramını etkileyen Braudel'in 'ekonomi-dünya' kavramı, aslında Alman bir kaynaktan 'Weltwirschaft', yani 'milletler ekonomisi' kavramından esinlenmiştir.[34] Braudel, ilk olarak bu kavram hakkında 1930'lu yıllarda not defterine şöyle yazmıştır: "Pek çok Alman yazarın söylediği gibi iktisadî yaşamın kendisi Akdeniz gibi bir ekonomi-dünyada organize olmaktadır. Dünya ekonomisi ise bu ekonomi-dünyaların toplamıdır."[35]

Akdeniz eserine bakıldığında, eserin ikinci cildinde Braudel'in Akdeniz ekonomisine dayalı bir ekonomi-dünya modeli sunmak ve bu modeli diğer ekonomi-dünya modelleri ile karşılaştırmak istediğine dair ifadeler

---

[31] Bu biyografilerin, 1966 ve 1969 yıllarında İtalyanca versiyonları yayımlansa da Fransızca versiyonları o öldükten sonra 1994 yılında yayımlanmıştır. Bazı yorumlara göre, yaşadığı dönemde Fransızca versiyonlarının yayımlanması Braudel'in biyografi yazımını da içeren geleneksel tarihe geri döndüğü konusunda soru işaretleri uyandıracak ve Braudel açısından sıkıntı verici bir durum doğuracaktı. Lai, a.g.m., ss. 71, 72.

[32] Y.a.g.m., s. 72.

[33] Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık-Dünyanın Zamanı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2004, s. 14.

[34] "Akdeniz" eserini yazdığı Lübeck kampında Alman kavramlarından etkilenen Braudel, uzun süre, konjonktür ve olay-tarih kavramlarını oluştururken de Almanca Raum (Çevre), Wirtschaft (Ekonomi) ve Gesellschaft (Toplum) gibi kavramlardan esinlenmiştir. Cheng-Chung Lai, "Two Biographies on Braudel", (Giuliana Gemelli, Fernand Braudel, Editions Odile Jacob, Paris, 1995 ve Pierre Daix, Flammarion, Paris, 1995), *The European Legacy*, 3 / 3 (1998), s. 89.

[35] Gemelli, a.g.e., s. 95. Aktaran. Lai, "Braudel's Concepts and Methodology Reconsidered", s. 72.

bulmak mümkündür. Ancak Braudel, bir ekonomi-dünyanın temel özelliklerinden ve nasıl işlediğinden hiç söz etmemiş ve Akdeniz ekonomi-dünyasının diğer ekonomi-dünya modelleri ile nasıl karşılaştırılacağını belirtmemiştir. Sadece ekonomi-dünyaya ilişkin bir özellikten bahsetmiştir ki; bu da tüm ekonomi-dünyaların bir merkezi olduğudur. Braudel'e göre, bir ekonomi-dünya olan Akdeniz'de 15. ve 16. yüzyıllarda merkez dört şehirden oluşmaktadır: Venedik, Milano, Cenova ve Floransa. Bu şehirler arasında da ağırlık merkezi zamanla değişmiş; mesela 16. yüzyılın başında ağırlık merkezi Venedik iken yüzyılın ortasında Cenova'ya kaymıştır.[36] Braudel'e göre Akdeniz, siyasal, kültürel, toplumsal olarak bölünmüş olmasına rağmen başta yukarıda sayılan dört şehir olmak üzere, Kuzey İtalya'nın egemen kentleri ile beraber belli bir ekonomik birliği içinde barındırmıştır. İslâmiyet ve Hıristiyanlık, Batı Akdeniz ile Doğu Akdeniz arasında, Adriyatik ve Sicilya kıyılarından bugünkü Tunus kıyılarına ulaşan bir hat boyunca karşı karşıya gelmişlerdir. Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında gürültü çıkartan her çatışma, Akdeniz mekânını ikiye bölen bu hat boyunca meydana gelmiştir. Ama ticarî tekneler, hattın öte tarafına geçmeye hiç ara vermemişlerdir.[37]

Medeniyet ve Kapitalizm eserinde Braudel, ekonomi-dünya modelinin teorik çerçevesini oluşturan bazı temel kurallara değinmiştir. Bu kuralları şu şekilde özetlemek mümkün: (1) Ekonomi-dünyanın sınırları çok yavaş değişir; bu yüzden ekonomi-dünya uzun süre içerisinde incelenmelidir. (2) Baskın kapitalist bir şehir her zaman merkezdedir (Venedik, Amsterdam, Londra, New York gibi).[38] (3) Şehirler merkezdeki başkanlık rolünü dönüşümlü olarak üstlenirler. (4) Ekonomi-dünya içindeki bölgeler arasında her zaman bir hiyerarşi bulunmaktadır. (5) Ekonomi-dünyanın mekânsal bir düzeni bulunmaktadır. Yani her ekonomi-dünya, farklı düzeylerde birbirlerine bağlı bölgelerin bir araya gelmesidir. Bu bölgeler; dar bir merkez, gelişmiş bir orta bölge ve geniş bir çevreden oluşmaktadır.[39]

Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm* eserinde ekonomi-dünya tanımında da bulunmuştur. Ona göre ekonomi-dünya, dünyanın bir parçasını oluşturur; ki bu parça kendi ihtiyaçlarının büyük bir çoğunluğunu karşılayabi-

---

[36] Y.a.g.m., s. 73.

[37] Mesela siyasal ve kültürel sınırları atlayan Akdeniz ekonomi-dünyasında 1500'lerde Hıristiyan tüccarlar, Suriye, Mısır, İstanbul ve Kuzey Afrika'da bulunmuşlar; Doğu Akdenizli Türk ve Ermeni tüccarlar ise daha sonraları Adriyatik'e yayılmışlardır. Braudel, *Maddi Uygarlık-Dünyanın Zamanı*, s. 16.

[38] Merkezdeki kente haberler, mallar, sermaye, krediler, insanlar, emirler, ticarî mektuplar akmakta ve aynıları buradan yola çıkmaktadır. Y.a.g.e, s. 19.

[39] Lai, a.g.m., s. 74.

len, içsel bağlantı ve mübadelelerinin ona organik bir bütünlük sağladığı, yeryüzünün ekonomik olarak özerk bir parçasıdır.[40]

1970'lerin başından itibaren Wallerstein ile Braudel arasında 'ekonomi-dünya' kavramına ilişkin bazı görüş ayrılıkları oluşmuştur. Braudel, 1978 yılında yazdığı bir makalede şöyle demektedir: 'Wallerstein, 16. yüzyıldan itibaren bir Avrupa ekonomi-dünyası olduğunu savunmakta ve bu dünyanın kapitalizm olmadan imkânsız olduğunu belirtmektedir."[41] Wallerstein ise buna verdiği cevapta, ekonomi-dünyanın kendi içinde kapitalizm denilen bir ekonomik yapısı olması gerektiğini ve 16. yüzyıldan önceleri de ekonomi-dünyaların olabileceğini ama yapılarındaki içsel çelişkilerden dolayı bunların parçalandığını belirtmiştir.[42]

Sonuçta, Braudel farklı zamanlarda birden fazla ekonomi-dünyanın var olduğuna[43] ve bu ekonomi-dünyaların kendi içlerinde, hiyerarşik düzene tâbi bölgelerin var olduğuna inanmaktadır. Ayrıca oldukça yavaş değişen bu ekonomi-dünyanın sınırları siyasî ve kültürel sınırlarla da uyuşmak zorunda değildir.[44] Bunun sınırlarını belirleyecek olan mal ve hizmetlerin mübadelesi gibi iktisadî aktivitelerdir. *Kapitalizm* eserinde Braudel, 18. yüzyılda Rusya'nın kendi içinde yalıtılmış bir iktisadî dünya olduğunu belirtmiş; doğu ve güneye doğru ticarî genişlemesinin yavaş gerçekleştiğini ifade etmiştir.[45] Ayrıca Hint Okyanusu'nu da bir ekonomi-dünya olarak tanımlayan görüşler bulunmaktadır.[46]

2.5. GLOBAL TARİH

Global tarih, aslında tarihsel bir kavramdan ziyade, tarih yazımında metedolojik bir yaklaşım ve Braudel'in formülleştirdiği bir idealdir. Ona göre global tarih, dünyanın topyekûn bir tarihini yazma iddiası değildir. Bir

[40] Y.a.g.m., s. 75. Ayrıca bakınız. Braudel, a.g.e., s. 14.

[41] Fernand Braudel, *En Guise de Conclusion*, Review 1, no. 3 / 4 (1979), ss. 243-53. Aktaran. Lai, a.g.m., s. 75.

[42] Immanuel Wallerstein, *Une Leçon d'historie de Fernand Braudel*, Arthaud-Flammarion, Paris, 1986, ss. 34, 35. Aktaran. Y.a.g.m., s. 75.

[43] Braudel, geçmişte var olmuş ekonomi-dünyalara, Fenike'yi, Kartaca'yı, Roma'yı, Rusya'yı ve Uzak Doğu'yu (İslâm, Hindistan ve Çin'i kapsayan) örnek olarak göstermiştir. Braudel, *Maddi Uygarlık-Dünyanın Zamanı*, ss. 16-17, 419.

[44] Lai, a.g.m., s. 76.

[45] L. Nikitin, A. Romashov ve I. Tolkunova, "A Changing Image of Steel Giant: Chelyabinsk as an Example of Transformations in Post-Soviet Russia", *Research Bulletin 90*, <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/ rb90.html> (03.02.3005).

[46] Michelguglielmo Torri, "Studies in Italy on Modern and Contemporary India", <http://www.unipv.it/cspe/torri. htm#intro9> (03.02.2005).

sorunla karşılaşıldığında incelenmekte olan konunun sınırlarının dışına sistematik bir şekilde çıkma arzusudur.[47]

Braudel'in tarih anlayışında, değişmeye etki eden tüm unsurların hesaba katılması gerekmektedir. Bunun için de tarihçi, toplum bilimlerinin tümünden yararlanmak zorundadır.[48] Bazı yorumlara göre, Braudel'in global tarih anlayışı üç noktadan oluşur. Bunlardan ilki, disiplinler arası çalışmanın gerekliliğidir. İkincisi, konuya farklı ve geniş açılardan bakmak; bunun için de çalışmanın ele aldığı dönemi ve mekânı geniş tutmak gerekliliğidir. Üçüncüsü ise, söz konusu konunun karmaşıklığım araştırmak için zaman (üç çeşit tarihsel zaman) ve mekân (ekonomi-dünya) boyutlarını birleştirme gerekliliğidir.[49]

Braudel'in bütüncül tarih anlayışına Stoianovitch, Chaunu ve Hexter gibi tarihçilerden pek çok eleştiri yöneltilmiştir. Bu eleştirilerin arkasında 'bütün' kelimesinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bir neden yatmaktadır. Şöyle ki, Karl Popper'a göre 'bütün' kelimesinin ilk anlamı, bir şeyin nitelikleri veya veçheleri ve özellikle onun kurucu parçaları arasında geçerli olan ilişkilerin tamamını içermektedir. İkinci anlamı ise, söz konusu şeyin belli bazı nitelik ve veçhelerini, yani onu basit bir yığın olmaktan kurtarıp organize bir yapı görünümü kazandıran özelliklerini içermektedir. İkinci anlamda 'bütünler' bilimsel olarak incelenebilir ancak birinci anlamda 'bütünler' bilimsel olarak incelenemez. Eğer bir şey incelenecekse, onun bazı veçhelerini seçmek zorunludur.[50] Braudel'in global tarih yazımına karşı çıkanlar genelde Popper'ın birinci anlamdaki 'bütünü'nü göz önüne alırlar. Hâlbuki Braudel'in global tarihinin her şeyi, ele alınan şeyin tüm veçhelerini tanımlama iddiası yoktur. Zaten bu imkânsızdır. Global tarihin amaçladığı, ele alınan şeyi basit bir yığından ziyade organize bir yapıya dönüştürmektir.

Braudel'in global tarih anlayışını tarihsel analizlere uygulamak kolay değildir. Çünkü öncelikle farklı disiplinleri birleştirmek zordur. Bunun için farklı alanlardaki uzmanların ortak bir ekip çalışması gereklidir. Ama Braudel, eserlerinde bu çalışmayı tek başına üstlenmiştir. İkincisi ise, üç çeşit tarihsel zamanı ve iktisadî dünya gibi bir tarihsel mekânı içeren

---

[47] Braudel, *En Guise de Conclusion*, s. 245. Aktaran. Burke, a.g.e., s. 177. Mesela Braudel'e göre, Languedoc köylüleri hakkında araştırmada bulunan Ladurie'nin, toprağı, nehirleri, dağları, bitkileri ele almadan köylülerden bahsetmesi mümkün değildir. Çünkü, bunların hayatını şekillendiren coğrafî faktörler söz konusudur. Bu yüzden de böyle bir araştırmada coğrafyadan faydalanmak gerekir.

[48] Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, s. 8.

[49] Lai, a.g.m., s. 77.

[50] Karl R. Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, İnsan Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2004, ss. 92, 93.

anlamlı bir suje bulmanın zorluğudur. Bulunsa bile, böyle büyük bir sujenin bütünleştirici çerçevesini oluşturmak zordur; çünkü ele alınması gereken pek çok veçhe, pek çok sorun ve pek çok materyal bulunmaktadır.[51]

Braudel'in global tarih yaklaşımını ne derece başarıyla uyguladığına karar vermek için üç büyük eserini incelemek gerekmektedir. Üç bölümden oluşan *Akdeniz* eserinin her bir bölümünde, farklı tarihsel zamanlar ele alınmış ve bir anlamda global tarih anlayışının zaman boyutu başarıyla sergilenmiştir. Mekân açısından bakıldığında ise, yüksek derecede ekonomik mübadelenin gerçekleştiği Akdeniz, haklı olarak bir ekonomi-dünya olarak ele alınmıştır. Bu anlamda global tarih anlayışının mekân boyutu da gerçekleştirilmiştir. Ve tabiî ki bu çalışmasında Braudel, coğrafya ve ekonomi gibi farklı disiplinlerden de yararlanmıştır. Özellikle kitabın ilk kısmında Akdeniz'in coğrafyasından bahsederken, Braudel'in Fransız Coğrafya Okulu'ndan ilham aldığı görülmüştür.[52]

Medeniyet ve Kapitalizm eserine bakıldığında, Braudel'in ekonomi-dünya anlayışını geliştirdiği ve tanımladığı bu eserinde mekân açısından global tarih anlayışının uygulandığını söylemek mümkündür. Burada ekonomi-dünya olarak Kapitalist Avrupa ele alınmıştır. Zaman açısından bakıldığında ise, üç ciltlik kitabın her bir cildinde Akdeniz'de olduğu gibi, farklı zaman türleri ele alınmıştır. Maddî kültürün incelendiği birinci bölümde neredeyse hareketsiz bir tarih, *longue duree*; ekonomik hayatın ele alındığı ikinci bölümde yavaşça değişen kurumsal yapılar ve kapitalist mekanizmanın yer aldığı üçüncü bölümde de hızlı değişimler incelenmiştir.

Fransa'nın Kimliği eserine bakıldığında ise, global tarihin iyi bir şekilde uygulandığını söylemek güçleşmektedir. Akdeniz'de tarihsel zamanın üç çeşidine eşit uzunlukta yer verilirken, bu eserde ise uzun süreye çok az bir sayfa ayrılmış ve olaylara ilişkin bölüm geniş tutulmuştur. Ancak daha da önemlisi tarihsel mekân ile ilgili sorundur. Geniş coğrafî mekânları ele alan ve bu konuda da ölçek olarak 'ekonomi-dünya' kavramını ortaya atan Braudel, bu eserinde global tarih anlayışının mekân boyutunu ortaya koyamamıştır. Braudel'in ekonomi-dünyaya ilişkin koyduğu özelliklere bakarak Fransa'nın tarihte bir ekonomi-dünya oluşturduğunu söylemek güçtür. Zaten Braudel de eserinde, bir Fransız ekonomi-dünyasının var olduğundan ve bunun işlevsel mekanizmasından hiçbir şekilde bahsetmemiştir.[53]

---

[51] Lai, a.g.m., s. 79.
[52] Burke, a.g.e., s. 72.
[53] Lai, a.g.m., ss. 79, 80.

III. FERNAND BRAUDEL'İN KAPİTALİZM ANLAYIŞI VE BUNUN TARİH YAZIMINA ETKİSİ

Braudel'e göre, kapitalizmin gelişme sürecinde ekonomik yaşam, üçlü bir yapı arz etmektedir. En altta maddî hayatın üretimi yer almakta, onun üstünde üretici ve tüketicilerin karşılaştığı mübadele alanı olarak var olan piyasa bulunmakta ve bunun üstünde de tekelci kârlarla oluşan kapitalist bir yapı var olmaktadır. Braudel, piyasa ile kapitalist yapıyı ayırmış ve kapitalist yapıyı 'piyasa karşıtı' olarak nitelendirmiştir.[54]

Medeniyet ve Kapitalizm eserinde ele aldığı bu üçlü yapıdan ilk katı oluşturan maddî hayat ya da maddî kültür, tekerrür eden eylemlerden, ampirik süreçlerden, eski metotlar ve çok eski zamanlardan miras kalan çözüm yollarından oluşmaktadır. Ayrıca kitabın ilk cildini oluşturan üçlü yapının ilk katında geleneksel tarım, ticaret ve sanayi kategorileri tamamen ortadan kaldırılmış; bunların yerine gündelik hayata, insanlara ve şeylere, insanın yaptığı ya da kullandığı her şeye değinilmiştir: Yiyecekler, giyecekler, iskân, âletler, para, kentler vb.[55] Bu yapının ikinci katını ekonomik yaşam oluşturmaktadır. Ekonomik yaşam, düzenli, şeffaf, arz ve talebin fiyatları belirlediği, küçük kârları ve denetimli rekabeti içeren bir pazar ekonomisidir. En üst katı oluşturan kapitalizm ise, spekülatif, alışılmışın dışında, fiyatların güçle ve kurnazlıkla dayatıldığı, denetim ve rekabetin ortadan kaldırıldığı, olağanüstü kârları içeren tekele dayalı bir sistemdir.[56]

Braudel, bu eserinde entelektüel tartışmayı tersine çevirmektedir. Serbest pazarı tarihsel kapitalizmde esas unsur olarak düşünmek yerine, tekelleri esas unsur olarak görmektedir. Wallerstein'a göre, Braudelci pazardan yana olmak, dünyanın eşitlikçi kılınmasından yana olmaktır. Başka bir deyişle insanların özgürlükleri ve kardeşlik için mücadele etmektir. Yani pazarın zaferi, kapitalist sistemin işareti olmaktan çıkarak, dünyanın sosyalizminin bir işareti hâline gelebilir.

Braudel'in kapitalizmi 'pazar karşıtı' olarak görmesi, kapitalizmi serbest ve rekabetçi bir pazarın oluşumuyla açıklayan Marxist ve liberal görüşlere ters düşmektedir. Wallerstein'a göre, Braudel'in kapitalizmi böyle farklı bir biçimde yorumlamasının önemli sonuçları vardır. Bir kere, Braudel bu görüşleriyle tarih yazımının mecrasını değiştirmektedir. Liberallerin ve Marxistlerin kapitalizme ilişkin ön kabullerini yıkarak, tarih-

---

[54] Meryem Koray, "Küreselleşme Süreci ve Ulus Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları", *Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale1.htm> (03.02.2005).

[55] Burke, a.g.m., s. 85.

[56] Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, s. 298.

teki mücadeleci güçlere ilişkin farklı bir tablo sunmuştur. Buna göre, kapitalist dünya ekonomisinde güç ve kurnazlığı yanlarına alan tekelciler ile nüfusun çoğunluğu arasında süregiden bir mücadele bulunmaktadır. Ve belki de son iki yüzyılın politik tarihi, bu çoğunluğun karşı güç oluşturmaya ve kendi karşı kurnazlığını sistematize etmeye çalıştığı bir tarih olarak değerlendirilebilir. İkinci bir sonuç; Braudel'in bu anlayışının Aydınlanma'nın ilerleme teorilerine ilişkin örtük bir eleştiriyi beraberinde getirmesidir. Marxist ve liberallerin bağlı kaldığı ilerleme teorisine karşı Braudel, doğrusal bir ilerlemenin değil, tekel güçleri ile kurtuluş güçleri arasında süre giden bir gerilimin var olduğunu savunmuştur.[57]

Braudel'in Marxizme ilişkin görüşlerinden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Braudel'e göre tarihin tek bir egemen faktörle açıklanması mümkün değildir. Tarih yalnızca ne ırklar mücadelesi, ne güçlü ekonomik ritimler, ne sürekli toplumsal gerilimler, ne de tekniğin egemenliği ile açıklanabilir.[58] Oysa Marxizm, tarihin egemen faktörü olarak iktisadî üretim ve ilişkileri göstermektedir. Ancak Braudel açısından Marx'm bir önemi vardır ki; o da Marx'ın tarihsel *longue duree* temelinde hakiki toplumsal modelleri kuran ilk kişi olmasıdır.[59]

IV. FERNAND BRAUDEL'İN TARİH YAZIMINA İLİŞKİN METODOLOJİSİ

Geleneksel tarih yazımında çok yetenekli olduğu ve tüm detayları derinlemesine bildiği söylenen Braudel, bu alandaki tüm yeteneğini reddederek 'uzun süre' ve 'konjonktür' perspektifine kaymış; olayların kronolojik anlatımına odaklanmaktan kaçınmıştır. Kimilerine göre Braudel'in tarih yazımının amacı, sorunları çözmek ya da yeni hipotezler ortaya atmak değildir. O, daha çok, önemli konuların yapısal tasvirlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Mesela *Medeniyet ve Kapitalizm*'de kapitalizmin faaliyetlerini üç düzeyde tanımlayan Braudel, herhangi bir tezi savunmamış ve kapitalizme ilişkin herhangi bir doktrine en ufak bir ilgi göstermemiştir.[60]

Sorun odaklı tarihten uzaklaştığına ilişkin getirilen eleştirilere Braudel, 1977 yılında şu şekilde yanıt vermiştir: "Ele aldığım aslî sorun, çözmek zorunda olduğum tek sorun, zamanın farklı hızlarda hareket ettiğini göstermekti."[61] Ancak geniş hacimli çalışmalarının tamamının bu sorunla

---

[57] Y.a.g.e., s. 301-304.
[58] Y.a.g.e., s. 31.
[59] Burke, a.g.e., s. 90.
[60] Lai, a.g.m., s. 80.
[61] *Braudel and the Primary Vision*, Radyo 3'te 13 Kasım 1977 tarihinde P. Burke ve H. G. Koenigsberger'in yaptıkları bir söyleşi. Aktaran. Burke, a.g.e., ss. 75, 76.

uğraştığını söylemek güçtür. O hâlde ele alınan konunun yapısal tasvirlerini ortaya çıkarma amacının, Braudel'in tarih yazımında baskın olduğu söylenebilir.

Braudel'in tarih yazımına ilişkin bir diğer özellik de ele aldığı konuların genelde farklı yüzyıllara dayanan ve pek çok yüzeye dokunan geniş konular olmasıdır. Kitapları çoğunlukla 1500-2000 sayfadan ve yüzlerce başlıktan oluşmuştur. Bazı yazarlara göre, Braudel'in kitaplarını okumanın en faydalı yolu, ana metnin üzerinde durmadan kitabın ve bölümlerin giriş kısımlarını okumaktır. Ana metni okumak da ilginç olabilir ama bunu okumak için her zaman yeterli zaman olmayabilir. Braudel'in kitaplarında metinlerin son paragrafları, pek çok tarih kitabının tersine, genelde önemsizdir; çünkü Braudel, konuyu sonlandırma işini ileriye atmaktadır.[62]

Braudel'in dikkat çeken bir diğer özelliği, tanım yapmaktan ve yorumlamadan kaçınmasıdır. *Medeniyet ve Kapitalizm* eserinde kapitalizmin tarihini anlatmasına rağmen, bu kavramın bir kere olsun tanımlamasını yapmamıştır. Braudel'in konjonktür ve uzun süre üzerine bile çok açık tanımlamaları bulunmamakta; bu kavramlar üzerindeki muğlaklık devam etmektedir. Braudel, ölmeden iki ay önce yaptığı bir açıklamada bu yaklaşımını doğrulamakta ve şöyle demektedir: "Ben hiçbir zaman tanımlamayı denememeliyim. Tanımlamak, tartışmayı durdurur. Bir kere tanımlama yapıldı mı daha fazla tartışmak mümkün değildir. *Fransa'nın Kimliği* kitabımda ancak son sayfaya ulaştığımda Fransa'nın kimliğini tanımlayabilecek hâle gelmiştim."[63]

Braudel'in metodolojisine ilişkin diğer bir özellik, arşivlerin kullanılması ve fonksiyonuna ilişkindir. Eşinin yazdığı bir makaleye[64] göre, Braudel'in arşivlere ve belgelere olan ilgisi tüm yaşamı boyunca devam etmiştir. Bazılarına göre, arşive ait pek çok materyal, olay-tarihe ilişkin ve somut gerçekliklere dayanıyorken, olay tarihi reddeden ve 'uzun süre tarihi'ne dayanan Braudel'in arşivlere bu kadar büyük bir ilgi duyması şaşırtıcıdır. Arşivler, Braudel'in çalışmalarında iki amaca hizmet etmişlerdir: Bunlardan ilki, arşive ait materyallerin çalışmada kanıt olarak kullanılmalarıdır; ikincisi ise, eşinin yazdığı gibi, arşivlerde bulunan beklenmedik materyallerin Braudel'in tarihsel hayâl gücüne esin kaynağı olmalarıdır. Akdeniz'i yazmadan önce yaptığı derin arşiv çalışması, tezinin konusunu genişletmesinde önemli bir rol oynamış; bazı yorumlara göre

[62] Lai, a.g.m., s. 81.
[63] Wallerstein, *Une Leçon d'historie de Fernand Braudel*, ss. 160,161. Aktaran. Y.a.g.e, s. 82.
[64] Paule Braudel, "Les Origines Intellectuelles de Fernand Braudel: un Temoignage", *Annales ESC*, 47 / 1 (1992), s. 240. Aktaran. LAI, a.g.m., s. 82.

çözmesi gereken bir tarihsel sorunla işe başlamadığı için o arşivleri değil, arşivler onu yönlendirmiştir.[65]

Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı, Braudel'in tarih yazımındaki önemini ortaya koyabilmektir. Braudel'in, tarihe getirdiği en büyük yenilik, zamanda görecelik anlayışını ortaya atmasıdır. Tek bir çizgisel tarihsel zaman yerine farklı hızlara sahip üç farklı tarihsel zaman olduğunu belirtmesi ve tarihin sadece olayların içinde geçtiği kısa süreli zamana odaklanmak yerine coğrafî ve kültürel yapıların içinde oluştuğu uzun süreli zamanı da gözetmesi gerektiğini ifade etmesi önemli bir yeniliktir. 'Uzun süre' ile Braudel, yüzeysel olarak ifade ettiği olay tarihin gerisinde yatan nedenleri ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Ona göre, tarihte incelenen şeylerin değişim süreleri farklıdır ve bu yüzden de farklı süreler içinde incelenmelidirler.

Geniş bir mekân ve zaman üzerinde geniş ölçekli analizlerde bulunan Braudel, Annales'in tersine sorun odaklı tarihle ilgilenmemiştir. Onun tarih yazımındaki amacı, daha çok ele alınan konunun tarihsel bir tasvirini ortaya koyabilmek olmuştur. Bu noktada da zaman zaman eleştirilere tâbi tutulmuştur. Ancak o belli dönem ve belli alanlar üzerine uzmanlaşıp, spesifik sorunları çözümü ile zaten ilgilenemezdi. Onun metodu daha çok geniş dönemleri ve farklı alanları içeren yapısal tasvirlere uygun düşmekteydi.

Braudel, Annales'de olduğu gibi, disiplinler arası çalışmanın önemine her zaman vurgu yapmıştır. Çalışmalarında genelde coğrafya, ekonomi, sosyoloji gibi farklı disiplinlerden yararlanmış; ancak eserlerinde daha çok ekonomiyi öne çıkardığı için zaman zaman ekonomi tarihçisi olarak adlandırılmıştır. Bu noktada, ele aldığı konunun kütür ve zihniyet boyutuyla ilgilenmediği için de eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak yine de ekip çalışmasına başvurmadan tek başına farklı disiplinleri çalışmalarında böyle güzel bir biçimde birleştirilmesi, onun başarılarından bir diğeridir.

Sonuçta, geniş bir mekânı kapsayan ve yüzyıllara yayılan konuları farklı boyutlarıyla ele alan Braudel, böylesine kapsamlı çalışmaları yapabildiği için bir deha olarak kabul edilebilir. Ona yapılan kimi eleştirilere rağmen...

[65] Y.a.g.m., s. 82.

Kalıntı Roma İmparatorluğu'ndan Sağ Kalanlar, Cyrene, Libya.

AKDENİZ'DE TARİH VE ZAMAN

"Romalılarla Barbarlar arasındaki savaşlar"

ESKİÇAĞ AKDENİZ DÜNYASINDA SİYASAL BİRLİĞİN SONU: ROMALILAR VE KUZEY KOMŞULARI

Turhan Kaçar*

GİRİŞ

Roma Cumhuriyeti, MÖ 149-146 yılları arasında Kartaca'yı ve MÖ 30'da son Helenistik krallık Ptolemaiosları tasfiye ederek Akdeniz dünyasında uzun soluklu bir siyasal birlik kurmayı başardı. Bu başarılarının bir ifadesi olarak, Akdeniz'den *mare nostrum* (bizim deniz) diye bahseden Romalılar, bu birliği, sadece Akdeniz çevresindeki siyasal örgütlenmelere karşı giriştikleri savaşlarla değil, aynı zamanda Akdeniz'de yuvalanmış korsanlara karşı verdikleri mücadelelerle elde etmişlerdi. Meselâ, MÖ 67 yılında bu korsanları temizlemekle görevlendirilen Pompeius Magnus'un, Cebelitarık'tan başlayarak giriştiği temizlik harekâtı sonuncunda, on binden fazla korsan teknesini imha ettiği not edilmektedir (Ormerod & Cary 1966, 372-75). Akdeniz, Roma'nın sadece merkezi değildi, aynı zamanda başkentinin gıda maddesi ihtiyacını karşıladığı en

* Doç. Dr. Turhan Kaçar, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Metin içerisinde geçen Latince veya Yunanca şahıs isimlerinin genellikle Latince biçimlerinin Türkçe okunuşları tercih edilmiştir (örn. Constantinus yerine Konstantinus).

önemli ticaret yoluydu ki, Mısır'ın ve Kuzey Afrika'nın tahılı Akdeniz yoluyla Roma'ya (ve sonraları Konstantinopolis'e) taşınıyordu. Kurduğu siyasal birliği, 400 yıldan fazla koruyan Roma İmparatorluğu, MS V. yüzyılda kuzey komşularının yarattığı basınç yüzünden Akdeniz'deki kontrolünü kaybetti ve imparatorluğun batı kanadı, komşuları tarafından parsellenerek dağıldı. MS II. yüzyılın görkemli döneminde yaşayan Romalılar için, sarsılmaz görünen Roma gücü nasıl olmuştu da Akdeniz'i kontrol edemez hâle gelmişti? Akdeniz dünyasında siyasal birlik ne Roma'dan önce, ne de Roma'dan sonra kurulabilmişti.

Akdeniz dünyasında siyasal birliğin sonu anlamına da gelen Roma İmparatorluğu'nun batı kanadının düşüşü ve çöküşü, bugüne kadar çok etraflı bir şekilde tartışılmış ve yüzlerce neden üretilmiştir. Bunlar arasında Roma'nm kuzey komşularının yarattığı baskı, Hıristiyanlık, askerî ve ekonomik zayıflıklar, sosyal ve idarî bozulmalar, demografik sorunlar ve salgın hastalıklar ilk elde sıralanabilecek olanlardır. Alman tarihçi A. Demandt, Roma'nın düşüşüne ilişkin iki yüzden fazla neden sıralamaktadır (Demandt 1984; Heikura 2003; Ward Perkins 2005, 32). Çağdaş Batı tarih yazımında, Akdeniz çevresindeki siyasal birliğin parçalanması ve İmparatorluğun batı yarısının dağılması farklı perspektiflerden ele alınmaktadır. Genellikle Alman tarih yazım geleneği ve bu ekolü izleyen tarihçiler, Roma sınırlarını istilâ eden bu kuzeylileri sempatik bir ifadeyle İmparatorluğa taze bir kan enjekte eden Germenler olarak sunarken, daha çok "değişim" gibi büyülü bir terimi kullanmaktadırlar (Seeck 1913; Ensslin 1941; Vogt 1967). 1920 ve 30'lu yıllarda Belçikalı tarihçi Henri Pirenne, ölümünden sonra yayımlanan ve *Hz. Muhammed ve Charlemagne* adıyla dilimize çevrilen ünlü eserinde, Akdeniz dünyasının birliğinin sonunu getiren temel faktörün, kuzeyden gelen işgalciler değil de, Müslüman Arapların olduğunu iddia ediyordu.[1] Pirenne'nin vurgusu Akdeniz dünyasının ekonomik ve sosyal birliği üzerineydi. Bu tez sonraki dönemlerde hem taraftar topladı hem de eleştirilerle karşılaştı.[2] Batı tarih yazımında, İslâm'ın doğuşu ve Akdeniz dünyasına etkisi farklı perspektiflerden ele alınmakta, Müslümanların Akdeniz dünyasının birliğine son vermekten çok, uygarlığın çekim merkezini Abbasilerle birlikte Avras-

[1] Pirenne tezini 1922'de yayımladığı "Mahomet et Charlemagne", *Revue belge de philologie et d'histoire* I (1922): 77-86; makalesinde formüle etti ve sonra 1937'de yayımlanan *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi* eserinde tekrar işledi ve nihai olarak ölümünden kısa süre sonra yayımlanan *Hz. Muhammed ve Charlemagne* (Türkçe çev. M. Kılıçbay, Ankara 1984), adlı eserinde 'Pirenne tezi' son hâlini aldı.

[2] Pirenne'nin tezini onaylayan veya reddeden bütün çalışmaları listelemek gerekli değil, onun için burada konuyla ilgili üç önemli incelemeyi not etmek yeterli olacaktır. Dennett 1948, 165-90; Lopez 1943, 14-38; Brown 1974, 25-33.

ya'ya taşıdıkları vurgulanmaktadır (Dennet 1948, 165-190; Brown 1971). Öbür yandan, kuzeyden gelen işgalcilerin Akdeniz dünyasının sosyal ve ekonomik yapısını değiştirmediği iddiası ise, fazla kabul görmeyip eleştirilmektedir. Bugün artık, kutuplardaki buz tabakalarında yapılan analizler vasıtasıyla MS II.-IV. yüzyıllar arasında endüstriyel üretimin yol açtığı atmosfer kirlenmesiyle, V. yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkan kirlenme oranları karşılaştırmalı olarak incelenebilmektedir. Bu analizler, işgaller sırasında ve sonrasında Roma dünyasında endüstriyel üretimin neredeyse durma noktasına geldiğini ve dolayısıyla ekonomik bir çöküşü göstermektedir (Wilson 2002, 25-27; Ward-Perkins 2005, 94-96).

Kuzeyden gelen Germenlerin Roma'yı yıkmak yerine dönüştürdüğünü savunan Alman geleneğinin tersine, XVIII. yüzyılda E. Gibbon'la başlayan Anglo-Sakson Eskiçağ tarih yazımında, bu istilâların yıkıcı yönü ön plana alınmakta ve işgallerin Roma Uygarlığı'na verdiği telafi edilemez zararlar öne çıkarılarak "kriz", "düşüş" ve "çöküş" terimleri daha çok kullanılmaktadır (Bury 1958; Jones 1966; Thompson 1982; Cameron 1993; Ward-Perkins 2005; Heather 2005).

Roma İmparatorluğu'nun batı kanadının tasfiyesini, Akdeniz'deki kontrolü kaybetmesinin bir sonucu olarak gören bu çalışma, İmparatorluğun niçin çöktüğü sorusundan ziyade, Akdeniz dünyasında V. yüzyılda ortaya çıkan yeni siyasal formasyonların nasıl oluştuklarını ve Roma ile nasıl ilişki kurduklarını incelemeyi amaçlamaktadır.[3] Bu çerçevede, İmparatorluğun batı kısmının zayıflatılması ve parsellenmesinde en etkin rolü oynayan toplumların, yani Hunlar, Gotlar, Vandallar'ın Roma ile kurdukları siyasal ilişkilerin kazandığı yıkıcı boyut ve –kısaca– Avrupa'nın merkezini kuzeye taşıyan Franklar tartışılacaktır. Bunun yanı sıra, Batı dünyasının iç sorunları, komşularını asimile edecek esnekliği götseremeyen demografik yapısı ve Roma bürokrasisinin kendi içinde yaşadığı sorunlar da ayrıca ele alınacaktır.

ROMA'NIN KUZEY SINIRLARINDA DENGELERİN BOZULMASI: HUNLARIN GELİŞİ

Roma'nın Tuna ve Rhen nehirleri boyunca sahip olduğu hassas sınır dengelerini alt üst ederek, Akdeniz dünyasında siyasal birliğin sonunu getiren ve İmparatorluğun batı kanadının tasfiye sürecini tetikleyen esas toplum, MS IV. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Avrupa coğrafyasında ilk kez ortaya çıkan Hunlardır. Orta Asya bozkırlarından gelip, Ka-

[3] Roma'nın düşüşü elbette çok büyük bir sorundur ve bu soruna ilişkin Batı dünyasında raflar dolusu kitap yazılmıştır. Dolayısıyla bu sınırlı makale, Roma'nın düşüş sorununun tamamını kapsamayı amaçlamıyor.

radeniz'in kuzeyinde önce İran asıllı Alan'larla karşılaşan Hunlar, bu toplumu kontrolleri altına aldıktan sonra, onlarla ittifak kurarak batıya yöneldiler (Bachrach 1973; Heather 1995; 2005). Hun-Alan ittifakının, 375 yılında Baltık'tan Karadeniz'e kadar yayılmış büyük Ostrogot (Doğu Gotları) krallığının ordusunu yenmesi, Karadeniz'in kuzeyindeki dengeyi bozarak, buradaki toplumların batıya doğru hareketlenmesine neden oldu. Krallarının ölümüyle batıya çekilen Ostrogot savaşçıları, burada kardeşleri Vizigotlarla ittifak yaptılarsa da, Hunlar bu ittifakı dağıtmayı da başardılar (Heather 1995, 4-41). Ertesi yıl birleşik Got kabileleri, dönemin Roma İmparatoru Valens'ten sığınma talep ettiler ve İmparator onların Hıristiyanlığı kabul etmeleri şartıyla Roma'nın Balkanlar'daki topraklarına yerleştirilmelerine izin verdi (Jones 1964, CAH 13, Heather 1986, 289-318). Bölgedeki Romalı yöneticilerin aşırı ve tutarsız davranışlarıyla çatışmaya dönüşen Got-Roma ilişkileri, sonuçta 9 Ağustos 378'deki Edirne Savaşı'na yol açtı. Eskiçağ Akdeniz dünyasının insanları, Gotları (ve diğer toplumları Vandalları, Frankları vs.) biliyorlardı ama onlar için, Edirne Savaşı'nın gerisindeki tetikleyici güç olan Hunlar çok yeni bir faktördü. Onun için, Hunların yarattığı korku daha ilk aşamadan itibaren Romalı yazarların satırlarında görülmektedir. 434'te Hun kralı Ruga'nın iktidarının sonlarına kadar Hunlarla Romalılar hiç karşı karşıya savaşmamış olmalarına rağmen,[4] niçin Ammianus Markellinus gibi eserini 390'lı yılların başında tamamlayan asker kökenli bir pagan tarihçi, Hunları "barbarların en vahşisi" olarak tanımlamakta veya Eusebius Hieronymus gibi bir Hıristiyan, Hunları Roma dünyasından uzak tutması için Tanrı'ya dua etmekteydi? Bu sorunun cevabı klasik literatürde ortaya çıkan barbar tiplemesinde olduğu kadar, Hun korkusunu yayan Got propogandacılarda da aranmalıdır. Hunların kendilerini anlatan yazılı kültür unsurlarına sahip olmadığımız için, onlar hakkında bize ulaşan bilgilerin, Hıristiyan veya pagan kökenli Yunan-Roma kaynaklarından yani düşman kamptan koro hâlinde çıktığının farkında olmak zorundayız.

Hunlar, Karadeniz'in kuzeyindeki dengeleri bozarak, genellikle 'kavimler göçünü' (*Völkerwanderung*) hareketlendiren bir toplum olarak bilinmesine rağmen, kendileri bu harekete katılmadılar. Hunların bir müddet daha Kuzey Karadeniz steplerinde kaldığını ve hattâ 395-96'da Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdiklerini ve Antakya'ya kadar ilerle-

[4] Hunların Romalı komutanlara paralı asker olarak hizmetleri dönemin çağdaş kaynaklarına yansımıştır. Meselâ İmparator Theodosius, zorba imparator Maximus'a karşı savaşırken, bir Hun süvari birliği Theodosius tarafında yer alıyorlardı. Daha sonra, Doğu Roma başkentinde Gainas adlı Germen asıllı bir generalin yarattığı kriz, Hun lideri Uldız'ın katkısıyla çözülmüştü.

diklerini biliyoruz (Thompson 1996; Heather 1995). Bu istilânın yerleşme amaçlı olmadığı kesindir. Hunlar arasında ortaya çıkan bir kıtlık, bu istilâya yol açmış olabilir. Hun istilâsı kuşkusuz bütün Doğu Akdeniz kentlerini sarsmış ve buralarda korku içinde bir bekleyişe yol açmıştı. İstilânın yarattığı korkuyu, Kudüs'te bir manastırda geçici inzivada yaşayan Batı Hıristiyanlığının en önemli isimlerinden birisi olan Eusebius Hieronymus şöyle ifade eder: "Heyhat, birdenbire haberciler sağa sola koşuşmaya başladı ve bütün Doğu sarsıldı. Çünkü Hun sürüleri, buzlu Tanais ile İskender kapılarının vahşi insanları Kafkas kayalarının gerisinde tuttuğu Massagetae'nin korkunç halkları arasından çok uzaklardaki Maiotis'den kopup geldiler. Hızlı atlarıyla oraya buraya saldırarak dünyayı dehşete verip mezbahaya çevirdiler" (*Epistula* 127).

V. yüzyıl başlarında bugünkü Macaristan'a yerleşmeye başlayan Hunlar, Avrasya steplerine çıkışlarıyla, Roma'nın Tuna ve Rhen nehirleri boyunca kurmuş oldukları sınır dengelerini bozmuş olmalarına rağmen, V. yüzyılın otuzlu ve kırklı yıllarının çoğunda, Roma'nın batı kısmına sağladıkları askerî destekle, hem Gallia'daki Vizigotları sınırlandırarak İmparatorluk otoritesini koruyor, hem de gençliğini Hunlar arasında geçirmiş Romalı komutan Aetius'u iktidarda tutuyorlardı. Meselâ, 436/37'de Aetius'un girişimiyle Hunlar, Burgondialılarla karşı karşıya gelmiş ve Burgondialılar ağır bir yenilgiye uğramıştır (Wolfram 1997, 250-52; Collins 2000, 114-116). Vandal, Süev ve Alan baskısı sonucunda Rhen sınırının çökmesiyle oluşan siyasal otorite boşluğunu kullanan Burgondialılar, 412 yılında nehri geçerek Mainz bölgesinde ilk krallıklarını kurmuşlardı. Burgondialıların Hunlardan aldığı yenilgi, Germen zihninde o kadar yer etmiştir ki, Ortaçağ'da yazılan ünlü *Niebelungen* destanına konu olmuştur. Hun darbesinden geri kalan Burgondialılar, Romalıların rızasını alarak Kuzeybatı İtalya ile Güneydoğu Fransa arasında yer alan Akdeniz'e yakın bir bölgede yeniden devlet kurmuşlar ve Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla bir yandan Vizigotların diğer yandan Frankların tehdidine maruz kalan Burgondia krallığı, hanedan içi mücadelelerin de etkisiyle 530'lu yıllarda Merovenj hanedanlığının parçası hâline dönüşmüştür (Wolfram 1997, 248-59).

Hunlar, Güneydoğu Avrupa coğrafyasında yaşayan toplumları tam anlamıyla kontrol altına aldıktan sonra, doğrudan Roma İmparatorluğu'nu (önce doğu yarısını) tehdit etmeye başlamışlardır. Bu politika, Attila'dan önceki Hun kralı Rua (veya Ruga) tarafından belirlenmişse de, Rua bu yeni politikanın meyvelerini toplayamadan ölmüştür. 434'ten 444/45'e kadar iktidarı kardeşi ile paylaşan Attila, kardeşini ortadan kaldırarak 453'teki ölümüne kadar, Roma'nın neredeyse bütün kuzey sınırına ko-

nuşlanan İmparatorluğunu tek başına yönetmiştir. Doğu (Roma) İmparatorluğu'nu vergiye bağlayıp, kenara çektikten sonra, Attila Batı'ya saldırdı. Batı ile bozulan ilişkilerin görünürdeki nedeni, İmparatorluk ailesine mensup mutsuz prenses Honoria'nın ve çeyizinin Attila'ya verilmemesiydi (Thompson 1996, 145-46). Gerçek neden belki, Aetius'un Vizigotlarla kurduğu Hun karşıtı ittifaktı (Jordanes, *Getica,* 36.191). Attila'nın Aetius ile giriştiği ilk savaş sonuçsuz kaldı ama Attila ertesi yıl yine Roma önlerinde görüldüğü zaman, onu İmparatorluk orduları değil, Roma piskoposu Leo karşıladı. Attila'nın 453'teki beklenmedik ölümü, sadece Doğu Roma üzerine girişeceği bir seferi sonuçsuz bırakmadı, aynı zamanda Hun İmparatorluğu'nun çözülüşünü de getirdi.

Gotlar ve Batı İmparatorluğunun Parsellenişinin Başlangıcı

Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısının *augustus*u Valens'in 9 Ağustos 378'de Edirne (Hadrianopolis) Savaşı'nda Gotlara karşı aldığı ağır yenilgi, bugünden baktığımız zaman, Akdeniz dünyasının siyasal birliğinin çatırdamasında önemli bir başlangıç noktası olarak ele alınabilir. Savaşın çağdaşı olan tarihçi ve asker Ammianus Markellinus, bu yenilginin, Roma'nın yaklaşık altı yüzyıl önce, MÖ 216'da Hannibal karşısında yaşadığı Cannae faciasından sonra aldığı en ağır yenilgi olduğunu yazmaktadır (Ammianus Markellinus 31.13.14). Ancak, izleyen yüz yılın siyasal gidişatına baktığımız zaman, bazı çelişkilerin varlığı hemen göze çarpmaktadır: Edirne'de esas darbeyi İmparatorluğun doğu yakasının ekonomik kaynakları ve askeri gücü almış olmasına rağmen, ertesi yüzyılda parsellenecek olanın batı yakası olması hayli ilginçtir.

Edirne'de kaybeden Valens'in halefi Theodosius'un Gotlarla olan anlaşmazlığı, 3 Ekim 382'de onları 'Roma'nın imtiyazlı müttefikleri' (*foederati*) olarak, Tuna ile Balkan dağları arasındaki Roma'nın Trakya'daki topraklarına yerleştirerek çözmesi (Zosimus, IV.30, 33, 40, 56), Roma'nın sınır ötesi komşularıyla ilişkilerinde yeni bir dönüm noktasıdır, çünkü bu toplumlar artık sınır ötesi değil, Roma sınırları içerisinde bir olgu hâline geliyorlardı. Gotlar, ekonomik destek karşılığında sınırlarda askerî koruma sağlayacaklar ve gerektiğinde İmparatorun yardımına koşacaklardı.[5] Kendi liderlerine ve kabile hukuklarına tâbi olan bu Gotların Tuna'yı geçtikleri 376 yılındaki sayıları, çağdaş yazarlar ve modern araştırmacılar tarafından yaklaşık olarak iki yüz bin olarak tahmin edilmektedir (Jones 1964, 195).

[5] Böylesi yardımın bir örneğini 393 yılındaki bir siyasal krizde görüyoruz. Batıdaki rakibi Eugenius ile çatışan Theodosius'un ordusunda 20.000 Got askeri savaşıyordu.

Gotların Romalıların ilgi alanına girişi aslında Edirne Savaşı'ndan çok öncedir. II. yüzyıl başlarında yazan ünlü Romalı tarihçi Tacitus, Gotları kraliyetle yönetilen, nispeten düzenli idarî yapıya sahip bir toplum olarak nitelendirmektedir (*Germania* 44).[6] Milliyetçi Alman tarih yazım geleneği Gotların köken olarak otantik Germen olduklarını iddia etmektedir.[7] Bu mitolojikleşmiş bir durumdur; çünkü kendisi de bir Got olan altıncı yüzyıl Konstantinopolis'inden yazan Jordanes, atalarının kökenlerini İskandinavya olarak ifade etmektedir (*Getica* 25), dolayısıyla Gotlar Almanlardan ziyade İsveçlilerin atası kabul edilmelidir. İskandinavya'dan Karadeniz'e kadar yayılan ve İmparatorluğun kuzey sınırlarında yaşayan bu toplumlarla Roma dünyasının ilişkisi, II. yüzyılda Traianus (97-118) ve Markus Aurelius (161-180) dönemindeki fetihlerle aslında zor bir döneme girmişti. Her iki imparatorun sırasıyla Dacia (Romanya) ve Markoman krallıklarına son vermeleri, ilk bakışta Roma için bir başarı gibi görülse de, daha geniş bir perspektiften bakıldığında sınırlardaki tampon devletlerin ortadan kaldırılması, aslında sınırların çok daha düzensiz ve kontrolsüz kabilelere açılması anlamına gelmektedir. Bunun sonuçları kısa zamanda ortaya çıkacaktı. Nitekim, III. yüzyıl krizinin hâkim olduğu sıkıntılı dönemlerde, Roma dünyasında Gotlara karşı verilen savaşlar çok ciddi sonuçlara yol açmıştır. 249-51 yılları arasında Roma tahtında bulunan imparator Dekius bir Got-Roma savaşında hayatını kaybetmiştir. Bu dönemde yine Gotların Kafkaslar yoluyla Anadolu'ya girdikleri ve Kapadokya'ya kadar ulaştıkları farklı biçimlerde çağdaş kaynaklara yansımıştır. Ancak kısa süre sonra Gallienus, II. Klaudius (Gothikus olarak da bilinir) ve Aurelianus gibi imparatorlar Gotlara karşı kazandıkları zaferlerle Dekius'un yenilgisini unutturmuşlardır (Wolfram 1988, 56).

Romalılar ile Gotlar arasındaki ilişkiler sadece karşılıklı savaşlar şeklinde gelişmemiş, Gotlar dönem dönem Roma ordusunda paralı askerler olarak hizmet etmişlerdir. Meselâ, Jordanes, Gotların Konstantinus ile Likinius arasındaki savaşta, Konstantinus'un safında yer aldıklarını yazarken, bir başka çağdaş kaynak, Likinius tarafında yer aldıklarını not etmektedir.[8] Hattâ Gotlar 364 yılında Roma tahtındaki değişikliklere müdahale edecek kadar Roma iç politikalarının bir parçası olmuşlardı.

---

[6] Ammianus Markellinus, Gotları Greuthungi (Ostrogotlar veya Doğu Gotları) ve Tervingi (Vizigotlar veya Batı Gotları) olarak ikiye ayırır.

[7] Almanların kullandığı Gotik yazı stili bunun en açık ifadesidir ki, bu stil özellikle Nazi döneminde mecburi hâle getirilmiştir. Got yazısı ilk olarak Hıristiyanlığı onlara tanıtan ve Gotların havarisi olarak anılan Ulfilas adlı Kapadokya'dan gitme birisi tarafından IV. yüzyıl içerinde icat edilmiştir.

[8] Karş. Jordanes, *Getica* 111 ve *Origo Constantini Imperators V.27* (Kaçar 2005, 147).

Got-Roma ilişkileri, 375 yılında Karadeniz'in kuzeyinden Tuna'ya doğru ilerleyen Hunlar'ın Tuna sınırlarındaki dengeleri bozmaları üzerine yeni bir döneme girmiştir. Hunların ve onların kontrolünde birleşen Alanlar'ın yarattığı korkunun çok kısa sürede Roma topraklarına da sıçraması, sonuçta 378 yılındaki Got-Roma Savaşı'na yol açmıştır. Savaşı kazanan Gotlar, yukarıda ifade edildiği gibi, 382 yılında Thedosius ile Trakya'da iskân edilme esasına dayalı bir barış yaptılar (Wolfram 1988; Heather 1991). Gotlar, Theodosius'un imparatorluğu sırasında fazla sorun çıkarmadan Balkanlar'da kaldılar ve hattâ Theodosius'a iç savaşlarında yardım da etmiş olmalarına rağmen, onun ölümüyle birlikte ortaya çıkan –özellikle bürokrasinin iktidar çekişmeleriyle büyüyen– siyasal boşluğu kullanmaktan kaçınmadılar. 395-410 yılları arasında önce komutanları Radagasius idaresinde Balkanlar'ı, Yunanistan'ı ve İtalya'yı işgal ettiler. 410 yılında Gotlar komutanları Alarikus idaresinde, Roma'yı işgal ederek, *Roma Aeterna* (Ölümsüz Roma)'nın prestijini sarsarak İmparatorluk sakinlerine büyük bir şok yaşattılar. Roma'nın Gotlar tarafından yağmalanması çağdaş pagan ve Hıristiyan yazarlar tarafından farklı tepkilerle karşılanmıştır. Paganlar, Roma'nın düşüşünü geleneksel dinin terk edilerek Hıristiyanlığa yönelişe, tanrıların bir gazabı olarak özetliyorlardı. Bir başka deyişle, Roma'nın tanrıları (başta Jüpiter olmak üzere) terk edildiği için, tanrılar da Roma'yı terk etmişlerdi. Bunun yanı sıra bir kısım pagan ise, Hıristiyanların kötü vatandaşlar olduğunu ve İmparatorluğu savunmak için üzerlerine düşeni yapmadıklarını düşünüyordu. Bu iddialara cevap, Kuzey Afrika'daki Hippo Regius piskoposu ve Latin Hıristiyanlığının en büyük ilâhiyatçısı Aziz Augustinus'dan (354-430) geldi. *De Civitate Dei* (Tanrı Kenti) adlı ünlü eserine, pagan tanrıların Roma devletini daha önceki felâketli dönemlerinde (meselâ, Hannibal önünde alınan Cannae yenilgisi) niçin korumadığını sorarak başlayan Augustinus, hiçbir yeryüzü kentinin, krallığının veya imparatorluğunun Tanrı için mühim olmadığını, mühim olanın adalet üzerine kurulmuş 'ideal kent' olduğunu, zaten Roma'nın da adalet üzerine kurulmadığını savunuyordu. Adalet üzerine bina edilen "Tanrı Kentinin" mutlak anlamda yeryüzünde aranmaması gerektiğini düşünen Augustinus'a göre, zaten yeryüzündeki hayat "Tanrı kentinin gerçek vatandaşları" için geçici bir sınavdı.

Gotlar kenti üç gün yağmalamalarının ardından, önce Güney İtalya'ya yöneldiler ve bu sırada 410 yılı sonbaharında liderleri Alarikus öldü ve yerini Athaulf adlı akrabası aldı. Gotlar 411 yılına kadar İtalya'da kalmaya devam ettiler ve Jovinus adlı gasıp imparatorun yarattığı politik boşluk

sayesinde tekrar kuzeye yöneldiler.[9] Kısa bir süre içinde Gallia'ya (bugün Fransa) geçip burada kalıcı olarak yerleşmeye başladılar. Toulouse merkez olmak üzere üç Gallia eyaletinin toprakları üzerine krallık kuran Gotların sözde misyonu, Gallia'nın iyileştirilmesiydi (Wolfram 1997, 145-58). Gotlar imparatorluk bürokrasisi tarafından Gallia'ya *hospitalitas* (misafir) statüsünde yerleştirildikleri için, görünüşte bölgeye fatihler olarak gelmemişlerdi. Ancak Romalı yetkililerle Vizigotların anlaşması, çok önemli mülkiyet değişimini gerektiriyordu. Buna göre Vizigot misafirler, kendilerine tanınan bölgenin Roma mülklerinin üçte ikisine sahip oluyorlardı. Buna karşılık Romalılar V. yüzyılda, diğer Germenik veya sınır-ötesi toplumlara (meselâ Vandallar ve Hunlara) karşı yaptıkları savaşlarda, zaman zaman Gotların desteğine müracaat ettiler. Bu tür ilişkiler, Gotların Roma İmparatorluğu'nun batı kanadı içerisinde dikkate değer bağımsız bir güç olarak yükselmesini sağladı. Roma otoritesi her ne zaman zaafiyet gösterdiyse, Gotlar fırsatı değerlendirmekten geri kalmadılar ve güneye doğru yayılmaya devam ettiler. 450'lerden sonra da, Roma İspanya'sına Süevleri dengelemek amacıyla giren Vizigotlar, bu krallığın Roma'dan elde ettiği toprakları ele geçirerek, İspanya'da da otorite kurmaya başladılar. Vizigotlar böylelikle, Batı Roma İmparatorluğu içinde resmî anlaşmalarla da olsa ilk parseli kapmışlardı.

VANDALLAR VE AKDENİZ'İN DÜŞÜŞÜ

Roma'nın Akdeniz'deki kontrolüne son vererek, batı kanadının dağılmasında belirleyici rolü Vandallar oynamıştır. Alman tarih yazımındaki Got savunucularına karşın, modern Avrupa toplumlarından hiçbirisi Vandallar ile akrabalık iddia etmediği için, tarih yazıcılığında herhangi bir avukata sahip olmayan Vandallar'ın ismi barbarlıkla eş anlamlı olarak anılmaktadır.[10] Çeşitli kabile federasyonlarından oluşmuş ve birbirlerine gevşek bağlarla bağlı bu Germenik toplum, Tacitius'un *Germenia*'sında Vandili olarak anılmaktadır (*Germania* 2). İlk dönemlerinde Elbe ve Vistul nehirleri arasında yaşayan Vandallar, Asding (güneyde) ve Siling (kuzeybatıda) olmak üzere iki gruba ayrılıyorlardı. III. yüzyılda müttefikleri Sarmatlarla birlikte Rhen nehrinin üst kısımlarını işgal eden Vandallar, 330 yılında İmparator Konstantinus'dan Tuna'nın sağ yakasında Panonia'da toprak bağışı kazandılar. IV. yüzyılın son çeyreğindeki Hun hare-

[9] Jovinus'un yarattığı politik boşluk aynı zamanda Burgondialıların İmparatorluk topraklarına yerleşmelerine ve sonuçta kendi krallıklarını kurmalarına da yol açmıştı (Wolfram 1997, 145-47).

[10] Modern İngilizce'de 18. yüzyıldan beri kullanılan Vandalizm tabiri, yok yere zarar veren, kırıp döken, yok eden anlamına gelirken, aynı yüzyılda sanat, mimari ve yazıda ortaya çıkan yeni üslubun Gotik terimi ile adlandırılması ilginçtir (Wolfram 1997, 159).

ketinden bu toplum da doğrudan etkilendi. Hunların, Karadeniz'in kuzeyindeki Ostrogot (Doğu Gotları) krallığını yıkması üzerine, sıranın kendilerine geleceği korkusunu taşıyan bu bölgenin diğer toplumları da (Süevler, Alamanniler, Burgondialılar ve bazı Alan kolları) kuzeybatıya doğru hareketlenerek Roma'nın Rhen savunmasını zorlamaya başladılar. Vandal asıllı Romalı general Stilikho'nun 406 yazında, Radagasius idaresindeki Gotlara karşı İtalya'daki orduyu, tahkim etmek için Rhen sınırındaki birliklerin önemli bir kısmını güneye hareket ettirmesi, bu sınırı zayıflatmıştı. Stilikho, Vandal asıllı olduğu için muhtemelen Vandallar ile ittifakına fazla güvenmişti. Ancak, 406 yılının son günü (31 Aralık) Rhen nehrinin donmasıyla birlikte, Vandallar, Alanlar ve Süevler, nehri geçip Roma'nın Gallia topraklarını yağmalamaya başladı. Aziz Hieronymus, Gallia'nın işgalini şöyle ifade eder: "Sayısız vahşiler bütün Gallia'yı işgal ettiler. Alplerle Pireneler ve Rhen ile Okyanus arasındaki her şey barbarlar tarafından yok edildi. Kim inanabilirdi ki, Roma, kendi toprakları üzerinde zafer için değil kendi özvarlığını sürdürebilmek için savaşacak; hattâ savaşamayacak duruma düşerek hayatını altın ve diğer değerli şeylerini ortaya koyarak kurtarmak için yalvaracaktır (*Epistula* 123.15-16)."

Roma ordusu, 411'de Pireneleri aşarak İspanya'ya yerleşen Vandalları, 410'ların sonuna doğru Gotlarla kurduğu ittifak ile bu bölgeden çıkarmaya çalıştıysa da, Roma-Got ittifakının ordusu 420'lerde Vandallar tarafından yenilgiye uğratılınca, Roma'nın Akdeniz'deki kontrolü ilk ciddi tehdidi almış oldu. Bu dönemde yayımlanan kanunlardan birisinin "barbarlara gemi yapım sanatının öğretilmesinin cezasını idam olarak ilân etmesi" Roma'nın Akdeniz'e ne kadar önem verdiğini ve kaybetmekten ne kadar korktuğunu ifade etmektedir (Davis 1980, 23). Fakat Vandallar, Germenler arasında donanmaya sahip olan ilk toplum olmayı başardılar. Kısa sürede İspanya'daki pek çok limanı ele geçiren Vandallar, böylece Akdeniz'in siyasal birliğine ilk ağır darbeyi vurdular. 420'li yılların sonunda Vandallar, Gaiserik adlı komutanları idaresinde, Afrika'daki Roma yönetiminin, merkezdeki bürokrasi ile yaşadığı krizleri de kullanarak Afrika'yı işgal etmek için ilk girişimlerde bulundular. Modern araştırmalar, Afrika'ya geçen Vandalların, kadınlar, çocuklar ve köleler de dahil toplam sayılarının seksen bin civarında olduğunu tahmin etmektedir (Goffart 1980, 231-34; MacMullen 1988, 191, not 68; Cameron 1993, 52, not 51). On yıl sonra 19 Ekim 439'da Kartaca'yı (Carthago) ele geçiren Vandallar, Batı Roma İmparatorluğu'nun can damarını kesmiş oluyorlardı, çünkü Afrika'dan Akdeniz yoluyla taşınan tahıl ve vergi Roma ordusunu ve bürokrasisini besliyordu. Burada bağımsız bir krallık kurarak, Akdeniz dünyasının siyasal birliğine son veren Vandallar, kısa

süre sonra 442'de İtalya'daki hükümet tarafından resmen tanındılar. 454'te önce en etkili Romalı komutan Aetius'un, kısa bir süre sonra da İmparator III. Valentinianus'un öldürülmesiyle çalkalanan Roma'ya bir darbe de Vandallar'dan geldi: 455 yılı Mayıs ayı sonlarında Kartaca'dan yola çıkan Vandal kralı Gaiserik, MÖ 146'da Roma tarafından yakılan Kartaca'nın intikamını alırcasına Roma'yı yağmaladı (Prokopius, *Wars*, III.5.1-6). Doğu Roma hükümeti Vandalları tanımayı bir süre geciktirdiyse de, 475'te Zenon döneminde Vandallar, Doğu bürokrasisi tarafından da tanınmış oldular (Cameron 2000, 553). Afrika'daki Vandal varlığı çok uzun sürmedi ve Justinianus'un Roma İmparatorluğu'nun kaybedilmiş topraklarını yeniden fetih politikaları çerçevesinde Vandal krallığı, 533'te komutan Belisarius tarafından ortadan kaldırıldı (Cameron 2000, 559 vd.). Bu fetihler Akdeniz dünyasını tam olarak birleştirmeye yetmedi, çünkü İspanya'nın Akdeniz kıyısında kalan bir bölümü kısa süre sonra yeniden Vizigotlar tarafından ele geçirildi. Zaten ertesi yüzyılda İslâm'ın ortaya çıkışı Akdeniz dünyasını, Bizans ve Batı dünyası açısından geri döndürülemez bir biçimde yeniden parçalayacaktır.

Franklar ve Kuzeye Çekilen Avrupa

IV. yüzyıl içerisinde Roma İmparatorluğu'nun aşağı Rhen nehri sınır bölgeleri dönem dönem, Romalılarla sınırlarda yaşayan toplumlar arasında düşmanlıklara sahne oldu. Bu sınırların imparator Konstantinus ve Julianus tarafından pasifize edilmesinden sonra, buralarda yaşayan Frankların Romalılarla ilişkileri değişti. Franklar bir yandan ticarî amaçlarla sınırları aşarken, bir yandan da Roma ordusunda görev almaya başladılar. Julianus bu bölgede yönetici olduğu 355-360 yılları arasında, Frankların bir kısmını Toksandria'daki (modern Belçika'daki Antwerp civarı) imparatorluk topraklarına yerleştirdi. V. yüzyıl içerisindeki aktivitelerine ilişkin çok az bilgi sahibi olduğumuz Franklar, 406-407'deki Rhen sınırının çöküşüyle birlikte tedricen güneye doğru yayılmaya başladılar. İsmi bilinen ilk hükümdarları Hilderikus'un, 460'larda Romalı generallerin kendi aralarındaki rekabetten de yararlanarak Kuzey Gallia'da yurt tutmaya başladığı ve Thuringia kabilesine mensup karısı sayesinde bu toplumla da ittifak kurmayı başardığı bilinmektedir (Collins 2000, 116-121). Frankların Avrupa'nın kaderinde oynadıkları belirleyici rol, 481-82 yıllarında öldüğü tahmin edilen Hilderikus'un (Martindale 1980, 285-86) oğlu döneminde ortaya çıkacaktır. Babasının yerini alan Klovis, önce Alamanileri Rhen nehrinin yukarısına sürdü. Tourslu Gregorius'un anlattığı bir hikâyeye göre, Konstantinus'un 312 yılındaki meşhur Milvius Köprüsü Savaşı'nda Hz. İsa'dan yardım istemesi gibi, Klovis de 498/99 yılında

Alamanilerle savaşırken, Hz. İsa'dan yardım istedi ve savaşı kazanınca Hıristiyan oldu (Gregory of Tours, *History of Franks*, II.30). Ancak modern çalışmalar, Klovis'in daha geç bir tarihte 507'de Vizigotları yendikten sonra muhtemelen 508'de Hıristiyanlığa döndüğü üzerinde durmaktadır, çünkü Klovis bu tarihte Doğu'daki imparator Anastasius'dan (494-518) onursal *consul*lük unvanı almıştır (Collins 2000, 118). Bu yorumlardaki tarihsel doğruluk bir yana, Klovis'in Katolik Hıristiyanlığı benimsemesi, Ariusçu Hıristiyanlığı benimsemiş olan Vizigotlara ve Burgondialılara karşı yapılmış çok zekice bir hamle idi. Klovis böylece, iki krallığın hâkimiyeti altında yaşayan Romalı Katolik Hıristiyanlar ve önderleri olan piskoposlarla bir bağ kurmuş oluyordu. Klovis'in ve haleflerinin, Vizigotlara ve Burgondialılara karşı giriştiği savaşlarda başarılı olmalarının temel nedeni, muhtemelen rakiplerinin toplumsal tabanının mezhep olarak Frankları tercih etmiş olmalarında aranmalıdır. Yaşam alanları Akdeniz kıyılarından uzaklarda ortaya çıkan Frank krallığı, her kralın ölümünden sonra, prensler tarafından yeniden paylaşıldığı ve akabinde de iç savaşlar patlak verdiği için, gücünü uzun süre muhafaza edemedi. Franklar, hem Merovenj ve Karolenj hanedanlarının ataları olarak, Akdeniz'den kopan ve ağırlık merkezi daha kuzeye çekimlenen bir Avrupa'nın mimarları olmaları, hem de Batı Avrupa'nın Katolik Hıristiyanlığa döndürülmesinde oynadıkları rol bakımından önemlidir.

Batı İmparatorluğu'nun İç Sorunları: Nüfus, İmparatorlar ve Bürokrasi

Roma İmparatorluğu'nun Rhen sınırlarının çökmesinin ve Kuzey Afrika, İspanya, Gallia'daki eyaletlerinin işgallerden çok etkilenmesinin en önemli nedenlerinden birisi de, kuşkusuz bu eyaletlerin nüfus yapısıydı. Roma İmparatorluğu'nun Batı eyaletlerinin nüfus yapısı, Doğu'ya göre oldukça seyrekti. Modern dönemlerde tersi olmasına rağmen, Romalılar zamanında Batı eyaletlerinin gelir düzeyi de nüfus yapısına paralel olarak çok düşüktü. Meselâ, Roma döneminde Mısır'ın nüfusu yaklaşık sekiz milyon olarak hesaplanırken, Gallia'nın (modern Fransa, Rhen nehrinin batısında kalan Almanya toprakları da dahil) nüfusu iki buçuk milyon olarak tahmin edilmektedir (Jones 1964). Keza Mısır'ın, İmparatorluğun doğu yakasının hazinesine bıraktığı gelirin, Afrika'nın Batı Roma hazinesine bıraktığı gelirden üç kat daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Roma İmparatorluğu'nun doğu yakasında küçük çiftçiliğin özendirildiğini ve büyük toprak sahiplerine karşı korunan bu sınıfın sayıca çok fazla olduğunu, batıda ise *latifundia* diye bilinen büyük çiftliklerde köle emeğine dayalı üretim yapıldığını da hesaba katarsak, doğu-batı arasındaki

dengesizliği daha iyi kavrayabiliriz. Doğu'da vergi tahsildarları özellikle küçük çiftçilerden vergileri kolayca toplayabilmekte iken, Batı'daki büyük toprak sahibi aristokrasi vergilerini ödemede isteksizlik gösterdiği zaman, vergi tahsildarlarının bunlara karşı yapabileceği fazla bir şey yoktu.

Tarihte "Büyük Theodosius" olarak anılan, birleşik Roma İmparatorluğu'nun son imparatorunun yerine geçen oğulları ve ardılları özellikle Batı'da hiçbir zaman onun kalibresinde bir imparator olamadılar. Theodosius, 395'te öldüğü zaman, bazı seleflerinin örneğini (meselâ Kontsantinus veya Valens ve Valentinianus) izleyerek, Roma İmparatorluğu'nu iki genç oğlu arasında paylaştırdı: Doğu'da Arkadius, Batı'da Honorius. Theodosius'un yönetimi iki oğlu arasında taksim etmesi bir bakıma İmparatorluk bünyesinde mevcut olan yönetim zaafiyetinin bir sonucuydu ve bu hemen hemen yüzyıllık bir uygulamanın devamıydı. Daha önce Diokletianus, Konstantinus'un üç oğlu ve son olarak da Valentinianus ve Valens kardeşler, İmparatorluğu paylaşarak yönetmişlerdi. Theodosius'un halefleri Batı'da kukla imparator olmaktan öteye geçemeyince, idare bir yandan etkin bürokratların eline geçerken bir yandan da bürokraside etkili bir konuma gelmek isteyenlerin entrikaları arttı. Theodosius'dan sonra Roma İmparatorluğu bir daha tek bir imparator tarafından yönetilmedi. 395'teki bu bölünmeden 476 yılında İmparatorluğun batı kanadının düşüşüne kadar geçen seksen yılda, Batı'da başa geçen imparatorlar hiçbir zaman ordularıyla sefere çıkmadıkları gibi, İmparatorluğu kendi başlarına da yönetemediler. Bunun yanı sıra, Batı'da kısa sürede ortaya çıkan "gasıp imparatorlar", yasal imparatoru meşgul etmekle kalmayıp, Batı dünyasının kaynaklarına da büyük zarar verdiler.[11] Öbür yandan, Theodosius'un Honorius'a hâmi olarak bıraktığı Vandal asıllı Stilikho ile başlayıp, Konstantius, Aetius ve Rikimer ile devam eden ve *magister militum* makamını işgal eden etkin generaller, Roma'nın batı kanadının kontrolünü ele geçirdiler ve özellikle Batı İmparatorluğu'nun son yirmi yılında başa geçen imparatorlar bunların kuklası olmaktan öteye gidemediler.

Batı dünyasında imparatorların tahtta etkin olamamaları ya da etkinliklerini kaybetmeleri, bürokrasi içerisindeki çatışmaları da körüklemiştir. Daha Theodosius'un ölümünden kısa bir zaman sonra hem Doğu'da hem de Batı'da idareyi ele alan bürokrasi, iç politik çatışmaların içine düşmüştür. Bu tür çatışmalar, İmparatorluk içinde yer tutmaya çalışan

[11] Sadece 407 ile 413 yılları arasında, Gotların desteklediği Attalus, Gallia'da ortaya çıkan III. Konstantinus ve Jovinus, İspanya'da Maximus ve Afrika'da Heraklianus Roma'daki meşru imparator Honorius'a çok baş ağrısı vermişlerdir.

Vizigot, Burgondialılar ve Vandallar gibi toplumlara karşı verilen mücadelelerin başarısız sonuçlanmasında ve sonuçta Akdeniz'in kaybediliş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Burada iki örnek ele alınarak, bürokratik entrikaların, Doğu ile Batı arasındaki kopuşta ve Roma'nın komşularına karşı mücadelesinde nasıl bir etkiye sahip olduğu incelenecektir.

395 yılında birleşik Roma İmparatorluğu'nun son imparatoru Theodosius öldüğü zaman, yerine iki oğlunu ve onlara hâmi olarak Vandal asıllı general Stilikho'yu bırakmıştı (Zosimus, 5.4). Stilikho'nun bu konumu bir anlamda kendisine hem Doğu'da hem de Batı'da politikaları belirleme imtiyazı veriyordu. Ancak Doğu Roma sarayındaki yöneticiler daha bağımsız bürokratik gelenek kurma arayışındaydılar. Theodosius'un ölümünden kısa bir süre sonra Got lider Alarikus, Konstantinopolis civarını yağmalamaya başladığı zaman, Konstantinopolis sarayının en etkin kişisi Rufinus, Gotları batıya İtalya'daki hükümetin kontrolündeki Yunanistan'a yönlendiriyordu. Stilikho'nun gönderdiği ordu, Got istilâsını püskürttüğü zaman Konstantinopolis ile Roma arasında ilk gerilim ortaya çıkmış oluyordu. 397 yılında Stilikho'nun bir başka ordusu Gotları sardığı zaman, Got lider Alarikus, Konstantinopolis yönetimi tarafından İllyria ordusunun komutanı olarak atandı ve Doğudaki İmparator Arkadius Stilikho'ya ordusunu çekmesini emretti (Jones 1966, 74-75; Martindale 1980, 43-48). Alarikus'u komutan olarak atayarak kurtaran Konstantinopolis hükümetinin yeni başı Eutropius adlı eski hadım, bu arada Afrika'daki Got asıllı komutan Gildo'yu da Batı'ya karşı isyana kışkırtıyordu.[12] Doğu ile Batı arasındaki farklılaşan çıkarlar ve bürokratik kopuşun başlangıcı için önemli örnekler olarak kabul edilmesi gereken bu olaylar, aslında en çok, Batı ve Doğu bürokrasileri arasındaki bu gerilimi kullanarak, her iki tarafı da sömürmeye çalışan Alarikus'un işine yarıyordu. Öbür yandan Got asıllı askerlerin yağmacı tavırları, her iki tarafın Latin ve Yunan asıllı halkı ile aralarında uçurum açılmasına neden oluyordu. Bunun en renkli örneği yine Konstantinopolis halkı ile Gotlar arasında yaşanan ve anti-Got kampanyaya dönüşen çatışmalarda ve Stilikho öldürüldüğü zaman, Batı ordusunda bulunan Got asıllı askerlerin sadece kendilerine değil ailelerine karşı yükselen nefret ve temizleme hareketlerinde görülmektedir.

Roma İmparatorluğu'nda bürokrasinin kendi içindeki iktidar çekişmesi Afrika'da Vandallar'a karşı direnişi de zayıflatmıştır. 427 yılında Afrika'daki Roma valisi Bonifakius, isyan çıkaracağı şüphesiyle Ro-

[12] Zosimus, V.11. Eutropius, Roma imparatorluk tarihinde *patrici* sınıfına yükselebilen, ilk köle kökenli hadımdır; kariyeri için bkz. Martindale 1980, 440 vd.

ma'ya çağrıldı. Bu şüphe Roma'da gücü elinde bulunduran Aetius tarafından özellikle çıkarılmıştı, çünkü Aetius, Bonifakius'un ileride kendisine rakip olacağından endişeleniyordu. Öbür taraftan Bonifakius bir komplo ile karşı karşıya olduğunu sezdiği için çağrıyı reddetti. Bunun üzerine, Bonifakius'u yola getirmek amacıyla Roma'dan bir ordu gönderildi. İşte bu esnada ortaya çıkan politik boşluğu değerlendiren Vandallar, 429 yılında ilk kez Cebelitarık'ı aşarak Moritanya'yı yağmalamaya başladılar. Roma'daki hükümet alelacele Bonifakius'u affettiyse de, artık yapacak fazla bir şey yoktu ve buradaki Roma ordusu Vandallar'a direnemeyecekti. Roma'nın ufuksuz bürokrasisinin, birbirlerine karşı kurduğu tuzaklara sonunda yine kendilerini düşmüş bulmaları, daha başka örneklerle de sürdürülebilir. Yukarıdaki her iki durumda çok aşikâr olarak görülüyor ki, bürokrasinin çoğunlukla kişisel hesaplar uğruna kurduğu tuzaklar sonunda İmparatorluk çıkarlarının feda edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bürokrasideki böylesi çekişmelerin çok etkili olmasının bir nedeni kuşkusuz, V. yüzyılda İmparatorluğun batı kanadında güçlü bir imparatorun olmamasıdır.

KIRIL(A)MAYAN KÜLTÜREL SINIRLAR

Roma İmparatorluğu, sınırlarını kuzeyden saran toplumlara karşı sadece askerî alanda başarısız olmadı. Batı Roma dünyası bu toplumları asimile etmeyi de başaramadı. Roma dünyasına dışardan gelen bu toplumlar sayıca, asimile edilemeyecek kadar çok değildiler. Meselâ bütün Kuzey Afrika'yı kısa sürede ele geçirerek İmparatorluğun Akdeniz'deki kontrolüne son veren Vandallar'ın sayıları, daha önce de ifade edildiği gibi, kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar dahil toplam 80.000 olarak hesaplanıyordu. Yine Batı İmparatorluğu içinde ilk parseli koparark Gallia'ya yerleşen Gotların 376'da İmparatorluğa ilk dahil oldukları dönemde sayıları 200.000 civarındaydı. Önceki yüzyıllarda komşularını asimile etmeyi başaran Roma toplumunun V. yüzyıldaki başarısızlığının nedeni neydi? Bu soru farklı noktalardan cevaplandırılacaktır. Roma toplumu V. yüzyıl öncesinde, kuzeyden gelenleri asimile edebilmişti çünkü o dönemlerde kuzeyden gelenler hem toplu olarak gelmiyorlar hem de asimile edilebilecek şekilde Roma dünyasına dağıtılıyordu. Bu arada özellikle orduya alınanlar çok daha kolay asimile edilebiliyordu, çünkü ordu aynı zamanda "Romalılaştırma" aracıydı. Halbuki IV. yüzyılın sonlarından itibaren Roma dünyasına giren toplumlar (*Völkerwanderung*), sadece kendi içlerinde toplu olarak hareket etmiyorlar aynı zamanda kendi yöneticileri tarafından kendi hukuklarına göre yönetiliyorlardı (MacMullen 1990, 49-55). Dolayısıyla "Romalılaştırma" aracı olan ordu ile doğrudan bir bağ-

lantıları da olmadığı gibi, toplum arasına fazla karışmadıkları ve bir arada yaşadıkları için asimilasyonları mümkün olmuyordu. Öbür taraftan bu kuzeylilerle Romalılar arasında hem kültürel hem de dinsel engeller vardı. Romalılar bu komşularına basitçe "barbarlar" olarak bakıyorlardı. 'Yunan olmayanları' tanımlamak için kullanılan ve eski Yunanca'da yabancı anlamına gelen 'barbar' terimi, geç Antik Çağ'da Roma vatandaşı olmayanları tanımlamak için de kullanılmıştır (Geary 1999). Unutulmamalıdır ki, Yunan-Roma veya İlkçağ Akdeniz perspektifinden bakıldığı zaman, 'barbarlık' kolektif bir etikettir ve değişen derecelerde bu öyle olmak zorundadır da, çünkü 'barbar' olarak nitelenen toplumların kendi bakış açılarından kendilerini tanımlayan veya anlatan yazılı materyale sahip değiliz (Goffart 1981, Shaw 1982/1983). Buna mukabil, Eskiçağ Yunan dünyasında Aeschylus ve Herodotus ile başlayan "barbar" tiplemeleri, geç dönem Roma yazın geleneğinde, Ammianus Markellinus, Eusebius Hieronymus, Salvianus gibi yazarlar tarafından zenginleştirilerek, Romalılar ve "barbarlar" arasındaki ayrım, kalın çizgilerle belirlenmiştir.

Bu farklı kültürlerin Roma toplumunda benimsenmediği ve Roma hizmetine girmiş kuzeylilerin bile ilk fırsatta etnik temizlik tehdidiyle karşı karşıya olduklarına ilginç bir örnek 408 yılında Stilikho'nun öldürülmesinin akabinde ortaya çıkar. Roma ordusunda hizmet eden kuzeyliler, koruyucuları Stilikho'yu kaybedince, aileleriyle birlikte etnik olarak yok edilmeye başlamış ve kaçanlar o zaman en ünlü Got lider olan Alarikus'a katılarak muhtemelen onun 410 yılında Roma'yı yağmalamasında kışkırtıcı rol oynamışlardır. Yerleşik kültüre mensup Romalılar ile, kuzeyden gelen bazısı çiftçi kültürüne sahip olsa da, çoğu yarı-göçebe ya da tamamen göçebe toplumlar arasında elbette yaşam tarzı, zevkler, yiyecek kültürü bakımından çok farklılıklar vardı (Shaw 1982/83). Bu toplumların kültürleri, aristokrat Romalıların zevklerine pek de hitap etmiyordu. Meselâ, Klermont piskoposu Sidonius, mülkünü paylaşmak zorunda olduğu Burgondialıların dillerinden ve şarkılarından hoşlanmadığı gibi, onlardan küçümseyici bir tarzda, saçlarına yağ süren ve ağızları hep soğan, sarımsak kokan bir toplum olarak bahsetmektedir (Sidonius, *Epistula*, 5.5.3; Wolfram 1997, 258-59). Yine, IV. yüzyıl sonunda Ammianus Markellinus, Hunlar hakkında yazdığı ara bölümde, onları sadece "barbarların en vahşisi" olarak anmıyor, dahası Hunların "insandan ziyade köprü ayaklarına konulan kabaca yontulmuş heykellere benzediğini" anlatıyordu (Ammianus Markellinus, 31.2.2). Ammianus'un yazdıkları ertesi yüzyılın yazarları tarafından tekrar edilerek, Romalılar ile komşuları arasındaki "farklılık çizgisi" vurgulanmaya devam edilmiştir.

V. yüzyılda gelen kuzeylilerle Romalılar arasındaki dinsel farklılıklar, bu kuzeylilerin mensup oldukları Hıristiyan mezhebinde de ortaya çıkmaktadır. Gotlar, Roma'nın kuzey komşuları arasında Hıristiyanlığı ilk benimseyenlerdi. 337 yılında Konstantinus'un ölümünün hemen akabinde başkentte toplanan bir kilise meclisi, III. yüzyıl ortalarında Kapadokya'yı yağmalayan Gotların esir edip götürdüğü Hıristiyanların torunu olan ve Gotlar arasında yaşadığı için onların dilini de bilen Ulfilas adlı birini Gothia piskoposu olarak atadı (Barnes 1990, 541-45). Ulfilas'ı atayanlar, İznik itikadını benimsemeyen Ariusçu gruptu. Ulfilas'ın Got ülkesindeki misyonerliği aslında kısa sürede sonuç verdi. Bunun yanı sıra, 376'da Gotlar, Hunların önünden kaçıp Roma sınırlarına dayandıkları zaman, İmparator Valens onlara Hıristiyan olmaları şartıyla izin vermişti. Valens'in mensup olduğu Hıristiyanlık, Ariusçuluk diye damgalanan Hıristiyanlıktı. Ariusçuluk, Theodosius döneminde (379-95) Roma dünyasında yasadışı ilân edildiği zaman, Got toplumu içerisinde kendisine kolayca yer buldu. Gotlar, Ariusçu Hıristiyanlığı Rhen ve Tuna sınırında bulunan bütün toplumlara yaydılar. V. yüzyılda kuzeyden gelerek Batı eyaletlerini parselleyen Ostrogotlar (Doğu Gotları) Vandallar, Süevler, Burgondialılar gibi toplumlar Ariusçu inancı benimsemişlerdi. Sonraları İspanya'ya yerleşen Gotlar, ancak VI. yüzyılın sonunda Katolik mezhebe dönmek zorunda kaldılar, çünkü Hıristiyanlığın Ariusçu yorumu Batı dünyasının Romalı Hıristiyanları arasında hiçbir zaman ciddi bir taraftar bulamamıştı. Öbür yandan Vandalların Afrika'da, özellikle Katolik kiliseye mensup din adamı sınıfına karşı pek insaflı davranmadığı, sadece kiliseleri yağmalamakla kalmayıp, Katolik mezhebe mensup din adamlarını sürgüne gönderdikleri, dönemin kaynakları tarafından ifade edilmektedir (Cameron 2000, 555 vd). İşte bu kültürel, dinsel ve demografik faktörler Roma toplumu ile kuzeyden gelen Germen toplumlarını ayrı kamplarda yaşamaya zorlamıştır. Germen asıllı toplumlar arasında sadece Franklar, Ariusçu mezhebe dahil olmadılar. Franklar, İmparatorluğun batı kanadının tasfiyesinden sonra ortaya çıkıp, daha önce de ifade edildiği gibi, Katolik inancını benimseyerek, diğer Germen toplumlara karşı toplumsal bir taban sağlayarak üstünlük elde ettiler, çünkü Frankların Katolikliği benimsemeleri, Batı Roma dünyasının Hıristiyanlarıyla daha kolay diyalog kurmalarını sağlamıştı.

Sonuç

Roma İmparatorluğu'nun batı kanadının çöküşünü hızlandıran faktör, Akdeniz'deki kontrolünü kaybetmesinden başka bir şey değildi. Ancak, Roma'nın başarısızlığı sadece askerî değildi. Bugünden bakıldığı zaman,

bu başarısızlığın gerisinde kültürel, dinsel ve demografik faktörlerin önemi görülebilmektedir. Askerî başarısızlığın temelinde, kuzey sınırlarında Hunların etkisiyle bozulan dengeler yatmaktadır. Öbür yandan, bürokrasi içinde yükselen etkin generallerin, imparatorluk makamı aleyhine güçlenmeleri de, Batı için önemli bir iktidar zafiyeti oluşturmuştur. Roma bürokrasisi kendi içerisindeki handikaplarına rağmen, 420'lerden 450'lere kadar Vizigotlar ve Hunlar örneğinde görüldüğü gibi, uzun süre kuzeylileri birbirlerine karşı kullanarak denge kurmaya çalıştı ise de, bu uzun süre devam edemezdi. Hunların kuzey sınırlarındaki (Tuna ve Rhen) hassas dengeleri alt üst etmeleriyle Roma dünyasına yerleşmeye başlayan kuzey komşuların asimile edilmesindeki başarısızlığının bir başka nedeni ise, kendi komutanları altında kendi hukuklarına tâbi göçmenlerin topyekûn aileleriyle gelmiş olmaları ve Roma dünyasının kültürü ile irtibata çok az ihtiyaç hissetmeleridir. Vizigotların ve Vandalların İmparatorluktan kopardıkları iki büyük payı diğerleri izledi. İspanya'da Süevler ve sonra Vizigotlar, Kuzey İtalya ve Güneydoğu Gallia'da Burgondialılar krallıklarını kurdular. Böylece 476 yılında son imparator Romulus Augustulus (Küçük Augustus), Germen şef Odovakar tarafından tahttan indirildiği zaman, bu hemen hemen kimsenin dikkatini çekmeyecek kadar önemsiz bir olaydı, çünkü Kuzey Afrika'yı Vandallar'a kaptırarak Akdenizdeki siyasal birliği elinden kaçıran Roma için, artık çöküş kaçınılmaz hâle gelmişti. Vandallar sadece Kuzey Afrika kıyı şeridini kontrol etmiyorlar aynı zamanda, Akdeniz'de Roma ile Kuzey Afrika arasındaki su yolunu da kontrol ediyorlardı. Böylelikle İmparatorluğun ordusunu ve bürokrasisini besleyecek en önemli damarı kesmiş oluyorlardı. Roma İmparatorluğu ile kuzey komşularının ilişkilerinin yıkıcı (veya dönüştürücü) boyutları tartışmaları bir yana, V. yüzyılın ilk çeyreği sonrasında Akdeniz dünyası bir daha asla tek bir gücün kontrolü altına girmedi. Doğu Roma (Bizans) imparatoru Justinianus (532-565), "yeniden fetih" (*reconquista*) politikası çerçevesinde Akdeniz'deki Vandal hâkimiyetine son verip kısa bir süreliğine de olsa Akdeniz'i kısmen birleştirdiyse de, bu uzun sürmedi ve Akdeniz dünyası farklı güçler tarafından tekrar paylaşıldı.

Kaynakça

Bachrach, B.S., (1973), *A History of the Alans in the West, From their First Appearance in the Sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages*, (University of Minnesota Press: Minneapolis).

Barnes, T.D., (1990), "The Consecration of Ulfila" *Journal of Theological Studies* 41, s. 541-45.

Brown, P., (1971), *The World of Late Antiquity*, (Thames and Hudson: Londra); [Türkçe çeviri: *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, (çev. T. Kaçar), (Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul 2000).

Brown, P., (1974), "Mohammed and Charlemagne by Henri Pirene" *Daedalus* CIII: 25-33. [ayrıca bkz. P. Brown, *Society and the Holy in Late Antiquity*, (University of California Press: Berkeley, Los Angelos, Londra 1982), s. 63-79].

Bury, J.B., (1958), *History of the Later Roman Empire, from death of Theodosius I to the death of Justinian*, cilt 1, (Dover Publications: New York).

Cameron, A., (1993), *The Mediterranean World in Late Antiquity AD. 395-600*, (Routledge: Londra).

Cameron, A., (2000), "Vandal and Byzantine Africa", *The Cambridge Ancient History, vol. XIV, Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, (Cambridge University Press: Cambridge), s. 552-569.

Clover, F.M., "Geiseric and Attila" *Historia* XXII (1973), s. 104-117.

Collins, R., (2000), "The Western Kingdoms", *The Cambridge Ancient History cilt XIV, Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, (Cambridge University Press: Cambridge).

Davis, R.H.C., (1980), *A History of Medieval Europe, From Constantine to Saint Louis*, (Longman: Londra).

Demandt, A., (1984), *Der Fall Roms. Die Auflösung des römischen Reiches im Urteil der Nachwelt*, (Münih).

Dennett, D.C., (1948), "Pirene and Muhammad" *Speculum* XXIII/2, s. 165-90.

Ensslin, W., (1941), "Germanen in Römischen Diensten", *Gymnasium* 52.

Geary, P.J., (1999), "Barbarians and Ethnicity", *Late Antiquity, A Guide to the Postclassical World*, (editörler: G. W. Bowersock, P. Brown & O. Grabar), (Cambridge & Londra), s. 107-129.

Gibbon, E., (1987-1989), *Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Çöküşü*, (Türkçe çev: A. Baltacıgil), (B/FS yayınları: İstanbul).

Goffart, W., (1980), *Barbarians and Romans, A.D. 418-584*, (Princeton University Press: New Jersey).

Goffart, W., (1981), "Rome, Constantinople, and the Barbarians", *American Historical Review* 86/2, s. 275-306.

Heather, P., (1986), "The Crossing of the Danube and the Gothic Conversion" *Grek Roman and Byzantine Studies* XXVII, s. 289-318.

Heather, P., (1991), *Goths and Romans*, 332-489, (Clarendon Press: Oxford).

Heather, P., (1995), "The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe", *The English Historical Review*, CX/435, s. 4-41.

Heather, P., (2005), *The Fall of the Roman Empire*, (Macmillan: Londra).

Heikura, P.T., (2003), "Roma İmparatorluğunun Çöküşüne Veba Salgım mı Neden Olmuştu?" (Fince'den Çeviren: Esko Naskalı; Türkçe Düzeltme H. Güney), *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 115-117, s. 37-44.

Jones, A.H.M., (1964), *The Later Roman Empire, 284-602*, (Blackwell: Oxford) [2. basım: The John Hopkins University Press: Baltimore 1986].

Jones, A.H.M., (1966), *The Decline of the Ancient World*, (Longmans: Londra).

Kaçar, T., (2005), "Origo Constantini Imperatoris, İmparator Constantinus'un Yükselişi" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi* XX/1, s. 135-155.

Lopez, R.S., (1943), "Mohammed and Charlemagne: A Revision" *Speculum* XVIII/1, s. 14-38.

MacMullen, R., (1988), *Corruption and the Decline of Rome*, (Yale University Press: New Haven & Londra).

MacMullen, R., (1990), "Barbarian Enclaves in the Northern Roman Empire", *Changes in the Roman Empire, Essays in the Ordinary*, (Princeton University Press: New Jersey), s. 49-55.

Martindale, J.R., (1980), *The Prosopography of the Later Roman Empire, cilt II, A.D.395-527*, (Cambridge University Press: Cambridge).

Mierow, C.C., (1966), *The Gothic History of Jordanes, in English Version with an Intrdoduction and a Commentary*, (Barnes and Noble: New York 1915) (Yeni basım: Speculum Historiale, Cambridge).

Ormerod, H.A., & M. Cary, (1966), "Rome and East" *The Cambridge Ancient History cilt IX, The Roman Republic, 133-44 B.C.*, (editörler: S.A. Cook, F.E. Adcock & M.P. Charlesworth), (Cambridge University Press: Cambridge).

Pirenne, H., (1984), *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), (Birey ve Toplum Yayıncılık: Ankara).

Seeck, O., (1913). *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, V, (Berlin).

Shaw, B.D., (1982-83), "Eaters of Flesh, Drinkers of Milk: The Ancient Mediterranean Ideology of the Pastoral Nomad" *Ancient Society* 13/14, s. 5-31.

Thompson, E.A., (1982), *Romans and Barbarians, The Decline of the Western Empire*, (University of Wisconsin Press: Madison).

Vogt, J., (1967), *The Decline of Rome, The Metamorphosis of Ancient Civilization*, (İngilizce çev. J. Sondheimer), (Weidenfeld & Nicolson: Londra).

Ward-Perkins, B., (2005), *The Fall of Rome and The End of Civilization*, (Oxford University Press: Oxford).

Wilson, A., (2002), "Machines, Power and the Ancient Economy" *Journal of Roman Studies* 92, s. 1-32.

Wolfram, H., (1988), *History of the Goths*, (İngilizce çev. T.J. Dunlap), (University of California Press: Berkeley, Los Angeles, Londra).

Wolfram, H., (1997), *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*, (İngilizce çev. T. Dunlap), (University of California Press: Berkeley, Los Angeles, Londra).

MERKEZ, AKDENİZ'DEN ATLANTİK'E KAYARKEN AVRUPALILAR VE OSMANLILAR

Mehmet Bulut*

Osmanlılar'ın en güçlü olduğu XVI. yüzyılda Akdeniz, hem bir Türk gölü hem de Avrupa dünya ekonomisi ve ticaretinin merkeziydi. Fernand Braudel, Akdeniz'in dünya ekonomisindeki yeri ve önemini global bir perspektif içinde ortaya koyan ilk Batılı tarihçidir.[1]

Braudel, Osmanlı ekonomisini, devletin oynadığı rolü de dikkate alarak tüccarların aktif olduğu bir dünya ekonomisi biçiminde nitelendirmektedir.[2]

Osmanlılar Doğu-Batı ticaretinin öneminin farkındaydılar. Uzun dönem Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Akdeniz güzergâhı boyunca yapılan ticaretin kontrolüyle devlet ve toplum hayatında ortaya çıkan kazançların ekonomide sağladığı avantajların ve istikrarın bilincindeydiler. Bu ticaret

---

* Doç. Dr. Mehmet Bulut, Başkent Üniversitesi İktisat Bölümü.

[1] Braudel 1972.

[2] a.g.e.

güzergâhının kontrolüne özel bir önem veriyorlardı. Gemicilik ve denizciliğe özellikle bu amaç için ayrı bir değer vermekteydiler. XVI. yüzyıl boyunca hem kara hem de deniz ticaret yollarının kontrolünü gerçekleştirmek için bütçeden dikkate değer düzeyde pay tahsis etmekteydiler.

XV. yüzyılın sonları Avrupa tarihi ve ekonomisinde büyük dönüşümün başladığı dönem olarak kabul edilebilir. Adam Smith, XV. yüzyılın sonlarına doğru Ümit Burnu ve Amerika'nın Batılılarca keşfini insanlık tarihinde gerçekleşmiş en önemli iki büyük olay olarak değerlendirmektedir.[3] Vasco da Gama'nın Güney Afrika'nın ucundaki Ümit Burnu'nu dolaşıp Hindistan kıyılarına ulaşması ve Christopher Columbus'un 1492'de Amerika kıtasına ayak basması Avrupa tarihi açısından gerçek anlamda bir dönüşüm ve değişim döneminin başlangıcını ifade eder. Avrupalılar bu tarihten sonra dünyayı yeniden keşfettiler ve doğuda ve batıdaki zenginliklere ulaşmak için ellerindeki tüm imkânları sonuna kadar seferber ettiler. Gerçekten Avrupalılar için Ümit Burnu'nu dolaşarak Asya'ya ve Batı Hindistan olarak niteledikleri Amerika'nın doğu kıyılarına ayak basmak hem doğuda hem de batıda bir çok yeni fırsatın başlangıcına işaret ettiği gibi, özellikle Batı Avrupa'nın kurumsal alanda yepyeni bir sistem olan kapitalizmin kurumlarını inşa etme sürecine girdiğini göstermektedir. Bu yeni sistemin ruhuna bağlı olarak kurumlarını siyasal, sosyal ve ekonomik alanda hayata geçirmeye başlayan Avrupa sadece kendi coğrafyasını değil tüm dünya coğrafyasını etkileyecek bir sürece doğru hızla yol almaya başlamıştır.

Okyanus aşırı denizler için büyük gemilerin yapılması, yeni pazarlara ulaşma, uzun mesafeli dünya ticaretinde yeni bir yapı olarak büyük ticarî organizasyonların kurulmasıyla Avrupa yeni zenginliklerle karşılaşmıştır. Doğadan veya insanoğlu tarafından Avrupa'nın bu gelişme ve genişleme sürecinde çıkabilecek her türlü engeli ortadan kaldırma konusunda kararlılığı ifade eden yeni kapitalist anlayışla dünya ekonomisi ve ticareti, yepyeni bir sürece girmiş oluyordu. Avrupalılar doğuda yeni ürün ve hammaddelerle tanışırken batıda (Amerika) muazzam değerli gümüş ve altın madenleriyle karşılaşmış olan Avrupa'nın ekonomik merkezi Akdeniz de, yeni aktörlerle değişim sürecine girmiştir.

Bu dönemin başlangıcında Güney Avrupa-İspanya, İtalya ve Portekiz anılan gelişmelerde daha önemli rol oynadı. XVI. yüzyılı Güney Avrupalılar için altın çağ olarak nitelendirmek abartı sayılmaz. Bu yargı özellikle de Portekiz için tartışmasız kabul edilebilir. Ümit Burnu'nu dolaşarak Hint Okyanusu'ndaki limanlara ulaşan Portekiz bandıralı gemiler Avru-

[3] Smith 1993, 363.

palıların gurur kaynağı olarak yoğun trafiğin oluşumunda önemli rol oynarken, İspanyol gemileri yeni kıta Amerika'dan yüklendikleri köleler ile altın ve gümüşlerini Batı Akdeniz limanlarına boşaltıyorlardı. Güney Avrupa'nın iki merkantilist gücü Portekiz ve İspanya, önceki dönemlerde hiç görülmemiş ölçüde Batı Akdeniz limanlarını emek, mal ve para bolluğuna kavuşturmuşlardı.

Bu gelişmeler dünya ekonomisi açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Osmanlılar açısından da keşifler önemli gelişmelerin başlangıcına işaret eder. Ancak yaygın kanaatin aksine burada anılan dünya ticaret yollarının keşfiyle birlikte Akdeniz ve Osmanlılar'ın dünya ekonomisindeki ağırlığının azaldığı tezi tutarlı değildir. Akdeniz en az bir yüz yıl, Osmanlılar da iki yüz yıl daha dünya ekonomisi ve ticaretinde önemini korumaya devam etti. Okyanus aşırı ticaret yollarının keşfedilmesiyle birlikte Akdeniz ve Osmanlılar'ın önemi hemen azalmamıştır.

Merkantilizmin ilk yüzyılında ticarette Avrupa'daki en başarılı ülke şüphesiz Portekiz'di. Aynı dönemde ticarî alanda İspanyolların da özellikle Amerika'daki değerli madenlerin Avrupa'ya taşınmasında son derece başarılı olduklarından yukarıda söz edildi. Aynı dönemde İtalyanların ticaret yanında tekstil ve deri sanayii alanında iddialı bir konumları söz konusuydu. Bunun anlamı hem ticaret ve hem de sınaî alanda Akdeniz çevresindeki Avrupalılar'ın XVII. yüzyıla kadar Atlantik çevresindeki Avrupalılar karşısında üstün olduğudur.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Avrupalılar dünya denizciliği ve ticaretinde ağırlıklarını hissettirmeye başladılar. XVII. yüzyılda başta Hollandalılar olmak üzere, İngiliz ve Fransızlar hem doğuda ve hem de batıdaki ticarette önemli rol oynamaya başladılar. Önceleri bu bölgelerdeki ticarette ağırlığı bulunan Portekizlileri Hollandalılar sistematik bir şekilde tasfiye etmeyi başardılar. Böylece Portekiz ticaret imparatorluğunun tâcı Avrupa'nın yeni ticaret gücü Hollandalıların eline geçmiş oldu. Kuzeybatı Avrupalı uluslar olan İngiliz, Fransız ve Hollandalıların XVII. yüzyılda ekonomik ve ticarî alandaki başarıları Avrupa'daki ekonomik merkezin Akdeniz'den Atlantik'e kaymasında belirleyici rol oynadı.[4] Bu gelişmeleri yakından izleyen Osmanlılar yıldızı yeni parlayan Kuzeybatı Avrupalı yeni tüccar devletlerin baş aktörlerini Halep, İskenderiye, İzmir ve İstanbul gibi İmparatorluğun Doğu Akdeniz'deki ticaret merkezlerine çekmek konusunda başarılı siyasî ve ekonomik politikaları devreye soktular.

[4] Braudel 1984; 1972.

Braudel, Atlantik çevresindeki ulusların ekonomik yükselişinde yükte ağır pahada hafif mal ticaretinin etkin rol oynadığına dikkat çekmektedir. Kuzeyde Baltık Denizi'nden güneyde Akdeniz'e taşınan bu tür malların Kuzeyli Avrupalıların ilk sermaye birikimlerinde önemli rol oynadığını vurgulayan Braudel, bu ticarette Hollandalıların İngiliz ve Fransızlara göre daha başarılı olduklarının altını çizmektedir.[5] Kuzeyli tüccarlar Akdeniz'deki ilk ticarî faaliyetlerini buğday, yulaf, arpa, tomruk, balık gibi mamullere yoğunlaştırmış olsalar da kaynaklar sonraları Osmanlılar'ın devreye girmesi ve Kuzey Batı Avrupalı uluslarla Osmanlılar arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle, yükte hafif pahada ağır malların ticaretinde de son derece aktif bir rol oynamaya başladıklarını göstermektedir.[6]

Braudel'e göre Kuzeybatı Avrupalıların Akdeniz'deki ticarete hâkim olmalarını sağlayan ürünlerin başında Baltık buğdayı gelmektedir. Akdeniz ve çevresindeki bol nüfusa bağlı olarak Güney Avrupa ve Osmanlı bölgelerinde, özellikle mevsimlerin kurak geçtiği dönemlerde buğday fiyatları olağanüstü düzeylere çıkmaktadır. Bu durumu ilk fark edenler Kuzey Batı Avrupalı tüccarlar olmuştur. Buğdayın bol olduğu Kuzeyden, buğdayın az olduğu Akdeniz ve çevresine bu tür malların taşınmasıyla Kuzeylilerin yıldızı parlamaya başlamıştır. Braudel bu yöndeki ticaretin XVI. yüzyıldan XVII. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiğini söylemektedir. Anılan dönemde, bu ticaretten en büyük payı Hollandalılar almış ve bu sayede Avrupa'nın en önemli gücü olmuşlardır. Yine Braudel'e göre, bu alandaki ticaretin XVII. yüzyılın ortalarından itibaren bitmeye yüz tutmasıyla Hollandalıların Akdeniz'deki önemi sona ermiştir.[7]

Braudel'in bu tezine karşılık Jonathan Israel aynı dönemde –XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar– Hollandalıların Akdeniz ve çevresindeki lüks mallar ticaretinde son derece başarılı olduklarını ve ticaretteki hâkimiyetlerinin de buğday ve tomruk gibi mal ticareti yerine ipek, baharat ve değerli madenlerden kaynaklandığını belirtmektedir.[8] Ayrıca Braudel'in üzerinde durduğu yükte ağır pahada hafif mallara ilişkin ticaretin Hollandalılar açısından XVI. yüzyılın sonlarına doğru bitmeye yüz tuttuğunu iddia etmektedir.[9]

Braudel ile Israel arasındaki bu görüş farklılığının temel nedeni her iki tarihçinin de Doğu Akdeniz'deki fotoğrafı yansıtan Osmanlı arşivleri ve

[5] Braudel 1972.
[6] Amsterdam Belediye Noteryel Arşivi, No: 89/225, 98/151, 102,103, 112/185.
[7] Braudel 1972.
[8] Israel 1989, 9-10.
[9] Israel 1995, 316.

kaynaklarını gereği gibi ve yeteri kadar değerlendirememiş olmalarıdır. Her iki tarihçi de Osmanlı arşivlerini kullanma fırsatını bulamadığından[10], Kuzey Batı Avrupalıların Doğu Akdeniz'deki ekonomik ve ticarî faaliyetlerine ilişkin tablo çok net ortaya konulamamıştır. Konunun açıklığa kavuşması için bazı teşebbüsler olsa da[11] bu alanda hâlâ önemli bir boşluk bulunmaktadır.

Doğu ve Batı Akdeniz'deki buğday alışverişi çağlar boyunca devam eden bir ticaretti. Roma döneminden beri Karadeniz'le Akdeniz arasındaki limanlarda, Selanik, Kıbrıs, Girit, Anadolu ve Mısır buğday ticaretinde her zaman dikkat çeken merkezler olmuştur. Bu ticaret, Osmanlı döneminde de devam etti. Toprak nispeten bol olduğundan Osmanlı, buğday açısından genellikle kendine yeterli durumdaydı. Avrupa tarafındaki Akdeniz'de ise özellikle XVI. yüzyılda nüfus artışına bağlı olarak genelde Osmanlı buğdayına ihtiyaç hissedildiği görülmektedir. Buğday ticareti konusunda Osmanlılar'ın sıkı kontrolleri olsa da Batı Akdeniz tarafında fiyatların yüksek olması iki bölge arasındaki ticaretin sürekliliğinde önemli rol oynamıştır. XVI. yüzyılda kuzeyde Baltık ve Danzig'den Akdeniz'e taşınan buğday miktarı artmaya başlayınca, geniş Osmanlı coğrafyası ve özellikle de İstanbul'daki halkın un ve ekmek fiyatları konusundaki sıkıntılarının hafiflediği kolaylıkla anlaşılabilir. Çünkü Kuzey'den gelen buğday yüklü gemiler, Batı Akdeniz'deki ihtiyaca cevap vermekte ve mevsimlerin iyi gitmediği yıllarda Osmanlılar da Batı'dan buğday ithal etme yoluna başvurmaktadırlar. Deyim yerindeyse Akdeniz ve çevresinde var olan ekmek iyi ve kötü günde Osmanlılar'la Avrupalılar arasında bölüşülmeye çalışılmaktadır.

XVI. yüzyılda buğday, arpa, yulaf gibi tahıl ticareti sayesinde Baltık, Atlantik, Doğu ve Batı Akdeniz limanları arasındaki bağlar giderek güçlenmiş ve Avrupalı tüccarlarla Osmanlı tüccarları arasındaki ticarî ilişkiler günden güne artış göstermiştir. Kuzey denizindeki limanlardan yola çıkan Avrupa gemileri Atlantik'teki limanlara uğrayarak çoğu zaman Batı Akdeniz limanlarında yüklerini boşaltıp yeni yüklerle Doğu Akdeniz limanlarına ulaşmaktaydılar. Bu limanlarda tahıl ticareti yanında tomruk, balık, tuz vb. malların ticaretinde de artış olmuştur. Bu ticaret XVI. yüzyılla sınırlı kalmamış Atlantik'ten yeni aktörlerin devreye girmesiyle XVII. yüzyılda da devam etmiştir.

Atlantik limanlarından gelen Avrupalı gemiler, Batı Akdeniz'deki limanlarda yüklerini boşalttıktan sonra yüklendikleri değerli madenlerle

[10] Burada Braudel'in kendisinin direkt olarak Osmanlıca arşiv belgelerine ulaşamadığını ancak dolaylı olarak Ömer Lütfi Barkan aracılığıyla bazı belgelerden haberdar olduğunu belirtmek gerekir. Ancak ulaşılan bu belgeler de burada tartışılan konuyla doğrudan ilgili değildir.

[11] Bulut 2001.

Doğu Akdeniz'deki Osmanlı limanlarına demir atarlardı. Buralarda Avrupa'dan getirdikleri gümüş karşılığında, pamuk, ipek, yapağı gibi tekstil hammaddelerini gemilerine yükleyerek yeniden Atlantik limanlarına doğru yola koyulurlardı. Kaynağı Amerika kıtası olan Avrupa'nın altın ve gümüşleri Atlantik ile Doğu Akdeniz arasındaki ticaret bağları sayesinde Osmanlı bölgelerine ulaşmış ve bunun Osmanlı ekonomisinde önemli sonuçları olmuştur.

Osmanlılar ekonomiyi kontrol etme konusuyla yakından ilgilendikleri hâlde, aynı dönemde Avrupalıların izlediği merkantilist ekonomik politikalar yerine, içerideki üretimi yabancıların rekabetine karşı sıkı bir şekilde kontrol etmeyen ve serbestliği esas alan bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu açıklık ve serbestlik politikasının sonucunda tekstil üretiminde mamul maddeye yönelen Fransa, İngiltere ve Hollandalı müteşebbis ve tüccarlar, kapitülasyonların da teşvikiyle hammadde için Osmanlı bölgelerine yönelmişlerdir.[12] Avrupalıların hammadde talebi artınca hammadde fiyatları artmış, Osmanlılar da hammadde üretiminden daha fazla kâr etmeye başlamışlardır. XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlılar'ın Avrupa'ya ihraç ettiği ürünlerin başında tekstil üretiminin temel hammaddeleri olan ipek, pamuk, yapağı ve tiftik gelmektedir. Bu tekstil ürünleri yanında buğday ticaretinin de devam ettiğini zikretmek gerekir.

Osmanlı endüstriyel üretiminin bu dönemlerde özellikle tekstil hammaddeleri alanındaki yükselişe bağlı olarak arttığı söylenebilir. Bu yargının özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem için geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Demek oluyor ki bu dönemden sonra sınaî alanda Osmanlılar daha çok hammadde üretiminde ihtisaslaşırken Avrupalılar mamul madde üretimine ağırlık vermişler ve Doğu Akdeniz ile Atlantik arasındaki limanlarda daha çok bu tür ürünler gemileri doldurmuştur.

Atlantik limanlarından yola çıkıp Akdeniz'de belli limanlara uğradıktan sonra Osmanlı bölgelerine ulaşan Avrupalı gemici ve tüccarlar XVI. yüzyılda, faaliyetlerini daha çok Halep ve çevresindeki bölgelerdeki limanlarda yoğunlaştırmışlardı. XVII. yüzyılda ve sonrasında ise Avrupalı tüccarlar faaliyetlerini Doğu Akdeniz'de Halep ve çevresinden Anadolu'nun batısına İzmir ve çevresine kaydırmışlardır.

Sözü edilen dönemlerde Doğu Akdeniz ile Atlantik arasındaki ilişkilerin giderek güçlenmesine paralel olarak Avrupa paralarının Osmanlı bölgelerinde giderek bollaştığı görülmektedir. Osmanlılar'ın Avrupa sermayesini çekme konusunda başarılı olduklarını belirtmek gerekir. Avrupa para birimlerinin hemen hemen her çeşidinin Doğu Akdeniz'de tedavülde

[12] İnalcık 1979; Bulut 2001.

olduğu görülmektedir.[13] Avrupalı tüccar devletlerin paraları sadece mal mübadelesinde değil, ayrıca kredi ve finansman alanlarında da yoğun olarak kullanılmaktadır.

XVI-XVII. yüzyıllardaki Osmanlılar'la Kuzey Batı Avrupalı uluslar arasındaki ekonomik ilişkiler, kapitalist devletlerle kendi içinde tutarlı bir sistem olan İmparatorluk arasındaki ilişkilerin ilk önemli örneğini teşkil etmektedir. Osmanlılar'ın bu dönemde Avrupalılarla olan ekonomik ve ticarî ilişkilerinde geleneksel yaklaşımlarını yansıtan ticaret politikalarından vazgeçmedikleri görülmektedir. Bu politikanın özü merkantilist anlayışa aykırı olarak serbest ticareti esas alan, iç piyasada kaliteli ve ucuz mal bolluğunun sağlanması (bolluk ekonomisi/provizyonizm), mübadeleden kaynaklanan vergi gelirlerinin maksimizasyonu (fiskalizm) ve toplumsal tabakalar arasında kurulmuş bulunan dengenin gözetilmesi ve devamının temin edilmesi (adalet/gelenekçilik)dir. Avrupalıların Osmanlı bölgelerinde olabildiğince serbest bir ortamda ticaret yapmaları için gerekli olan her türlü düzenlemeyi Osmanlılar kendi inisiyatifleriyle gerçekleştirmişlerdir. En önemli politik amaç Avrupa devletler sisteminde Osmanlılar'ın Avrupa ve dünyadaki ağırlığını zayıflatacak oluşum ve yapılanmanın önlenmesi olarak belirtilebilir. Burada Osmanlılar'ın günümüzde uluslararası ilişkiler alanında aktör veya pivot devlet gibi davranma refleksiyle hareket ettikleri söylenebilir.

Kuzeybatı Avrupalı uluslar ticarî kapitalizm döneminde serbest ticareti kısıtlayan ve yoğun piyasa müdahalelerini öngören merkantilizmin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalırken Osmanlılar'ın bilinçli bir şekilde bu tür ekonomik politikalardan uzak durdukları görülmektedir. Buradan kolaylıkla anlaşılacağı üzere Osmanlılar Akdeniz'den Atlantik'e kadar olan tüm deniz ve kara havzalarında tam bir ekonomik entegrasyon için gerekli tüm tedbirleri âdeta teşvik ederken Batı Avrupa'nın, merkantilist politikalarla uluslararası ticarette belli engelleri devreye sokarak direnç gösterdiği anlaşılmaktadır.

XV. yüzyılın sonunda yeni ticaret yollarının keşfedilmesi ve uzun mesafeli okyanus aşırı ticaretin başlamasıyla, Osmanlılar'ın Doğu Akdeniz'in öneminin devam etmesi hattâ daha da artması için gerekli tedbirleri almaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. XVI ve XVII. yüzyıllar boyunca Doğu Akdeniz ve çevresindeki ticaretin artarak devam etmesi ve okyanus aşırı ticarette büyük gemiler ve yeni güçlü organizasyonlarla sahneye çıkan Atlantik'in yeni tüccarlarının, bu bölgelerdeki faaliyetlerini günden güne arttırmış olmaları şüphesiz Osmanlılar'ın değişen şartlara uygun tedbirleri zaman kaybetmeden almaları ve gerekli ekonomik politikaları

[13] Pamuk 1999.

uygulamış olmalarıyla yakından ilgilidir. Atlantik ile Akdeniz arasındaki ekonomik entegrasyonun sağlanmasında Osmanlılar'ın ticarete verdikleri önem kadar bu ulusların ekonomik amaçlarının da önemli rolü bulunmaktadır.

Aslında alternatif okyanus aşırı yeni ticaret yollarının devreye girmesiyle Avrupalı tüccarlar Avrupa ile Asya arasındaki ticarette Akdeniz'deki Osmanlı liman ve ticaret merkezlerini devreden çıkarabilecek imkâna sahiptiler. Ümit burnunu dolaşarak veya Kuzeyde Batlık limanlarını daha aktif kullanarak bu ticareti gerçekleştirebilirlerdi. Ancak dünya ticaretinde yıldızı giderek parlamaya başlayan Avrupa'nın ticaret burjuvazisini ve yeni tüccar devletlerin diğer aktörlerini kendi bölgesine çekmek konusunda Osmanlılar'ın, belirledikleri yeni stratejilerini devreye sokmaktaki maharetleri gelişmeler yön vermiştir. Sonuçta Osmanlılar, dünya ticaretindeki yeni gelişmeleri zamanında fark edip bilinçli ve kompleksiz bir biçimde verdikleri kapitülasyonlarla, Avrupa'nın yeni merkezi Atlantik ile Akdeniz arasıdaki ekonomik entegrasyonda belirleyici rol oynamışlardır.

Eski merkez Akdeniz ile XVII. yüzyıldaki yeni merkez Atlantik arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yanında Amerika'dan taşınan değerli madenler ve Avrupa'da ortaya çıkan sermaye birikiminden İmparatorluğun geniş hinterlandına düşen payın arttırılması konusunda Osmanlılar'ın uyguladıkları kapitülasyon politikasının önemli rol oynadığını ayrıca zikretmek gerekir. Denilebilir ki, Amerikan altın ve gümüşlerinin Avrupa'ya taşındığı uzun XVI. yüzyıl ve Avrupa'nın dünya ticaretinde dengeleri lehine çevirmeye başladığı XVII. yüzyıl boyunca Osmanlılar, tahtlarına kurulup bu gelişmeleri pasif bir şekilde izlemek yerine, izledikleri aktif ekonomik politikalarla hem kendileri hem de Avrupalılar için yeni ekonomik alanların açılmasında ve Akdeniz ile Atlantik arasındaki ekonomik entegrasyonun sağlanmasında önemli bir rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

Amsterdam Belediye Arşivi

NA/ No: 89/225, 98/151, 102,103, 112/185.

Bulut, M., (2001), *Ottoman-Dutch Economic Relations in the Early Modern Period, 1571-1699*, Hilversum.

Braudel, F., (1972), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt, New York.

Braudel, F., (1984), *Civilisation and Capitalism, 15th-18th Century*, 3 cilt, London.

Inalcık, H., (1979), "Imtiyazat", *Encyclopeadia of Islam*, Leiden, s. 1179-1189.

Israel, J., (1989), *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740*, Oxford.

Pamuk, Ş. (1999), *A Monetary History of the Ottoman Empire, 1300-1918*, Cmbridge.

Smith, A., (1993), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford.

BİR AKDENİZ ÜTOPYASI: AKDENİZ BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Mehmet Ali Kılıçbay

Tarih boyunca birçok bölgeyi birleştirme konusunda projeler ortaya atılmıştır. Bunların en ünlüsü olan Avrupa Birliği, tamamına erme konusunda en fazla yol alanıdır ama bunun dışında, neredeyse Avrupa ve Asya'nın tamamını kapsayan devasa Avrusya'nın birliğine dair projeler de bulunmaktadır. Ancak şimdiye kadar hiçbir Akdeniz Birliği projesine rastlamış değilim. Oysa, gerek tarihten, gerek coğrafyadan ve gerekse kültürden gelen özellikleri nedeniyle birleşmeye en yatkın dünya parçası Akdeniz'dir ve zaten Akdeniz tarihinin uzunca bir döneminde ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasal bir birlik meydana getirmiştir.

Platon'un ifadesiyle, "Biz Yunanlılar, Akdeniz'in çevresinde tıpkı kurbağaların bir gölcüğün etrafında oldukları gibi toplanmış durumdayız" sözü, Akdeniz'in uzun bir tarih kesitini belirlemektedir. Eski Yunan kolonizasyonu veya *Pax Romana*, hep "tek bir" Akdeniz'in varlığını işaret eden konumlar olmuşlardır. Ancak 7.-8. yüzyıllardaki Müslüman-Arap genişlemesi esnasında, Akdeniz'in güneyinin kendini başka bir uygarlığın terimleri içinde ifade eder hâle gelmesiyle Akdeniz birliği bozulmuş ve bugüne kadar bir daha kurulamamıştır. Akdeniz'in kuzey ve güneyinin farklı merkezler etrafında salınır hâle gelmeleri, İç Deniz üzerindeki emperyal hevesler, bu denizin iki öbek halkının birbirine karşı çatışmalı ba-

kış açıları oluşturmasına yol açmıştır. Bu noktada tarihin mirası ağırdır ama bunu fazlasıyla telâfi eden unsurlar da bulunmaktadır. Açıkçası, siyasetin önceliğinden uygarlığın önceliğine geçmenin zamanı gelmiştir. Öyleyse Akdeniz'in yeniden birleşmesi için fırsatları yakalamanın da zamanı gelmiş olabilir.

Akdeniz, içinde yer alan Karadeniz'le birlikte 2.969.000 km^2'lik bir alanı kapsamaktadır. Asıl Akdeniz kıyıları, kuzeyde İspanya, Fransa, Monako, İtalya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan-Karadağ, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye; doğuda Suriye, Lübnan, İsrail; güneyde Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas arasında paylaşılmıştır. Ayrıca iki tane de ada devleti bulunmaktadır: Kıbrıs ve Malta. Karadeniz'de ise, Türkiye'nin dışında Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Gürcistan'ın kıyıları bulunmaktadır. Sonuç olarak, Akdeniz ve uzantılarının kıyıları üzerinde 26 devlet bulunmaktadır. Doğal, ekonomik ve siyasal olarak Akdeniz'in uzantısı sayılması gereken Kızıldeniz'in bu hesaba katılması hâlinde bu rakam daha da büyümektedir. Ancak Kızıldeniz ve Akdeniz'in diğer bağlantılarıyla ilgili tartışmaya burada girmek istemiyorum. Çünkü bu tartışma, arkasından zorunlu olarak Eski Dünya'nın üç kıtasının kara içlerinde kalan ama Akdeniz'le büyük bağlantıları olan bölge ve ülkeleri de tartışma kapsamına sokacaktır. Bir örnek vermek üzere, Cezayir'in veya Libya'nın veya Mısır'ın çöl kesimlerinin mi, yoksa genelde Akdeniz-dışı sayılan Avusturya'nın mı Akdeniz'e daha yakın olduğu sorusu, bu tartışmanın boyutlarının ne kadar genişleyebileceğini götserir niteliktedir. Asıl Akdeniz alanındaki ülkelerin yüzölçümlerinin toplamı dünya karalarının üçte birini meydana getirmektedir. Eğer Rusya Federasyonu veya Libya ve Cezayir gibi, İç deniz dışındaki uzantıları çok fazla olan ülkelerin bu dışsal bölümlerini düşer ve diğer ülkelerin de Akdeniz kesiminde yer almayan kesimlerini bu toplamdan indirirsek, Akdeniz karalarının tüm karalara oranı 1/10 civarında olur. Ama eğer Akdeniz'de kıyısı olmadığı hâlde bu denizden etkilenen kara kesimlerini katarsak bu oran 1/5 civarına ulaşır.

TARİHTE AKDENİZ

Akdeniz, uygarlık adını vermenin âdet olduğu, yerleşik ekonomik-toplumsal formasyonların ilk odaklandığı üç alandan birinin hemen yakınında bulunmaktadır. Tarihin ilk yerleşik örgütlenmelerine ev sahipliği yapma ve uygarlığın beşiği olma konusunda Sarı nehir ve Ganj-İndüs havzalarıyla birlikte anılan Mezopotamya-Nil bölgesi hem Akdeniz'e komşu, hem de Akdeniz'in içinde yer alan geniş bir karasal alandır. Bu alanda erken tarihlerden itibaren ortaya çıkan devletler, kent-devletlere veya daha doğrusu, ilkel kabile örgütlenmesini yerleşik yönetimlere çeviren kısıtlı

çaptaki tarımsal topluluklara dayanmalarına rağmen, geniş çaplı imparatorluklar hâline gelebilmişler ve nüfusun artık ürününe vergi veya topraklar üzerinde kamu mülkiyeti aracılığıyla el koymaya dayalı siyasal-ekonomik bir sistem geliştirmişlerdir. Bu cins devletlerde dış ticaret marjinal ve arızî bir nitelik göstermiş, çoğu zaman da komşuları talan biçiminde askerî bir niteliğe bürünmüştür.

Doğrudan doğruya Akdeniz'den kaynaklanan ilk uygarlık her ne kadar Mısır'ınkiyse de, bu ülkenin Afrika ve Asya bağlantılarının yoğunluğu onu tam Akdenizli saymamızı engellemektedir. Bu bağlamda, tamamen İlk Akdeniz uygarlığı Girit adasını kendine vatan edinen Minos olmuştur. Bu adanın Doğu Akdeniz'in büyük karasal kitlelerinin (Anadolu, Suriye, Mezopotamya, Mısır, kıta Yunanistan'ı) arasında medyan bir konumda olması ve adanın gerek yüzölçümünün, gerekse doğal kaynaklarının tarımsal artığa dayalı merkezi bir oluşuma pek olanak vermemesi nedeniyle, Minos uygarlığı bu geniş karasal kitlelerin dış ticaretini düzenleyen unsur hâline gelmiştir. Bu noktada bir parantez açma pahasına, bu medyan konumun sonraki tüm Akdeniz kültür ve uygarlıklarının temel özelliği olacağını şimdiden vurgulamak gerekmektedir. Bizim ne hikmetse Akdeniz gibi pek düş gücü içermeyen bir şekilde adlandırdığımız bu denizin Batı dillerindeki adı, Karalar Arasında Aracı anlamına gelmektedir. *Medi* kökü, tıpkı medyanın da olduğu gibi bir aracılığı belirlemektedir. En başından beri Akdeniz'i asıl belirleyecek, bu aracılık rolü olacaktır.

Daha sonra Kıta Yunanistan'ı ve Anadolu'nun İyonya adı verilen bölgesinde MÖ 9.-8. yüzyıllardan itibaren gelişmeye başlayan Eski Yunan uygarlığı, MÖ 4. yüzyılda zirvesine çıkmış, bundan sonra belli bir gerileme sürecinin devamında Makedonya egemenliğiyle sona ermiştir. Eski Yunan uygarlığı, Minos'un tersine, hemen tüm Akdeniz çevresine yayılan ve bu bağlamda ilk Akdeniz birliğini oluşturan (önce Fenike, sonra da Kartaca istisnasıyla birlikte, bu istisna Roma tarafından yok edilecektir) süreci de bünyesinde taşımıştır. Eski Yunan uygarlığı ayrıca matrisyel bir yapılanmadır. Tüm yakın ve uzak periferisini kendi ekseninde salınır kılan bu uygarlık, bu işi silah zorundan çok ışımasının gücüyle başarmıştır. İtalya'dan İran sınırına kadar uzanan bu ışıma alanı, Akdenizli matrisyel bir uygarlığın dışsal yayılma gücünü de gözler önüne sermektedir. Geniş karasal imparatorlukların tersine küçük kent devletleri biçiminde beliren siyasal bir yapı eski Yunan coğrafyası ve iktisadının bir emri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, uygarlıklar genellikle siyasal yapılardan daha uzun ömürlü oldukları için, Yunan siyasal şekillenmesinin son bulmasından sonra da yaşayan bir Yunan uygarlığından söz etmek mümkündür. Hattâ bu uygarlığın Ortodoks Hıristiyanlık biçiminde günümüze kadar geldiğini bile söylemek mümkündür.

Gerek kıta Yunanistan'ı, gerekse Anadolu'nun Batı sahillerinin aşırı engebeli olmaları, büyük tarım alanlarının varlığını engellemiştir. Öte yandan, bu hasım coğrafya toplulukların birbirleriyle ekonomik ve siyasal olarak birleşmelerini veya üst bir otorite tarafından birleştirilmelerini, hattâ bazen temas kurmalarını bile olanaksız kılmıştır. Bunun yanı sıra denize dik inen dağ kitlelerinin şurada veya burada bıraktığı küçük düzlükler tarımsal toplulukların ölçeklerinin küçük kalmasına yol açmıştır. Ayrıca karanın cimri davrandığı bu coğrafyada denizin baştan beri en önemli geçim kaynağı hâline gelmesi de, ekonomiyi olduğu kadar siyaseti ve toplumsallıkları da etkileyecektir.

Bütün bunların sonucu olarak, eski Yunan kent-devletleri (polis), gerek nüfus, gerekse yüzölçümü olarak mikro ölçekte kalmışlardır. Böylece eski Yunan coğrafyası çok sayıda devletçiğe bölünmüştür. Aristoteles'in dökümüne göre bu polislerin sayısı yüz ellinin üstündedir. Bu durumda bunlardan birinin diğer hepsi üzerinde egemenlik sağlayarak merkezî bir devlet oluşturma olasılığı ortadan kalkmaktadır. Bu siyasal-coğrafî engel, denizin yakınlığı sayesinde bir miktar telâfi edilebilmektedir. Nitekim hiçbir eski Yunan *polisi* yoktur ki denize 150 km'den uzak olsun. Zaten bu *polis*lerin çoğu, hemen deniz kenarında, bir ada üzerinde veya denizin çok yakınında kurulmuş bir liman kentidir.

Bu yapılanmanın Akdeniz birliği açısından sonuçları olmuştur. Dar ekonomik olanakların kısıtlayıcı etkisi, *polis*'lerin fazla nüfuslarını dışarı göndermelerine yol açmaktadır. Tarımsal olanakların insanları doyurmanın uzağında kalmasından ötürü, denizin Yunan uygarlığının başlıca sürükleyici gücü hâline gelmesi, bu mikro toplumlarda kara içlerinin değil de, bizzat Akdeniz'in tüm sıvı alanının ve bu sıvı alanı kuşatan dar sahil şeridinin bir hayat koşulları geliştirme gayretinin merkezi olmaya başlaması, Akdeniz'in tarihî bir aktör olarak belirmesine neden olacaktır. İnsanlık tarihinde bir deniz, ilk kez o tarihin başlıca aktörlerinden biri hâline gelmektedir. Başka hiçbir denizle paylaşmadığı bu özelliğini, İç Deniz bize çok yakın tarihlere kadar, en erken 17. yüzyıla, bazılarına göre de 18. yüzyıla kadar sürdürecektir.

Böylece Yunanlılar erken tarihlerden itibaren Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında koloniler kurmaya, fazla nüfuslarını buralara göndermeye başlamışlardır. Sonuçta Akdeniz alanı çepeçevre bir Yunan kültürel-ekonomik alanı hâline dönüşmüştür. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, geniş karasal devletlerin siyasal birliği çok geniş alanlar üzerinde kurmalarına; aynı başarıyı kültürel birliği sağlama konusunda gösterememelerine ve Yunan kültürel alanının, aşırı siyasal bölünmüşlüğüne rağmen bilinen en geniş ve derin kültürel birliklerden birini kurmuş olmasıdır. Öyle ki, Akdeniz çevresinin yerli halkları bir süre sonra Yunanca konuş-

maya başlamışlardır. Bu, Yunanlıların askerî veya ekonomik güçlerinden değil de, kültürün birlik kurucu bir çimento görevi görmesinden kaynaklanmaktadır. Küçük bir alanın siyasal atomizasyonu, çok sayıda rakip kültür odağının bir yarışma ortamına girmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, merkezin yokluğu, siyasetin daha özgürlükçü bir taban üzerinde dengelenmesine neden olduğu için, halkların bu kültüre katılmaları istekle olmakta ve böylece bir Akdeniz uygarlığı doğabilmektedir.

Akdeniz'in bu ilk birliği, merkeziyetçi Makedonya fetihleriyle ortaya çıkan Helenistik dönemde oldukça gevşemiş, Mısır, Suriye, Anadolu ve Yunanistan, İskender'in generalleri tarafından kurulan geniş karasal imparatorlukların içinde erimişlerdir.

Akdeniz'in ikinci birliğini Roma kuracaktır. MÖ 31 yılında Actium Savaşı'nı kazanarak Mısır'ın sonuncu Helenistik hanedanına son veren Roma, Pön savaşlarından beri, yani yaklaşık iki yüzyıldır ulaşmaya uğraştığı hedefe varmış ve Akdeniz'i tekrar birleştirmiştir. Ancak bu birlik bir öncekinden hem daha kapsamlı, hem de daha derindir. Her şeyden önce, Yunan birliğinde bulunmayan bir özellik olarak siyasal yanıyla öne çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Roma tüm Akdeniz havzasını fethetmiş ve kendi siyasal otoritesini dayatmıştır. Bunun kadar önemli ikinci farklılık noktası da, Roma'nın Akdeniz sahillerini çok aşan egemenlik alanında yer alan hemen tüm toprakları Akdeniz ekseninde yörüngeye sokmuş olmasıdır. Roma, Yunan'ın tersine, Avrupa, Asya ve Afrika'nın içlerini de Akdeniz ekonomi ve kültürünün uyduları hâline getirmiştir. Bunun etkileri günümüze kadar sürecektir.

Roma Akdeniz'e *mare nostrum* (Bizim Deniz) demiştir. Bu havzanın tümü üzerinde kurulan egemenliğin adı ise *Pax Romana*'dır (Roma Barışı). Henri Pirenne'in çok güzel ifadesiyle:

> İnsanlığın hayranlık uyandıran âbidelerinden biri olan Roma İmparatorluğu'nun bütün özellikleri arasında en çarpıcı ve aynı zamanda en esaslı olanı, Akdenizlilik karakteridir. İşte bu niteliğinden ötürü, Doğu'da Yunanlı, Batı'da Latin olan bu imparatorluk, bu deniz aracılığıyla birliğini bütün eyaletleri üzerinde sağlamıştı. Bu deniz, *mare nostrum* deyiminin sahip olduğu bütün güçle, fikirleri, dinleri ve malları taşımaktaydı... İmparatorluğun bu Akdenizli karakteri, IV. yüzyıldan itibaren daha da belirginleşmiştir. Çünkü yeni başkent İstanbul, her şeyden önce bir deniz kentidir... İmparatorluk açısından ne Asya, ne Afrika, ne de Avrupa ayrı birer dünyadır. Farklı uygarlıklar varsa bile, her yerde temel aynıdır. Eskiden Mısır, Tir ve Kartaca'nınkiler gibi çok farklı uygarlıklara tanık olan kıyılarda, artık aynı âdetler, aynı dinler, aynı örfler egemendirler.

Bu durum VII. yüzyıla kadar böyle devam etmiştir. Roma'nın erken tarihlerden itibaren başlayan ve MS III. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan Barbar müdahalesiyle başa çıkmakta zorlanması, hattâ sonunda Barbarlar karşısında silinmesi, Roma'nın birleştirici yapısının ortadan kalkması anlamına gelmemiştir. Roma'ya giren barbarlar, aynı zamanda samimiyetle Romalılaşmayı, dolayısıyla Akdenizlileşmeyi isteyen kuzey halklarıdır. Roma kültürüne bazı katkılarının dışında tamamen bu uygarlık çerçevesinin etrafında salınmayı tercih etmişlerdir, yani Roma okulundan geçmeyi kendileri istemişlerdir. Roma'nın V. yüzyılda siyaset sahnesinden çekilmesi ve yerini doğuda Bizans'a, batıda da Barbar krallıklarına bırakması Akdeniz birliğini önemli ölçüde zedelemişse de, ortadan kaldıramamıştır. Ancak, Akdeniz'in batı parçasında kurulan devletlerin ekonominin dayatmasıyla giderek kara içlerine çekilmeleri ve İslâmiyet'in denizin güney ve doğu kesimlerini fethetmesi, *Pax Romana* birliğinin artık bir daha geri gelmeyecek bir şekilde ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Denizin güneyi ve doğusu ile kuzeyi bundan sonra, çok yakın tarihlere kadar çatışmalı ilişkiler içinde olacaklardır. VIII. yüzyılda başlayan süreç, İç Deniz'in düşman iki kampa bölünmesi biçiminde belirginleşecektir.

Orta Çağ'ın büyük bölümünde, artık Batı olarak ifade etmenin yanlış olmayacağı kesim, Akdeniz'e olan ilgisini tamamen kaybetmiştir ve denizin dışında kara içlerindeki sorunlarla boğuşmaktadır. Bizans ise, İslâmiyet'in ilerlemesi karşısında giderek küçülmektedir. O da denizi terk etme noktasına hızla yaklaşmaktadır. Bir tek, Bizans'ın zayıflaması ve fakirleşmesiyle ters orantılı bir gelişme gösteren İtalyan kent-devletleri Doğu'yla belli bir ticarî ilişki sürdürmektedirler. Sonuç olarak, Orta Çağ'ın ikinci yarısının başlarına yaklaşılırken Akdeniz'de çatışma yoktur ama iki kesim arasında temas da yoktur. Akdeniz birliğinden en uzak olunan dönem bu olmaktadır.

Batı'nın XI. yüzyıldan itibaren toparlanmaya başlaması, ekonomik ve siyasal alanda kaydettiği gelişmeler, Akdeniz açısından bir *reconquista* biçiminde tezahür etmiştir. Batı Akdeniz'de Müslümanların elinde bulunan toprakların geri alınması biçiminde beliren bu yeni oluşum, çatışmayı, dolayısıyla teması yeniden başlatmıştır.

Bir yandan iki yüzyıl kadar sürecek olan Haçlı Seferleri, öte yandan 1492'de Granada'nın düşmesiyle sonuçlanacak olan yeniden fetih hareketi, denizi bu kez Doğu-Batı olarak ikiye bölmüştür. Bu bölünmenin, Doğu kanadındaki egemen unsur artık Osmanlı devletidir. Osmanlı fetihleri, karadan Viyana kapılarına, denizden Fas kıyılarına kadar uzanınca, deniz eski Kuzey-Güney zıtlaşmasının yerine, bu yeni Doğu-Batı zıtlaşmasına tanık olacaktır.

Bu zıtlaşmanın Batı'daki önderi, sürükleyici gücü, modern çağın başında ulusal birliğini kuran ve arkasından büyük bir imparatorluk inşa eden İspanya olacaktır. Bu iki kitlesel ve karasal imparatorluk, Akdeniz'in tümünün denetimi için birbirleriyle iki kere çarpışacaktır (Preveze ve İnebahtı) ama bir bir berabere kalarak yenişemeyecekler ve *statu quo* bozulmayacaktır. XVI. yüzyılın sonunda İspanya'nın Atlantik ve kuzey Avrupa, Osmanlı'nın da İran ve Doğu maceralarına atılarak Akdeniz'den çekilmeleriyle, bir kez daha çatışmasız ama temassız bir döneme girilecektir.

Bu iki devin Akdeniz'den uzaklaşması, ticarete ağırlık veren küçük siyasal birimlerin, yani İngiltere, Fransa, Hollanda gibi unsurların Akdeniz'e girmelerine yol açmıştır. İzleyen süreç içinde, hem İspanyolların hem de Osmanlılar'ın imparatorluklarını yavaş yavaş kaybetmeleri ve Batı Avrupa'da yaşanan ticarî, tarımsal ve endüstriyel devrimlere ayak uyduramamaları, bu tüccar ve esas olarak Akdeniz-dışı ulusların Akdeniz ekonomisini belirlemeleri gibi bir sonuç doğurmuştur. XIX. yüzyılda ise, İngiltere ile Fransa Akdeniz'i aralarında paylaşacaklardır.

İki Dünya savaşının zirvelerini meydana getirdiği XX. yüzyılın ilk yarısı, Akdeniz siyasal haritasının bugünkü yapısını hemen hemen oluşturacaktır.

Özetlemeye çalıştığım bu tarihsel akışta Akdeniz, birlik-parçalanma, kamplaşma gibi konaklardan geçerek bugünkü yapısına ulaşmıştır. Bu, tarihsel sürecin bugününü ve yarının Akdeniz'ini kurma konusunda emsalsiz bir laboratuar görevi görmektedir. Bu doğrultuda Akdeniz'i bölen ve birleştiren unsurları ortaya koymak mümkün olabilmektedir.

AKDENİZ'İ BÖLEN BAŞLICA UNSURLAR

1. SİYASAL UNSURLAR: Akdeniz'e kıyısı olan (Karadeniz de dahil) ülkelerin büyük çoğunluğu, siyasal bağımsızlığına çok yakın bir zamanda ulaşmıştır, bazıları için bu tarih 10 yıl kadar geriye bile gitmemektedir. Bu ülkelerin çoğunda uluslar, belli bir ulusal pazarın oluşarak dayatması sonucu değil, çoğu zaman sömürgeci devletlerin harita üzerinde çizdikleri sınırların içinde oluşmaktadır. Bunun yanı sıra etnik öncelikler, ulusal önceliklerin önüne geçebilmektedir. Örneğin Araplar ondan fazla devlete dağılmış durumdadırlar. Bu yüzden bunların, Yugoslav deneyiminin acı bir şekilde kanıtladığı üzere, Batı Avrupa için eskimiş olan bu ulusçuluklarından vazgeçmeleri güç görünmektedir. Ayrıca yeni kurulan devletlerde etnik sorunlar hiç çözülememiştir, ulusalcılık ekonomik ve kültürel gerçeklere denk düşmemekte, bir söylem düzeyinde kalmaktadır, bu da yerel düzeyde yeni bölünmelere gebedir.

2. KÜLTÜREL UNSURLAR: Akdeniz'de ondan fazla dil, üç tane büyük din, insanlarda başka dünyalara mensup oldukları duygusunu uyandırmaktadır. Üstelik bu dinlerin tarih boyunca hep çatışmış olmaları, ayrılıkları körüklemekte ve güven bunalımı yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, din kürelerinin farklı ekonomik gerçekliklere denk düşmesi, bu dinler arasında Akdeniz ölçeğinde bir cins sınıf savaşımın da varlığını ortaya koymaktadır.
3. EKONOMİK UNSURLAR: Akdeniz ülkelerinin ekonomileri arasında büyük gelişmişlik farkları vardır. G8 ülkelerinden ikisinin bu denize kıyısı bulunurken, Libya gibi tek ürün ülkeleri de aynı denizi paylaşmaktadır. Bu aşırı farklılıklar, Akdeniz ekonomilerini paralel kılmanın karşısındaki en büyük engeldir. Öte yandan, Akdeniz'in kuzeyinin neredeyse tamamının Avrupa Birliği içinde bir Kuzey Avrupa entegrasyonunda yer alması, bu bölgenin güney Akdeniz'e olan ilgisini azaltmaktadır.

AKDENİZ'İ BİRLEŞTİREN UNSURLAR

1. TARİHSEL UNSURLAR: Akdeniz ne zaman birlik içinde olduysa, her seferinde dünyanın en gelişmiş bölgesi olmuş, ne zaman parçalandıysa, Akdeniz-dışı güçlerin cirit attıkları bir alan hâline gelmiştir.
2. KÜLTÜREL UNSURLAR: Akdeniz insanlarını birleştiren kültürel unsurlar ayırıcı olanlardan çok daha fazladır. İspanya'dan Suriye'ye kadar aynı müzik dinlenmekte, aynı yemekler yenilmekte, hayat aşağı yukarı aynı şekilde yaşanmaktadır.
3. SİYASAL UNSURLAR: Yakın tarihin en ağır bunalımlarından birini meydana getiren Arap-İsrail uyuşmazlığı, bu iki kamp arasında barış sürecinin başlamasıyla çözülür nitelikte olduğunu kanıtlamıştır. Buna bakarak, Akdeniz-içi diğer çatışma odaklarının (örneğin Türk-Yunan, Yunan-Makedonya, Arnavut-Yugoslav, Tirol'den ötürü İtalya-Avusturya vb.) yatıştırılacağım söylemek kehânet olmaktan çıkmıştır.
4. EKONOMİK UNSURLAR: Akdeniz, ekonomik olanakları sınırlı bir denizdir. Tüm tarihi boyunca her zaman Akdeniz-dışına ihtiyaç duymuştur. Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin neredeyse tamamının Akdeniz dışı uzantıları vardır, bunların paralel kılınması, Akdeniz'i dünyanın en olanaklı bölgelerinden biri hâline getirebilir.

Birleşik bir Akdeniz şu an için ütopyadır ama dünyanın her yerinde gözlerimizin önünde cereyan eden dezentegrasyon süreçleri bizi yanıltmamalıdır. Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi gibi devasa örnekler, asıl yönelişin entegrasyon yönünde olduğunu göstermektedir.

Akdeniz, uygarlığın anası olma rolünü ancak birleşerek sürdürebilecektir.

AKDENİZ VİZYONUNU YENİDEN ELE ALMAK OTUZLU YILLARIN ÜTOPYASI MI?*

Emile Témime

Öğretmenlerimizin bize öğrettiği Akdeniz'de, ne olduğunu bilmediğim veya fazlasıyla bildiğim arkeolojik, tutucu, yumuşak ve nazik bir şekilde zaman aşımına uğramış bir şeyler vardı [...] Irmak ve pınar tanrıçalarının, deniz kızlarının, yüksek tepelerde kurulmuş tapınakların Akdeniz'iydi [...] ve Latin şiiri yarışmaları, geleneklerin müzesi, rosa –la rose'lar, Latin temaları, bakalorya sınavları... Felibre ve Maureasse'ninkiler gibi Akdeniz ideolojilerinde, hattâ Akdeniz ve Romen ekollerinde bile çamların gölgesi altındaki mezarların güzel kokusu var. Sözün kısası bu dinlenme geleneğidir, [...] düşünen bir toplumun iyeliğindeki klasik hümanizmalar, sözün kısası ölümdür, hayır sözsüz ölüm değil, tersine çok sözü olan

---

* Çeviri: Yeter Yılmaz
La pensée de Midi. 2000, Bahar.

ölümdür veya bir tek cümleyle: "Bunlar Latin uygarlığına ait kararlaştırmış, benimsenmiş ve kabul edilmiş buyruklardır." Gabriel Audisio[1] tarafından kaleme alınan ve sık sık alıntı yapılan bu metin; geniş alanlara açılan, oluşum hâlinde olan ancak henüz ne geleceği ne de sınırları tam olarak belli olan yaşayan bir Akdeniz imgesi koyar, o dönemde Fransız edebiyatına[2] hâkim olan Akdeniz dünyasıyla ilgili muhafazakâr ve sınırlayıcı (kelimenin ilk anlamıyla) bakış açısına karşın indirgemeci ve tutucu vizyonuna karşı çıkar.

Büyük Savaşın, dünyanın bu bölümündeki sonuçları öncelikle politiktir. Kuşkusuz Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması politik bir sonuçtur. Bilhassa Müslüman dünyasında kendisini ifade etmeyi denemek isteyen güçler tamamıyla yeni değiller; bu güçler batıyla gerçek bir diyalogun yolunu açmaya izin veren modern dünyaya adaptasyon iradesini gösterirler. İslâm'ın modernizme[3] açılması gerekliliğinin altını çizen Muhammed Abduh, bir Mısırlıdır. Egemen güçlerin ihtiraslarına karşı çıksalar da ilk ilhamlarını batıda arayan ulusalcı hareketler (1922 yılında bağımsızlığını kazanan) Mısır'da, Türkiye'de[4] ve Ortadoğu ile Mağrip kolonilerinde[5] gelişirler. Arap (ve Türk) dünyasındaki uyanış artık modernizmle uyuşmaz görünmüyor. Diğerlerinin yanı sıra Habib Bourguiba ve Neo Destour'un belli başlı yöneticileri gibi Afrikalı liderlerin eğitiminde Fransa'nın –veya Fransız fikirlerinin- rolü biliniyor. İngilizce'nin kullanımı ve özellikle Maşrek ve Magreb'de Fransızca'nın (ya da en azından Mısır ve Lübnan'da konuşulan *lingua franca*nın) kullanımı ve özellikle Fransa'da büyük ilgi uyandıran Arap dilindeki Rönesans ile Akdeniz'in iki yakasındaki kültürel alış verişi kolaylaştırmıştır. "Haklarında fikir[6] sahibi olmadığımız elit kesimler, ayaklanmanın başlangıcında olanlar, Fransa'da eğitim görürler."

---

[1] Bu metin, Alain Paire tarafından 1998 Temmuz'unda *Cahiers de Sud* dergisindeki köşesinden alınmıştır. IMEC, Paris, 1993

[2] Bundan akademik edebiyatı, resmî edebiyatı anlıyorum. Ama Fransa'yı dışarıda tanıttığı düşünülen de bu edebiyat değil mi?

[3] Abduh, 1905 yılında öldü; ama fikirleri o zamandan bu güne kadar yaşıyor. Bu fikir, İslâm'ın kesin bir modernizmle birlikte yaşayabileceğini kabul ederken geleneksel İslâm eğitimine sâdık kalır.

[4] Kuşkusuz, İngiltere'nin ve Fransa'nın karşı koymalarına rağmen kurulan Kemal Paşa Türkiye'sinden bahsediyoruz.

[5] 1914 savaşından sonra İngiliz veya Fransız mandası altındaki ülkelerden bahsetmek için bu sözcük uygun mudur? Kuşkusuz değil ama burada (ben Ortadoğu'da demek istiyorum) koloni uygulamaları söz konusudur. Üzerinde çok fazla tartışılacak ayrımlar koymayı tercih etmiyorum.

[6] *Cahier du Sud* dergisinin Ocak 1938 sayısından alıntı (*Cahiers*'nin 23. yıldönümü hakkında makale).

"Afrika'nın uyanışı" nasıl ifade edilir? Bu beklentiye nasıl cevap verilir? Öncelikle, otuzlu yılların sonunda faşist emperyalizm içinde en belirgin ifadesini bulan Latin Uygarlığı taraftarlarının dar milliyetçiliğini reddederek. Daha sonra kolonileşmeden kaynaklanan sosyal ve politik çatlakları aşarak. Akdeniz'in iki yakası arasında uzun zaman önce kopmuş olan diyalogu yeniden sağlayarak. En azından bugün derin anlamını kaybetmemiş olan bu mesajı birkaç kişi iletmeyi denemiştir.

Les Cahiers du Sud'ün kurucuları, başlangıçta geniş bir açılıma hazır değillerdi. Bunların bir kısmı kendilerini bazı edebî, hattâ belirgin politik[7] tutuculuklara iten klasik bir eğitim aldılar (Jean Ballard bu noktada istisnaydı).[8] Bu geleneksel yönelim pek de uzun sürmeyecektir. Ballard, derginin merkezi olarak Marsilya'yı seçmekle çok isabetli davrandı. Ayakta kalabilmek için derginin geniş bir açılıma yönelmesi gerekti. Dergi, aşamalı olarak Tunus, Oran, Fas, Mısır ve Lübnan'da "ve bunun ötesinde Marsilya pavyonunun olumlu karşılandığı her yerde" dağıtılmaya başlandı. Sadece gerçek-üstücülerin arkadaşı olmayıp aynı zamanda Kuzey Afrika[9] ile irtibatı olan bir denizcilik şirketinde çalışan André Gaillard'dan destek alarak, Jean Ballard her yönde baştan başa dolaşacağı, en yakınındaki bazı arkadaşlarıyla daha iyi tanımayı öğreneceği bu Akdeniz dünyasına kararlı bir biçimde yönelir. Otuzlu yıllarda doğrudan veya Gabriel Audisio aracılığıyla Cezayir'le kurulan bağlar, Jean Gaillard'ı Akdeniz Bölgesi'ne[10] yeni bir boyut katmak isteyen ve bunun sonucunda kimi zaman politik olarak kendilerini göstermek durumunda kalan küçük entelektüel gruplarla temasa soktu. 1934-1939 yılları arasında alınan politik pozisyon kesinlikle masum değildi.

1935 Kasım'ında "Akdeniz hümanizmasının ilkelerini" incelemek üzere Monaco'da bir kongre yapıldı. Bu kongreye katılmayı reddeden Gabriel Audisio, Cahiers de Sud'de birçok kişiyi bu kongreye katılmayı iten düşünceyi sert bir şekilde eleştirir: "Kongrenin; Akdeniz düşüncesinin, muhafazakâr tepkinin ve Mussolini'ye duyulan sempatinin sentezini oluşturduğunu düşünen ezici çoğunluğu bir araya getirdiğini düşünmek-

---

[7] André Negis'in "Yeni İtalya" başlığı altında *Cahiers*'nin 1926 Nisan sayısında yer alan faşist İtalya'ya ayrılmış övgü dolu makalesini ortaya çıkardık. Makale, son derece anlamlı olan şu cümlelerle bitiyor: "Faşizmi bir yönetim aracı olarak yeniden ele alabiliriz. Faşizmin doğudaki anarşinin (sic) yüzünü döndüğü bir ülkeye yeniden düzen getirdiğini yadsıyamayız".

[8] Buradan Jean Ballard'ın modern lise eğitimi aldığını anlıyoruz.

[9] Fas ile bağları eskiye dayanan Paguet Şirketi söz konusudur.

[10] Şubat 1937'de, Fas'ta Henri Bosco'nun "Aquedal"ini ve Tunus'ta Armand Guibert'in *Les Cahiers de Barbarie*'yi (*Barbarlığın Defterleri*) yayımlamaktan mutluluk duyan bu Afrika'yı "genç ve yaratıcı yayın" olarak ifade etmektedir açık bir biçimde. Bu insanlar ve bu yayınlara yeniden dönmek uygun olur.

ten kendimi alamıyorum." Sonuç olarak, Akdeniz dehasıyla taşlaşmış Latin düşüncesinin temelinde birbirine zıt olduğunu ilân eder. Burada temel bir tartışma söz konusudur. Çünkü bu tartışma ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır, zira Güney ülkelerine sözde bir üstünlük empoze etmeye çalışan Latin ırkı düşüncesi (Etiyopya'da çatışmalar hâlâ sürmektedir) sert bir şekilde reddedilmiştir; ayrıca söz konusu tartışma sonuç olarak Akdeniz ırkı arasındaki ilişkilerin geleceğini de ilgilendirmektedir.

Audisio tarafından bu şekilde açıklanan *Cahiers* dergisinin tavrı açıktır, öncelikle: "Akdeniz, ırkçılığı mahkûm eder; Akdeniz her çeşit ırkçılığı ve kaçınılmaz olarak ırkçılığı doğuran tüm rejimleri yadsır." İkinci olarak aynı anda Akdeniz'in diğer yakasındaki Liberal[11] çevrelerde şekillenen inisiyatiflerle olan yakınlığın altını çizmek gerekir. Dergi 1937 yılı Ağustos ayı sayısında Cezayir'deki "Kültür Evi"nin açılışı sırasında Albert Camus[12] tarafından verilen konferanstan alıntılar yapar. Bu vesileyle Jeune Mediterranée[13] adlı aylık bültende konuşmayı yeniden yayımlar.

> Bu konuda sürekli bir yanlış anlama var. Hata, Akdeniz ve Latin uygarlığının birbirine karıştırılmasından kaynaklanıyor. Maurasse ve yandaşları bu iki uygarlığı birbiriyle bağdaştırmayı denerler [...] Kültür Evimizin istediği Akdeniz bu değildir. Gerçek Akdeniz bu değildir. Her iki uygarlığı birbirine karıştırmak doğru değildir. Onların bahsettikleri Roma'nın ve Romalılar'ın temsil edildiği soyut ve klasik Akdeniz'dir. Akdeniz başka yerdedir. Buradaki Akdeniz Roma'yı ve Latin dehasının üstünlüğünü yadsır aynı zamanda.
>
> Görevimiz Akdeniz'i yeniden sağlıklı bir hâle kavuşturmak, hakları olmadığı hâlde Akdeniz'i almak isteyenlerden onu geri almaktır. [...] Burada Akdeniz'le birlikte Roma'nın karşısındayız. Bize her şeyi öğretebilecek doğu ile doğrudan irtibat hâlindeyiz ve bu yüzden buradayız. Cezayir gibi şehirlerin oynayabileceği temel rol, zayıf yönlerine karşın insanı ezmek yerine onu yücelten Akdeniz kültürünü anlamaya çalışmaktır.

---

[11] Bu sözcüğü kullanmakta tereddüt ettik. Progressist (ilerlemeci) denilebilirdi. Diğer durumda da olduğu gibi çağrışım riski var. Mısır'da partizanlığın yumuşatılması, hattâ koloni rejiminin yok olması anlamında kullanılan liberal sözcüğünü seçtik.

[12] Sol cephede yer alan Albert Camus, *Pascal Pia* ile canlılık kazanan "Cumhuriyetçi Cezayir"le ertesi yıl işbirliği yapmaya başladığında sadece 24 yaşındaydı.

[13] "Jeunesse de la Méditerranée", Audisio'nun kesinlikle kısa bir süre önce yayımladığı başlığı kaçınılmaz bir şekilde çağrıştırıyor.

Bu metnin *Cahiers*'de yayımlanması kesinlikle anlamlıdır. Zira bu metin Akdeniz'in[14] ortak esinini ve görüşünü ifade etmektedir. Aynı zamanda dergide yayımlanan bu metinle faşist İtalyan Hükümeti ve İspanyol Falanj hareketi içerisinde (İspanya İç Savaşı 1936 Temmuz'unda başladı) hayat bulan faşist milliyetçiliğin yanında yer alan ve Maurasseçı gelenekten gelen sağ görüşlü Fransız çevrelerini kasıp kavuran batı kültürü düşüncesini de kesin olarak mahkûm eder. Öncelikle ahlâkî nedenlerle ve aynı zamanda Akdeniz'in doğasında olan bir araya gelme ve karşılıklı konuşma kültürünü reddeden sahte bir Latin düşüncesini yansıttıkları için bu dövüşçü milliyetçiliğe ve dar görüşlülüğe karşı çıkmak gerekir.

Gezi ve yolculukların yapıldığı, insanların ve medeniyetlerin bir arada yaşamasına ve alış verişte bulunmasına olanak veren ve dolayısıyla birbirleriyle bağlantılı olarak ele alınması gereken çatışmalara ve olaylara neden olan, ortak kökenlerin ve ortak esinlerin olduğu geniş ve açık bir alan. Özellikle, otuzlu yıllarda Cezayir'de tarih dersi veren Braudel, usa yatkın olduklarını gösterdiğinden beri bu fikirler bugün bize sıradan gibi geliyor. Fakat o zamanlar henüz bu fikirler benimsenmemişti. Bununla birlikte 1935-1936 yıllarındaki politik çatışmalardan çok önce *Cahiers* mantalitesinde bu düşünce tohum hâlinde vardı. 1932 yılında Jean Ballard (Audisio'dan önce) şu anlamlı satırları yazdı. Son derece geniş bir Akdeniz uygalığı kavramını güçlendirecek olan, uygarlıkların kalbinde yatan –ki Maurasse tarzındaki tumturakçı hatipler bu eski uygarlıklardan toplar tüfekler ve "Latin dehası" gibi tekelci formüller çıkarmışlardır– ve bu halkların edebiyatlarında, kutsal kitaplarında gördüğümüz ve ilham yüklü ruhu ortaya çıkaracak çabaları bir araya getirmeyi hayâl etmişimdir.

Ballard için Akdeniz'in kahramanı Enée değil, gezgin kahraman Ulyssée'dir. *Cahiers*'i diğerlerinin yanı sıra öncelikle ilgilendiren bölgeler Endülüs, Sicilya gibi kültürlerin karşılaştığı ve birbirlerinin içinde eridiği yerlerdir. Akdeniz uygarlığının birliğini kuran etkilerinin çeşitliliğidir. Denizdeki her bir halk, denizin ortak kaderini oluşturur ama aynı zamanda yaratıcı dehalarını[15] bütünüyle Akdeniz halklarına ve ırklarına bırakan bir çeşitlilik vardır. Bu çeşitliliği anlamak ve bu derin birliğe bir anlam verebilmek için geçmişe bakmak yeterlidir. Ortadoğu'daki çeşitli kazılar

[14] Roblès'in, Moulound Feraoun ve Jules Roy'un da makalelerinin yer aldığı 1938 yılından itibaren yayımlanan başka bir derginin (Rivage) yazım komitesinde Albert Camus ve Gabriel Audisio birlikte çalıştılar.

[15] *Cahiers du Sud*'ün 1939 Ağustos sayısı. Audisio bu sayıda George Sarton'un Birleşik Devletler'de yayımlanan *The Unity and Diversity of the Mediterranean World* başlıklı eserinden uzun alıntılar yapar.

uygarlıkların en eski izlerinin gün ışığına çıkarılmasını ve bu uygarlıkların yapmış oldukları etkilerin kavranmasını sağladı. "Yunan uygarlığının derinliğine inildikçe Mezopotamya[16] ve Mısır uygarlıklarının etkilerini gördük." Bize en yakın olan (göreceli olarak) Endülüs'ün yeniden keşfedilmesi Batı ve Arap uygarlığı arasında yüzyıllarca yapılan alışverişin değerini ortaya çıkarmaktadır. 1935 yılında yayımlanan "İslâm ve Batı" konulu *Cahiers*'nin özel sayısının hazırlanması bu seyre uygun düşer. Ballard ve en yakın çalışma arkadaşlarının niyeti, Akdeniz'in kuzey ve güney yakası arasında bir köprü kurmak ve aynı zamanda Batı ile Yakın Doğu arasında her iki yakadaki entelektüeller arasında var olan bağları güçlendirmektir, böylece Akdeniz geçmişte bazı ayrıcalıklı bölgelerde olduğu gibi, yeniden buluşma noktası hâline gelecektir:

> Hangi dergi yeni elit kesimlere daha iyi ulaşabilir ki! Hangi dergi Fransız etkisinin canlandırdığı ve yakınlaştırdığı Akdeniz'in o eski bütünleştirici hayalini daha iyi esinleyebilir ki! Uyanışa geçmeden önce beklenmedik sıçrayışları kollamak için, büyük bir sempatiyle İslâm'ın öfke dolu yığınlarının üzerine kim eğilebilir? Bu denizin etrafında o kadar çok dostluklar var ki! Mısır ve Yunan bizim sayfalarımızda soluk alırlar. Onlara yeni bir fikir taşıyoruz, yazarları alevlerin ve kokulu tütsülerin[17] içine işlediği yazılar gönderiyorlar bize.

Ballard'ın sürekli Doğu'ya açılmaya verdiği önemi anlamak için *Cahiers*'nin sürekli veya geçici olarak işbirliği yaptığı kişilere göz atmak yeterlidir. Kuşkusuz İslâm üzerine özel yazı hazırlayan Arap dünyasının uzmanları ve özellikle de bu sayının ana sorumlusu olan Emile Durmenghem'i unutmuyoruz. Özellikle Lübnanlı George Schéhadé gibi, eserleri 1934 ve 1938 yılları arasında yayımlanan Mısırlı şair Arsène Yergaht gibi, yine bir Mısırlı olan ama Batı eğitimi almış, Ortadoğu'da Akdeniz Düşüncesi[18] adlı eseri 1939 yılında Marsilya'da yayımlanan Gaston Zananiri gibi kişileri unutmuyoruz. Böylelikle her türden farklılıkların ve sınırların ötesinde iyi niyetli insanlar arasında entelektüel bir karşılaşma projesi ortaya çıkar. "Eğer Akdeniz tüm dünyaya bir ders verebiliyorsa bu tam olarak kan ayrımına rağmen ve ulusalcı sınırların üzerinde var olan insancıl

---

[16] A.g.e Mezopotamya'daki Mari kazılarının ve Toutankhamon hazinelerinin (1922) gün ışığına çıkartılmasına göndermede bulunulmaktadır.

[17] *Cahiers du Sud*, Şubat 1938

[18] Monaco'da 1938 yılında yapılan kongre'ye, bu kongrenin dış dünyaya tamamen kapalı olmadığını göstermek için katıldı. Zananiri ile ilgili olarak, Robert Ilbert'in verdiği daha açık bilgilere başvuracağız (In Alexendrie, Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü, Cilt 2 Kahire, 1996) 1939 yılında Zananiri Paris'te "Contribution de l'orient méditerranée à l'occident" adlı çalışmasını (Doğu Akdeniz'den Avrupa'ya Kadar İşbirliği) benzer bir başlıkla yayımladı.

toplum dersidir. Gabriel Audisio'nun birkaç sözcükle özetlediği tolerans amentüsüyle: Yahudilerin, Arapların, Berberilerin ve siyahilerin dahil olduğu deniz halklarının da vatandaşları arasında olması şartıyla ben bir Akdeniz vatandaşıyım." Sadece Roma, Yunan ve Hıristiyanlık düzeni değil, Mısır, Pers, Yahudi ve Müslüman[19] uygarlıkları da göz önünde bulundurulmak koşuluyla kendimi, Akdeniz hümanizmasına adıyorum. Böylelikle geçmişteki köklerine uzanan, farklı uygarlıkların karşılıklı etkileşimleri tanıyan ve verimli işbirlikleri, yeni olanaklar sağlayan Akdeniz'in yeni yüzü belirir.

II. Dünya Savaşı beraberinde getirdiği kesintilere rağmen bu işbirliğini bütünüyle koparmadı. Ama gelecekteki karışıklıklara gebe bıraktığı da bir gerçektir. ABD ve SSCB büyük güçler ile aralarına aldıkları müttefikler Akdeniz'i bir çatışma konusu hâline getirdiler. Sömürgecilikten kurtulma süreci gerçekleşiyor; milliyetçilikler yüceltiliyor, entegrist hareketler cesaretlendiriliyor ve kimi zaman gerçek nüfus hareketlerine neden oluyor. Her an her yerde uyanmak için can atan eski ayrışmaları hatırlatıyor.

Yine de otuzlu yılların ütopyası tamamen unutulmuş değil. Halk hareketleri ve insanlar arasındaki kaynaşmalar devam etmektedir. Irk ve yabancı düşmanlığının veya dinsel ayrımcılığın uyanması, savaşın ve dogmatik uzlaşmazlığın ne kadar aptalca olduğunu gösterdi. Audisio ve Ballard'ın düşünü gördükleri Akdeniz "vatanı" hiç kuşkusuz gündemde değil; ama iyi niyetli insanlar arasındaki diyalog kesilmedi ve bir arada yaşam zorunluluğu hâlâ umuda izin veriyor.

[19] Gabriel Audisio, "Akdeniz Sentezine Doğru", *Cahiers du sud* , sayı 181, Mart 1936.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NIN AKDENİZ POLİTİKASI VE DOĞU AKDENİZ'DE HÂKİMİYETİN TESİSİ

Abdullah Ekinci*

SELÇUKLULAR'IN AKDENİZ İLE TANIŞMALARI

Orta Asya coğrafyası, İslâm dünyasına, Güney ve Orta Avrupa'ya ve Balkanlar'a büyük insan kitleleri sevk etmiş fakat buna rağmen bu coğrafyadaki nüfus yoğunluğu azalmamış, Oğuzlar'ın terk ettiği yurtları ve Türkistan, büyük Kıpçak ve Kanglı kavimleri tarafından doldurulmuştu. Ancak Moğol istilâsının dehşetinden ve katliamlarından sonradır ki, söz konusu kavimler de kısmen batıya çekilmişlerdir. Böylece Türk milleti, Akdeniz sahillerine kadar yayılmakla bölgede Türk-İslâm hâkimiyetinin gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. Anadolu'da yeni bir devlet kuran Süleymanşah'ın idaresindeki Türkler, Karadeniz, Akdeniz, Marmara ve Ada'lar

* Y. Doç. Dr. Abdullah Ekinci, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Denizi arasında bütün beldelere girmiş ve buralara hâkim olmuşlardı.[1] Selçuklu fetihlerinden önce Anadolu, dünya ticaretinin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla milletlerarası ticarî faaliyetlerin dışında kalıyordu. Selçuklular'ın gelişiyle eşzamanlı olarak Akdeniz ticaretinde büyük bir hareketlilik oldu. Müslüman ve Hıristiyan kavimler arasında doğu-batı istikametinde başlayan ilişkiler Türkiye'yi bu milletlerarası ticaretin içine aldı.[2] Bizans döneminde Anadolu'nun uğradığı iktisadî gerilemede kuşkusuz ülkenin uluslararası ticaret alanı olmaktan çıkışının da büyük payı vardır. Bu bakımdan denilebilir ki Selçuklu akınları Anadolu'yu İslâm dünyasının geniş iktisadî ve ticarî faaliyeti çerçevesine sokmuştur.[3] Karalarda İslâm'ın geri çekilişini fetihlere dönüştüren Selçuklular, henüz denizlere açılmaya fırsat bulamadan Haçlı taarruz ve istilâlarına uğrayarak denizden uzak kalmışlardı.[4] I. Haçlı Seferinin başlamasıyla (1097) Selçuklu Türkleri sahilleri tamamen Bizans'a kaptırarak Anadolu içlerine çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte bir kara devleti hâline gelen Selçuklu Devleti dört taraftan da sarılmıştı. Anadolu'daki ticarî güvenliğe darbe vuran bu durum, Selçuklular'ın Anadolu'daki siyasî bütünlüğü sağlayarak sahil bölgelerinde egemenlik kurmasını gerektiriyordu. Bu sebeple Selçuklu hükümdarları bütün güç ve enerjilerini denizlere ulaşma, sahilleri ele geçirme ve siyasî bütünlüğün önündeki engelleri kaldırma gayesi üzerinde topladılar. Seferlerini de bu amacı gerçekleştirmek için birer vasıta yaptılar.[5]

Selçuklu sultanları öteden beri milletlerarası ticaret yollarının önemini biliyor, askerî seferlerini buna göre düzenliyorlardı. Türkiye Selçukluları için Akdeniz, dünya piyasasına açılabilmek, dünya ile iktisadî ilişkiler kurmak için önemli bir çıkış yoluydu. Akdeniz'in Selçuklular açısından taşıdığı bu önem sebebiyle daha fetihten önce şehirde Müslüman Türklerden ve diğer Müslümanlardan oluşan bir tüccar kolonisinin teşekkül ettiği anlaşılıyor.[6] Akdeniz ve Karadeniz sahillerinin Türkiye için öneminin aşikâr olmasının yanında, zaman zaman bu ticarî yolların güvenliğinin ihlali de buraların fethini zorunlu kılıyordu. Milletlerarası ticaretin ülke için önemini kavramış bulunan ve bu iktisadî anlayışları gereği ticareti teşvik ve himâye maksadıyla çok çeşitli tedbirlere başvuran Selçuklu sultanlarının ilk teşebbüs olarak bu limanları ele geçirmek ve deniz aşırı

[1] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 42, 56.
[2] Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 121.
[3] Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri, Ankara 2000*, s. 147.
[4] Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, II, İstanbul 1988, s. 107-108.
[5] Salim Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", *Erdem Dergisi*, c. VIII, Sayı 23, Ankara 1996, s. 466-467.
[6] Hüseyin Algül, "Selçukluların Akdeniz Politikasına Genel Bir Bakış", *Türkler*, VI, s. 646.

devletlerle ticarî antlaşmalar imzalamak siyasetini gütmeleri doğaldı.[7] Devrin ileri görüşlü sultanları askerî hareketlerini, ticaret yollarını ve limanlarını elde tutmanın yanında, zamanın ihtiyaçlarına göre sağlam bir ticarî ve iktisadî siyasete de sahip bulunuyorlardı. Karadeniz ve Akdeniz limanlarına çıkış, kervan yollarının güvenliğini tesis, İtalyan cumhuriyetleri ve Kıbrıs kralları ile akdedilen ticaret muahedeleri, ithalat ve ihracatı teşvik amacıyla hafif gümrük tarifesinin uygulanması bu iktisadî ve ticarî siyasetin başlıca ögelerini teşkil etmekteydi.[8]

Anadolu Selçukluları'nda ticaret mevzuu devletin ana siyasetini tayin eden başlıca sorunlardan biriydi. Anadolu'nun mevkii itibariyle taşıdığı önemi kavrayan Selçuklu sultanları bilhassa II. Kılıç Arslan'ın son yıllarından itibaren Selçuklu Türkiye'sini kıtalararası bir transit hâline getirmeyi başarmışlardı.[9] II. Kılıçarslan'ın Miryokefalon zaferinden (1176) sonraki süreç, Türkiye'de dış ticaretin inkişafı için gerekli şartların oluştuğu bir dönemdi.[10] Bizans başkentinin Latin istilâsına uğrayarak iç karışıklıklara sürüklenmesi, Türkiye Selçuklu sultanlarına kendi iktidarlarını yeniden tesis etmek için bir fırsat vermişti. Bu dönemde Antalya, Sinop zapt edilerek Alaiye limanı inşa edildi.[11] 1206 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Bizanslıları yenerek Sinop ile Samsun'dan denize ve Kırım'dan Suğdak'a ulaşan ticaret yolunu açması, 1214 yılında Sinop'un; ilk kez 1207'de ikinci kez 1216'da Antalya'nın ve 1223'te Alanya'nın fethiyle artık Akdeniz ve Karadeniz ticareti büyük ölçüde Selçuklular'ın eline geçmişti.[12] Bunun sonucunda gelişen iç ve dış transit ticaret, Anadolu şehir hayatının önem kazanmasına yol açmış[13] böylece Akdeniz'de ve Karadeniz'de liman kentlerine sahip Selçuklular, dış ticareti genişletebilmişler ve bu, üretici güçlerin artışını yükseltmiş, ülkenin ekonomik

---

[7] Osman Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 123-124.

[8] W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, (çev. E. Ziya Karal), Ankara 2000, s. 333; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993, s. 66; Koca, *agm.*, s.467.

[9] İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 402.

[10] Osman Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 121.

[11] C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, (çev. E. Merçil-M. İpşirli), İstanbul 1980, s. 165. Fuad Köprülü, daha sonraki dönemlerde, İstanbul ve çevresinin Latinlerden kurtarılarak tekrar Rumların hâkimiyetine geçmesi hadisesi, bütün ticari ve sınaî faaliyetin Akdeniz tacir cumhuriyetlerine mensup ecnebi kolonilere geçmiş olması ile imparatorluğun eski malî vasıtalarını kaybetmiş olmasının Bizans açısından büyük bir şey ifade etmediğini ifede etmektedir. Bkz. M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseslerine Tesiri*, İstanbul 1981, s. 204, not 395.

[12] Aynur Durukan, "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya", *Antalya 3. Selçuklu Semineri, "Bildiriler", (10-11 Şubat 1989)*, İstanbul 1989, s. 52; M. Fuad Köprülü, Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, *Belleten*, c. VII, s. 27, Ankara 1943, s. 484.

[13] Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2003, s. 87.

güvencine önemli ölçüde yardımcı olmuştur.[14] Anadolu Selçuklu Devleti'nin Güney ve Batı Anadolu'yu ele geçirmesinden sonra Akdeniz dünyasıyla karşılaşan Türkler, önceleri sadece kendi sahillerinde faaliyet gösterebildiler.[15]

Selçuklular her fethedilen şehirde idarî, dinî, kazaî ve ilmî teşkilât kurarken Antalya ve Sinop'ta ayrıca ithalat ve ihracat kurumlarını da meydana getirdiler. Anadolu'nun başka şehirlerinden bu limanlara sermayedar ve iş adamları naklettiler. Selçuklular ecnebî tâcirlerin çok olduğu bu şehirlerdeki ticarî faaliyetlere böylece gümrük teşkilâtı ve memurlarından başka daha ilk fetihte bu Türklerin de katılması lüzumunu duydular. Akdeniz'de Antalya ve Alaiye; Karadeniz'de Sinop tersane ve gemi inşasına başladılar.[16] XIII. asır başlarında Antalya ve Sinop'un alınmasının Türkiye'yi dış ticaretle doğrudan doğruya temasa geçirdiği açıktır.[17] Sinop'un fethiyle (1214) Selçuklu Devleti, artık Karadeniz'de çıkış yoluna sahip olmuş,[18] bu fetih Selçuklular'a yeni ufuklar açarak Türklerin Kırım sahillerine sefer yapmalarına imkân tanımıştı.[19] Alaiye ve Antalya ise ithalatın yapıldığı önemli ticaret limanı olarak önemli iktisadî faaliyetlerin merkezi durumuna gelmişlerdi. Ayrıca, ticarî faaliyetin canlılığı ve Akdeniz çıkışlı ticarî işlemlerin giderek artması, bölgede genel güvenliğin sağlanmasını gerekli kılıyordu. Bundan dolayı Alanya-Antalya arasına han ve kervansaraylar yaptırılarak bölgede ticarî güvenlik sağlandı.[20] Sahiller üzerindeki bu hâkimiyet sebebiyle Karadeniz'e önemli bir transit ticareti gelişti ve İtalyan şehir devletleriyle ticarî ilişkiler başladı.[21] Anadolu üzerinde seyreden yoğun ticarî faaliyetlere rağmen, Antalya'nın fethine kadar (1207), deniz aşırı devletlerle anlaşma yapıldığına dair hiçbir kayıt bugüne ulaşmamıştır.[22] Selçuklular'ın yabancılarla imzaladığı ticarî anlaşmalar hep Akdeniz ticareti ve Antalya'nın fethi ile ilgilidir. Türki-

---

[14] V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran) Ankara 1988, s. 58

[15] Tuncel-Bostan, "Akdeniz", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 232.

[16] Osman Turan, *Tarihi Akış İçerisinde Din ve Medeniyet*, İstanbul 1998, s. 54.

[17] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Ankara 1999, I, s. 28; Köprülü, *agm*, s. 385.

[18] Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Eyüp Üyepazarcı) İstanul 2002, s. 62.

[19] A. Yakubovski, "İbn Bibi'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi" *AÜDTCF Dergisi*, c. XII, Sayı 1-2, Ankara 1954, s. 213; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s. 54-55.

[20] Algül, *agm.*, s. 648. XIII. asırda Antalya ve Alanya arasında 3 kervansaray mevcuttu (Turan, Türkiye-İtalya, s. 152) ve Antalya limanı doğrultusunda denizaşırı ticaretin güvenliğini sağlayan bir kervansaray hattı uzanıyordu. Bkz Gordlevski, s. 212.

[21] Bosworth, s. 165.

[22] A. G. G. Savvides, *Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongol A. D. C. 1192-1237*, Selanik 1981, s. 140-145; Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 124.

ye'nin doğal bir giriş ve çıkış limanı olan Antalya'nın fethi ile Kıbrıs'ta Lusignan Krallığının kurulması ve Akdeniz ticaretinin doğu-batı doğrultusunda yoğunluk kazanması zaman bakımından birbirine yakın olaylardır.[23] Latin İmparatorluğu'nun ticaret ustaları ve Rumların rakipleri olan Venedikliler, doğal olarak Selçuklu devletiyle doğrudan ve kârlı ticarî ilişkiler kurmak için can atıyorlardı. Karadeniz'de ticarî ilişkilere giriştiler ama asıl ilgilendikleri eskiden beri Antalya idi. Çünkü Keyhüsrev yalnız bu limanda onlara ayrıcalık tanımıştı. Keykavus ve Keykubad da bu ayrıcalıkları daha da arttırıp yenileyerek onaylamışlardı.[24] İzzeddin Keykavus'un Kıbrıs kralıyla ve Alaaddin Keykubad'ın Venediklilerle yaptıkları ticaret anlaşmaları Selçuklu dış ticaretine hareket ve gelişme kazandırmış[25] ve böylece Selçuklu ticareti dış dünyaya açılmış ve onunla bütünleşmişti.[26]

Türkiye Selçuklu yönetimi Avrupa, Mısır, Suriye ticaret yollarının Türkiye ticaret yollarıyla bağlantısının sağlandığı ve özellikle Türkiye'nin uluslararası ticarete yol bulunduğu Antalya ve Alanya limanlarına önem vermişlerdir. Barışçı bir siyaset uygulayarak Kıbrıs ve Venediklilerle ticarî muahedeler imzalamış[27] ve bunlara sadık kalmışlardır. Bölgede ticarî emniyetin sağlanması için her türlü tedbire başvurarak gerektiğinde Ermeni, Rum, Latin ve Haçlılarla savaşmışladır.[28] Selçuklu sultanlarının ticarete verdikleri bu önemle birlikte, korsan veya eşkıya tecavüzleriyle zarar gören tüccarın zararının hazineden karşılanması geleneğine dayalı bir nevi *devlet sigortası* usulü uygulanarak kervan yollarının güvenliği ve yolcuların istirahatı için tedbirler alınmış ve tesisler kurulmuştur.[29] Daha, Rükneddin Süleymanşah (1196-1204) zamanında Bizans filosu tarafından yağmaya maruz kalan Konya tacirleri durumu Selçuklu sultanına arz etmişlerdi. Bunun üzerine imparatora elçi gönderen Rükneddin malların iadesini talep etmiş, İmparator zararı karşılamanın yanı sıra Selçuklular'a yıllık bir haraç vermeye de razı olmuştu.[30] Keza, Gıyaseddin

[23] Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 117; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 134.
[24] Cahen, *Anadolu*, s. 121-122; Heyd, s. 332-333; Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 124; Tabakoğlu, s. 125.
[25] Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, c. IV, İstanbul 1986, s. 359.
[26] Koca, *agm.*, s. 467.
[27] Gordlevski, s. 214.
[28] Algül, *agm.*, s. 648.
[29] Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 66, 136; Gordlevski, s. 214-215; Devlet sigortası geleneği hakkında ayrıntı için Bkz. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 126-129; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 402; Durukan, *agm*, s. 52; Devlet Sigortası teamülü Büyük Selçuklular İmparatorluğunda da uygulanmaktaydı. Bkz. Turan, *Din ve Medeniyet*, s. 55; Gordlevski, s. 209.
[30] Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 122-123; Cahen, *Anadolu*, s. 120; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, Ankara 1997, s. 52.

Keyhüsrev döneminde Antalyalı tüccarların Frenkler tarafından soyulduğunu, Gıyaseddin'in onların zararlarının hazineden karşılanmasını vaat ettiğini ve bu tecavüz hadisesinin Antalya fethinin gerçek sebebi olduğunu biliyoruz.[31] Bunun gibi, yolların güvensiz olduğu şeklinde, ülke dışındaki haberlerin bırakabileceği kötü izlenimi ortadan kaldırmak isteyen I. İzzeddin Keykavus da, Horasanlı ve Iraklı tüccarların, Antalya'da soyulan İranlıların ve Arapların ticarî gümrük ödemelerini bağışlamıştı.[32]

İbn Bibi'nin kaydettiğine göre, Alaaddin Keykubad döneminde yine Akdeniz'de soyulan bir tacir: "Antalya sakinlerindenim, bütün hayatım boyunca ne kazandımsa gemiye koyup deniz seferine çıktım ve Mısır'a varıp kâr etmek istedim. Fakat sahilden hücum eden Frenkler bizi tutup esir ettiler. Bütün mallarımızı alıp bizi zindana attılar" diye şikâyette bulunmuş, Alaaddin Keykubad derhal soyguna uğrayan tüccarın mallarının hazineden ödenmesini emretmişti.[33] Alaaddin aynı şekilde 1227 yılında Karadeniz'de Türk tacirlerin kötü muameleye maruz kalması sebebiyle de aynı tepkiyi göstererek Suğdak'a asker sevk ederek özür beyan edilmesini istemiş ve bu özrü ziyadesiyle elde etmişti.[34]

Bütün bu hadiseler, Anadolu'daki Türk hâkimiyetini tescil eden Miryokefalon zaferinden (1176) sonra Haçlı badirelerini de atlatarak Anadolu birliğini yeniden tesis etmiş olan Selçuklu Türklerinin, ticarî güvenliğe atfettikleri önemi ve daha bu dönemden itibaren denizlerde hâkimiyet kurarak deniz aşırı ticarete etkin bir şekilde katılmayı amaçladıklarını göstermesi bakımından kayda değerdir.

I. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ

A. ANTALYA'NIN FETHİ VE LATİNLERLE TİCARÎ ANTLAŞMALAR

Gıyaseddin Keyhüsrev, komşu Müslüman milletlerin yanında öteki ülkelerle de ticarî ilişkileri güçlendiren bir sultandır.[35] Selçuklu Devleti Ana-

[31] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 285; Cahen, *Anadolu*, s. 65; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 36, 52.

[32] Gordlevski, s. 215.

[33] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 342-343.

[34] Heyd, s. 328-329; Gordlevski, s. 55. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 126; İbn Bibi'de anlatılan bu seferin kritiği için bkz. Yakubovski, *agm.*,s. 207-226. Bu sefer, Keykubad'ın eski dostu ve Kastamonu Beyi olan Emir Hüsameddin Çoban komutasında, Moğolların çekilmesinden sonra Suğdak'ta nüfuzları artan Ruslara karşı düzenlenmişti (Bkz. Cahen, *Anadolu*, s. 75). Bu seferin düzenlenmesinde siyasî sebepler kadar, bölgenin ticarî ve ekonomik cazibesinden kaynaklanan sebeplerin de etken olduğunu ifade edenler vardır. (Bkz. Gordlevski, s. 212). Bununla birlikte Mustafa Akdağ'a göre, Türklerin ticaret filoları kurarak Akdeniz ve Karadeniz'e komşu olan memleketlere gittiklerine dair hiçbir bilgi yoktur. Krş. Akdağ, I, s. 28.

[35] Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 52.

dolu'da millî birliği kurduktan sonra bilhassa doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde Anadolu'da yoğunlaşan milletlerarası ticaret yolları, Keyhüsrev'i bu vaziyete uygun bir iktisadî ve ticarî siyaset takibine zorlamış ve bu sebeple ilk fetih seferlerini Karadeniz ve Akdeniz limanlarına doğru yapmıştır. Gerçekten Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması üzerine bu iki denizin limanlarına çıkan ticaret yollarının güvenliği sarsılmıştı. Akdeniz limanlarına varmak ve bu yolun güvenliğini temin etmek önemliydi. Avrupalı ve Mısırlıların Anadolu ve oradan diğer doğu ve kuzey memleketleriyle çok gelişmiş bulunan ticarî ilişkilerinde, Antalya limanı birinci mevkii işgal etmenin yanında Türklerin eline geçmeden önce orada birkaç bin kişilik Müslüman kolonisi bulunuyordu.[36]

XI. asrın son yarısında bütün Anadolu'nun Türkler tarafından fethi sırasında Antalya alınmış ise de 1103'te imparator Alexis Komnen'in kuvvetleri tarafından tekrar alınmış, fakat Türkler tarafından tekrar feth edilmişti. 1120'de imparator Yuannes Komnen Antalya'yı tekrar zapt etmiş, 1181'de II. Kılıç Arslan'ın, burayı ele geçirme girişimi sonuçsuz kalmıştı.[37]

Gıyaseddin, doğu-batı, kuzey-güney ülkeleri arasında artan ticarete binaen Türkiye'nin milletlerarası ticaretin merkezi hâline gelmesi dolayısıyla sağlam bir ticarî ve iktisadî politika takip ediyor; askerî hareket ve fetihlerini de çok defa buna göre yapıyordu.[38] Bu sebeple Keyhüsrev, Karadeniz seferinin ardından bizzat ordusunun başında Antalya'yı muhasara etti.[39] İbn Bibi'nin kaydettiğine göre, esasen Gıyaseddin'in Antalya'yı fethetme düşüncesi bir grup tüccarın gelerek ona şikâyette bulunmaları sonucunda ortaya çıkmıştı. Bir gün bir grup tüccar, sultanın huzuruna gelerek şunları söylediler:

> Biz kulların tüccar grubuyuz, helal kazanç elde etmek, çoluk çocuğumuzun nafakasını sağlamak için dünyanın çeşitli yerlerinde zorlu yolculuklar yaptık. Mısır tarafına gidip iyi bir ticaret yaparak bol miktarda kazanç elde ettik. Orada Frenklerin imâl ettikleri çeşitli mallar satın aldık. Onları paketleyip gemiye bindik. Antalya sahiline varınca oranın yöneticileri olan Frenk melikleri bize eziyet ettiler, sözlü veya

---

[36] Osman Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, c. VI, Eskişehir, 1997, s. 616-617; Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 283.

[37] Darkot, "Antalya", *İA* , I, s. 460; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 36.

[38] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 292; Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, VI, s. 617.

[39] Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Musameratü'l Ahbar*, Ankara 2000, s. 25; M. Altay Köymen, "Selçuklu Sultanı Büyük Alaaddin Keykubad ve Anadolu Savunması", *Belleten*, Sayı 205, Ankara 1988, s. 1542; Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, VI, s. 617; Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 124; Cahen, *Anadolu*, s. 65; Gordlevski, s. 58; Algül, *agm.*, s. 646-647; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1997, s. 134-135.

amelî hiçbir suçumuzu görmedikleri hâlde neyimiz varsa elimizden aldılar ve bunu yaparken hiç utanıp sıkılmadılar. Her ne kadar yalvarsak da hiçbir etki yapmadı.

Sultan bunu duyunca: "Mallarınızı alıp onları eksiksiz ve sağlam olarak size teslim etmeden yerime oturmayacağım. Bulunamayan eşyanızı kendi hazinemden karşılayacağım. Kalbinizden ümitsizlik gamını atın" dedi.[40]

Latinler İstanbul'u işgal edince her yerde olduğu gibi bu sahillerde de hâkimiyet mücadelesi başlamış ve Aldrobrandi adlı bir İtalyan Antalya'yı idaresi altına almıştı. İşte bu mücadeleler esnasında limanın ve yolun emniyeti bozulmuş, şehirde oturan ve Mısır'dan ve Avrupa'dan gelen tacirler soyulmuştur.[41] Ebu'l Ferec, sultanın Antalya'yı fethetmesi konusunda pek ayrıntılı olmayan kayıtlarında, daha önce de buraya bir ordu göndermiş olan sultanın Antalya'yı sekizinci ayın üçüncü günü ele geçirdiğini, buradaki Rumların Antalya'ya yakın olan Kıbrıs'a haber göndermesi ve Frenklerin yardıma gelmesi üzerine sultanın askerlerini dağlara doğru çekerek orada gizlediğini ve onların da şehirden çıkanları ele geçirdiğini, şehir halkının bir müddet böyle eziyet çektikten sonra nihâyet sultana haber göndererek şehri ona teslim etmeye razı olduklarını ve Rumların Türklerle birleşerek Franklara karşı savaştığını ve daha sonra sultanın şehrin kalesini ele geçirdiğini yazar.[42] Gıyaseddin, 5 Mart 1207 (3 Şaban 603)'de şehri ele geçirdi[43] ve buranın sübaşılığına Mübarezeddin Ertokuş'u getirdi.[44] Antalya'nın fethi Selçuklu Türkiye'sinin ticarî inkişafı bakımından önemli bir olaydır. Bu fetihten sonra şehrin önemi büs-

[40] İbn Bibi, *el-Avamiru'l Alaiye fi Umuri'l Alaiye (Selçuknâme)*, (çev. M. Öztürk), c. I, Ankara 1996, s. 115-117.

[41] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 283-284; Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, VI, s. 617; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara 1995, s. 3-4; Cahen, *Anadolu*, s. 121; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 36; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 134.

[42] Gregory Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ö. Riza Doğrul), Ankara 1999, s. 488. Selçukluların Akdeniz sahillerini fethi konusuna hemen hemen hiç değinmeyen İbnu'l Esir'in Antalya fethi konusunda verdiği bilgi de sınırlı olmakla birlikte Abû'l-Farac'in yazdıklarını teyit edici niteliktedir. Ancak İbnu'l Esir, Antalya'yı, "Antakya" şeklinde kaydetmekle açıkça yanılgıya düşmektedir [İbnu'l Esir, *El-Kamil Fi't Tarih*, (çev. A. Özaydın-A. Ağırakça), c. XII, İstanbul 1987, s. 205-206]. Bu durum eserin Arapça baskılarında da böyledir. Bkz. aynı eser, Aynı cilt, Beyrut 1399, s. 252-253.

[43] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 285; İbn Bibi, I, s. 118-119; Heyd, s. 335; Fr. Taeschner, "Antalya", *EI²*, c. I, Leiden, 1960, s. 517; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi I*, Ankara 1990, s. 107-108; Algül, *İslâm Tarihi*, IV, s. 347-348.

[44] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 285; Cahen, *Anadolu*, s. 66; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 38. Ertokuş, bu bölgede ticaretin gelişmesi için birtakım önlemler aldı. Baykara, *agm*, s. 40.

bütün arttı ve Selçuk donanmasının Akdeniz üssü hâline geldi.[45] Antalya fethedildikten sonra tüccarlar kendi kumaşlarından bulduklarını saydılar. Eksilmiş veya azalmış olanların listesini padişaha arz ettiler. Padişah hazinedarları kaybolanlara tahmin ve kıyas yoluyla değer biçtiler.[46] Bu şekilde yollarda soyguna uğrayan tüccarın zararının devlet hazinesinden karşılanması bir nevi devlet sigortasının başlamasına ve ticareti himâyesine dalalet eder ki, ticareti teşvik eden bu önemli usul bundan sonra daha fazla uygulanacaktır.[47]

Sultan: "Bugünden sonra Rum ülkelerinde ne ticareti yapılırsa yapılsın ve oradan hangi tüccar geçerse geçsin vergiden, geçiş ücretinden ve ilâve ve fazla rusumdan muaf tutulmuştur" diye ferman çıkardı.[48]

Antalya'nın fethi, Selçuklu Türkiye'sinin iktisadî gelişmesinde büyük rol oynadı ve bu şehir yeni teşekkül etmeye başlayacak olan Türk donanmasına da üs oldu. Selçuklular bu fetihle birlikte Akdeniz ticaretine faal bir şekilde iştirak etmek ve kervanları Türkiye'ye çekebilmek için Kıbrıs ve Venediklilerle ticarî amaçlı muahedeler imzalamışlardır.[49] Mısır ile Antalya arasındaki tüccar malı sevkiyatı Venedikliler buraya götüren nedenlerden birisiydi. Venedik Cumhuriyeti galip sultan ile kurdukları ticarî ilişkileri onun halefleri ile de sürdürmek kaydıyla hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın Antalya limanlarına yanaşmışlardır.[50] Böylece Selçuklu ülkesinde Antalya uygun vergi kolaylıkları ile kısa bir zaman içinde önemli dış ticaret kapısı olarak gelişecektir. Çünkü burası o devrin bir başka güçlü devleti Mısır'a açılan bir liman idi.[51] Bu fetihten itibaren Selçuklular ile Venedikliler arasında ilk ilişkiler başlamış ve Venediklilere bazı ticarî imtiyazlar verilmiştir.[52] Deniz aşırı Hıristiyan devletlerle yapılan bu ticarî anlaşmaların Keyhüsrev I ile başlamış olmasını doğal bulmak gerekir. Zira bu hükümdar ikinci saltanat döneminden itibaren Türkiye'de doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde yoğunlaşan uluslararası ticarî faaliyetleri ge-

---

[45] Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, VI, s. 617; Turan, *Türkiyę Selçukluları*, s. 285; Claude Cahen, *"Kaykhusraw"*, *EI²*, c. IV, Leiden, 1978, s. 816; Turan, *Hâkimiyet Mefkuresi*, s. 208.

[46] İbn Bibi, I, s. 120; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 38-39.

[47] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 292.

[48] İbn Bibi, I, s. 120-121. Tüccarların bazı vergilerden muaf tutulması gibi bu hadiseler Selçukluların ticarete teşvik politikasının başka bir tezahürü idi. Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 292; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 38-39.

[49] Algül, *agm.*, s. 647; Turan, *Hâkimiyet Mefkûresi*, s. 208; Gordlevski, s. 58; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 52-53; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, c. X, s. 382; Merçil, s. 135; Sevim-Yücel, I, s. 108. Venediklilerle yapılan anlaşmada Türk elçisi emir-i has ve emirü'l ümera sipahsalar Şemseddin İlyas idi. Bkz. Cahen, *Anadolu*, s. 66, not 7.

[50] Heyd, s. 335.

[51] Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 39.

[52] Darkot, "Antalya", *İA*, I, s. 460; Heyd, s. 415; Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, VI, s. 617.

nişletmek ve ticaret kervanlarının karşılaştığı zorlukları gidermek amacıyla 602 (1206)'de Karadeniz seferini başarıyla tamamlamış; aynı ticarî siyaset ile de Akdeniz mahrecine sahip olmak için Antalya üzerine sefer düzenlemişti. İşte Hıristiyan devletlerle ticarî antlaşmaların akdi Türkiye'nin bu kapısının Selçuklu Devleti eline geçmesiyle mümkün olmuştur. İlk ticarî antlaşmaların Gıyaseddin devrinde başlamasının sebebi de budur.[53]

II. İZZEDDİN KEYKAVUS DÖNEMİ

A. KIBRIS KRALI HUGUE İLE YAPILAN TİCARET ANTLAŞMASI

İzzeddin Keykavus, saltanat mücadelesini başardıktan sonra çok genç yaşta ve dinamik bir hükümdar olarak devlete hâkim oldu. Sultan, Bizans ile yaptığı sulh anlaşmasından faydalanarak[54] o zamanki dünya şartları icabı, Türkiye lehinde hızla gelişen ticarî faaliyetlere paralel olarak babası tarafından izlenen siyasete devam etti.[55] İç meseleleri yoluna koyunca, 1213 yılında derhal elçi ve mektup göndererek Kıbrıs Lusignan Kralı Hugue ile ticarî ilişkilerin gelişmesine imkân hazırlamıştır. Zira Latinler, ellerinde bulunan bu adanın Anadolu sahilleri ile sıkı ilişkileri olduğu gibi, Avrupalı tacirler de Türkiye'ye Kıbrıs yoluyla giriyorlardı.[56] Bu antlaşmayla Selçuklular ile Kıbrıslılar her iki devletin tebaasından ticaret için kendi topraklarına gelenlerin güvenliklerini garanti ettiler.[57] Bu bakımdan Türkiye Selçukluları ile Kıbrıs Krallığı arasında imzalanan bu vesikalar, yalnız iki ülkenin siyasî ilişkileri bakımından değil, genellikle Ortaçağ Akdeniz ticaret tarihi bakımından da ayrı bir öneme haizdir.[58] Bu arada, İzzeddin döneminde isyan sonucu bir süreliğine elden çıkan Antalya yeniden fethedilmiştir. Antalyalı kâfirlerin bir gece silahlanıp ayaklanarak kadın-erkek, çocuk-ihtiyar demeden birçok kıtal yapmaları neticesinde, diğer sahillerin de elden çıkması konusunda endişelenen Keykavus,

---

[53] Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 110-111. Gıyaseddin döneminde Venediklilerle başlayan bu münasebetler Keykavus ve Keykubad dönemlerinde başarıyla sürdürüldüğü gibi, Selçukluların inkırazından sonraki dönemlerde de devam etmiştir. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han 1320'de ve Balat (Milet) emiri Mehmed Bey'in oğlu İlyas Bey 1430'da Venediklilerle imzaladıkları ticari anlaşmalar Selçuklular döneminde uygulanan devlet sigortası teamülünü devam ettiren niteliktedir (Ayrıntı için Bkz. Aynı eser, s. 129). Venedikliler Girit dukası aracılığıyla Balat emiri ile imzaladıkları anlaşma vesilesiyle Balat'ta bir kilise yapmak imtiyazını kazandılar. Hattâ varlığı 1355'ten beri bilinen Balat Venedik konsolosluğunun kurulması da bu anlaşmaya bağlanabilir. Bkz. Heyd, s. 608.

[54] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 302.

[55] Osman Turan, "Keykavus I", *İA*, c. VI, Eskişehir 1997, s. 635; Merçil, s. 137.

[56] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 302.

[57] Cahen, *Anadolu*, s. 121.

[58] Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 109.

Ermenileri Toros ötesine attıktan sonra işgal edilen Antalya'yı tekrar fethe girişti ve Frenklerin yardımına rağmen şehre tekrar hâkim olarak yeniden Ertokuş'a tevcih etti.[59] Ramazan bayramına tekabül eden bu fetih sonunda Keykavus, çevre hükümdarlarına hediyelerle birlikte zaferin ayrıntılarını anlatan fetihnâmeler gönderdi.[60] İlk fetihte olduğu gibi bu ikinci fetihten sonra da, Kıbrıs Kralı ile Selçuklu sultanı arasında ticarî maksatlı elçilerin gidip geldiği görülmektedir. Çünkü Kıbrıs krallığı gıda maddelerini Anadolu'dan temin etmek durumundaydı ve böyle bir ticarî ilişkiye mecburdu. Dolayısıyla güçlü olduğu zaman Anadolu kıyılarına hükmetmek istiyor, Selçuklular hâkim olunca da antlaşma yapmayı tercih ediyordu.[61]

İzzeddin Keykavus Kıbrıs kralı Hugo'ya bir elçi göndermiş ve ondan 1214'te bir mektup almıştır. Bu mektupta Kıbrıs kralı cevaben: "Sultanlık devletinin emir ve arzusunu yerine getirdik. Aramızda altı yıldan beri, (yani 1207'de Antalya'nın fethiyle) yeminle teyit edilmiş bir dostluk bulunduğunu ve bütün vesikaların (ticaret antlaşmalarının) altın mühürle

---

[59] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 308-309; İbn Bibi bu hadiseyi tafsilatıyla anlatır. İbn Bibi, I, s. 162-167; Turan, "Keykavus I", *İA*, VI, s. 636; Cahen, *Anadolu*, s. 68; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, c. X, s. 382; Merçil, s. 138; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 135; Algül, *İslâm Tarihi*, IV, s. 354. Antalya surları üzerindeki kitabeler bu ikinci fetih hakkında gerekli bilgiyi ihtiva eder. Osman Turan, bu kitabeye dayanarak Antalya'nın bu ikinci fethinin, aslında Sinop'un fethinden önce gerçekleştirdiğini yazmaktadır. Bkz. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 102-104.

[60] Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 101-102, 106. Bunlardan biri Celaleddin adlı bir hükümdara gönderilmişti. Bu hükümdarın Celaleddin Harzemşah olmadığı bilinmekle birlikte hangi Celaleddin olduğu da tam olarak tespit edilememiştir. Bu fetihnâme kısaca şöyleydi: "Ramazan ayında cihadın bereketiyle Allah'ın lütfu ve zât-ı devletiniz Celaleddin'in yüce himmeti sayesinde bu fetihten sonra bütün sahil hudutları bizim kudret elimize ve memleketimiz içine girdi ve bu suretle de endişelerimiz zail oldu. Bu büyük müjde haberinden memnun olacağınızı ve İslâm'ın bu fethi sevincine iştirak edeceğinizi düşünerek keyfiyet-i zat-ı devletlerine bildirmek münasip görüldü. İnşallah bundan sonra bu türlü müjde haberleri kulağınıza yetişecektir..." Bkz. Aynı eser, s. 101-102.

[61] Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 135; Algül, *agm.*, s. 647; Kıbrıs Frenklerinin Antalya'nın ikinci kez fethi sırasında Rumlara yardımına rağmen Selçuklu ve Kıbrıs krallığı arasındaki ticarî birliktelik ve antlaşma ruhunun zedelenmediği anlaşılıyor. Nitekim iki taraf arasında gönderilen mektuplarda Antalya olaylarına dostluğun bozulduğuna dair hiçbir işaretin bulunmaması bu yönüyle dikkate değerdir. Aynı durum Keykubad döneminde de sürecektir (Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 312; Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 105-106, 117; Turan, "Keykavus I", *İA*, VI, s. 635). Suriye-Kilikya ile ilgili siyasî eğilimde Selçuklular ve Kıbrıslılar'ın farklı tarafları desteklemesinden doğan zorluklar da her iki hükümdarın taraflardan birini desteklemek veya biriyle savaşmakta serbest olmalarıyla aşılmıştı (Cahen, *Anadolu*, s. 69). Kıbrıs ile Anadolu sahilleri arasındaki ticarî ilişkiler Selçukluların yıkılışıyla birlikte ortaya çıkan siyasî karışıklığa rağmen önemini yitirmemiş bilakis artış göstermişti. Ancak Kıbrıslılar, fırsat buldukça bu sahillerde yerleşmeye çalıştılar ve nihâyetinde 1361 senesinde Antalya'yı ele geçirmişler ve 1373'te Hamidoğlu Mehmed Bey tekrar fethedinceye kadar ellerinde tutmuşlardır. Bkz. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 118.

tasdik olduğunu öğreneceksiniz. Sultanın müsaadeleri ile bütün ülkeden tüccar ve gemicileri engelsiz ve tereddütsüz olarak benim memleketime gelecekler, aynı şekilde bizimkiler de sultanın ülkesine girip çıkacaklardır" demişti.[62] Böylece iki tarafa mensup tüccarların birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip çıkacaklarına dair bir antlaşma yapılmış; Keyhüsrev'in Antalya'yı fethiyle başlamış olan muahede ve dostluğun mevcudiyeti de teyit edilmişti. Karşılıklı olarak 1216'ya kadar devam eden bu antlaşmayla;

–Serbest ticaret yapılması ve mutad resimlerin ödenmesi,

–Korsanların tecavüzüne uğrayan tacirlere iltica hakkının tanınması,

–Ölen tüccarlara ait terekenin mensup olduğu devlete iadesi,

–Câri bir âdete aykırı olarak her iki ülke sahillerinde batan gemilere ve onların emtiasına dokunulmaması gibi hükümler kabul edilmişti.[63]

Karşılıklı güvencelerin belirlendiği bu anlaşmadaki son koşula anlaşmadan önce de uyulmakta idi. Fakat bu hususun anlaşma kapsamına girmesiyle zorunluluk oldu. Bu metinlerdeki koşulların Antalyalıların Bizanslılar zamanından beri sahip oldukları bir ticaret filosuyla ilgili olduğu açıktır ancak bu filo artık bir *Selçuklu* filosudur.[64] Hükümlerinden de açıkça anlaşılıyor ki, Selçuklular'ın Hıristiyan bir devletle yaptıkları bu anlaşmada saptanan hükümler karşılıklılık esasına dayanmaktaydı. Ayrıca anlaşma üçüncü devletlere de açık tutulması yönünden ayrı bir önem taşıyordu. Nitekim Venedik Cumhuriyeti'nin Kıbrıs'ın hemen arkasından Selçuklular'la resmî ilişkiler kurup daha geniş kapsamlı bir ticaret anlaşması yapma yoluna gittiği görülmüştü.[65] Kıbrıs ile yaptığı antlaşma ile sadece Kıbrıs adası ile değil batılı tüccarlara bir konak vazifesi gören bu ülke aracılığıyla, Avrupalılar'la da ticarî ilişkiler kurulmuş oluyordu. Aynı amaçla Keykavus Venediklilerle de bir ticaret antlaşması imzalamış veya bu maksatla onlara bir ferman vermişti.[66]

III. I. ALAADDİN KEYKUBAD DÖNEMİ

Akdeniz bölgesiyle ilgili II. Kılıç Arslan, I. Gıyaseddin Keyhusrev, I. İzzeddin Keykavus'un önemle takip ettiği *sahilde tutunma, denize açılma*

---

[62] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 285; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 52; Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 134-135. Sultan İzzeddin Keykavus ile Kıbrıs Kralı arasında gidip gelen bu mektupların tam metni için Bkz. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 139-143.

[63] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 302; Sevim-Yücel, I, s. 110; Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 167; Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 112-115.

[64] Cahen, *Anadolu*, s. 121.

[65] Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 168; Claude Cahen, "Kaykavus I", *EI²*, c. IV, Leiden 1978, s. 813; Merçil, s. 137; Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 114.

[66] Turan, "Keykavus I", *İA*, VI, s. 634-635.

ve *Kıbrıs Krallığını etkisiz hâle getirme siyaseti* I. Alaaddin Keykubad tarafından da üstün bir siyaset ve parlak fetihlerle devam ettirilmiştir.[67] Önceki sultanlar devrinde olduğu gibi sultan Alaaddin Keykubad'ın Akdeniz siyasetinin temelini de, güney sahillerini ele geçirip tahkim etmek, askerlerle teçhiz ederek Kıbrıs haçlılarıyla sahil şeridindeki Rum, Ermeni ve Latinlerin irtibatını kesmek, onları barışa mecbur ederek Kıbrıs adasının ve genel olarak Akdeniz'in uluslararası ticarî imkânlarından Türk tüccarlarını yararlandırmak düşüncesi oluşturmuştur.[68] Alaaddin Keykubad'ın Akdeniz ticaretinin güvenliği kadar Karadeniz ticaretinin güvenliği ve işlerliğine de atfettiği öneme, 1227 senesinde Türk tacirlerin uğradığı kötü muamelenin intikamını almak üzere Hüsameddin Çoban komutasında Suğdak'a bir ordu göndermesi ve sorumluların özür beyan etmelerini istemesi hadisesi münasebetiyle değinmiştik.[69] Sultanın kudretini açığa çıkaran seferlerin ticarî nedenlerle başlaması, Türkiye Selçuklularının iktisadî görüş ve siyasetlerinin yeni bir tezahürüdür.[70] Keykubad'ın izlediği siyaset bütün hudutlarda kendinden öncekilerin siyasetinden daha geniş çaplı ve daha verimli olmuştur. İlk fetihler önceleri Bizanslılara, daha sonra Kilikya'daki Ermenilere karşı yapılmıştır.[71] Daha ilk dönemlerden itibaren Sultan Alaaddin, Oğuzlar'ın hemen her kolundan Anadolu'ya gelen boy ve oymakları, Hıristiyanlarla komşu oldukları bu bölgelere yerleştirmişti.[72] Böylece, Türkmenler'in yerleşmiş olduğu Kilikya bölgesinin büyük kısmı üzerinde gücünü genişleten Alaaddin, özellikle Alaiye'nin fethiyle sahil şeridini daha da genişletmişti.[73] Böylece Ermeni Kralı Leon II'nin faal hareketleri sayesinde İskenderun körfezinden Satalie (Alaiye) körfezine kadar uzanan krallığı, Keykubad'ın fetihleri neticesinde gerileyerek Silifke'ye kadar daralmıştır.[74]

Türkiye Selçuklu sultanları içerisinde bilhassa I. Alaaddin Keykubad'ın Akdeniz siyasetinde ideal hedeflere ulaşabilmek için zaman zaman

---

[67] Algül, *agm.*. s. 647.
[68] Algül, *agm.*, s. 648.
[69] Heyd, s. 328-329. Aslında 1227 yılı bir tahminden ibarettir. Seferi nakleden İbn Bibi'de de herhangi bir tarih verilmemiştir. Gordlevski, 1221-1222 tarihini verir. Bkz. Gordlevski, s. 55; Yakubovski, *agm*, s. 211.
[70] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 395, 342.
[71] Cahen, *Anadolu*, s. 73. Ermenilere karşı yapılan seferler neticesinde Kral Heytum I, paralarında Alaaddin'in ismini yazmaya mecbur kalmıştı. Bu para bastırma işinin Gıyaseddin II döneminde de sürdürülmesi Ermenilerin Selçuklulara olan bu metbuiyetinin sürdüğünü gösteren önemli bir delildir. Geniş bilgi için bkz. C. Şehabeddin Tekindağ, "Alaüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hududları", *İÜEF Tarih Dergisi*, c. I, Sayı 1, İstanbul 1949, s. 29 not2 ve s. 33 not 26.
[72] Tekindağ, *agm*, s. 32.
[73] Calude Cahen, "Kaykubad I", *EI²*, c. IV, Leiden 1978, s. 817.
[74] Tekindağ, *agm*, s. 29-30.

Kıbrıs'ı ele geçirmeyi düşündüğü söylenebilir. Ancak, gerek güney sahillerinde Selçuklu hâkimiyetini kurmaya karşı Ermeni, Rum, Haçlı, Latin ittifakı, gerekse Moğolların Kırım'ın en önemli limanı olan Suğdak'a kadar inmeleri ve bunlardan kaçarak Türkiye Selçukluları'na sığınmak isteyen tacirlerin Karadeniz'deki ticaret gemilerinin Rumların hücumuna uğraması ve keza Trabzon-Sinop hattında Rumların siyasî nüfuzlarını arttırma çabaları I. Alaaddin Keykubad'ın Akdeniz politikasının sonuçlanmasına engel olmuştur.[75]

A. VENEDİKLİLERLE İLİŞKİLER VE TİCARÎ ANLAŞMA

1220 yılında tahta çıkan Keykubad'ın Venediklilerle akdettiği bu ticarî muahede bize kadar gelmiş olup babası Keyhüsrev ile ağabeyi Keykavus zamanında yapılmış olan anlaşmaların bir devamı niteliğindedir. Avrupa-Asya, kuzey-güney ülkeleri ve kavimleri arasında gelişen milletlerarası ticarî faaliyetler Alaaddin Keykubad zamanında en yüksek seviyeye ulaşmış; ileri görüşlü bir sultan olarak derhal Venediklilere verdiği bir ticarî ferman onun iktisadî siyaseti ile alâkasını göstermiştir.[76] Antlaşma metninde *Merhum babasının, kardeşinin ve kendisinin fermanları hükümlerine göre* ibaresi bu anlaşmanın eskilerin tespit ettiği esasları muhafaza ettiğini göstermektedir.[77]

Bu antlaşmada yer alan ayrıcalıklar arasında gümrük vergisinde bir indirim de vardı. Alınacak gümrük vergisi, malların değerinin % 2'si olacaktı ki, normal koşullarda bu en az % 10 olurdu, ayrıca tahıl işlenmiş bile olsa kıymetli madenler, kıymetli taşlar ve inciler gümrükten tamamen bağışıktı. Tüccarların malları için güvence veriliyordu, bu güvence gemilerin batması hâlinde de geçerliydi. Venedikliler ayrıca diğer Müslüman limanlarında elde ettikleri ayrıcalıklara benzer bir şekilde kendi aralarındaki sorunlar için bir yargı özerkliği elde etmişlerdi.[78] Ayrıca, Selçuklular'a ve Venediklilere ait gemiler bir düşman takibine maruz kaldığı takdirde bunları kurtarmaya yardım, kendi sahil ve limanlarına sı-

[75] Algül, *agm.*, s. 648.

[76] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 395. Tam metin için Bkz. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 143-146.

[77] Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 124; Gordlevski, s. 214.

[78] İzzeddin Keykavus döneminde, Kıbrıslılarla akdedilen anlaşmada bu şekilde hukuksal serbestlik ifade eden bir madde yoktu. Oysa Alaaddin döneminde imzalanan anlaşmaya göre, hırsızlık ve cinayet vakaları hariç, Selçuklu Türkiye'sinde Venedikliler veya diğer Latinler arasında bir ihtilaf vaki olursa bu kendileri tarafından teşkil edilecek olan hukukî bir mahkemeye bırakılmaktaydı. Daha sonra Venedik ve Cenevizlerin Türkiye'de ticarî faaliyetleri çok arttığı ve Anadolu şehirlerinde birtakım ticaret kolonileri kurulduğu için önemli merkezlerde birtakım konsolosluklar kurularak bu gibi ihtilaflar bu kurumlara terk edilmiştir. Bkz. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 116, 131-133; Heyd, s. 333-334; Turan, *Din ve Medeniyet*, s. 51. Gordlevski, s. 214.

ğınmalarını mümkün kılmak da karşılıklı taahhütler arasındaydı.[79] Bu antlaşmanın belki de en önemli maddesi Selçuklular lehine tek taraflı uygulanan *Selçuklu tebaasının, bu yer ve ülkelere giderken kendi gemileri veya yabancı gemileri limanlara sokulurken Venedikliler tarafından selamlanacaklarına dair* maddedir ki bu, Alaaddin Keykubad'ın ne derece kudretli ve nüfuz sahibi olduğunu göstermektedir.[80]

Bu anlaşma yalnızca iki yıl için imzalanmasına rağmen etkileri uzun yıllar devam etti.[81] Bu anlaşmadan sonra Venedik ve Fransız tüccarları Türkiye'de daha fazla bulunuyor; birtakım ticarî müesseseler kuruyorlardı. Kıbrıs kralı Henri'nin Marsilyalılara, Provencelilere ve Montpellier tüccarlarına verdiği fermanda Türkiye'den gelen ve cinsleri gösterilen mallardan % 1 nispetinde bir vergi alındığı kayıtlıdır.[82]

B. ALAİYE'NİN ALINMASI VE KİLİKYA SEFERİ

Alaaddin Keykubad'ın ilk fetih seferi Akdeniz'de askerî ve ticarî bakımdan önemli bir mevki olan Alaiye'ye yönelikti. Alaiye, Latinlerin İstanbul'u işgali sırasında Rum olduğu anlaşılan Kyr Vart adlı birinin elinde bulunmaktaydı.[83] Uzun zamandan beri Antalya sübaşılığını yapmış, bu sahillerini durumunu iyi bilen Mübarezeddin Ertokuş ve Esedüddin Ayaz gibi babasının devrinden beri devlete büyük hizmetler yapmış olan beylerin Alaaddin Keykubad'ı buranın fethine teşvik etmeleri; ayrıca Moğol tehlikesinin henüz çok uzaklarda bulunması ve Türkiye'ye karşı bir saldırının söz konusu olmaması sebebiyle Keykubad, Alaiye seferine çıkmaya karar vermiştir.[84] Alaaddin, Alaiye fethine giderken askerini üç koldan buraya sevk etmiş, bunların bir kolu dağlık mahalden, ikincisi sahilden, üçüncü kol da gemilere binerek deniz tarafından taarruz etmişlerdi. Bu gemilerin Antalya'daki donanmaya ait olduğuna şüphe yoktur.[85] Antalya'dan deniz kuvvetlerinin de bu sefere katılması Türklerin bu şehrin fethi üzerine az bir zaman zarfında denizciliğe alışmış bulunmalarını göstermek bakımından önemlidir.[86]

---

[79] Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 126.
[80] Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 133.
[81] Cahen, *Anadolu*, s. 122; Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 395-396.
[82] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 396; Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 125. Bunlardan Provenceliler Konya ile Kıbrıs arasındaki ticarette daha etkin idiler. Bkz. Heyd, s. 334.
[83] A. G. G. Savvides, *Byzantium* s. 87-88, 152-154; Osman Turan, "Keykubad I", *İA*, c. VI, Eskişehir 1997, s. 647; Fr. Taeschner, "Alanya" *EI*^{2}, c. I, Leiden 1960, s. 354; Cahen, *Anadolu*, s. 73; C. Cahen, *Pre Ottoman Turkey*, Londra 1968, s. 124-125.
[84] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 335; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, c. X, s. 382; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 137.
[85] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 125.
[86] Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 335.

İbn Bibi'nin anlattığına göre şehrin hâkimi Kyr Vart, sultanın büyük bir orduyla çayı geçtiğini, iniş yokuştan hiçbir zarar görmeden kalenin yanına ulaştığını öğrenince: "Bu haber benim ülkemden ayrılacağımı gösteriyor. Bağlanmış olan bu düğümü artık hiçbir tedbirle çözemem" demiş ve sultan şehre girdikten sonra elçisini Ertokuş'a göndererek sultan nezdinde affını dilemesini istemişti. Sonuçta Sultan şehrin kalesini teslimi karşılığında onun af talebini kabul etmiş ve ona Akşehir emirliği ile birlikte birkaç köyün mülkiyetini tevcih etmişti.[87] Bu kent, sultanın ismiyle Alaiye (Alanya) olarak adlandırılmış, burası Selçuklular'ın en güvenli üslerinden biri ve Selçuklular'ın kışlık yeri hâline gelmiştir.[88] Böylece Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavus zamanında sahillere açılan pencere daha da genişledi.[89] Türkler Akdeniz'de Antalya yanında ikinci bir ithal ve ihraç limanı ve askerî bir üsse sahip olmanın yanında, sahilden de, küçük Ermeni krallığı ile sınırdaş oldular. Sultan oradan dönüşte Alara kalesini de kolayca aldı.[90]

622 (1225) yılında bir yanda Selçuklular ve Antakya prensi diğer tarafta Ermeniler, Kıbrıs hükümdarı ve Haleb hükümdarı olmak üzere Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlar arasında ittifaklar ve savaşlar başlamıştı. Keykubad, bu münasebetle Türk ordusunu kuzeyden Ermenilere karşı sefere gönderirken, Antalya sübaşısı Ertokuş da sahilden hem Ermenilere karşı taarruza memur edilmiş, hem de Kıbrıs haçlılarının karaya çıkmalarına ve Ermenilerle birleşmelerine mâni olmak vazifesi de ona verilmişti. Ertokuş Antalya'dan sahil boyunca ilerleyerek Manavgat, Anamur ve daha başka sahil kalelerini teslim aldı.[91] Bu fetihler sırasında arka-

---

[87] İbn Bibi, I, s. 259, 262-266; Cahen, *Anadolu,* s. 73; Gordlevski, s. 132; Sevim-Yücel, I, s. 114.

[88] Cahen, *Anadolu,* s. 73; Ebu'l Ferec, II, s. 516, 534; Turan, *Türkiye Selçukluları,* s. 337; Turan, "Keykubad I", *İA* , VI, s. 647; M. Halil Yınanç, "Alaiye", *İA,* c. I, Eskişehir 1997, s. 287; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 5; Turan, *Hâkimiyet Mefkuresi,* s. 208; Cahen, "Kaykubad I", *EI²,* IV, s. 817; İdris Bostan, "Alaiye", *DİA,* c. II, İstanbul 1989, s. 339-340; Taeschner, *"Alanya" EI²,* I, s. 354; Baykara, *agm.,* s. 43; Bosworth, s. 165; Sevim-Yücel, I, s. 114; Merçil, s. 140-141; Turan, *Türkiye-İtalya,* s. 156. Alaaddin Keykubad, fetihten itibaren bu şehrin imarına ve ilerlemesine büyük önem atfetmiş ve Alaiye şehri bu dönemde Selçuklu şehirlerinin en işlek limanı hâline gelmişti (Şemseddin Sami, *Kamusu'l A'lam,* IV, İstanbul 1306, s. 3173). Ayrıca Selçuklu hazinelerinin Alaiye'de saklanması sultanların buraya verdiği değeri göstermesi bakımından kayda değerdir. Cahen, *Anadolu,* s. 178-179; Cahen, "Kaykubad I", *EI²,* IV, s. 817.

[89] Köymen , *agm.,* s. 1542-1543.

[90] Turan, "Keykubad I", *İA,* VI, s. 647-648; İbn Bibi, I, s. 268-269; Turan, *Türkiye Selçukluları,* s. 336; Algül, *İslâm Tarihi,* IV, s. 360. 1231'de Selçuklular'ın doğuda Harezmliler'le uğraşmasını fırsat bilen Kıbrıslılar, kenti yeniden ele geçirmek için Alaiye valisiyle anlaşıp entrika çevirdiler, bu komplo ortaya çıkarıldı ve vali ölüme mahkûm edildi. Bkz. Cahen, *Anadolu,* s. 73; Yınanç, "Alaiye", *İA,* I, s. 287.

[91] Turan, *Türkiye Selçukluları,* s. 343-344; Heyd, s. 408. Bunlar Mafga (Manavgat), Enduseh, Anamur, Aydos, Şebeh, Senkine, Yengibe gibi kalelerdi. Bkz. Tekindağ, *agm.,* s. 30.

daki dağlık bölgelere nüfuz edilebilmişti.[92] Bununla birlikte Selçuklular, Tarsus, Adana ve Misis gibi Kilikya şehirlerine, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin geniş bir ağzı olması ve bu geniş ağızdan Hıristiyan gemilerinin kolayca girebilmesi sebebiyle hücum edememişlerdi.[93]

Alaaddin'in halefleri zamanında da Kilikya bölgesindeki Ermenilere karşı birtakım girişimlerde bulunulmuştu. Gıyaseddin II döneminde, Sahib Şemseddin İsfehani, Sis'e taarruz ederek Tarsus'u muhasara etmiş, fakat askerin dayanıksızlığı sebebiyle geri çekilmek zorunda kalmıştı. 1255 yılında da İzzeddin Keykavus II, Kilikya'ya başarısız bir hücumda bulunmuştu. Ayrıca Gıyaseddin Keyhüsrev III döneminde de Selçuklular üç kez bu bölgeye girdilerse de muvaffakiyetleri öncekiler gibi olmadı.[94]

Bir müddet sonra, Selçuklular'ın Kilikya'ya yaptığı seferlere Memlukler de katılmış böylece bu bölgedeki Ermeni krallığı adeta çember içine alınmıştı. Bu ortak taarruzlara karşı koyamayacağını anlayan Leon'un, İlhanlı hükümdarı Abaka'ya başvurarak yardım istediği sırada (1277) Selçuklular Torosları aşarak Kilikya'ya girmişlerdi. Selçuklular'ın bölgeye son girişleri ise 1304 yılında Memlukler'le müştereken yapılmış, Adana, Tarsus gibi Kilikya şehirlerinin yakıldığı bu sefere karşı, ülkenin savunmasını üzerine alan Moğollar hiçbir şey yapamamışlardır.[95] Bu süreçte bölge Selçuklu-Memlük ve Moğol mücadele alanı olmuştur. Ardından bölge Beylikler ve Osmanlı hâkimiyeti geçmesiyle tekrar eski haşmetini kazanmıştır.

[92] Cahen, *Anadolu*, s. 73.
[93] Tekindağ, *agm.*, s. 31.
[94] Tekindağ, *agm.*, s. 32-33.
[95] Tekindağ, *agm.*, s. 34.

AKDENİZ KORSANLARI

"Oruç ve Barbaros Hayreddin"

OSMANLI ÖNCESİ AKDENİZ VE ÇEVRESİNDE TÜRK KORSANLARI

Hüseyin Kayhan*

GİRİŞ

Türkler, Türkistan coğrafyasından Akdeniz dünyasına çok şeyler getirdiler. Tamamen göçebe denilen Türk topluluklarının bir kısmının tarım ve ziraatle ilgilendikleri artık gayet iyi biliniyor. Bunun yanında, deniz ve ırmakların kenarlarında yerleşmiş olanların hayatlarında su kültürünün önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Türkler'in Orta ve Yakın Doğu'ya gelmeden önce denizle ve denizcilikle meşgul olmadıkları, dolayısıyla da onlarda böyle bir kültürün var olmadığı yönündeki genel kanaatlere rağmen, titiz çalışmalar neticesinde bunun böyle olmadığı anlaşılacaktır. Zira, Doğu Avrupa'dan, Asya'nın en doğusundaki Büyük Okyanus kıyılarına kadar uzanan Türk yerleşim coğrafyası Issık, Aral, Hazar, Balkaş, Baykal gibi büyük göllerin, İtil, İli, Sirderya, İrtiş, Kem vs. gibi büyük ırmakların yeterince bulunduğu bir alanı ihtiva etmekte olup, bunların kıyılarında en basit şekliyle küçük nehir ge-

* Y. Doç. Dr. Hüseyin Kayhan, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

milerinin yüzdürülüyor olması akla yatkındır. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik kazı sonuçları incelendiğinde bununla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Akdeniz'e ulaşan Türkler'in denizle çabucak haşır neşir olmalarının, kısa sürelerde kurulan donanmalar ve bunlarda görevli denizcilerin hemen ortaya çıkmalarının sebeplerini tamamen bölgenin yerli denizci halklarına bağlamak yanlış olacaktır kanaatindeyiz.

I. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVRİ

1. AMİRAL ÇAKA

Selçuklular devrinin ilk amirali olarak ün yapan Çaka'nın kimliği konusunda belirsizlik hâkimdir. O, genç bir Türk savaşçısı olarak, Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'da yürütülen fetih hareketlerinde aktif rol almış, gençliğinin getirdiği ataklık ve tecrübesizlikle Bizans Generali Alexandros Kabalikos'a esir düşmüştü (muhtemelen 1078 yılı). Kabalikos, soylu bir Türk komutanı olduğunu fark etmiş olacak ki, onu İmparator Nikephoros Botaniates (1078-1081)'e armağan etmişti. Botaniates, onun durumuna uygun olarak değerli armağanlar sunmuş, sarayında kendisine yer vermiş ve Bizans'ın en yüksek unvanlarından birisi olan *Protonobilissimos* (En Soyluların Birincisi) unvanını vermişti.[1] Bu, Aleksios I. Komnenos'un saltanatı (1081-1118) zamanından önce imparatorluk hanedanının genç temsilcilerine tahsis edilen bir ünvan idi ve ancak hanedan mensubu genç prenslere verilmekteydi.[2] Bundan yola çıkarak, Çaka'nın bir Türk hanedanına mensup olması keyfiyeti ortaya çıkmaktadır. O sırada bu duruma uygun hanedanlar Selçuklular ve Karahanlılar'dı. Eğer bir Selçuklu prensi olsaydı bu durum kaynaklara muhakkak yansırdı. Geride, onun Karahanlı hanedanına mensup bir prens olması ihtimali kalmaktadır. Kaldı ki, bazı Karahanlı prens ve beylerinin Selçuklular'la birlikte batıya gelerek mücadeleye atıldıkları bilinmektedir.[3] Biz, Dânişmendliler hanedanının kurucusu Taylu'nun böyle bir Karahanlı prensi olduğunu ispatlamaya çalışmıştık.[4] *Dânişmendnâme*'de bu iki Türk komutanının Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'da birlikte mücadele ettikleri belirtilmiş ve Çaka için *Çavuldur Çaka* ismi kullanılmıştır.[5] Buna ba-

---

[1] Anna Komnena, 232-233.

[2] G. Ostrogorsky, 340.

[3] Mesela, Kuzey Suriye'ye giren ilk Türk komutanı olan Han (Hakan) Oğlu Hârun, babasına kızdığı için ülkesini terk ederek Yakın Doğuya gelen bir Batı Karahanlı prensi idi (bkz. Azîmî, 17; İbnu'l-Adîm, I, 294; İbnu'l-Esîr, X, 233; Sıbt İbnu'l-Cevzî, 122; M. H. Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, 60).

[4] Bkz. H. Kayhan, 333-350.

[5] *Dânişmendnâme*, 6 b, 10 a.

kan tarihçiler onun Oğuzlar'ın Çavuldur boyuna mensup bir bey olabileceği tahmininde bulunmuşlardır. Bize göre ise, Çaka bir Karahanlı prensi olarak Çavuldur boyu ile birlikte Anadolu'daki mücadelelerde aktif rol almıştı. O, bu boya mensup olmamakla birlikte, hanedan mensubu soylu bir Türk genci olduğu için Çavuldur Türkmenleri onun buyruğuna girerek birlikte mücadele etmişlerdi. İşte bu Türkmenlerden dolayı ona bu sıfat verilmişti.

Botanyates'in sarayında onun saltanat süresi ile sınırlı olmak üzere üç yıl misafir kalan Çaka, bu zaman içerisinde Yunanca'sını geliştirmiş ve gerek Bizans sarayı, gerekse de devlet bürokrasisinin nasıl işlediğini yakından görmüş, zayıf ve güçlü taraflarını çok iyi anlamıştı. 1081 yılında I. Aleksios'un tahta geçmesi sonucu gözden düşmüş ve kendisine verilmiş olan her şey geri alınmıştı. Bunun üzerine İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçmiş ve muhtemelen Çavuldur Türkmenlerinin yanına giderek, onlardan aldığı yardımlarla İzmir'i ele geçirmişti (1081'den az sonra). Bundan sonra, Balkanlar'da Peçenek saldırıları ile oldukça bunalmış olan I. Aleksios'un bütün güçlerini orada yoğunlaştırmasından da yararlanarak, bir gemici ustası bulup İzmir tersanesinde çok sayıda deniz taşıtı ve 40 tane de korsan gemisi inşa ettirmişti. Kurduğu bu donanmaya savaşlarda pişmiş deneyimli denizciler bindirerek Ege'deki Bizans adalarına seferlere çıkmıştı. Gemilerin idaresinin Rum denizciler tarafından yürütüldüğü varsayılsa bile, savaşan leventlerin ve denizcilerin büyük kısmının Türkler'den teşekkül etmesi gerekmekteydi.

Çaka, İzmir Körfezi içinde bulunan Kilizman'ı aldıktan sonra Foça, Midilli ve Sakız'ı fethetti. Bunun üzerine imparator harekete geçerek Niketas Kastamonites komutasında güçlü bir filo'yu onun üzerine yolladı. Yapılan deniz savaşını kazanan Çaka, Bizans gemilerinin çoğunu ele geçirdi. Durumu öğrenen imparator, Konstantinos Dalassenos komutasında yeni bir filo donatarak tekrar Çaka'nın üzerine gönderdi. Bizans gemileri Sakız'ı kuşattı. Bu sırada İzmir'de olan Çaka, donanmasını hazırlayarak kendisi karadan, gemileri de denizden kıyıyı takip ederek bölgeye doğru hareket etti. Sakız'da taraflar arasında kanlı savaşlar oldu. Sonunda Çaka'nın adayı bırakıp gitmesi ve Bizans donanması tarafından takip edilmemesi şartıyla anlaşmaya vardılar. Bu sırada imparatorun yolladığı amiral İoannes Dukas komutasındaki güçlü Bizans donanması bölgeye ulaşmıştı. İki ateş arasında kaldığı için çok zor duruma düşen Çaka zor kurtulabildi. Donanmasıyla Sakız'a gitti ve oradan ordu ve donanma hazırla-

mak için İzmir'e geçti. Kendi kaderi ile baş başa kalan Sakız adası ise Dalassenos tarafından ele geçirildi.[6]

Kısa sürede kendisini toplayarak daha güçlü bir ordu ve donanma meydana getiren Çaka, aldıklarının dışındaki diğer Bizans adalarına ve kıyılarına saldırılar düzenlemiş, yakıp yıkarak ve yağmalayarak Ege'deki Bizans varlığına büyük bir darbe indirmişti. O, bununla da kalmamış, Trakya'daki Bizans şehirlerine karşı tasarılar geliştirmiş; Peçeneklere elçiler göndermek suretiyle onları Gelibolu yarımadasını işgal etmeleri konusunda telkinlerde bulunmuş; Türkiye Selçukluları Devleti'nin Bizans ile yapmış olduğu anlaşmaya uygun olarak imparatora yardıma gönderilen paralı askerlerin Bizans topraklarına girmelerine izin vermemiş, imparatorun hizmetinden ayrılıp kendi tarafına geçmeleri hâlinde tahıl vergilerini toplar toplamaz hemen onların ücretlerini vereceğini vaat etmişti.[7] Özellikle bu son durum imparatoru zor durumda bırakmıştı. Çünkü şiddetli geçen kış mevsimi çok zorluydu ve Peçenekler'in tehdidi de o oranda artmıştı. Bundan dolayı acil olarak paralı askerlere ihtiyaç vardı. Anadolu'dan gelenlerin Çaka tarafından engellenmesi bu açıdan Bizans'a indirilmiş önemli bir darbe oldu.

Çaka, Bizans'a karşı kazandığı başarılardan sonra kendisine Basileus (imparator) unvanı vermiş ve bir hükümdar gibi davranmaya başlamıştı.[8] Kendisini bir imparator, İzmir'i de devletinin başşehri gibi görüyordu. O, Ege adalarını tekrar yağmalamak ve İstanbul surlarına kadar bütün Marmara'da etkin olarak, sonunda Bizans'ın başkentini ele geçirmek istiyordu.[9]

Peçenekler'i, Kumanlar vasıtası ile ağır bir bozguna uğrattıktan (29 Nisan 1091) sonra morali oldukça düzelen imparator, Çaka'ya karşı donanma komutanı İoannes Dukas'ı karadan yollarken, denizden de Konstantinos Dalassenos'u kıyıyı izleyerek karadaki orduyu takip etmesi talimatıyla harekete geçirdi. Bu sırada Midilli'de bulunan Çaka, buranın savunmasını kardeşi Yalavaç'a emanet ederek, kendisi de muhtemelen İzmir'e çekilmişti. Düşmanın Midilli'yi kuşatmasından sonra yapılan çetin savaşlarda kardeşinin fazla dayanamayacağını gördüğü için de alelacele yardıma gelmişti. Dukas üç ay boyunca Midilli'ye saldırılarda bulunmuş ise de herhangi bir başarı elde edememişti. Fakat sonunda güçlü bir saldırı ile Çaka'yı yenilgiye uğratmayı başardı. Adayı daha fazla savunamayacağını gören Çaka, Dukas ile bir anlaşma yaparak adayı bırakıp git-

[6] Anna Komnena, 229-234; A. N. Kurat, 44-49.
[7] Anna Komnena, 248.
[8] Bu, aynı zamanda onun soylu Türk prensi olması ile de alakalı bir durum olsa gerektir.
[9] Anna Komnena, 265.

meye razı oldu. Ada halkının önemli bir kısmını da gemilerine doldurup İzmir'e doğru harekete geçmiş iken, Dalassenos saldırarak gemilerinden bir çoğunu ele geçirmeği başardı. Bu gemilerdeki bütün tayfalar ve kürekçiler öldürüldü. Çaka böyle bir saldırı beklediğinden, önceden gerekli tedbirleri almış ve yedekte beklettiği bir gemi sayesinde kaçarak İzmir'e sağ salim ulaşmayı başarmıştı. Bizans donanması ise, Midilli'den sonra Sisam ve diğer birçok adayı geri alarak İstanbul'a döndü.[10]

Çaka, İzmir'e ulaştıktan sonra hemen harekete geçerek, kaybettiği gemilerin yerine yenilerini inşa ettirmeye başladı. Bunun üzerine imparator, Amiral Konstantinos Dalassenos'u yeniden büyük bir donanma ile Çaka'nın üzerine gönderdi. Bununla da yetinmeyerek, Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'a bir mektup yazıp, Çaka'nın asıl yapmak istediğinin sultanı ortadan kaldırıp, onun yerine geçmek olduğunu belirterek, onu kaymbabası Çaka'ya karşı kışkırttı. Bu sırada donanması henüz tamamlanmadığı için kara yoluyla Bizans topraklarına doğru sefere başlayan Çaka, Abydos (Çanakkale)'u kuşatmıştı. Bunu haber alan Dalassenos, güçleriyle bölgeye hareket ederken, imparatorun telkinleri ile kayınbabasını kendisine düşman olarak gören Kılıç Arslan süratle bölgeye intikal etmişti. Onun gelişinden şüphelenmeyen Çaka, damadı ile buluştu ve bir yemek sofrasında onun tarafından öldürüldü (1097'den önce).[11]

2. ÇAKA SONRASI

İmparator Aleksios Komnenos, I. Haçlı Seferi ile Anadolu'ya gelen Avrupa Hıristiyanlarının yardımı ile kısa sürede Türkiye Selçukluları'nın başkenti İznik'i ele geçirmiş ve buradan hareketle Türkler'i güneye ve doğuya doğru püskürtmüştü. İznik'te Çaka'nın kızı ve I. Kılıç Arslan'ın karısını tutsak eden imparator, kayınbiraderi İoannes Dukas'ı donanma ile Ege kıyılarında hâlen Türkler'in elinde bulunan sahil şehirlerini almaya gönderdi. Sultanın karısını da yanına alan Dukas, kendisi karadan, amiral Kaspax'ın komutasına verdiği donanması da denizden olmak üzere Çaka'nın merkezi İzmir'e doğru hareket etti. Şehri savunan Türkler, sultanın karısının Rumlar'ın elinde esire olduğunu görünce İznik'in düştüğü ve sultanın yenildiğini anladılar. Yapılan bir anlaşma ile şehri Rumlar'a teslim ettiler. Tam şehirden ayrılıp giderlerken donanma komutanı Kaspax'a yapılan bir saldırı sonucu çıkan karışıklıkta şehir halkı ve Türkler'den yaklaşık on bin kişi öldürüldü.[12]

[10] Anna Komnena, 266-268; A. N. Kurat, 63-67.
[11] Anna Komnena, 269-271; A. N. Kurat, 72 vd.
[12] Anna Komnena, 337-338.

Dukas, İzmir'in düşmesinden sonra Tanrıvermiş ve Marak adlı Türk beylerinin hâkimiyetinde bulunulan Efes (Selçuk) üzerine yürüdü. Şehrin önündeki ovada yapılan kanlı savaşta Türkler yenilgiye uğradılar. İçlerinde beylerin de bulunduğu 2 bin kişi esir alındı ve bir kısmı da savaş alanından kaçtılar. Kaçan Türkler Menderes nehrini geçerek Bolvadin'e vardılar. Onları takip eden Dukas, Sardes, Alaşehir ve Ladik'i ele geçirdikten sonra Bolvadin'e ulaştı. Burada, kendilerini emniyette hissettikleri için herhangi bir savunma tedbiri almadan dinlenmekte olan Türkler, Dukas'ın ani baskınıyla gafil avlandılar ve yenilgiye uğramaktan kurtulamadılar. Böylece, Ege kıyıları ve topraklarındaki Türk hâkimiyeti sona erdi.[13]

Çaka'nın denizlerdeki kahramanlığı Türkler arasında hiçbir zaman unutulmadı ve halk arasında anlatılan *Dânişmend Destanı*'nda yerini buldu. Ne yazık ki, onun ölümünden hemen sonra başlayan Birinci Haçlı Seferi ile batıdaki topraklar, bu arada sahiller de elden çıktı. Türkler orta Anadolu'ya sığınmak zorunda kaldılar. Ancak bir asır sonra kendilerini toplayarak, sahillerde yeni limanlar kazanmaya başladılar.

Süleymanşah'ın 1086 yılında Kuzey Suriye'de ölümünden sonra Türkiye Selçukluları Devleti'nin başına geçen yakın adamı Ebû'l-Kâsım'ın Bizans'a karşı saldırı politikası izleyerek, yarım kalmış fetihleri karada olduğu gibi denizlerde de devam ettirmeye çalıştığı görülmektedir. Ebû'l-Kâsım bu amaçla, Gemlik'i zaptettikten sonra burada gemiler inşa ettirerek, denizlerde de Bizans'ın karşısına çıkmaya çalışmıştı. Bunun üzerine, İmparator I. Aleksios Konenos, denizden Boutoumites'i karadan da Tatikios'u bir donanma ve orduyla onun üzerine gönderdi. Ebû'l-Kâsım'ın donanması yakıldı ve ordusu karada bozguna uğratıldı.[14] Böylece, Türkiye Selçukluları'nın ilk denizcilik girişimleri, daha tamamlanamadan Bizans Devleti'nin saldırıları sonucu önlenmiş oldu.

Sadece karalara hâkim olmakla, çevresi denizlerle kaplı bir yarımada görünümündeki Anadolu'yu uzun süre elde tutmanın imkânı yoktu. Bu durumu gören Selçuklular, 1176 yılında kazanılan Miryakefalon Savaşı ile Bizans karşısında kesin başarıyı sağladıktan sonra ilk defa çevrelerindeki denizleri fark edip, bölgedeki hâkimiyetleri açısından önemini kavrayarak, siyasî ve ticarî kaygılar sonucu denizciliği ön plana çıkardılar. II. Kılıç Arslan 1182 yılında doğu Akdeniz'deki önemli liman şehri Antalya'yı kuşatmış ise de fethedememişti.[15] Bu şehrin fethi Mart 1207 tari-

[13] Anna Komnena, 338-339.
[14] Anna Komnena, 198-199.
[15] O. Turan, *Türkiye Tarihi*, 283.

hinde Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından gerçekleştirildi.[16] Antalya, fetihten bir süre sonra iç ayaklanma ile tekrar Hıristiyanların eline geçmiş ise de, İzzeddin Keykâvus 1216 yılında bu şehri tekrar geri almayı başarmıştı.[17] Alâeddin Keykûbâd, 1223 tarihinde Alâiye'yi fethederek Doğu Akdeniz'de ikinci bir liman şehrine sahip olmayı başardı.[18] Karadeniz'de de önemli gelişmeler yaşandı: 1178 yılında alınarak, bir müddet hâkim olunduktan sonra Trabzon Rumlarınca alınan Samsun, 1194'ten az önce Rükneddin Süleymanşah tarafından tekrar geri ele geçirildi.[19] Ardından, İzzeddin Keykâvus 1214 yılında Sinop'u fethetti.[20] Sonuçta, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Selçukluları Akdeniz ve Karadeniz'deki önemli limanları hâkimiyetine alarak, 11. yüzyılın sonlarında geri çekildiği sahillere dönmüş oluyordu. Bu şehirlerde kurulan tersanelerde kısa sürede büyük donanmalar vücuda getirilerek Türk denizciliğinin yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlandı. Böylece, yüz yılı aşan bir zaman diliminden sonra denizle buluşan Türkler, bırakmış oldukları yerden, bu sefer daha güçlü bir şekilde tekrar başladılar.

Antalya'nın ikinci defa fethi sırasında, şehrin aynı anda denizden de muhasara edildiği surların kitâbelerinde belirtilmektedir.[21] Bu da, o sırada Selçuklu donanmasının var olduğu anlamına gelir ki, bu donanma muhtemelen ilk fetih sırasında şehrin tersanesinde ve bu fetihten iki yıl önce fethedilen Sinop tersanesinde yapılan gemilerden oluşmaktaydı. Alanya'da kurulan üzeri kapalı büyük tersane ise, büyük gemilerin emniyetli ve gizli bir şekilde inşa edilmesine müsait muazzam bir tesis idi.[22]

III. Aleksios (1195-1203) zamanında Bizans'ın sahil bölgeleri devamlı olarak korsanların yağma akınlarına uğramaktaydı. Çöküşün eşiğine gelen Bizans Devleti bu saldırıları önleyemiyordu.[23] Dolayısıyla, Doğu Akdeniz sahillerinde kazanılan Antalya ve Antakya gibi önemli limanlar, aynı zamanda Türk korsanlarının da merkezi durumuna gelmişti. Buralardaki Türk denizcileri, bölgenin yerli denizcileri ile birlikte ortak deniz seferlerine çıkarak Doğu Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulundular. 1204 yılında yaşanan 4. Haçlı Seferi sonucu İstanbul'un Latinlerin eline geçmesi ve yaklaşık yarım asır süren bir ara dönem sebebiyle denizler tamamen kaderine terk edilince, durumdan yararlanan Türkler, yerli de-

[16] İbn Bîbî, I, 115-119.
[17] İbn Bîbî, I, 162-167.
[18] İbn Bîbî, I, 258-267.
[19] C. Cahen, 62; A. Bryer, 170.
[20] İbn Bîbî, I, 168-173.
[21] A. Tevhid, 165-176;
[22] S. Loyd, D. S. Rice, 18 (Resim 5).
[23] G. Ostrogorsky, 372.

nizcilerden gemi yapma teknikleri ve denizcilikle ilgili incelikleri öğrenerek doğu Akdeniz'in korkulu rüyası olmaya başladılar. Tarihî kaynaklara ve destanlara da yansıyan gâzilik idealleri ile dolu olan bu korsanlar, faaliyetlerini bütün Ege ve Doğu Akdeniz'de sürdürdüler. Fakat, efsaneleşen Çaka ve Umur gibi denizciler çıkaramadılar.

Venedik Cumhuriyeti ile Kıbrıs Krallığı gibi denizci ve tüccar devletler korsanlardan o kadar yılmışlardı ki, bunu Türkiye Selçukluları ile yaptıkları ticarî ahidnâmelerde gündeme getirmeden edemediler. 1214 yılında Kıbrıs Krallığı ile yapılan antlaşmanın maddelerinden birisi bunu ihtiva etmekte, korsanların ele geçirdikleri gemilerin içindeki insanlar ve mallarla birlikte karşı tarafa teslimi istenmekteydi.[24] Buna benzer hükümler 1220 tarihli Selçuklu-Venedik ticaret antlaşmasında da bulunmakta ve Venedikliler kendi ticarî gemilerini içindeki insanlar ve mallarla birlikte denizde korsanlara karşı emniyet altına almaktaydılar.[25]

13. yüzyılın ortalarında Türkiye'nin Moğollar tarafından istilâsı her ne kadar Selçuklu Devleti'ni etkisiz hâle getirmiş ise de, denizlerdeki korsanlığı durduramamış, Türk korsanlarının faaliyetlerini devam ettirmelerini önleyememişti.

İstanbul'un Latin hâkimiyetinden kurtarıldığı 1261 yılından sonra Venedik ile ilişkilerini sürdüren Bizans imparatorları, Ege Denizi'nde yapılan ve o sırada oldukça yaygınlaşmış bulunan bütün korsanlık faaliyetlerini desteklemeye başladılar. Sadece onlar değil, aynı zamanda ileri gelen bütün Bizans aristokratları da buna destek olmakta, hattâ onlarla ortaklık kurmaktaydılar. Böylece, kimisi imparatorların ve Bizans aristokrasisinin emrinde çalışan, kimisi de bağımsız çapulculuk yapan bu korsanlar, 13. yüzyılın ikinci yarısında bütün Ege'de, başta Venedik olmak üzere, İtalyan şehir devletlerinin ticaret gemileri için büyük tehdit oluşturdular. Bu korsanlar Rumlar, İtalyanlar ve Türkler'den meydana gelmekte idiler.[26]

1278 yılında Efes'in güneyinde Ania'da üs kurmuş olan Salâheddîn (Saladinus) adlı, muhtemelen bir Türk korsan reisi yaptığı faaliyetlerle tanınmıştı. Türk korsanlarının saldırıları 13. yüzyılın ikinci yarısında Kiklad adaları, Maramara ve Karadeniz'e kadar uzanmıştı.[27] Türkler'in 13. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz kıyılarında denizcilik faaliyetlerinin ve bununla ilgili olarak korsanlık faaliyetlerinin devam ettiğine en büyük delil olarak, bölgeden giden denizcilerin bu yüzyılın sonunda

[24] O. Turan, *Resmi Vesikalar*, 112-113; Ş. Turan, 167.
[25] O. Turan, *a.g.e.*, 127; Ş. Turan, 170.
[26] Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, 190-191.
[27] John H. Pryor, 166; C. H. İmber, 505.

Muğla ve Milas'ı ele geçirerek Menteşe Beyliği'ni kurmalarını gösterebiliriz.[28]

Göründüğü kadarıyla, 13. yüzyıldaki Türk deniz korsanları içlerinden büyük amiraller çıkaramadılar. Bu durum onların denizlerdeki başarılarını etkilemiş ve faaliyetleri Rum ve İtalyan korsanlarının gölgesinde kalmıştı. Doğu Akdeniz, Ege ve Marmara'da büyük başarılara imza atmaları ancak bu yüzyılın sonlarından itibaren Türkler'in Batı Anadolu'daki sahil şeridine hâkim olup, buralarda Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karasi gibi bağımsız denizci beylikler kurmalarıyla mümkün olabildi.

II. BEYLİKLER DEVRİ

1. AMİRAL UMUR BEY VE AYDIN BEYLİĞİ

Umur Bey 709/1309-1310 yılında doğmuştu.[29] Onun hayatını iki kısımda değerlendirmek gerekmektedir: Bunlardan birincisi, ilk seferini yaptığı 1329 yılından, babasının öldüğü 1334 yılına kadarki 5 yıllık dönemi kapsamaktadır. İkincisi ise, beyliğin başında olduğu 1334 yılından, öldüğü 1348 yılına kadarki 14 yıllık dönem.

Mehmet Bey, Aydın'ı ve çevresini fethettikten sonra beyliğini denizci bir karaktere büründürmüştü. Oğlu Umur Bey, Ayasuluğ'u donanma üssü yaparak, burada kurduğu tersanede yaptırdığı gemilerle Ege'de önemli askerî başarılara imza atmıştı. Onun memleketinin mükemmel limanları, nakliye gemileri ve bu gemilerin yapımı için sık ağaçlı ormanları vardı. Bu ormanlardan elde edilen kerestelerle inşa edilen korsanlık yapmaya müsait 2-3 sıra kürekli ve aynı zamanda da yelkenli küçük gemilerle Ege Denizi ve Bizans topraklarında adalar ve şehirler zaptetmişti.[30]

Umur Bey, Ege adalarına ilk büyük saldırısını 1329 yılında 58 gemi ve 2.600 savaşçıdan oluşan filosuyla Sakız adası üzerine yapmıştı.[31] 1331'de 35 gemi ile Gelibolu seferine çıkmıştı. Menteşe ve diğer denizci Türk beylikleri ona gemileri ve askerleri ile destek vermişlerdi.[32] 1332 yılında 75 gemi ile birlikte Semadirek seferine katılmıştı. Adayı talan ettikten sonra Gümilcine taraflarına geçmiş ve Bizans güçleri ile savaşıp, başarıya ulaşamadan geri dönmek zorunda kalmıştı.[33] 1333 yılında 250 gemiden oluşan büyük bir donanma ile Ege adaları ve Yunanistan seferine çıkmıştı. İpsin ve Skyros adaları haraca bağlanıp, Skopelos ile Eğriboz adaları zapt edildikten sonra Yunanistan'a çıkılmıştı. Burada Bondonice bölgesi yağmalanmış ve Monevesya'daki bir çok kale fethedilerek vergiye bağlanmıştı.[34] Umur Bey'in babasının sağlığındaki son seferi,

[28] P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, 44 vdd.
[29] Enverî, 18.
[30] Dukas, 14.

muhtemelen 1334 yılında 170 gemi ile gerçekleştirdiği Kuluri ve Mora seferleri olmuştu. Sefer sırasında Mora yarımadası yağmalanmış, çok sayıda esir ve ganimetlerle birlikte İzmir'e dönülmüştü.[35]

Mehmet Bey'in 1334 yılında ölümünden[36] sonra Umur Bey'in hayatının ikinci safhası başlamıştı. Onun her yıl yaptığı düzenli akınlarla bir hayli zayiata uğrayan Latinler durumu Papaya bildirerek gerekli önlemin alınması ricasında bulunuyorlardı. Naksos dukası ile akraba olan ve aslen Rum olan Venedikli Marino Sanudo Torsello'nun yoğun çabalarıyla 6 Eylül 1332 tarihinde Venedikliler, Bizans ve St. Jean şövalyeleri arasında bir antlaşma imzalanarak, Türkler'e karşı bir birlik oluşturulmuştu. Bu antlaşmaya göre, 5 yıl boyunca uygun olan mevsimlerde hizmete ve sefere hazır insan, silah ve teçhizatça iyice donanmış 20 kadırgaya sahip olunacaktı. Bu gemiler 5 Nisan 1333 tarihinden itibaren Negrepont limanında hazır olacaklar, denize açılarak, Hıristiyan kıyılarını ve gemilerini Türk saldırılarına karşı koruyacaklardı.[37] Fransa Kralı VI. Philip, kurulan haçlı ittifakına yardımı etmeyi kabul etmişti.[38] Papa XXII. Jean, Fransız Cepoy Senyörü Jean'ı haçlı filosunun komutanı olarak tayin etmişti. Haçlı ittifakına katılacak olan Bizans İmparatoru asker değil de sadece gemi verecekti.[39] Oluşturulan filo 17 Eylül 1334'te İzmir'e saldırdı ise de başarılı olamadı. Aynı yılın sonlarında Papa XXII. Jean'ın vefatı ve Fransa ile İngiltere arasında çıkan Yüzyıl Savaşları sonucu haçlı birliği belli bir süre için etkinliğini yitirdi.[40] İşte bu durumdan istifade eden Umur Bey, 1334 yılı sonları, 1335 yılının ilk ayları içinde Saruhanoğlu Süleyman Bey ile birlikte 276 gemi donatarak Yunanistan ve Mora yarımadası üzerine bir sefer tertipledi. Monovesya ile İpsen dolayları yağmalandıktan sonra Mora'da Isparta şehri teslim olmuş, Türk donanması hesapsız ganimetlerle üssüne geri dönmüştü.[41]

Umur Bey, 1335 yılı içinde karadan Alaşehir üzerine bir sefer tertiplemiş ve burayı ele geçirmişti.[42] O, Saruhanoğulları ile ittifak kurarak,

---

[31] Enverî, 22-24; Eflâkî, II, 546 vd.; P. Lemerle, 59-60.
[32] Enverî, 24 vd.
[33] H. Akın, 34.
[34] Enverî, 33.
[35] Enverî, 33-34; H. Akın, 35.
[36] Enverî, 35.
[37] G. Martin Thomas, I, 116-117; D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları* 185.
[38] G. Martin Thomas, I, 123; S. Runciman, III, 372; A. S. Atiya, 96-113.
[39] G. Martin Thomas, I, 126. Nikeforos Gregoras, Bizans imparatorunun bu ittifaka Latinler'in tehditleri sonucu girdiğini belirtmektedir (I, 523).
[40] Enverî, 35; H. Akın, 39; P. Lemerle, 99-100.
[41] Enverî, 36-38.
[42] Enverî, 38-39.

1336 yılında Bizans Komutanı Kantakuzenos'a yardım ederek Foça ve Midilli'yi kapsayan bir deniz seferi ile buraları ele geçirip Rumlara teslim etmişti.[43] 1337 yılında Arnavutluk'ta Bizans Devleti aleyhinde başlayan isyan hareketi Umur Bey'in donanması ve askerleriyle bölgeye intikal etmesi üzerine bastırılmıştı.[44] O, 1338-39 yıllarında olduğu tahmin edilen Ege Denizi ve Yunanistan seferlerini yapmıştı. 110 gemi ile katıldıkları bu seferde ilkin Atina yağmalanmış, ardından Siphnos, Sikinos, Naksos, Paros adaları tahrip edildikten sonra Eğriboz adasına varılmış ve buranın Venedikli valisi tarafından karşılanmışlardı. Buradan Volo körfezine asker çıkararak Arnavutlar'ın ve Sırplar'ın ülkelerine (Teselya ve Epire) saldırarak bir kale zapt ve yağma edilmiş, ardından gemilere binilerek denizde bir Frenk gemisi ele geçirilip, Yunanistan'daki Thebes limanına çıkartma yapılarak, orada bulunan Katalanlar yenilgiye uğratılmıştı. Bundan sonra, denize açılarak Uskura ve Skyros adalarına gelinmiş ve buradan da Anadolu'ya hareket edilmişti.[45] 1339 veya 1340 tarihinde 350 gemiyle hareket ederek İstanbul Boğazı'nı geçip Karadeniz'e açılmış, Eflak kıyılarına çıkarak Kili ve diğer birçok şehirleri tahrip edip, yağmalarda bulunmuş, esirler ve ganimetlerle beraber İzmir'e dönmüştü.[46]

III. Andronikos Paleologos'un 1341 yılında ölümü üzerine yerine 10 yaşındaki oğlu Jean'ın getirilmesi üzerine Kantakuzenos onun halefi olmuştu. Durumdan yararlanan Türk beylikleri ortak bir donanma ve ordu oluşturarak Bizans üzerine sefer düzenlediler. Umur Bey de bu seferde aktif olarak bulunmuş ve 250 gemiden oluşan büyük donanması ile Rumeli sahillerine gelip, Gelibolu yarımadasına asker çıkarmıştı. Fakat eski dostu Kantakuzenos onunla görüşerek bu seferden vazgeçirmişti.[47]

Gözden düşerek İstanbul'da hain ilân edilmesi üzerine Kantakuzenos Dimetoka'da isyan etmişti. Rumeli'deki şehirlerin ona katılmaması ile zor durumda kalması üzerine dostu Umur Bey 380 gemi ve 29 bin seçme savaşçı ile Meriç nehrinin ağzına gelip demirlemişti (1342 sonları). Kavala bölgesinde, Christopolis'in kuşatılması sırasında bastıran ani soğuklar sayesinde ordusu çok zor durumda kalan Umur Bey, bölgede daha fazla kalamayarak hareket üssüne geri dönmek zorunda kalmıştı (1343 başları).[48] Onun geri çekilmesi Kantakuzenos'u çok zor durumda bırakmış ve Kantakuzenos durumunu Umur Bey'e bildirmeyi başarmıştı. Bu-

[43] H. Akın, 41; P. Lemerle, 110 vd.
[44] H. Akın, 42.
[45] 40-43; M. H. Yınanç, 39-40; H. Akın, 42.
[46] Enverî, 43-45; M. H. Yınanç, 41.
[47] M. H. Yınanç, 45.
[48] M. H. Yınanç, 46.

nun üzerine ordusu ve donanması ile tekrar harekete geçen Umur Bey, 1343 yılında Rumeli'ye geçmiş ve dostu Kantakuzenos ile birleşerek Trakya ve Selanik çevresini tahrip edip, yağmalamıştı. Kışın başlaması üzerine ordusunun bir kısmını geri göndermesine rağmen kendisi orada kalmıştı. İstanbul'daki Bizans yönetimi ile bir anlaşmaya vararak, yanındaki askerlerin bir kısmını Kantakuzenos'un yanında bırakıp, Bizans gemileri ile İzmir'e dönmüştü (1344).[49]

Haçlı birliğinin başarısızlığa uğrayıp, dağılmasından sonra Umur Bey'in seferleri yeniden başladı. Oldukça zarar gören Ege ve Akdeniz'deki Hıristiyanların şikâyetlerinin artması sonucu Papa VI. Clement, 1342-43 yıllarında Kıbrıs kralı, St. Jean şövalyeleri ve Venedik doçuna gönderdiği mektuplarla, içerisinde Papalık Devleti'nin de bulunacağı ortak bir haçlı ordusu meydana getirilmesini sağladı. Ortak donanmanın en az 20 kadırgadan meydana gelmesi, bunların giderlerinin de taraflarca eşit olarak karşılanması karara bağlandı.[50] 27 kadırga ve diğer yardımcı gemilerden müteşekkil filo, Martino Zaccaria komutasında harekete geçerek İzmir'e saldırdı. Bu saldırıyı püskürtemeyen Umur Bey kıyı İzmir'i bırakmak zorunda kaldı (8 Ekim 1344). Saldırıda tersanesi ve donanması tahrip oldu.[51]

Kıyı İzmir'in haçlılar tarafından işgal edilmesinden sonra Umur Bey'in hem ganimet almak, hem de dostu Kantakuzenos'a yardım etmek için 20 bin kişilik bir kuvvetle karadan Trakya taraflarına doğru gerçekleştirdiği harekâtta Saruhanoğlu Süleyman Bey'in onunla birlikte hareket ettiği görülmektedir. Fakat onun hummadan ölümü üzerine bu seferi yarım kalmıştı (1345).[52]

Kıyı İzmir'in elden çıkması ile birlikte Umur ve Hızır Beyler bütün güçleriyle Yukarı İzmir'i savundular. Viennois dükü Dauphin Humbert, haçlı kuvvetlerinin başına geçerek 1346 Haziranında buraya girmek istemiş ise de, başarısızlığa uğrayarak, yardım kuvvetleri almak için Rodos şövalyelerinin yanına gitmek zorunda kalmıştı.[53]

Askerî başarıdan ümidini kesen Latinler, Ottaviano Zaccaria'nın aracılığıyla barış masasına oturmak zorunda kaldılar (1347). Görüşmelerde Hızır Bey ve Umur Bey birlikte Aydınoğulları Beyliği'ni temsil ettiler. Şubat 1348'de Latinlere beylik topraklarında birtakım ticarî ayrıcalık ve

[49] M. H. Yınanç, 47-51.
[50] G. Martin Thomas, I, 136-140.
[51] G. Martin Thomas, I, 150; Nikeforos Gregoras, II, 689.
[52] Kantakuzenos, 963-980'den naklen M. H. Yınanç, 62-64; H. Akın, 46; İ. H. Uzunçarşılı, 108.
[53] Enverî, 62-66.

kolaylıklar sağlayan, karşılığında da kıyı İzmir'in boşaltılarak Umur Bey'e geri verilmesini öngören bir antlaşma hazırlandı. Fakat Papa VI. Clement bunu onaylamayı reddetti.[54] Barış yollarının tıkanması üzerine kıyı İzmir'i savaşarak almaya çalışan Umur Bey, Mayıs 1348'de orada şehit düştü.[55]

Umur Bey, denizlerde ve karadaki büyük gazâlarının yanında, ağabeyi Hızır Bey'in de yardımı ile önemli birtakım ticarî antlaşmalar imzalamaktan geri kalmamıştı. Bunun Selçuklulardan onlara miras kalan bir siyâset olduğunu anlamak güç olmasa gerek. Onlar da ataları Selçuklular gibi bir yandan büyük askerî faaliyetlerde bulunurken, bir yandan da ülkenin ve halkın menfaatleri doğrultusunda ticareti geliştirici antlaşmalara imza atmakta bir sakınca görmemişlerdi.

Venedik Cumhuriyeti, 1332'de oluşturulan Haçlı birliğinden bir sonuç alınamaması üzerine, Aydınoğulları Beyliği ile ilişkileri düzeltmek için Girit Dukası Giovanni Sanudo'yu görevlendirmişti. Bu dukanın Ayasuluğ'a Hızır Bey'in nezdine gönderdiği elçilik heyeti ile yapılan görüşmeler sonucunda 9 Mart 1337 tarihinde Aydınoğulları Beyliği ile Venedik Cumhuriyeti arasında bir barış antlaşması imzalanmıştı. 20 maddeden oluşan bu antlaşmaya göre, Aydınoğulları bir yıl boyunca Ege Denizi'nde donanmalarıyla seferde bulunmayacaklardı. Venedik Cumhuriyeti vatandaşı olan tüccarlar Aydın-oğulları ülkesinde serbest ticaret yapabilecekler ve belirlenen gümrük vergilerini ödeyeceklerdi.[56]

Cenevizliler, Ege adalarında bulunan kolonilerinin ve prensliklerinin varlığının devamının denizci Türk beylikleri ile iyi geçinmelerine bağlı olduğunun bilincindeydiler. Bu amaçla hem ilişkileri iyileştirmek, hem de Ege'deki varlıklarını koruyup, Anadolu ile olan ticaretlerini geliştirmek için Aydın ve Menteşe beylikleri ile dostluklarını sağlamlaştırmaya çalışmaktaydılar. Bunun sonucunda, 1346 tarihinde, hangi ülkeyle yapıldığı kesin olarak belirtilmemekle birlikte, muhtemelen Sakız Cenevizlileri ile bir antlaşma imzalandı. 12 maddeden oluşan ve bir yıllık bir dönem için geçerli olacak bu antlaşmaya göre, Hızır Bey antlaşmayı imzalayan taraf ile karada ve denizde doğru, sadık, gerçek ve sağlam bir dostluk kuracaktı. Taraflara ait liman ve kaleler korunacak ve buralarda savaşılmayacaktı.[57]

Belirtmeye çalıştığımız tarihî olayların ışığında Umur Bey'in Türk alp karakterinin tipik bir temsilcisi ve gâzilik geleneğinin o yüzyıldaki en

[54] P. Lemerle, 226-227; Ş. Turan, 169-170.
[55] Enverî, 70; Nikeforos Gregoras, II, 835; Dukas, 16; P. Lemerle, 180 vd., 218 vd.
[56] E. A. Zachariadou, *a.g.e.*, 190-194 (Latince metin); Ş. Turan, 176.
[57] E. A. Zachariadou, *a.g.e.*, 201-204 (Yunanca metin).

büyük takipçisi olduğunu söylemek gerekmektedir.[58] O, bir insan ömrüne sığmayacak mücadelelerin, savaşların adamı olarak çok büyük başarılara imza atmış; destanlaşarak Türk halkının gönlünde silinmeyecek yer edinmiş; Türk gençlerinin kalbinde deniz ve gazâ tutkusunu alevlendirmişti.

Umur Bey'in ölümü sonrasında yönetimini üstlenen ağabeyi Hızır'a beyliği silahsızlandırmaya yönelik oldukça ağır şartlar taşıyan bir antlaşma imzalatıldı.[59] Böylece, Aydınoğulları Beyliği'nin denizlerdeki liderlik konumu da sona erdi.

2. MENTEŞE BEYLİĞİ

Karada Bizans sınırlarında savaşçı Türk zümreleri gazâ için toplanırken, aynı zamanda Doğu Akdeniz limanlarında da Türk korsanları aynı amaç için toplanmaktaydı.[60]

13. yüzyılın başlarında Selçuklular doğu Akdeniz limanlarına hâkim olunca, macera arayan Müslüman korsanları kendine çekti. Gazâ etmek için uygun bir zemin bulduklarına inandıkları için bunlar Selçuklular'la birlikte kısa sürede büyük bir deniz gücü oluşturmayı başardılar.[61]

1282 yılında Menteşe adlı bir Türk denizcisi, kışlamak üzere sahil mıntıkasına gelen Türkmenler'i harekete geçirmek suretiyle Menderes vadisini fethetmeyi başardı ve burada Menteşe Beyliği'ni kurdu.[62] Menteşe'nin bu önemli başarısının dışındaki faaliyetleri kaynaklara yansımış değildir. Onun 1296 yılından önce ölmüş olduğu anlaşılıyor.[63] Bu Türk denizcisi hakkındaki birkaç ufak bilgiden sonra şu sorular akla gelmektedir: Acaba Menteşe'nin ataları da denizci mi idiler? Yoksa kendisi sonradan mı denizci olmuştu? Bu soruları cevaplamak şu an için imkânsız. Eğer denizci bir aileden geliyor ise, babası Elbistan ve büyük babası Karabay da muhtemelen yüzyılın başından beri Doğu Akdeniz'de korsan gezen gâziTürk denizcileri idiler.

1300 yılında Menteşe donanması Rodos'a çıkarak adanın büyük bir kısmını ele geçirdi. Ada İtalyan korsanlarının denetiminde idi ve onlar Türk korsanlarını durdurmayı başaramadılar. Aynı tarihte Menteşe donanması Ege adalarına saldırarak yağmalarda bulundu.[64] Kudüs'ün 1292 yılında Mısır Memlük Sultanı el-Eşref Halîl tarafından tamamen ele geçi-

[58] İbn Batûta, I, 234; Eflâkî, II, 546; Ömerî, 199-200.
[59] G. Martin Thomas, I, 168-169; W. Heyd, I, 606; E. A. Zachariadou, *a.g.e.*, 205-210 (Latince Metin). Bu antlaşma 24 maddeden oluşmaktaydı.
[60] P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, 30.
[61] P. Wittek, *a.g.e.*, 31.
[62] P. Wittek, *a.g.e.*, 26, 32-34; 44; 46.
[63] P. Wittek, *a.g.e.*, 40, 56.
[64] P. Wittek, *a.g.e.*, 56-57; H. A. Gibbons, 36.

rilmesinden sonra vatansız kalan Hospitalier şövalyeleri Fransa Kralı Philippe ve papanın teşviki ile 1310 tarihinde Rodos'a saldırarak adayı ele geçirdiler. Bunun üzerine, Menteşe beyi 1310 ve 1311 yıllarında adayı tekrar almak için büyük gayret sarf etmesine rağmen başarıya ulaşamadı. Hospitalier şövalyelerinin önleyemedikleri tehditlerini her an üzerlerinde hisseden Menteşeli Türk korsanları Ege kıyılarına ve adalarına büyük çaplı seferler düzenleyemediler. Sonuçta, Menteşe Beyliği kısa sürede liderliği Aydın Beyliği'ne kaptırdı.[65]

Menteşe'nin damadı ve sübaşısı Sasa, 1304 yılında Efes'i fethederek orada bağımsız bir beylik kurma yoluna gitti ise de Aydınoğlu Mehmet bey tarafından başarısızlığa uğratıldı.[66]

1284 yılında imparator II. Andronikos Palaiologos'un tasarruf amacıyla donanmayı lağvetmesi Doğu Akdeniz ve Ege'deki korsanlık faaliyetlerini daha da hızlandırdı. Korsanlar kendileri ile uğraşan bir Bizans donanması kalmayınca daha da cüretle hareket etmeye ve Bizans limanlarına saldırmaya başladılar. Üstelik, işsiz kalan Bizans denizcileri bu korsanlarla birlikte hareket ederek onlara güç kattılar.[67] Türk korsanlarının Ege'deki kolay başarılarının ardında, kendilerini engelleyecek bir Bizans donanmasının olmayışını görmek mümkündür.

Akdeniz ticareti ile uğraşanlar için rehber sayılabilecek bilgiler veren Marino Sanuda Torsello, 1306-1309 yılları arasında Türk beyliklerinin Ermeni krallığı, Kıbrıs ve Ege adalarındaki Latinler'e yaptıkları saldırılardan şikâyet etmekteydi.[68]

1304'te Katalanlar'la mücadele eden Türkler, 1311 yılı geldiğinde onların teklifi ile hep birlikte korsanlık yapmaya başladılar.[69] Türk-Katalan ittifakı Ege'de Hıristiyan dünyasının çıkarlarını alt üst etti. Onların kaynaklara yansıyan faaliyetlerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

Girit dukası Nicolas Zane, 21 Haziran 1318 tarihli mektubunda, Türkler'in en büyüğünün 100, en küçüğünün 50 kürekçisi olan 1.500 kişilik bir kuvvetle, 5 gemi içerisinde 2 bin Katalan ile birlikte Ege'de Venedikliler'e ait adalara baskın yapıp, yağmalarda bulunduklarını, saldırılarını Girit yakınlarında Sithia'ya kadar uzattıklarını belirtilmektedir.[70] 15 Temmuz 1318 tarihli Girit derebeyinin mektubunda, Ege'de seyâhat eden

[65] P. Wittek, *Osmanlı*, 47; H. A. Gibbons, 36.
[66] Enverî, 17.
[67] P. Wittek, a.g.y.; H. İnalcık, 311-312.
[68] John H. Pryor, 166.
[69] P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, 57..
[70] G. Martin Thomas, 180-183.

Venedikli tacirlerin gemilerine saldırıldığı ve ele geçirilerek yağmalandığı, Venedikliler'e ait adaların basılarak yağmalandığı ve esir alındığı belirtilerek, Venedikliler'le Türkler arasında barış akdi olduğu için bu saldırılara bir anlam verilememektedir.[71] Girit dukası Nicolas Zane 16 Temmuz 1318 tarihli mektubunda Türkler'in Negrepont (Ağrıboz) adasına 24 gemi ile saldıracaklarının haberini aldıklarını ve ayrıca 4 Türk gemisinin St. Harmine adasına saldırıp, yağmalarda bulunduklarını bildirmektedir.[72]

Türkler ve Katalanlar, bunların dışında daha pek çok korsan faaliyetlerine imza attılar. Ticarî çıkarları son derece zedelenen Venedik, Katalanlar'la 9 Haziran 1319 tarihinde bir yıllık barış antlaşması imzaladı. Buna göre, Katalanlar'ın gemileri karaya çekilecek, denizlerde kürekli kadırgalar bulunduramayacaklar, Venedik gemilerine saldırmayacaklardı. Aksi durumda 5 bin hiperper (Bizans altın parası) tazminat ödemek zorunda kalacaklardı.[73] Türk-Katalan ittifakı 1331 yılına kadar devam etti. 5 Nisan 1331 tarihli Negrepont Antlaşması uyarınca Katalanlar'a silahları bıraktırıldı ve Türkler'le olan bütün ilişkileri kesildi.[74]

Venedik, korsanlık faaliyetleri ile ticarî çıkarlarının büyük zararlara uğraması üzerine, 1322 tarihinde Girit dukalığının Menteşe Beyliği ile olan bütün ticaretini yasakladı. Menteşeoğlu Orhan Bey, bu durum karşısında harekete geçerek durumu düzeltmiş ve kısa süre sonra ticarî ilişkiler tekrar canlanmıştı. 13 Nisan 1331 tarihinde ticarî ilişkileri düzenleyen bir antlaşma imzalanmış ve Venedikli tacirlerin denizlerde ve karada tam güvenliği sağlanmıştı.[75] Bu antlaşmanın biraz daha genişletilmiş şekli Nisan 1337 başında Menteşe-oğlu İbrahim Bey tarafından imza edildi. Bu bir ahidnâme niteliğinde idi.[76]

3. SARUHAN BEYLİĞİ

14. yüzyılın hemen başlarında Manisa'yı ele geçirerek Ege sahillerine inen Saruhan Bey, Aydın ve Karesi beylikleri gibi kısa sürede bir deniz gücü oluşturmayı başararak, bölgesinde etkili oldu. Gazâ ruhuyla hareket ederek Ege'de Bizans ve Latin güçleri ile mücadele etti. Manisa'nın fethinden hemen sonra Foça'daki Ceneviz kolonisi Saruhan Bey'e yıllık vergi ödemeye başladı.[77] O, denizlerde genellikle Aydınoğulları Beyliği

[71] G. Martin Thomas, 183-185.
[72] G. Martin Thomas, 185-186.
[73] G. Martin Thomas, 203-207.
[74] G. Martin Thomas, 368-377.
[75] E. A., Zachariadou, *a.g.e.*, 187-189.
[76] E. A., Zachariadou, *a.g.e.*, 195-200.
[77] F. M. Emecen, 109.

ile birlikte hareket etti. Onların bu ittifaklarına bazen Menteşe Beyliği de katıldı. Bu üç beylik birlikte denizlerde ortak seferlere giriştiler. Saruhan donanması 1331 yılında Umur Bey ile birlikte Gelibolu üzerine sefere çıktı.[78] Bundan bir yıl sonra 1332'de Eğriboz ve Semadirek adaları yağmalandı.[79] 1333 tarihinde Saruhanoğlu Mehmet Bey 75 gemilik bir filo ile Makedonya sahillerine saldırarak tahribatlarda bulundu.[80] 1334 yılında Edremit'te tahrip edilen Karesi donanmasında Saruhan donanmasından bir çok geminin bulunduğu tahmin edilebilir. 1335 yılında Saruhanoğlu Süleyman Bey komutasındaki donanma Umur Bey ile birlikte Mora seferine çıkmıştı.[81] 1341 yılında Saruhan Bey, Gelibolu'ya bir donanma gönderip bölgeyi yağma ve tahrip ettirmişti. Bunun ardından harekete geçen Bizans donanması Saruhan Beyliğinin limanlarına saldırmıştı.[82] 1342 ve 1343 yıllarında Umur Bey'in büyük bir donanma ile Kantakuzenos'un imparatorluk mücadelesine destek olmak için Meriç nehri ağzına demirleyerek ordusu ile Trakya'da Selanik'i yağmaladığı seferde Saruhan donanmasından gemilerin ve askerlerin katılmış olduğu tahmin edilebilir. 1344'te İzmir'in haçlı donanması tarafından ele geçirilmesi Aydınoğulları Beyliği kadar diğer beylikleri de etkilemiş, Türk denizcilerinin Ege'deki faaliyetleri azalmış, varlıkları tehlikeye girmişti. Umur Bey'in sonradan kendini toparlayarak 1345'te Kantakuzenos'a yardım için Trakya'ya yaptığı sefere Saruhanoğlu Süleyman Bey de katılmış, ancak hummadan ölünce sefer yarıda kalarak Umur Bey geri dönmek zorunda kalmıştı.[83] Saruhan Bey'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu İlyas Bey, Umur Bey ile birlikte Kantakuzenos'a yardım için Trakya'da askerî faaliyetlerde bulunmuş ve Bulgaristan'da yağma ve tahribatlar yapmıştı.[84]

4. KARESİ BEYLİĞİ

Bu beyliğin daha ilk anlardan itibaren Bizans kıyıları ve topraklarına saldırılarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu saldırılardan iyice bunalan İmparator III. Andronikos, 1328 yılında Kapıdağ yarımadasındaki Sizik şehrinde Karasioğlu Demirhan Bey ile görüşerek, Çanakkale Boğazı'ndaki Bizans şehirlerine saldırıların durdurulması konusunda bir anlaşma yapmıştı.[85] Onlar, 1330'ların başlarında, atlarını yükledikleri gemi-

[78] Enverî, 24 vd.; F. M. Emecen, 108; Ç. Uluçay, 240.
[79] F. M. Emecen, 109.
[80] H. A. Gibbons, 55-56.
[81] F. M. Emecen, 109.
[82] F. M. Emecen, 109-110; Ç. Uluçay, a.g.y.
[83] F. M. Emecen, 110; Ç. Uluçay, a.g.y.
[84] F. M. Emecen, 111; Ç. Uluçay, 241.
[85] İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 98; ayn. mlf., "Karasi-Oğulları", 332.

leriyle iki defa Çanakkale boğazını geçerek Keşan'a kadar ilerleyip Trakya'daki Bizans yerleşim yerlerine baskınlar yaptılar.[86] 1333'te Türk korsanlarının Tekirdağ'ı ele geçirdiklerini görmekteyiz.[87] Bunların Karesi Beyliği'ne ait Türk gâzileri olması ihtimal dahilindedir. 1334 yılında Yahşi Bey'in donanması Edremit yakınlarında Haçlı donanması tarafından yenilgiye uğratılarak, tahrip edildi.[88] Bu yenilginin etkisini kısa sürede üzerinden atan Karasi Beyliği, çabucak toparlandı ve Trakya'daki seferlerine devam etti. 1337 yılında böyle bir sefer Bizanslılar tarafından geri püskürtüldü ve bir antlaşma imzalandı.[89] Yahşi Bey, 1341'de III. Andronikos'un ölümünün hemen ardından Trakya'ya iki sefer daha düzenledi ise de yenilmekten kurtulamadı ve Bizans Devleti ile tekrar bir antlaşma yapmak zorunda kaldı.[90] Fakat Bizans'ta başlayan iktidar mücadelesi, Karesi üzerindeki baskıyı ortadan kaldırdı ve beylik tekrar eski gücüne kavuştu. Bizans'taki bu iktidar mücadelesi sırasında Karesioğlu Süleyman Bey, Umur Bey ile birlikte Trakya'daki savaşlara katıldı.[91] Süleyman Bey, 1344 yılında ordusu ile Rumeli'ye geçerek, Umur Bey'in İzmir'e dönmesi ile yalnız kalan Kantakuzenos'a yardım etmişti. Marmara sahillerini yağmalamış, pek çok esir ve ganimet almıştı.[92]

Gâzi beyliklerin, selefleri Türkiye Selçuklularının politikalarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Onlar, kurdukları devletin çıkarlarını gözeterek, devlet olmanın gerektirdiği kurallara uydular ve Türk devlet felsefesinin temelini oluşturan, halkın refahını her şeyin üstünde tutma anlayışını tam olarak yaşattılar. İslâm dininin ilkelerine bağlıydılar ve bunun sonucu olarak cihâd ruhu ile hareket etmekteydiler. Devrin Bizans kaynakları onların bu durumunu ortaya koyan bilgilerle doludur.[93] Her ne kadar korsan Türk denizcilerini temsil ediyorlarsa da, bunun Akdeniz'deki Hıristiyan korsanlarınki gibi bir anlayışı temsil etmediğini bilmek gerekmektedir. Onlar yaptıkları mücadelelerle dinlerinin emirleri gereği Müslümanlığa düşman unsurlarla mücadele ettikleri, yani gazâ yaptıkları inancı içindeydiler. Nitekim, denizlerdeki Hıristiyan korsaları ile de mücadele etmişler ve korkulu rüyaları olmuşlardı.[94] Şüphesiz, bu yönleriyle onları bütün işleri haydutluk ve hırsızlık olan, zevkleri için yaşayan Hıris-

[86] E. A. Zachariadou, a.g.m., 248.
[87] H. A. Gibbons, 56.
[88] E. A. Zachariadou, *a.g.e.*, 29-33.
[89] E. A. Zachariadou, a.g.m., 249.
[90] E. A. Zachariadou, a.g.m., 249; İ. H. Uzunçarşılı, a.g.m., 333.
[91] P. Lemerle, 217; E. A. Zachariadou, a.g.m., 250.
[92] Kantakuzenos, 918-920'den naklen M. H. Yınanç, 60.
[93] N. Oikonomidis, 175, 177 vd.
[94] Ömerî, 199, 200.

tiyan korsanları ile karıştırmanın ne kadar anlamsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece, denizlere hükmeden bu gâzi Türk korsanlarını, John H. Pryor[95] gibi batılı tarihçilerin inandığı gibi çalıp-çırpan, yağmalayan, esir alan ve bunları esir pazarlarında satarak gelir elde eden düzensiz, disiplinsiz, amaçsız çapulcular sürüsü olarak görmenin ne kadar yanlış olduğu gayet iyi anlaşılmaktadır.

Sonuç

Türkistan coğrafyasındaki büyük nehirler ve göllerle kaplı geniş topraklarda nehir gemiciliği yaparak, bunun bir hayat tarzı hâline getiren Türkler, Selçuklular devrinde geldikleri Yakın Doğu'da büyük denizlerle karşılaşınca, uzun süredir deniz gemiciliği yapan yerli halktan öğrendikleri yeni tekniklerle kısa sürede ne denli mahir gemiciler olduklarını ispat ettiler. Çaka'dan itibaren yetişen Türk denizcileri, Akdeniz'in uzantısı Ege ve Marmara'da etkileri uzun yıllar kalacak ve hatırlardan kolay silinmeyecek kahramanlıklarla dolu muhteşem anılar bıraktılar. Bu anılar nesiller boyu anlatılarak destanlar hâline geldiler. Bu ise, yeni yetişen Türk gençleri için ilham kaynağı oldu ve Osmanlı devrindeki büyük Türk denizcilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

Kaynakça

Abdullah b. Muhammed b. Giâ, *Kitâbu fi 'l-Hisâb*, Ayasofya Ktp., No. 2756.

Akın, H., *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul, 1946.

Anna Komnena, *Alexiad*, Trk. tr. B. Umar, İstanbul, 1996.

Atiya, A. S., *The Crusade in the Later Middle Ages*, London, 1938.

Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*, Nşr. ve Trk. tr. A. Sevim, Ankara, 1988

Baykara, T., *Aydınoğlu Gazi Umur Bey (1309-1348)*, Ankara, 1990.

Bryer, A., "A Byzantine Family: The Gabrates, c. 979 – c. 1653", *University of Birmingham Historical Journal*, XII, (1970), 164-187.

Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Trk. tr. E. Üyepazarcı, İstanbul, 2000. *Dânişmendnâme*, Nşr. N. Demir, Ankara, 2004.

Delilbaşı, M., "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", *Belleten*, XLVII/185 (1983).

Dragomanni, F. G., *Collezione di Storici Italiana editi e inediti*, Firenze, I, 1844-1845.

Dukas, *Bizans Tarihi*, Trk. tr. V. Mirmiroğlu, İstanbul, 1956.

Eflâkî, *Menâkibu 'l-Ârifîn*, Trk. tr. Tahsin Yazıcı, *Ârîflerin Menkıbeleri*, İstanbul, 1995.

Emecen, F., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul, 2003.

[95] John H. Pryor, 168.

Enverî, *Dustûr-nâme-i Enverî*, Nşr. M. H. Yınanç, İstanbul, 1928.

Gibbons, H. A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Trk. tr. Ragıp Hulusi Özdem, Ankara, 1998.

Heyd, W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Trk. tr. E. Z. Karal, I, Ankara, 1975.

İbn Batûta, *Rihleti İbn Batûta*, I-II, Beyrut, (tarihsiz).

İbn Bîbî, *el-Evamiru'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuknâme)*, Trk. tr. Mürsel Öztürk, I, Ankara, 1996.

İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, 3 cild, Dimaşk, 1951-71

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't*-Târîh, Beyrut, 1979.

İnalcık, H., "The rise of the Turcoman Maritime principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades" , *The Middle East and Balkans*, Bloomington, 1993.

Kantakuzenos, CSHB, I-III, Ed. L. Schopen, Bonnae, 1828-1832.

Kayhan, H., "Dânişmendli Devletinin İlk Devirleri (1072-1104) Hakkında", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri, 20003, 333-350.

Kurat, A. N., *Çaka Bey*, Ankara, 1987.

Lemerle, P., *L'Emirat d'Aydın Byzance et l'Occident Recherches sur "La Geste d'Umu Pacha"*, Paris, 1957.

Lindler, R. P., *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Trk. tr. M. Günay, Ankara, 2000.

Loyd, S., Rice, D. S., *Alanya (Alâ'iyya)*, Trk. tr. N. Sinemoğlu, Ankara, 1989,

Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia*, Ed. L. Schopen, Bonnae, 1829-30.

Nicol, D. M., *Bîzans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Trk. tr. B. Umar, İstanbul, 1999.

Nicol, D. M., *Bizans ve Venedik*, Trk. Tr. G. Ç. Güven, İstanbul, 2000.

Nikeforos Gregoras, *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, Ed. L. Schopen, Bonnae, 1829-30.

Oikonomidis, N., "Avrupa'da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya'da Sırplar (1313)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Ed. E. A. Zachariadou, Trk. tr. G. Ç. Güven, İ. Yergüz, T. Altınova, İstanbul, 2000, 173-182.

Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Trk. tr. F. Işıltan, Ankara, 1981.

Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr*, Nşr. F. Taeschner, Leipzig, 1929; Beylikler kısmı Trk. tr. Yücel, Y., *Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara, 1980, 181-201.

Pryor, John. H., *Geographicum, Technology and War: Studies in Maritime History of The Mediterranean 649-1571*, Cambridge, 1988.

Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, Trk. tr. F. Işıltan, Ankara, 1987.

Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zeman fi Târîh'l-A'yân*, Nşr. A. Sevim, Ankara, 1968.

Tevhid, A., "Antalya Surları Kitabeleri", *TTEM*, IX (LXXXVI), 165-176.

Thomas, G. Martin, *Diplomatorium Veneto Levantinium, I. 1300-1350*, Venetiis, 1899; Trk. tr. Behçet Güçer, *Venedik ve Doğuya Ait Siyasî Akitler Mecmuası*, (TTK Ktp. Basılmamış Tercüme).

Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.

Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988.

Turan, Ş., *Türkiye-İtalya İlişkileri, I. Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, İstanbul, 1990.

Uluşay, Ç., "Saruhan Oğulları", *İA*, X, 239-244.

Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Kara-koyunlu Devletleri*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İ. H., "Karasi Oğulları", *İA*, VI, 331-335.

Wittek, P., *Menteşe Beyliği*, Trk. tr. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1988.

Wittek, P., *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, İstanbul, 1985.

Yınanç, M. H., *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944.

Yınanç, M. H., *Düsturnâme-i Enverî'ye Medhal*, İstanbul, 1929.

Zachariadou, E. A., "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Ed. E. A. Zachariadou, Trk. tr. G. Ç. Güven, İ. Yergüz, T. Altınova, İstanbul, 2000, 243-255.

Zachariadou, E. A., *Trade and Crusade, Venetian Crete and Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983.

"Korsanların Denizle Romansı"

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AKDENİZ SİYASETİNDE KORSANLARIN ROLÜ

Uğur Altuğ*

Akdeniz... Sayısız peyzaj, birbirini takip eden birçok deniz, birbiri üzerine yığılmış birçok uygarlık... Akdeniz'de gezen, Lübnan'da Roma dünyasını, Sardinya adasında tarih öncesini, Sicilya'da Yunan kentlerini, İspanya'da Arap varlığını, Yugoslavya'da Türk İslâm'ını bulur. Yüzyılların derinliklerine iner; Malta'daki megalitik yapılara ya da Mısır piramitlerine dek uzanır. Bugün hâlâ yaşayan çok eski varlıkların yanında, modern resimlerle karşılaşır: Aldatıcı bir durgunluk içindeki Venedik'in yanında Mestre'nin yoğun sanayi yerleşimini, hâlâ Ulysses'in teknesinin bir eşi olan balıkçı kayığının yanında deniz dibini tarayan balıkçı gemilerini ya da o koca koca tankerleri görür. Bu hem adaların antik dünyasına dalmak, hem de her türlü kültür ve kazanç akımına açık olan ve yüzyıllardır denizi gözleyen, kemiren çok eski kentlerin yepyeni görünümleri karşısında

* Uğur Altuğ, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

şaşkınlığa düşmek demektir. Bütün bunlar Akdeniz'in çok eski bir yol kavşağı olmasındandır. Bin yıllardan beri, her şey ona koşmuş, tarihinin altını üstüne getirip onu zenginleştirmiştir: İnsanlar, yük hayvanları, arabalar, gemiler, fikirler, dinler, yaşama sanatları. Hattâ bitkiler bile.[1]

Eski dünyanın merkezinde bulunan Akdeniz, tek başına bir evren demekti. Kendisini çevreleyen tüm dünyayı etkilemiş ve bunlardan da etkilenmiştir. Akdeniz yüzyıllarca ülkelerin, kültürlerin, insanların, teknolojinin ve iklimlerin birbirleriyle ilişki kurdukları bir mekân olmuştur. Bu etkileşim sayesinde pek çok şey Akdeniz'in rengini alırken, kendisinden de Akdeniz'e bir şeyler katmış ve Akdenizli olmuştur.

Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri Braudel'in ifadesiyle, "*tarih kadar eskidir.*" Bizzat bu eskiliğinden dolayı, başka yerlerde olduğundan daha doğal bir tavır kazanmıştır.[2] Korsanlık ya biçimsel bir savaş ilânıyla ya da mühürlü mektuplarla, pasaport, görev veya talimatlarla hukukî açıdan da meşru kılınan bir savaştır. Doğu-Batı dünyaları arasında bulunan Akdeniz, Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in ortasındadır. İmparatorlukların ya da diğer küçük devletlerin birbirleriyle siyasî, ticarî ve diplomatik ilişkilerinin cereyan ettiği Akdeniz bütünü itibariyle çatışmanın sürekli alanı hâline gelmiş ve savaş sürekli bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Bu sürekli savaş ve çatışma ortamı içerisinde korsanlık, Akdeniz'de ve Akdeniz'e özgü bir olgu olarak doğmuş ve meşruluk kazanmıştır. Akdeniz'in korsanlık faaliyetleri için etkinlik sahnesi oluşunda pek çok neden vardır. İlk neden olarak Akdeniz'de denizyolları üzerine serpiştirilmiş anakarada ya da adalarda bir dizi önemli deniz üssüyle, savaş gemileri ya da tüccar gemilerine antrepo imkânı sağlayan ticaret limanlarının varlığı ve bu anakara ve adaların korsanlar için sayısız ve güvenli barınaklar oluşturması, ikinci bir neden de, önemli bir insan nüfusunun ve ticarî faaliyet ve etkileşimlerin varlığıdır. Bir diğer neden de, Akdeniz'de Doğu-Batı arasında sadece ticarî amaçlı faaliyetlerin yanında Doğu ile Batı arasında Müslüman ve Hıristiyan hacıların sürekli olarak hac görevi için Akdeniz'de seyahat etmeleridir.

Korsanlık faaliyeti tek bir sahile, tek bir sorumluya, tek bir suçluya ait değildir. Bir salgındır. Bütün sefiller ve güçlüler, zenginler ve fakirler... Kentler, senyörler ve devletler denizin tümüne yayılan bir ağın halkaları arasında yer almaktadırlar. Akdeniz'de korsanlığın dini, mezhebi, milleti yoktur.[3] Türk deniz gücü on beşinci yüzyıldan itibaren gelişmeye başla-

---

[1] Fernand Braudel, 'Akdeniz', *Akdeniz, Mekan ve Tarih*, Metis yay., İstanbul-1995.

[2] Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, II.*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara-1993.

[3] Braudel, 1993.

mış ve her biri bağımsız olarak hareket eden pek çok Türk korsan bu süreçte önemli rol oynamıştır.

Bu noktada, korsanlık kelimesi üzerinde durmak gerekmektedir. Fransızca'da *guerre de course,* İngilizce'de ise *corsair* kelimesi, devlet izniyle yapılan korsanlığı/deniz akıncılığını karşılamakta; Fransızca'da *pirate*, İngilizce'de ise *piracy* kelimeleri ise tam olarak deniz haydutluğuna karşılık gelmektedir.[4] Türkçe'de ise korsan kelimesi her iki faaliyeti karşılasa da kendilerinden daha çok *levend* ya da *gönüllü levend* şeklinde bahsedilen Osmanlı korsanları hukukî çerçeve dışına çıktıklarında *harami levend* olarak adlandırılmış ve cezalandırılmışlardır. Türk korsanları ve Batı korsanları için korsanlık kelimesinin anlamı aynı mânâda düşünülmemelidir. Türk korsanları İslâm hukukunun prensiplerine göre hareket eden ve İslâmiyet'in *gazâ ve cihad* anlayışının bir gereği olarak karada faaliyet gösteren akıncıların karada ifa ettikleri rolü denizlerde icrâ etmişlerdir. Nitekim bu *gazâ ve cihad* zihniyetini Barbaros kardeşlerin gazavatını anlatan *Gazavatı Hayreddin Paşa* adlı eserin neredeyse tüm sayfalarında bulmak mümkündür. Barbaros kardeşlerin tüm faaliyetlerine *gazâ ve cihad* anlayışı ruh vermiştir. Deniz akıncılığı deniz haydutluğundan daha geniş bir çerçevedeydi. Çünkü devletler arasında siyasî ve diplomatik meselelerde ve dinler arasında cereyan etmekteydi.

Akdeniz'de Osmanlı deniz gücünün on beşinci yüzyıldan itibaren gelişmeye başladığı söylenmişti. Fatih Sultan Mehmed resmî bir unvan olarak *Sultanu'l-berreyn ve Hakanu'l-bahreyn* yani İki Karanın Sultanı ve İki Denizin Hakanı unvanını kullanmıştır. Burada iki karadan maksat Rumeli ve Anadolu, iki denizden maksat ise Ege ve Karadeniz'dir.[5] Fatih İstanbul'u fethettikten sonra bir donanmasını Ege'ye göndererek, Rodos Şövalyeleri'ni ve Sakız Adası'nda Ceneviz Mahonesi'ni Osmanlı hâkimiyetini tanımaya davet edecektir. İstanbul'un fethinden sonra Batı'nm bir Haçlı seferiyle İstanbul üzerine geleceğini önemle hesaba katan Fatih, bu suretle Ege'de hâkimiyet kurmak istemiştir.[6]

II. Bayezid (1481-1512) döneminde Osmanlı denizciliğinde Fatih Devrinde geliştirilen Osmanlı deniz politikaları devam etmiştir. Bu dönemde Türk korsanlarının ön plana çıkmaları tesadüf değildir. On beşinci yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz politikalarının gelişimine paralel olarak, çoğu isimsiz Türk korsanının yarı-resmî faaliyetleri de başlamıştır. Osmanlı korsanlarının bu faaliyetleri ileride gelişecek olan Osmanlı donanmasına önemli bir katkı sağlayacaktır. Nitekim Os-

[4] Fuad Carım, *Cezayirde Türkler,* Sanat basımevi, 1962, s. 20.
[5] Halil İnalcık, "Osmanlı Deniz Egemenliği", *Türk Denizcilik Tarihi,* Ankara-2002, s. 55.
[6] Halil İnalcık, "Fâtih ve Ege Denizi", *Türk Denizcilik Tarihi,* Ankara-2002, s. 92

manlı donanmasının Akdeniz'de güçlü bir şekilde görülmeye başlaması üzerine korsanlar donamaya katılacaktır. Osmanlı donanmasının sefere çıktığı yıllarda, donanmanın emrinde ve maiyetinde hareket eden korsanlar, diğer zamanlarda deniz akmları ile meşgul olmuşlardır. Kemal Reis ile Barbaros arasında geçen dönemde yetişen denizcilerin aslında birer korsan olarak denizlerde görülmeye başladıkları ve sonra Osmanlı hizmetine girdikleri bilinmektedir.[7]

Kanuni Sultan Süleyman devrinde, Alman İmparatoru ve İspanya Kralı V. Karl (Şarlken) ile olan mücadele, Akdeniz'e de taşmıştır. V. Karl, Kuzey Afrika'da yerleşmiş ve İspanyollar ile kıyasıya mücadele eden, korsanlıktan yetişmiş Barbaros'u buralardan atmak istiyordu. Fatih devrinden beri, İspanyollar'ın yerleşmesine karşı himâye isteyen Kuzey Afrika Müslümanlarını korumak için Kemal Reis gönderildi. Bunun üzerine Batı Akdeniz'e korsan levendler akın etti. Kemal Reis'ten sonra Oruç ve Hızır Reislerin komutası altında hareket eden korsanlar, Hıristiyan Gemilerini vuruyorlar ve ganimet alıyorlardı. Barbaros nihâyet Cezayir'e yerleşti. Endülüs'ten kaçan Müslümanları gemileriyle Kuzey Afrika'ya taşıyıp himâye ediyorlardı. V. Karl'ın hizmetine girmiş olan Cenevizli büyük amiral Andrea Doria'nın, Koron limanını ele geçirmesi Osmanlı payitahtında büyük telaşa sebep oldu. Bunun üzerine Dîvan'da bu Osmanlı Tük Korsanının donanma hizmetine alınması gerekli görüldü ve 1533'te Barbaros Hayreddin, Kanuni'nin kendisini daveti üzerine İstanbul'a geldi. Huzura çıkarılan Barbaros'a Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti Paşası ve Kapdan-ı Derya unvanıyla bütün Osmanlı deniz kuvvetlerinin komutası verildi. Barbaros, hem İmparatorluk donanmalarının hem de Batı Akdeniz'de Cezayir'de üslenmiş olan korsanların kumandanı olarak Akdeniz'de Hıristiyan donanmalarının karşısına çıktı. Barbaros'un, donanmanın başına getirilişi bir dönüm noktası olacaktır.[8] 1538'de Preveze'de, Haçlı donanmasına karşı kazanılan büyük zaferle Osmanlı, Akdeniz'de karşısına çıkılamayan bir deniz gücü hâline geldi ve deniz hâkimiyetini kurmuş oldu.

Gerçek bir deniz gücü hâline gelen Osmanlı deniz üsleri ve donanmaları şunlardı:

– İstanbul'da Kasımpaşa'da büyük donanma
– Gelibolu donanması

[7] İdris Bostan, "Bir İmparatorluk Donanmasının Teşkili, Osmanlı Denizciliğinde" Savaş ve Organizasyon", *Türk Denizcilik Tarihi,* Ankara-2002, s. 92.
[8] Halil İnalcık, "Osmanlı Deniz Egemenliği", *Türk Denizcilik Tarihi,* Ankara- 2002, s. 62.

– Arnavutluk'ta Avlonya'da, Adriyatik Denizi'ndeki faal donanma ve korsanlar

– Mısır'da İskenderiye donanması (Mısır ve Suriye'yi korur)

– Kızıldeniz'de Süveyş donanması (Hint Okyanusu'nda faal)

– Basra donanması

– Batı Akdeniz'de Tunus, Cezayir ve Trablusgarp Beylerbeyiliklerinde korsan donanmaları.[9]

Kuzey Afrika'da, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp ocaklarının fethi ve buralarda Türk korsanlarının üslenmesi sayesinde, Batı Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur. Böylece Doğu Akdeniz'deki Osmanlı topraklarının güvenliği sağlanmış ve Hıristiyan Avrupa'ya karşı yürütülen mücadelelerde önemli bir avantaj elde edilmiştir. Garp ocaklarının Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ve diğer gelişmeler ile Akdeniz'de dengeler değişmiş ve üstünlük Osmanlılar'a geçmiştir.

Batı Akdeniz'de konuşlanan korsanlar dolayısıyla, Garp ocaklarının Osmanlı İmparatorluğu için en büyük faaliyetleri korsanlık alanında olmuştur. Korsanların faaliyetleri, barış zamanlarında da sürekli düşman topraklarına istila ve taarruzda bulunan akıncıların hareketlerine benzer. Nitekim Osmanlı donanmasının diplomatik ve siyasî krizler yaratmamak için harekete geçmesinin uygun olmadığı yer ve zamanlarda korsanlar harekete geçirilir ve onların kendi hesaplarına hareket ettikleri söylenirdi. Böylece hem şeriata aykırı hareket edilmemiş oluyor, hem de siyasî davranılıyordu.[10]

Korsanların faaliyetleri sadece birkaç bölge ile sınırlı olmayıp tüm Akdeniz'i kapsamaktadır. Korsanlar bazen Ege Denizi'nde, bazen Adriyatik'te görülmektedir. Kuzey Afrika kıyılarının güvenliğini sağlarken, Avrupa kıyılarını ve limanlarını vurmakta, savaş ya da ticaret gemilerini sıkıştırmaktadırlar. Hattâ korsanların faaliyet sahaları sadece Akdeniz'le sınırlı kalmamıştır. Bunlar Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Kanarya Adaları, İngiltere, İrlanda, Hollanda, Danimarka ve hattâ İzlanda adalarına kadar uzanmışlardır.

Batılı devletlere verilen kapitülasyonların (ahidnâme) maddelerinde Osmanlı korsanlarına ve bunların faaliyetlerine dair pek çok kayıt vardır. Bu kayıtlar sayesinde, korsanların Akdeniz'deki faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rolleri daha iyi anlaşılmaktadır.[11]

---

[9] a.g.m., s.59

[10] H. J. Kissling, "Sultan II. Bayezid'in Deniz Politikası", *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara-2002, s. 114

[11] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Nemçelü Ahidnâme Defteri, 57/1 ve 59/3.*

Akdeniz'de seyreden Batılılar Türk korsanlarının saldırılarından, ancak Osmanlı Sultanından kapitülasyon ve Akdeniz'de serbest dolaşım izni alarak korunabiliyorlardı. Akdeniz'de ticaret ve taşımacılık yapan gemilerin en büyük korkuları korsanlardı. Bunlara karşı elden pek bir şey gelmiyordu. Korsan tehlikesine karşı koymak için bazı dönemlerde konvoy sistemi kullanılmıştır. Ancak bu sistem pek kullanışlı olmadığından terk edilmiştir. Kaptanların ve tüccarların başvurdukları bir diğer yol da korsanlarla pazarlık yapmaktı. Korsanların ele geçirdikleri gemiyi kolay kolay bırakmamaları bu yöntemi de geçersiz kılmıştır. Korsanlara karşı yapılacak saldırılar, Türk otoriteleriyle çatışmalara sebep olabilirdi. Doğrudan doğruya Garp Ocakları beyleriyle anlaşma yapmak bir çözüm olsa da yegâne çıkış yolu Osmanlı Sultanına müracaat etmekti. Sultandan Kapitülasyon ve serbest dolaşım izni elde eden Batılı devletlere ait savaş, tüccar ya da yolcu gemileri, Akdeniz'de seyrederken krallarının bayrağı, *patentası* ve *paseportesi* sayesinde bu korsanların saldırılarından kurtulurlardı. Kapitülasyon maddelerinden birinde ilgili devletin, Garp Ocakları ile de serbest dolaşım ve *paseporte* ya da *patenta* sözleşmesi yapmak için ayrı ayrı protokoller yapacağı belirtilir ya da ilgili hususlara doğrudan kapitülasyon metninde açıklık kazandırılırdı.

Bu sayede Batılılar sadece korsanlardan korunmuş olmakla ve Akdeniz'de serbestçe dolaşım hakkı elde etmekle kalmazlardı. Sultanın ahidnâmesinin kendilerine verdiği ayrıcalıkla, gümrük vergilerini ödemek koşuluyla Garp Ocakları'nda dahi ticaret yapabilirlerdi. Osmanlı Sultanı vermiş olduğu ahidnâmede, denizde zor durumda kalan ilgili devletin gemilerine ve tebaasına yardım edilmesini, şayet gemileri batmışsa kurtarılmalarını ve mallarının eksiksiz bir biçimde konsoloslarına teslim edilmelerini emretmektedir. Bunun yanı sıra erzak vs. temininde bu gemilere yardımcı olunması ve hiçbir suretle taciz edilmemeleri buyrulmaktadır.

Batılı devletlerin kapitülasyon aldıktan sonra, Akdeniz'de ve ocaklarda daha rahat ticaret yapabilmek için Akdeniz'de meydana getirdikleri konsüler yapıya Garp Ocakları'nı da dahil ettikleri ve buralarda konsolosluklar açtıkları görülmektedir. Bu konsoloslar, kendi vatandaşları arasında meydana gelen davaları görmektedirler. Bu tebaa ile Osmanlı tebaası arasında meydana gelen davaları ise Ocak beyleri görmekteydi. Konsoloslar, vatandaşlarının serbest dolaşımı için gereken belgeleri de hazırlamakta ve vatandaşlarının miras meselelerini takip etmekteydiler.

Ahidnâmelerde yer alan kayıtlardan anlaşılan bir diğer nokta da, Akdeniz'de faaliyet gösteren Osmanlı korsanlarının deniz ticaretine dahil olmalarıdır. Korsanlarla Batılı tüccarlar vs. arasında çeşitli alış verişler yapılmıştır. Korsanların bu tüccarlara gemi ve çeşitli emtia ve eşya sat-

tıkları görülmektedir. Osmanlı Sultanı, korsanların, barut, demir, kurşun, at, halat, tahta, kereste, zift ve yelken bezi gibi askerî bakımdan önemli malzemeleri satmalarını yasaklamıştır. Korsanların ilgili devletin kıyı ve limanlarında faaliyetleri yasaklanmıştır. Ancak zorunlu durumlarda korsanlara bu kıyı ve limanlara giriş için izin verilmiş ve bu ihtiyaç ve ikmal durumu hükme bağlanmıştır.

Akdeniz'de aynı dönemde her gemiye saldıran ve tehlike saçan Hıristiyan korsanlar da vardı. Bunlar en az Garp Ocakları korsanları kadar tehlikeliydi. Korsanlık, Müslüman deniz gazilerinin tekelinde olmayıp, Akdeniz çapında evrensel bir olaydı. Gemicileri ve hattâ tâcirleriyle İspanyol, Fransız, Hollandalı, İtalyan ve İngilizler'in hepsi on altıncı yüzyıl ile on yedinci yüzyıl başlarında Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerine dahildi. Deniz güçlerini yitirmekte olan Osmanlılar bu Batı korsanlığına karşı mücadelede etkisiz kaldılar İngiliz korsanları Levant'tan Venedik'e uzanan bütün önemli rotalar üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlar, İskenderiye/Beyrut-Girit rotalarından zengin ganimet elde etmişlerdir.[12]

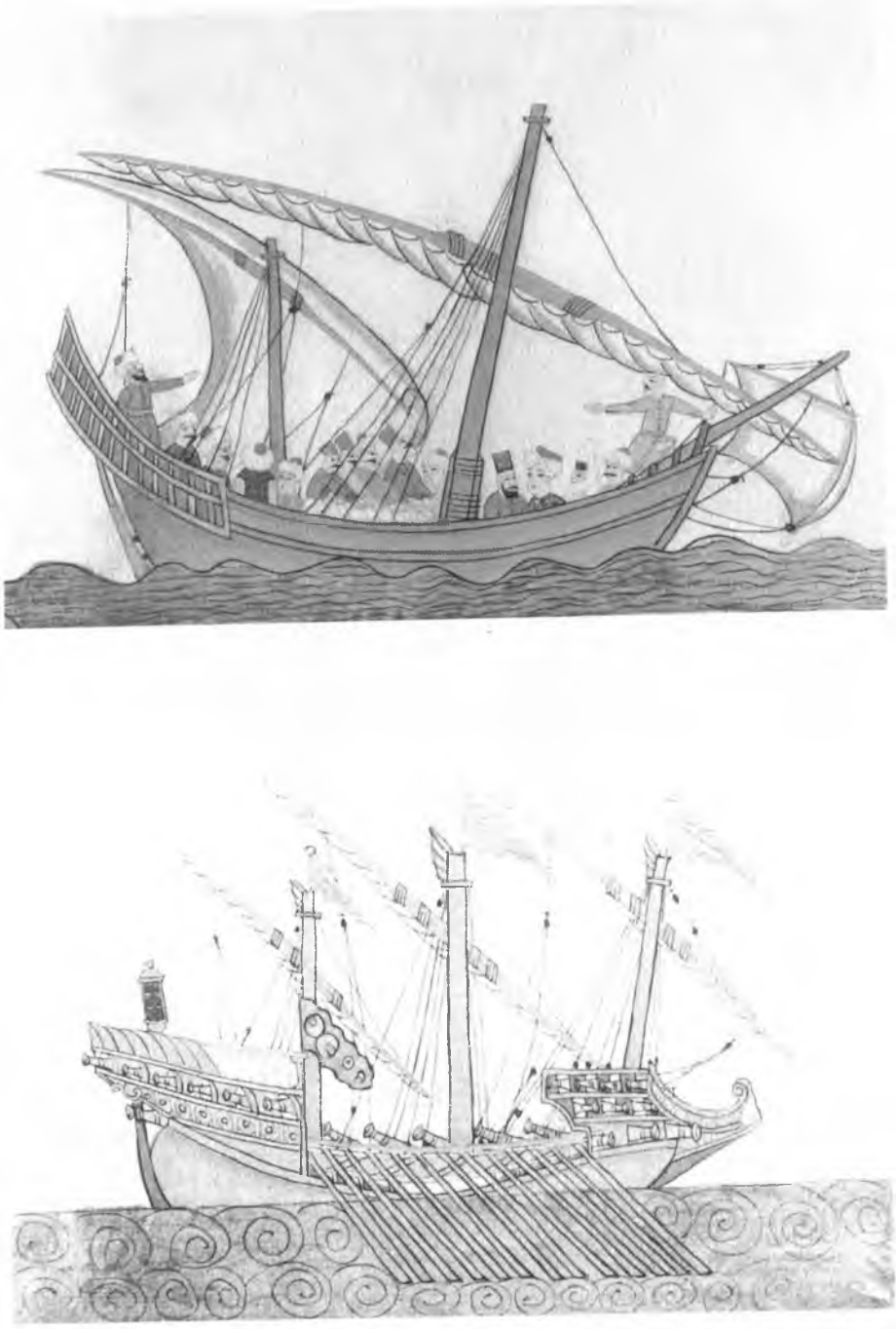
Kuzeylilerin Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklayışı ve gerilemeye yüz tutması, Akdeniz'de birçok şeyi temelinden sarsmıştır. Bu süreçte, Garp Ocakları korsanlığı da gerilemeye yüz tutmuştur. Zamanla gelirleri azalan ve bu temel değişimlere ayak uyduramayan korsanların önemleri çok azalmıştır.

Garp ocaklarında üç asırdan fazla süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde, Osmanlı idarî ve askerî yapısı, Osmanlı kültürü vs. bölgede yayılacaktır.

[12] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c.I*, Çev. Halil Berktay, İstanbul-2000, s. 439.

SEYİR

"Türk gemileri, 15 ve 16. yüzyıllar "

Venezia e i Turchi, Scontri e confronti di due civiltà.

İLK TÜRKÇE DENİZCİLİK SÖZLÜKLERİ

Mustafa Pultar*

GİRİŞ

On birinci yüzyıldan başlayarak Akdeniz'in kıyı toplulukları ile temasa geçen Türkler, doğal olarak bu kıyıların kültüründen etkilenmiş ve onların bazı kültürel ögelerini benimseyerek kendilerine uydurmuşlardır. Bu kültürel etkilenmenin belirgin olduğu alanlardan en önemlisinin denizcilik dili olduğu öne sürülebilir.

Akdeniz denizcileri tarafından kullanılan denizcilik dili, bu denizin bütün kıyılarında kullanılan ve *lingua franca* olarak bilinen ticaret dilinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Orta çağlardan on dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar kullanılmış olan *lingua franca*, yalnızca sözel olarak kalmış bir dildir ve yazıya geçmemiştir. Denizcilik terimleri ve deyimleri Akdeniz'in tüm kıyılarına bu dil aracılığıyla yayılmış ve her ülkenin dil özelliklerine göre değişime uğramıştır. Osmanlıca denizci dilinin oluşmasında da bu dilin etkisi büyüktür. Aşağıda eserlerinden söz edeceğim Süleyman Nutkî bu konuda şunları söylemektedir:

* Prof. Dr. Mustafa Pultar, Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi.

> Her memleket gemicileri beyninde ıstılâhât ve tabirât-ı muhtelife ve garibe ile mahlût ayrıca bir lisan tedâvül etmektedir. Esasen üç lisandan mürekkep olduğu hâlde ıstılâhât-ı bahriyesi ale-l-ekser İngilizce, Fransızca ve İtalyanca'dan me'hûz olduğundan, elsine-i sairede [de] meşhud olan bu ihtilâf, Osmanlı lisanında daha vâsi' bir zemin teşkil etmektedir (1917, 3).[1]

Lingua franca'dan Türkçe'ye giren denizcilik terim ve deyimlerinin kökenleri ile bunların Akdeniz'de kullanım biçimleri, Henry Kahane, Renée Kahane ve Andreas Tietze tarafından araştırılmıştır. Bu araştırmalarının sonucu olarak yayımladıkları kitap (1958) hâlâ konunun temel kaynağı olmak niteliğini korumaktadır. Söz konusu araştırmacılara göre denizcilik terimleri Türkçe'ye ya doğrudan doğruya ya da Türkçe'nin ses özelliklerine uyum göstererek (örneğin, Venedikçe *paranco di rollé*'den 'palangarule') veya Rumca aracılığıyla (örneğin, İtalyanca *stramazzo*'dan Rumca *stromatsa* aracılığıyla 'usturmaça') ya da Türkçe sözcük ya da deyimlere benzetilerek (örneğin, İtalyanca *paranchino*'dan 'karanfil') girmişlerdir. Ancak bu denizci dili on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar sistematik olarak derlenmemiş ve yalnızca çeşitli kaynaklarda kullanılmış sözcükler olarak kaydedilmiştir.

Gemicilik Fenni

Uzun süre sözlü kültürün parçası olarak yaşayan ve çeşitli değişimlere uğrayan denizcilik terimlerinin yazılı kaynaklar biçiminde derlenmesi, ancak on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı donanmasında başlayan ıslahât (iyileştirme) sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde donanma-yı hümâyûnun çeşitli bölümlerinde görev verilen İngiliz subayların etkisi, deniz kültürünün gelişmesinde de açıkça görülmektedir. Bu kapsamda, Türkçe denizcilik terimlerini yazılı bir kaynakta derleme çabasını ilk kez, Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de gemicilik öğretmeni olan Kolağası İsmail Hakkı'nın *Gemicilik Fenni* (1874) adlı eserinde buluyoruz. Kendisinin Nares'in denizcilik kitabından (1862) tercüme ederek derslerinde kullandığı notlara, Alston (1871) ve Burney'in (1869) kitaplarından da derlediği bilgileri de ekleyerek yayımladığı bu kitap, bir sözlük düzeninde tertip edilmemiş olsa bile, Türkçe'de ilk denizcilik terimleri derlemesi olarak kabul edilebilir. Kitapta, söz konusu terimler, ilgili oldukları konuların işlen-

[1] "Her ülkenin gemicileri arasında terimler ile garip ve çeşitli deyimlerle karışık ayrı bir dil dolaşır. Aslında üç dilden oluştuğu hâlde denizcilik terimleri çoğunlukla İngilizce, Fransızca ve İtalyanca'dan kaynaklandığı için, başka dillerde de tanık olunan bu çelişki, Osmanlı dilinde daha geniş bir temel oluşturmaktadır" (bu ve diğerleri benim çevirimdir).

mesinden önce kısa paragraflar biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanımlar genelde sözcük tanımının ötesinde ansiklopedik bir özellikte olup şekillerle birlikte ele alınmıştır. Ancak, bu biçimdeki düzenleme, kitabın bir sözlük olarak kullanımında zorluklar yaratmakta olup, Nutkî bu zorluğu şöyle belirtmektedir:

> Merhum Hakkı Paşa'nın *Gemicilik Fenni* nam eserinin cem' ve te'lifinde ... ıstılâhât ve ta'birât sırası geldikçe ibare arasında ... kayd ü tahrir edildiğinden, bir mübtedî arzu ettiği bir lûgatın ma'nâsına kesb-i ıttılâ için dörtyüz sahifelik kitabı baştan aşağı gözden geçirmeğe mecburdur (1917, 3).[2]

Lingua franca'dan denizcilik dilimize girmiş olan terimler zaman içinde değişmiş ve özgün hâlleri çoğunlukla tanınmaz olmuştur. Bunun nedenleri arasında "Osmanlı lisanının şivesi ve aheng-i telaffuzu [ile] ıstılâhât-ı bahriyemizin, me'huzu olan Avrupa lisanlarına muhalif" olması (Nutkî 1917, 3) ve eski yazıyla imlânın belirsiz olması vardır. Böylece aynı terim farklı dönem ve yerlerde farklı görülmektedir. Örneğin Latince *caudica* teriminden kaynaklanıp da İtalyanca'ya *cocca* olarak geçen terim, dilimizde farklı dönemlerde 'koka', 'kuka', 'köke', 'göke' ve 'göğe' olarak görülmektedir (Kahane, Kahane ve Tietze 1958, 171). İsmail Hakkı'nın kitabının önemli özelliklerinden biri de bu hususta ortaya çıkmakta, ele alınan terimlerin, kitabın yazıldığı dönemdeki kullanılışlarını saptamasında görülmektedir. Kendisi bu konuyu şu biçimde açıklamaktadır:

> Gemicilik ıstılâhâtının pek çoğu zaten İtalyan lisanından me'hûz ve bunların ma'nâ-yı hakikîleri ma'lûm ise de mürûr-u zaman ile bazılarının maânî-i asliyeleri tebeddül ve ıstılâhât-ı bahriyeden olmak üzere birer mevki'de isti'mâli takarrür etmiş ve binâberîn bunların ıslah ve tagyîri daire-i imtinâ'a girmiş olduğundan onların hakikî mânalarını isti'mâlden sarf-ı nazar ile donanma-yı hümâyûnda elyevm her ne ma'nâ ve mevki'de isti'mal edilmekte ve nasıl lafz ile söylenmekte ise bu kitapta dahi aynile isti'male mecburiyet gelmiştir (Hakkı 11).[3]

---

[2] "Rahmetli Hakkı Paşa'nın *Gemicilik Fenni* adındaki yapıtının derlenmesi ve kaleme alınmasında ... terimler ve deyimler sırası geldikçe cümle arasında kaydedilip yazıldığından, yeni başlayan biri, bir sözcüğün anlamını öğrenmek için dört yüz sayfalık kitabı baştan aşağı gözden geçirmeye mecburdur."

[3] "Gemicilik terimlerinin pek çoğu zaten İtalyan dilinden alınmış ve bunların gerçek anlamı bilinmekte ise de, zamanla bazılarının asıl anlamları değişmiş ve denizcilik terimi olarak birer yerde kullanılmaları kararlaştırılmış ve bundan dolayı bunların iyileştirilmesi ve değişmesi imkânsız hâle gelmiş olduğundan, onların gerçek anlamlarını kullanmadan çekinilerek, günümüzde padişah donanmasında her ne anlam ve yerde kullanılmakta ve nasıl dile getirilmekte ise bu kitapta aynı biçimde kullanılmaları zorunlu olmuştur."

Istılâhât-ı Bahriye (THOMPSON)

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yayımlanan birçok denizcilik sözlüğü günümüzdeki sözlük düzeninden, yani alfabetik olarak dizilmiş sözlü tanımlar düzeninden farklı olarak tablolar biçiminde bir konu etrafında toplanmış sözcük listelerinden oluşturulmuştur. Bu tablolar, bazı kitaplarda levhalar biçiminde derlenmiş çizimlerle de bir arada bulunmaktadır. O dönemde Osmanlı deniz subayları tarafından sıkça sözü edilen resimli bir ansiklopedi (Paasch 1890) bunun tipik bir örneğidir.

Öte yandan, tablo düzeninde derlenmiş bazı sözlükler ise aynı terimin çeşitli dillerdeki karşılıklarını verecek biçimde de tertip edilmiştir. Türkçe'nin ikinci denizcilik sözlüğü olarak kabul edebileceğimiz bir sözlük, *Istılâhât-ı Bahriye* (1893) böyle bir sözlüktür. İstanbul'daki İngiliz liman başkanı William Thompson tarafından hazırlanan ve daha çok İstanbul limanına yanaşan yabancı gemilerdeki denizcilerin işini kolaylaştırmak üzere düzenlenmiş olan sözlüğün girişinde, yazar amacını şöyle açıklamaktadır.

> Şu eserin neşrinden maksat ıstılâhât-ı bahriye ve seyr-i sefain umûrunda müsta'mel tabirât-ı sanâiye ve ticâriye için bir müracaat kitabı vücûda getirmektir. Lisan-ı Osmanî ve elsine-i sairede bu yolda bir kitabın neşri ilk defa olup bahriye-i harb ve çarhcı zabitânı, sefâin kapudanları ve Bahr-ı Sefîd'in şark ve garb sularındaki limanlarda seyr-i sefâin ve ticaret-i bahriye hususâtile taalluk ve münasebeti olan sair kimseler için mucib-i faide olacağı ümid olunur (2).[4]

Thompson'un *Istılâhât-ı Bahriye*'sinde yalnızca Türkçe terimlerin İngilizce, İtalyanca ve Fransızca karşılıkları bulunmaktadır; bunların tanımları ne Türkçe ne de diğer dillerde verilmiştir. Ancak yabancılarca telâffuzunu sağlamak üzere, Türkçe terimler, Arapça harflere ek olarak Latin harfleri ile de yazılmıştır. Örneğin, 'kıç omuzluğunda' deyimini 'kitch omouzloughin-da', 'çatal yakası' terimini 'tchatal yaka-si', 'birlikte boca alabanda etmek' deyimini ise 'birlikdè podjaalabanda itmek' olarak okuyoruz.

[4] "Şu yapıtın yayımında amaç, denizcilik terimleri ve gemi seferi işlerinde kullanılan meslek ve ticaret deyimleri için bir başvuru kitabı geliştirmektir. Osmanlı dilinde ve yabancı dillerde bu yolda bir kitabın yayımı ilk kez olup güverte ve mühendis subayları, gemi kaptanları ve Akdeniz'in doğu ve batı sularındaki limanlarda gemi seferi ve deniz ticareti konularıyla ilişiği ve yakınlığı olan diğer kişiler için yararlı olacağı umulur."

Istılâhât-ı Bahriye (NUTKÎ)

Thompson'un sözlüğünden on iki yıl sonra, Süleyman Nutkî'nin benzer bir sözlüğü aynı adla yayımlandı: *Istılâhât-ı Bahriye* (1905). Bu kez yalnızca Türkçe olarak ve tablolar yerine levhalarla düzenlenen sözlük, yazarının daha sonra hazırlayacağı büyük sözlüğün öncüsü niteliğindedir. Ahşap inşaattan çelik inşaata, yelkenden buhar makinelerine geçişe, elektrik ve hidrolik gibi yeni enerjilerin hareket gücü ve iletişimde kullanımına, topçuluk ve torpidoculuğun gelişmesine değinen Nutkî, "... günden güne vesâit bulan ıstılâhât-ı bahriyemize bir lûgatçe tertibi velev ki noksan olsa da iktizâ-i hâlden olup bu gibi nekais-i meşhûdenin ikmâli ahlâkın himmet-i maârifperverânelerine mütevakkıf bulunmuştur"[5] demektedir (1905, 3).

Istılâhât-ı Bahriye aslında bir çeviri kitap niteliğindedir. Nutkî bu eserini Paasch'ın ansiklopedisinden (1890) gemicilik, gemi yapımı ve makinelerle ilgili yüz levhayı seçip, bu levhalardaki numaraların karşılığına Türkçe'lerini yazarak düzenlemiştir. Bu eserin, o dönemde kendisinin sorumluluğunda yayımlanmakta olan *Mecmua-i Fünûn-i Bahriye*'de forma forma basılarak donanma-yı hümâyûn mensuplarına dağıtılması öngörülmüştür. Söz konusu formalar daha sonra kitap biçiminde derlenmiştir.[6]

Kamus-u Bahrî

Mecmua-i Fünûn-i Bahriye dergisi ile *Ceride-i Bahriye* gazetesinin yayımlanması, Deniz Müzesi'nin kurulması gibi çeşitli girişimleri ve çok sayıdaki eserleri ile Türk denizcilik kültürünün kayda geçmesinde ve gelişmesi sürecinde akla gelen ilk ve öncü kişi olan Süleyman Nutkî'in en önemli eseri şüphesiz, *Kamus-u Bahrî* (1917) adıyla derlemiş olduğu sözlüktür. Gerçi kitabın başlık sayfasında, yazar olarak Süleyman Nutkî belirtilmemiş olup yalnızca "Bahriye Nezareti ikinci daire üçüncü tedrisat şubesi marifetile tab ve neşredilmiştir" ibaresi bulunmaktadır. Ayrıca Nutkî, "Tahdis-i Ni'met" başlıklı teşekkür bölümünde bu sözlüğün derlenmesi isteğinin Bahriye Nezareti'nden geldiğini ve kendisinin daha önce hazırlamış olduğu notları "... mütekaidînden Nuri kapudan tarafından tertib olunan "Tabirât-ı Mellâhiye' müsveddeleri"[7] ile birleştirerek

---

[5] "... günden güne ilerleyen denizcilik terimlerimiz için, eksik olsa bile bir sözlük düzenlenmesi, şimdiki durumun gösterdiği ihtiyaçtan olup, tanık olunan bu gibi eksikliklerin tamamlanması, ahlâkın eğitimsever gayretlerine uygun bulunmuştur."

[6] Bu eser 1990'lı yıllarda Deniz Müzesi uzmanlarından Nurcan Bal tarafından Osmanlıca'dan günümüz Türkçe'sine çevrilmişse de henüz basılmamıştır.

[7] "... emeklilerden Nuri kaptan tarafından düzenlenen 'Gemicilik Deyimleri' karalamaları" (Nuri kaptanın kim olduğu hakkında bilgiye ulaşamadım).

sözlüğü derlemiş olduğunu belirtmektedir. Aynı bölümde, denizaltı, torpido ve telsiz telgraf konularında "... mütehassıs zevâtın âsâr-ı himemile ıstılâhât-ı cedîde-i fenniye"nin[8] de eklendiğinden söz etmektedir.

Istılâhât-ı Bahriye'nin açmış olduğu yolda gelişen bu sözlüğün başlıca kaynağı Arthur Young'ın denizcilik sözlüğüdür (1846). Nutkî, uyguladığı yöntemi açıklarken şunları söylemektedir:

> ...bundaki lûgatlerin sırasile Türkçe mukabilleri bi-l-taharrî bulunmuş ve bulunmayanların gemicilerimiz beyninde kullanıldığı üzere Frenkçeleri ibka' edilerek kafiye tertib edilmiş ve Paş (Paasch 1890) nam zatın İngilizce diksiyonerinin esma-i hassayı musavver eşkal levhaları ile noksan görülen isimler ahz ü ilave olunmuş ve Admiral Smis'in (Smyth 1867) bahriye lûgatından dahi bazı tarifat alınmış ... ve Türkçe yegâne me'hazımız ise merhum Hakkı Paşa'nın gemicilik kitabından ibaret bulunmuştur"[9] (1917, 4).

Düzeni bakımından *Kamus-u Bahri* bugün anladığımız biçimde bir sözlüktür; ancak ansiklopedik özelliği de ağır basmaktadır. Bazı maddelerin yanında onlarla ilgili şekiller ve bazıları için ise kitabın sonunda büyük levhalar bulunmaktadır. Maddelerin büyük çoğunluğunda tanımlamanın ötesinde bilgi verici ibarelerin de yer alması, bunun İsmail Hakkı'nın *Gemicilik Fenni*'nden gelen bir özellik olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan, bazı maddelerin ayrıntısı bir ansiklopediyi bile aşacak düzeydedir; örneğin, 'loyd kayd kumpanyası' maddesi altında iki buçuk sayfalık bir açıklama yer almaktadır.

Sözlükte yer alan maddelerin denizciliğin hangi alanına ilişkin olduğu her maddenin başına konulan bir kısaltma ile belirtilmektedir. Bu alanların zenginliği, kapsanan konuların şu listesinde görülebilir: Gemicilik, makine, inşaiye, seyr-i sefâin (navigasyon), hey'et-i bahriye (deniz bilimi), sanâyi-i bahriye (deniz tekniği), tahte-l-bahir (denizaltı), topçuluk, torpidoculuk, elektrik, telsiz, tayyare, ilm-i cevv (meteoroloji) ve kanun. "Istılâhât-ı cedîde-i fenniye"ye ayrılan maddelerin çokluğu ve ayrıntısının, o dönemde gelişmekte olan teknolojinin yarattığı göz kamaştırıcı havanın etkisini yansıttığı öne sürülebilir. O kadar ki, örneğin denizaltılarda 'dümen makinesi tefâzulî vidası'na dahi bir madde ayrılmıştır.

---

[8] "... uzman kişilerin gayretli eserleriyle yeni teknik terimler."

[9] "...bu sözcüklerin sırasıyla Türkçe karşılıkları araştırılarak bulunmuş ve bulunmayanların gemicilerimiz arasında kullanıldığı üzere Frenkçeleri alınarak sıralama yapılmış ve Paasch adındaki kişinin İngilizce sözlüğünde özel adları resimleyen çizimleri ile eksik görülen adlar alınıp eklenmiş ... ve tek Türkçe kaynağımız ise rahmetli Hakkı Paşa'nın gemicilik kitabından oluşmuştur."

Sözlüğün bir diğer özelliği ise bazı maddeler için etimolojik bilgilerin bulunmasıdır. Fazla ayrıntıya girilmeden, bu terimlerin kökenleri, kısaca hangi dil ve hangi sözcükten geldiği belirtilerek ortaya konmaktadır. Nutkî'nin bu sözlüğünden sonra, Kahane, Kahane ve Tietze'nin eserine (1958) gelene kadar denizcilik terimlerinin kökenleri konusunda doyurucu başka bir kaynak bulunamamıştır.

Arapça harflerle yazıda, özellikle harekesiz yazıda görülen okuma zorlukları bu kitapta da ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı birçok sözcükte hâlen devam telâffuz sorunlarını *Kamus-u Bahrî*'de de buluyoruz. Örneğin, Venedikçe *contra* sözcüğünden dilimize doğrudan girmiş olan terimin 'kontra' mı, 'kontura' mı, 'kuntra' mı yoksa 'kuntura' mı olarak dile getirilmesi gerektiği hâlâ belirsizdir ve günümüzde yayımlanan sözlüklerin hepsinde farklı olarak kullanılmaktadır.

Kamus-u Bahrî'nin ne yeni yazımızla bir yayımı ne de bugünkü dilimize bir çevirisi bulunmaktadır.[10] Ancak, 1943 yılında Lütfi Gürçay, *Kamus-u Bahrî*'yi esas almış ve ondan hiç söz etmeden hemen hemen aynı ifadeleri daha yeni sözcüklerle dile getirerek *Gemici Dili* adlı sözlüğünü yayımlamıştır ki bu sözlük daha sonra Deniz Kuvvetleri bünyesinde hazırlanan bazı diğer sözlüklerin temel kaynağını oluşturmuştur.

Kaynakça

Alston, Alfred Henry. *Captain Alston's Seamanship*. Portsmouth: Griffin, 1871.

Burney, Charles. *The Boy's Manual of Seamanship and Gunnery, Compiled for the Use of the Training Ships of the Royal Navy*. Jersey: Le Feuvre, 1869.

Gürçay, Lütfi. *Gemici Dili*. İstanbul: Genelkurmay IX. Deniz Şubesi (İstanbul: Deniz Matbaası), 1943. 2. baskı Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (İstanbul: Deniz Matbaası), 1962.

Hakkı, İsmail. *Gemicilik Fenni*. İstanbul: Mekteb-i Fünûn-i Bahriye-i Şahane Hurûfât Matbaası, 1290 (1874).

Kahane, Henry; Renée Kahane and Andreas Tietze. *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*. Urbana, IL: University of Illinois, 1958. Tıpkıbasımı İstanbul: ABC Kitabevi, 1988.

Nares, George Strong. *Seamanship: Including Names of Principal Parts of a Ship, Directions for Sailing a Ship, Glossary of Sea Terms, etc.* Portsea: James Griffin, 1862.

Nutkî (Süleyman). *Istılâhât-ı Bahriye*. İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1321 (1905).

Nutkî, Süleyman (der.) *Kamus-u Bahrî*. İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1333 (1917).

[10] Bu sözlüğü şu sıralarda yeni yazıya çevirmekteyim.

Paasch, Heinrich. *Illustrated Marine Encyclopedia.* Anvers: Ratinckx Frères, 1890. Tıpkıbasımı Waterford: Argus Books, 1977.

Smyth, William Henry. *The Sailor's Word-Book: An Alphabetical Digest of Nautical Terms.* London: Blackie and Sons, 1867.

Thompson, William. *Istılâhât-ı Bahriye: Türkçe, İngilizce, İtalyanca, Fransızca.* İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309 (1893). Tıpkıbasımı İstanbul: Deniztemiz Derneği, 1995.

Young, Arthur. *Nautical Dictionary: Containing Explanations of Terms and Phrases Used in the Building and Outfit of Sailing Vessels and Steam Ships; in Seamanship, Navigation, and Nautical Astronomy; and in Naval Gunnery.* London: Dundee: William Middleton, 1846.

KENZ

"Rabelais'in tatlı devi Gargantua, Parislilerle"

FRANSIZ LAİKLİĞİNİN 100. YILDÖNÜMÜ VE TÜRKİYE

Niyazi Öktem*

Fransa'ya laik sistem 1789 Fransız Devrimi'nin ideolojisine bağlı olarak girmiştir. Fransız Devrimi, Katolik kilisenin yapısını ve dinin toplumdaki konumunu allak bullak etmiştir.[1] Jakobenler tarafından başlatılan bu laiklik (laicite) ya da bir yoruma göre laikçilik (laicisme) süreci, siyasal tercih ve değişimlere bağlı olarak değişik aşamalardan geçerek 1905 yılında 'Fransız laikliği' diye adlandırılan kurumsal ve ideolojik yapıyı oluşturmuştur. 1905'ten günümüze kadar da, gene siyasal tercih ve değişimlere bağlı olarak veya potansiyel veya kendilerine göre 'yakın, hazır, doğrudan' tehlikeler düşünülerek 'yeni düzenlemeler'e gidilmiştir. Yeni düzenlemelerde temel yapı ve ana felsefe kuşkusuz korunmuş bulunmaktadır. Bu yıl, değişik etkinliklerle Fransız laikliğinin 100. yılı kutlanmaktadır. Kutlamalarla birlikte, özellikle Katolik çevreler karşı etkinliklere girip Anglo-Sakson modeli bir "sekülarizmin" din ve inanç özgürlüğü açısından daha fazla yerindelik ögesi içerdiğini savunmaktadırlar.

---

* Prof. Dr. Niyazi Öktem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

[1] B. Basdevant-Gaudemet: "Un siecle de regime de cultes reconnus, un siecle de seperation", in *Revue historique de droit français et etranger*, p. 45, 2004, dalloz Paris.

Fransız laikliğinin ülkemizi çok yakından ilgilendirdiği bilinmektedir. Genç Türk Cumhuriyeti'nin İngiliz sekülarizmini benimsemediği ve Fransa'yı örnek aldığı, gerek günlük politikada gerek akademik çevrelerde sıkça tekrarlanır. Doğrudur, Türkiye Fransa'yı örnek almıştır. Ancak, acaba Fransız laikliği, tüm kurumlarıyla ve yaşanan değişim sürecini de içermek üzere tam anlamıyla izlenmiş midir? Oradaki anlayış ve kurumsal yapı tam olarak ülkemize yansımış mıdır? Fransız laikliğini savunanlar, acaba oradaki düzenlemeleri aynen benimseyecek ve özümseyecek bir özgürlük ve demokrasi bilincine ulaşabiliyor mu? O düzenlemeler acaba bizlere çarpıtılarak mı yansıtılıyor?

Fransız Devrimi'nden günümüze Fransız laikliğinin serencamını izlemeye çalışalım; aynı zamanda ülkemizle karşılaştıralım.

İncelememize başlarken ana çizgileriyle inanç özgürlüğünün felsefî-düşünsel, insan haklarına ilişkin ve uluslararası hukuktaki çağdaş düzenlenmesine kısaca değinelim. Uluslararası hukukta inanç özgürlüğü tıpkı düşünce özgürlüğü gibi kabul edilmiştir ve ifade edilmesi temel hak ve özgürlükler bağlamında ele alınmıştır. Nitekim Birleşmiş Milletler Şartı da din ve inanç özgürlüğünü temel hak ve özgürlükler, ana özgürlükler bağlamında ele almaktadır.[2] İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de din özgürlüğü üzerinde ağırlıklı olarak durulmuştur.[3] Keza, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de inanç özgürlüğüne büyük önem atfetmektedir.[4]

Görülüyor ki inanç özgürlüğü insan haklarına ilişkin genel ve mutlak bir özgürlüktür. Siyasal rejimlere göre değişik görünümleri olabilir ama her hâlükârda mutlak ve evrensel haklar içerisinde yer almaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: Her birey istediği biçimde, istediği inanca ve düşünceye sarılabilir; inancını ve düşüncesini dilediği gibi, dilediği yerde ifade edebilir, görüşlerini savunabilir. Bu bağlamda özgür bir biçimde, serbestçe örgütlenebilir ve bir külte bağlanabilir. İnanç ve düşünce özgürlüğünün eylem ve faaliyeti eğer suç aşamasına geliyor veya hazır, yakın, doğrudan tehlike doğuruyorsa ancak o zaman yasaklamalar cihetine gidilebilir, cezalandırılır. Hazır, yakın ve doğrudan tehlike öncesi aşaması gibi bir kavram potansiyel tehlikedir ki, demokratik rejimlerde potansiyel tehlike kavramı olamaz. Olsa olsa Fransa'da olduğu gibi nefrete teşvik bağlamında cezalandırmalar gündeme gelebilir.[5] Nefrete teşvikin potansiyel

[2] Öktem, Akif Emre: *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Ankara, 2002, Liberte Yayınları, s. 103-104.
[3] İbid:104-112.
[4] İbid: Ayrıntılı bilgi için bkz. İbid. 271 ve devamı.
[5] Delacampagne, Christian: "Hoşgörü ve Sınırları", *İdeapolitika*, (Çeviren Turhan Ilgaz) s. 35, Sayı: 2000/08, İstanbul.

tehlike mi ya da doğrudan doğruya suça teşvik olup olmadığı hususu Ceza Hukukçuları tarafından tartışılmaktadır. Bu tartışmaya bağlı olarak bu tür bir düzenlemeyi benimseyen Fransa'nın düşünce özgürlüğüne ilişkin yaklaşımı eleştirilmiştir. Gene Fransa'da, Gayssot Yasası adındaki 1990 yılında gerçekleştirilen bir düzenlemenin 'inkârcılığı' yasakladığını görmekteyiz. Tarihte yaşanan bir olayı, bir soykırımı inkâr etmek, meşru görmek, abartıldığını söylemek bu düzenlemeyle suç kapsamı içine alınmıştır.[6] II. Dünya Savaşı'nda yapılan Yahudi soykırımını inkâr etme, bir anlamda savunma veya abartıldığını söyleme karşısında Yahudi kamuoyunun baskısıyla gerçekleştirilen böyle bir düzenleme de düşünce ve inanç özgürlüğü bağlamında tartışmalara yol açmıştır. Ünlü filozof Roger Garaudy, bu yasa çerçevesinde cezalandırılmış ve cezalandırılması eleştirilere yol açmıştır. Benzer bir düzenlemeyi başka Avrupa devletlerinde de görmekteyiz.

Tartışmalar ne olursa olsun Avrupa Birliği ilkeleri içerisinde, Kopenhag Kriterleri'nde 'potansiyel tehlike' kavramı yoktur. Potansiyel tehlike kavramına ceza kanunlarında yer veren devletler faşist, faşizan, komünist veya teokratik devletlerdir.

Devrim Dönemi

Yukarıda belirttiğimiz gibi devrimi yapan sosyal ve siyasal güçler eski yapıyı kökünden değiştirdiler. Başlangıçta amaçları Kilise'nin yapısını değiştirmek, devletin içine sokmak ve onu kamu görevini yerine getiren bir kurum hâline getirmekti. Dinle ilgili bir bakanlık dahi kurulmuştu. 12 Temmuz 1790 tarihli Ruhbanlığın Toplumsal Konumu düzenlemesi böyle bir amacı öngörmekteydi.[7] Fakat zamanla, herkesin bildiği gibi gereksiz ve ezici önlemler ve arkasından sistematik kıyım ve baskılarla Hıristiyanlığın ülkedeki varlığını yok etme politikası izlendi. Nitekim 18 Eylül 1794 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla tüm dinsel yapılanma devlet çatısının dışına çıkarıldı. Sözgelimi 21 Şubat 1795 (3 ventose III. Devrim takvimi) tarihli bir kararla da Cumhuriyet, din adamlarının maaşının karşılanmayacağını, ibadet ve kült yerlerinin tanımadığını, kamusal alanda herhangi bir inancın, kültün simgesinin kullanılamayacağı açıklandı. Direktuar döneminde din üzerindeki baskı hafifledi fakat ortadan kalkmadı.

Böylelikle Fransız Devrimi'nden bu yana Katoliklerle inançsızlar ve din karşıtları arasında süregelen çatışma keskinleşti. Bu çatışma, bir anlamda Hıristiyanlığın Katolik yorumunu siyasal iktidar, monarşi aracılığıyla kitlelere zorla kabul ettirmek isteyenlerle, devrimin düşünsel mi-

[6] ibid: 36-37.
[7] B. Badevant-Gaudemet: s. 45.

marlarının düşüncelerini benimseyenler arasındaki görüş farklılığında kaynağını bulmaktaydı. Devrimin ilkelerine Protestanlar, Yahudiler, Agnostikler (Bilinemezciler) ve dinsel inanç karşıtları sıcak bakmaktaydılar; çünkü devrimin eylemsel mimarları inanmama özgürlüğü dahil Katoliklik dışında kalan tüm düşünce, felsefe ve inançları da koruma eğilimi içerisindeydiler.[8]

NAPOLÉON DÖNEMİ VE KONKORDA

Napoléon, dinin toplumsal yaşamdaki önemini görerek, ayrıca iktidarını güçlendirme güdüsüyle ülkede dinsel barışı sağlama bağlamında girişimlerde bulundu. İnanç ve ibadet özgürlüğüne yeni hukuksal yapı getiren Napoléon Bonaparte, Eski Rejimin gelenekleriyle, devrimin İlkeleri arasında bir sentez gerçekleştirdi. Bu sentez günümüze kadar gelen Fransız laikliğinin temel anlayışını ortaya koymaktadır. Bir yandan dinin devlete, siyasete girmemesi, öte yandan en güçlü sosyal olgulardan biri olan inanç boyutunun varlığını, kimliğini tanıma ve inançsızlaştırma operasyonundan uzaklaşma anlayışının benimsenmesi... Napoléon, 15 Temmuz 1801'de dönemin Papa'sı Pie VII'yle bir Konkorda (Concordat-Papalığın imzaladığı uluslararası antlaşma), imzaladı. 1905 yılana kadar süren bu yeni düzenlemeye Konkorda Rejimi adı verilmektedir. Tanınan kültler artık serbestçe faaliyet göstermeye başladılar. Bu özgürlükten önce çoğunluğun dini Katoliklik ve azınlık dini Protestanlık yararlandılar. 1808 yılından itibaren Yahudiler de yeni sistemin içerisine alındı. Kültler artık devlet yardımı da alıyordu; bunun karşılığı olarak da devlet denetimine tâbi olmaktaydılar.

Antlaşma öncesi Papa, Katolikliğin Fransa'nın resmî dini olması için baskı yapmıştır. Fakat Napoléon bunu reddetmiş, sadece çoğunluğun dini olduğu ibaresini kullanmıştır. Onun bu tutumu Fransa'da diğer dinlere de yer olduğunu vurgulamaktadır. Napoléon, içinde yetişmiş olduğu Fransız devriminin ilkelerine sâdıktı. O da tıpkı devrimin mimarları gibi toplum üzerinde baskı kuran her türlü siyasal, dinsel ve iktisadî kurumun etkisine karşıydı. Ancak dinin gücünün de farkındaydı.

Bir önceki paragrafta tanınan kültlerden söz ettik. Bundan kastedilen, tanınan tüm dinsel yorumlar, yani mezhepler, "ordre" denilen mezhep altı inanç yapılarıdır. Başka bir anlatımla, örneğin Katoliklik içerisinde yer alan Fransisken, Kapüsen, Cizvitlik, Dominiken türünden tarikatlar Na-

[8] Bauberot, "Jean: Fransa'da Laiklik: Tarihçesi ve Güncel Durum", (çeviren İnci Yahşi Çınarlı), *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması*-Cem Vakfı tarafından düzenlenen Uluslararası Sempozyumda (26-27 mart 1966) sunulan tebliğ, s. 72, Cem Vakfı Yayını, İstanbul 1998.

poléon düzenlemelerinden serbestçe yararlanmaya başlamıştır. Kültleri tanıma düzenlemesinin adı Kongregasyon Sistemi olarak kabul edilmektedir. Protestan alt mezhepler de ve daha sonra Yahudiler de bu Kült Özgürlüğünden yararlanmışlardır. Alt mezhepler tamamıyla serbestçe çalışabilme, okullar açma yetkisini haiz olmuşlar, dilediğince ve dilediği şekilde ibadetini gerçekleştirebilme hakkını kazanmışlardır. Oysa Konkorda'dan önce bunlar söz konusu değildi. Hakların verilmesi Eski Rejim statüsünün onlara tanınmasıydı. Ancak kültler artık siyaset dışına çıkmışlardı. Oysa Eski Rejim döneminde siyaseti de, kralı da yönlendiren Hıristiyan din adamlarıydı.

Ana çerçeve korunmak suretiyle XIX. yüzyıl boyunca, siyasal iktidarların eğilimlerine göre değişik düzenlemelere tanık olmaktayız. Örneğin, 1878'den itibaren güçlenen Cumhuriyetçiler, dinin tamamıyla kamusal alanın dışına çıkarılmasından yana bir politika izlediler. Onlara göre Cumhuriyet henüz çok kırılgan konumdaydı, bu nedenle din sadece bireysel boyutta kalmalı, sadece bir vicdan ve inanç olayı olarak görülmeliydi. 1882 yılında ilk kez laik okullar kurulmaya başlandı. Milli Eğitim Bakanı Jules Ferry ve arkadaşları dinle devlet arasındaki tüm ilişkileri koparmakta kararlıydılar. Onlar din olgusunu tamamıyla özel alana atmak istiyorlardı. Bu şu anlama gelmekteydi: Özel yaşam ve özel okullar. Başka bir ifadeyle devlet kuruluşları dışında kalan özel kuruluşlar, kongregasyon okulları din derslerine yer verebilirler ama devlet okullarında din dersleri eğitimi verilemezdi; çünkü din-devlet ayrılığını içeren laiklik ideolojisi böyle bir düzenleme içerisinde olamazdı. Keza devlet okullarında rahip öğretmen bulundurmak da laikliğe aykırıydı. Ferry ve arkadaşları başarılı oldular ve laiklik bağlamında bir dizi yasa çıkarttılar.[9] Dinin sosyal olgu olarak ele alınması gereksizdi. Cumhuriyetçiler zamanla çok güçlenmiş ve 1905 yılına kadar, laiklik bağlamında sertleşmişlerdir.[10]

Fransız cumhuriyetçilerinin XIX. yüzyıldaki tutum ve yaklaşımlarını günümüz 'Türkiye cumhuriyetçilerinde' görmekteyiz. Demokrasiyi ikinci plana iten ülkemizin bazı cumhuriyetçilerine göre de din sadece bireysel boyutta kalmalıdır; Cumhuriyet'i anti-laik güçler tehdit etmektedir, jakobenlik gittiği yere kadar gitmelidir. Türkiye açısından irdelenmesi gereken bir başka husus, Fransa'daki kültlere tanınan özgürlük ve serbestliğin Türkiye'de olmamasıdır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra dergâhlar, tekke ve zaviyeler kapatılırken Atatürk ve Türk Devrimi son derecede haklıydı. Devrimler karşı devrimcileri yok eder. Dergâhların önemli bir bölümü

[9] Ducomte, *Jean-Michel: La Laicite*, les Essentiels Milan, p. 16.
[10] Bauberot: 47.

devrimlerin karşısında yer almıştı, hattâ Kurutuluş Savaşı'm karalamıştı. Fransa'da da durum aynıydı. Ama aradan 20-25 yıl geçtikten sonra, kültlerin birer sosyal olgu olarak görülmesi orada yeni düzenlemelere yol açmıştı. Dinler yorumlar şeklinde karşımıza gelirler. Her yorumun etrafında insanlar halkalar kurar, benimser ve o yorumu yaşamak ister. Bu durum çok güçlü bir sosyal olgudur. Sosyal olgular hukukun ve siyasetin dayandığı verilerdir. Bu verileri dikkate almak gerekir. Hazır, yakın ve doğrudan tehlike oluşturmadıkları sürece beğensek de beğenmesek de, demokratik rejimler içerisinde onlara tahammül göstermek mecburiyetindeyiz. Tepeden inmeci yöntemlerle hiçbir yere gidilemez. Nitekim, yukarıda da belirttiğimiz gibi sosyal verilerin göz önünde tutulmadığı ülkemizde, tüm gayretlere rağmen İslâmcılığı ağır basan siyasal güçler iktidar olmuşlardır. Onların tehlikeli olup olmadıklarını zaman gösterecektir ama asıl tehlike sosyolojinin, sosyal bilimlerin, yani bilimin verilerini dikkate almadan yapılan hukuksal düzenlemelerdir.

Dinlerin tutucu yorumlarının ve bu arada ülkemizdeki devlet sistemini şeriat esaslarına dayandırmak isteyen güçlerin varlığını inkâr etmek olanaksızdır. Ancak sosyolojinin verilerinden uzak yaklaşımlar ve değerlendirmeler bilime sırtını dönme anlamına gelir. Doğa bilimlerinin verilerine aykırı teknolojinin bir sonuç getirmemesi gibi sosyolojinin, sosyal bilimlerin verilerine aykırı hukuksal düzenlemeler de sonuç vermez, reaksiyonlar doğurur. Nitekim tepeden inmeci yöntemlerle yapılan mücadele, dinsel eğilimleri daha da güçlendirerek iktidara taşımıştır. Oysa dinlerin özgürlükçü ve liberal, hümanist yorumlarına kapıları açmak, felsefeyi ve kültürü desteklemek, sosyal bilimlere eğitimde önem vermekle "irtica" karşısında daha etkili ve rasyonel bir mücadele yolu açılabilir.

Zaman içinde Fransız laikliği, bir sosyal olgu olarak dinin sosyal yapısını göz önünde bulundurarak sosyolojinin verilerini değerlendirmiştir. Kilise kurumunu devlet çatısı dışına çıkaran Napoléon düzenlemeleri dinin 'sosyal doğasını' göz önünde bulundurmuştur. Oysa Türkiye, Bizans ve arkasından Osmanlı geleneğini sürdürerek dini devlet çatısı içerisine sokmuş, böylelikle daha kolay denetleyebileceğini sanmıştır. Oysa Bizans ve Osmanlı, dini siyasete âlet etmek, 'dinen caizdir' fetvalarını alabilmek için İmparator Patriği ve sonra da Sultan Şeyhülislâmı kullanmıştır. Cumhuriyet de zaman zaman TC Diyanet İşleri Başkanlığı'nı devreye sokmakta hiçbir sakınca görmemektedir.

9 ARALIK 1905 YASASI

Parlamenter Combes'un büyük çabalarıyla çıkarılan bu yasa dinlere ve özellikle Fransızlar'ın çoğunluğunun mensubu olduğu Katolikliğe karşı

büyük bir husumeti dile getirmekteydi.[11] Düzenlemeye Combes Yasası adı da verilmektedir. Yasa dinle devlet arasında mutlak bir ayrım öngörmekteydi. Ancak, yukarda belirttiğimiz gibi Kült (tüm gelenek ve kurumsal yapısıyla kültler, alt mezhepler, başka bir anlatımla Fransisken, Kapüsen, Dominiken vb. gibi kült örgütlenmelerini, dergâhları) özgürlüğü varlığını sürdürmekteydi. Ancak yeni kongregasyonların kurulması son derecede güç hâle getirilmiştir. Napoléon düzenlemelerinden temel farklılık Kültleri devletin resmî olarak tanımaması, kamusal ilişkilerden uzaklaştırması ve para desteğini kesmesiydi. Kamusal ilişkilerin her yerinde bulunan, devlet protokolünde yer alan, devlet parasından yararlanan Kilise için böyle bir düzenleme ağır bir darbeydi. Kültler gene okul açıp eğitim yapabiliyorlardı, fakat devletten sübvansiyon alamıyorlardı. Bugün Türkiye'de faaliyet gösteren Saint Joseph, Saint Benoit, Dame de Sion gibi mezhep, kült okulları artık devletten para yardımı almamaya başladılar.[12] Ama öte yandan 1905 düzenlemesi hastaneler, hapishaneler, okullar ve ordu gibi kamu kuruluşlarında din görevlilerinin bulundurulmasını güvence altına almıştı. Yasa, tutucu Katolikleri, din adamlarını ve aşırı laikleri, 'laikçileri' memnun etmemişti.[13] Din adamları prestij yitirmişler, kamusal alandan uzaklaştırılmışlardı. Bu durum onları mutsuz etmişti. Kamu kuruluşlarında din görevlilerinin bulundurulması da laikçileri kızdırmıştı. Combes düzenlemeleri, Papalığı da kızdırmıştı. Papa bir 'Bulle' (Bül-Papalığın kendine bağlı olan tüm merkezlere, kardinalliklere yolladığı, uyulması zorunlu olan yasa niteliğindeki kuralları) yayımlayarak Katolik devletlerde din-devlet ayrılığının benimsenmesini yasakladı. Bu nedenle Katolik Kilise yeni yasanın kurallarına uymayı reddetti. Bu dönemde bazı dergâhlar, kültler, manastır mensupları Fransa'yı terk ederek, inanç özgürlüğün yaygın ve özlü bir biçimde yaşandığı Hollanda'ya gittiler. Bunların dönüşü, tekrar yasal konuma gelmeleri 1923-24 yıllarında ve hattâ İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Şunu belirtelim ki manastırların kapanmasında Papalığının yasayı tanımaması etkin faktörü oluşturmuştur. Yoksa Combes düzenlemeleri, Kültleri, manastırları hukuk dışına atmamış, sadece güç ve etkilerini tırpanlamıştır. Kiliseler vasiyetle bağış kabul edemez konuma gelmiş, din adamlarının sosyal hakları tanınmamış, kiliselere yapılan bağışlar vergilendirilmiştir.

---

[11] Badevant-Gaudmet: s. 47.

[12] Ancak 1959 yayımlanan Özel Okullar Yasası tüm özel okullara devlet yardımı öngördü. Fransa'daki özel okulların % 90'ı Katolik kimlikte olduğu için, böylelikle 'dergâhlar' eğitim alanında, dolaylı da olsa yeniden devlet yardımı alır konuma geldiler.

[13] Bauberot: 73.

1905 düzenlemeleri aslında Restorasyon (1814-1830) ve İkinci İmparatorluk dönemlerinde (1852-1870) yeniden güçlenen Kiliseye karşı bir Reaksiyondu. Bu dönemlerde Eski Rejimin kurumları ihya edilmek istenmiştir. Kilise tüm varlığıyla sosyal yaşamın içine girmiş, okulları din adamları ele geçirmişti.

Durum bizdeki dergâhların, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına benzemektedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi Fransa'da devlet Kültleri, kongregasyonları yasaklamamış, sadece tanımamıştır. Bunun üzerine Papalık da yeni düzenlemeyi tanımama iradesini göstermiştir.

Bizde hem tanımama, hem de yasaklama söz konusudur. Bu tür bir düzenleme, yukarıda belirttiğimiz gibi başlangıçta gereklilik ögesini içermekteydi. Ama dergâhlar *de jure* kapalı, *de facto* açık olup tüm sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatı etkiliyorsa o günkü ve bugünkü Fransa modelini büyük oranda benimsememiz daha akılcı bir strateji olurdu. Fransa inanç boyutunun sosyal gücünü görerek, tüm laikliğine rağmen sosyal analizlere, sosyoloji biliminin bulgularına uygun hareket etmiş, bilimsel verileri ideolojik eğiliminin üstüne taşıyabilmiştir.

XX. YÜZYILDA YENİ EĞİLİMLER

Gene sosyolojik verilere bağlı olarak XX. Yüzyıl Fransız laikliği bazı değişiklikleri gündeme getirmiştir.

Daha 1914 yılında bir genelge yayımlanarak kongregasyonlara, kültlere karşı yürütülen baskıcı uygulamalara son verilmesi istenmiştir. 1942 yılından itibaren de yeni kurulacak kongregasyonlara çalışma izni verilmiştir. Ancak bu hükmün uygulaması fiilen 1970 yılından itibaren işlerlik kazanmıştır.[14] Bilindiği gibi o tarihe kadar kongregasyonlar içerisinde sadece bilinen, tanınanlara çalışma serbestisi tanınmıştı; hukuksal olarak sadece onların tüzel kişiliği söz konusuydu.

1980'den itibaren kongregasyonların dernek veya benzeri türden kuruluşlar hâlinde çalışmalarına yeni bir düzenleme getirildi. Yeni düzenlemeyle Avrupa'daki genel eğilim benimsendi ve gerek bilinen ve tanınanlara, gerek yeni kurulanlara tam bir özgür yapı tanındı. Örgütlenen dinsel kuruluşlar devletten de önemli malî yardımlar almaya başladı. Bu yeni düzen bireysel inanç özgürlüğü ile birlikte inançların, dinlerin özgürlüğünü vurgulamaktadır.[15] 1980'e kadar, Fransa inancı bireysel bir olay

[14] Basdevant-Gaudmet: s. 52, dipnot 14.

[15] İbid: 52. Bireysel inanç özgürlüğü bireylerin dilediği şeye inanıp inanmamaları ve devletin bu durumu bir hak olarak tanımasıdır. İnançların özgürlüğü ise her türlü inanç örgütlenmesini devletin tanıması ve güvence altına almasıdır. Türkiye'deki yaygın eğilim ve devlet politikası inanç özgürlüğünden yanadır. İnançların özgürlüğünün laikliğe aykırı olduğu kabul edilmektedir. Anglo-Sakson sekülarizmi inanç özgürlüğü yanında inançlara da özgürlük tanır. Fransız

olarak görmekte, toplumsal ve örgütsel boyutunu ikinci plana atmaktaydı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, zaman zaman sosyolojik verilere itibar edilerek rasyonel ve bilimsel tutumlara rastlasak da, jakoben politikacıların tepeden inmeci yaklaşımları din olgusunu etkilemekteydi. "Biz kimsenin inancına karışmıyoruz, ne yaparlarsa yapsınlar" demek inancın sadece bireysel yanını görmektir. Oysa inanç özgürlüğü tüm uzantılarıyla toplumsal konumdadır. Toplumsal konumu görememek, sosyolojinin verileriyle olayın analizine gidememek 'devekuşu' politikasıdır. Türkiye hâlâ 'devekuşu' politikasını sürdürmektedir.

2001 VE 2004 YILI DÜZENLEMELERİ

Fransa, 12 Haziran 2001 yılında gerçekleştirilen yeni bir düzenlemeyle inanç özgürlüğü ve inançların özgürlüğüne Avrupa Birliği normları paralelinde düzenlemeler getirdi. Yeni düzenlemelerle Napoléon döneminden beri uygulamada görülen aksaklıklara ve kolluk güçlerinin keyfi davranışlarına son verildi. Siyasal eğilimlerine, göre kolluk güçlerinin kendi 'meşrebinde' olmayanlara karşı uyguladıkları keyfî tutumlara her zaman ve her ülkede rastlanmaktadır. Uygulanmayan, sosyal yürürlülüğünü yitiren mevzuatı, konjonktüre ve ideolojik tutumlarına uydurarak uygulayan kolluk güçlerini, ülkemizde de sıklıkla görmekteyiz.

Örneğin, Fransa'da 1905 yılından itibaren din adamları sıkı bir denetim altına alınmıştı. Konuşmaları ve eylemleri izleniyor ve yasa hükmü içerisinde bulunan 'kamu düzenini bozucu faaliyet' nitelemesi sıklıkla yapılıyordu. Çanların çalınmasına, o yörenin yetkilileri isterlerse kısıtlamalar getirebiliyor, 3'ten fazla episkoposun toplanabilmeleri, bir araya gelmeleri izne tâbi tutuluyordu. Keza din adamları devletten izin almadan Roma'ya gidemiyorlardı; hattâ kendi kiliselerinin bölge sınırlarının dışına çıkamıyorlardı. Siyasal tercihlerini toplum içinde belirtmeleri tamamıyla yasaktı.[16] Zamanla, özellikle de önce Birinci Dünya Savaşı ve arkasından II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tür kısıtlamalardan uzaklaşıldı ama hukuksal düzenlemeler varlığını sürdürmekteydiler. Bu nedenle, istisnai de olsa katı jakoben eğilim içerisinde bulunan yerel yöneticilerin bazılarının 'yasa böyle buyuruyor' mantığıyla kovuşturma yönüne gittikleri görülmüştür. Bu mantık yasaların ruhunda mevcuttu. Suç ortaya çıkmadan, potansiyel tehlike tanımlamaları içerisinde kolluk güçleri ve yargı önlemler alıyor, suç oluşacağını düşündüğü aşamada soruşturmaya başlıyordu. Oysa modern ve çağdaş demokrasilerde potansiyel tehlike ve suç anlayışı

Laikliğinde de inançlara özgürlük tanınmıştır ama inanç özgürlüğü aşamasında kalınmasındaki eğilimler güç ve varlıklarını sürdürmektedirler.

[16] İbid: 53.

olamaz. Potansiyel tehlike otoriter ve totaliter zihniyetin ürünüdür. 2001 düzenlemeleriyle modern demokratik devlet açısından inanç özgürlüğü bağlamında, çağdışı konumda olan tüm çelişkiler ortadan kaldırıldı.

Son Düzenlemeler

2001 modern bir inanç özgürlüğü ortamını getirmişti ama sosyal değişim ve sürtüşmeler hemen üç yıl sonra yeni bir düzenlemeyi gerektirdi. Hemen belirtelim ki, yeni düzenlemeler 2001 mantığına ters düşmemektedir. Örneğin potansiyel tehlike gibi son derecede çağdışı bir anlayışa asla geri dönülmüyor; mevcut, hazır, yakın ve doğrudan tehlike mantığı muhafaza ediliyordu. Oysa, günümüz Türkiye'sinde sıradan insanlar bu yeni düzenlemeden hareketle 'bakın Fransa doğacak tehlikeler karşısında önlem alıyor' bilgisizliğiyle çağdışı bir hukuksal kavram olan 'potansiyel tehlikeyi' mevzuata getirmek istemektedir.

Yeni düzenlemede ana felsefe 'zihinsel koşullandırmalar' karşısında devletin önlem almasıdır. Özgürlüğün özüne dokunulmuyor, ancak çocuklar her türlü şartlanma karşısında korunuyordu. Böylelikle reşit olmayanların ve çocukların üzerinde oynanan oyunların, manipülasyonların önüne geçmeye çalışılmaktadır. Bu tür manipülasyonların tehlikeli ortamlar doğurduğu bir gerçektir. Reşit olmayan çocuk, kendi dininin simgelerini de ortaya koymak suretiyle diğerleri üzerinde baskı kurma, onları ezme ve hattâ zarar verme ortamına gidebilmektedir.

Öte yandan laik devletin yöneticilerinin inanç, din olgusu karşısında tarafsız olması gerekir. Kamu görevlileri kamu hizmeti vermektedirler. Kamu hizmeti yerine getirilirken, güven ortamını sağlayabilmek, tarafsızlığını sergilemek bağlamında dinsel simgelerin takılmasının doğru olmadığını baştan beri Fransız laikliği benimsemiş bulunmaktadır. 2004 düzenlemeleriyle bu konuya açıklık getirilmiştir. Bilindiği gibi Anglo-Sakson sekülarizminde böyle bir şey yoktur. Kamu hizmetini yerine getiren kişi dilediği gibi dinsel simgeleri takabilir. Ancak orada da adalet dağıtan yargıcın böyle bir hakkı yoktur. Vatman, doktor, öğretmen gibi kamu görevlileri tamamıyla serbesttirler.

Özetle 15 Mart 2004 düzenlemesi reşit olmayanları korurken ilkokullarda, ortaokullarda ve liselerde öğrenci açısından bir yasaklama getirmiş üniversite öğrencileri için kılık-kıyafet, dinsel simge açısından yasaklama cihetine gidilmemiştir. Üniversite öğrencisi reşittir, bireydir, kamu görevlisi değildir, kamu hizmeti ifa etmemektedir; onun özgür iradesi ona dilediği simgeleri takmayı veya takmamayı, başörtüsü örtmeyi veya örtmemeyi, dilediği türde sakal bırakmayı veya bırakmamayı serbest kılmıştır. Devlet kimsenin bireysel görünüm özgürlüğüne karışmamaktadır. Ak-

si taktirde insan haklarını, bireysel hak ve özgürlükleri ve demokrasiyi çiğnemiş olur.

Buna karşılık yukarda belirttiğimiz gibi kamu görevlisi, kamu görevini yerine getiren, ifa eden devlet adına bu görevi yapmaktadır. Devlet laiktir. Fransız laikliğinin temel ilkelerine kamu görevlisi uymak mecburiyetindedir.

Yukarıdaki düzenleme sadece devlet okullarında söz konusudur. Özel okullarda, yani özel ilkokul, ortaokul ve liselerde gerek öğrenci, gerek öğretmen açısından hiçbir sınırlama yoktur. Özel okulların % 90'ı tarikatların, kongregasyonların elindedir. Bu okullarda rahibe sıkı sıkıya örtünür veya rahip cüppesini giyer, isterse kocaman bir haç takar.

Fransız laikliği dinsel ögenin ağırlıklı olduğu kurumlara karışmak istememiştir. Fransa kamu hukuk geleneği din eğitimini özel alan işi olarak tanımayı tercih etmiş ve özel alana müdahaleyi cumhuriyet ilkelerine aykırı bulmuştur. Bu anlayışın mimarı, 'müessese teorisinin' kurucusu ünlü hukukçu Maurice Hauriou'dur. Ona göre kamusal alan-özel alan ayrımı yapılmalı ve devlet mümkün olduğu kadar özel alana karışmamalıdır. Din ve din eğitimi de özel alan işidir, devlet, ancak suç olgusu ortaya çıktığında özel alana girebilir. Kamusal alanda ise, anayasalara aykırı olmamak koşuluyla dilediği düzenlemeleri yapabilir.[17] Fransa'da sürdürülen ve özellikle cumhuriyetçiler tarafından savunulan ve bizde de çok benimsenen kamusal alan tartışması kaynağını Hauriou'da bulur ama o da tarikat okullarını özel alanın içine sokmuştur.

Fransız laikliği din eğitimini böylelikle özel okullara yani kongregasyonlara bırakmıştır. Saint-Joseph, Saint Benoit vs. türündeki kongregasyon, 'tarikat okullarında' devlet liselerindeki müfredat uygulanmaktadır. Ancak bu programa ilâve olarak Katolik ilkeleri, dinin ayrıntıları, örneğin Kilise Hukuku, Hıristiyan Hukuku, İbadet, Ritüel gibi konuları işleyen seçimlik dersler de vardır. İsteyen bu dersleri seçerek dinini öğrenir. Fransa'da bizdeki gibi 'İmam Hatip Okulları' benzeri okullar yoktur. Tarikat okulları din adamı yetiştirmez. Onlar özel liselerdir. Din adamı olmak için lise veya üniversiteden sonra, tarikatlara ait manastırlara kapanılır, 'seminer' denilen yoğun din eğitim ve uygulamasından geçilir. Ondan sonra rahip olunur. Bunun dışında Protestan Üniversiteler, Katolik Enstitü ve Üniversiteler de mevcuttur. Bu üniversitelerde sadece İlahiyat okunmaz. İlahiyat Fakülteleri de mevcuttur, fizik, kimya vs. fakülteleri de.

Eğitime ilişkin yukarıdaki tabloyu, Fransız laikliğini benimseyen Türk 'aydını' acaba ne oranda bilerek 'İmam Hatip Okullarıyla' ilgili görüşle-

[17] Hauriou, Maurice: *Principes du Droit Public*, Paris 1910, s. 21, 23 ve 32.

rini belirlemektedir. Kongregasyon sisteminin olmadığı yerlerde, Türkiye modelini uygulamaktan başka çözüm bulamayız. Ancak orda din derslerini seçerek, bir anlamda İmam-Hatip geleneği türünden bir yoldan geçerek tarikat okullarını bitirenlerin alternatifleri çok geniştir. Başka fakültelere de gidebilirler, bölüm değiştirebilirler. Mutlaka rahip olacaklardır diye bir anlayışı Fransız cumhuriyetçileri bile gündeme getirmiyor.

Eğitimde Fransız laikliğini izlemiş olsaydık, din derslerinin zorunlu ders olarak anayasaya girmesi gibi üzerinde tartışılan bir konu ülkemizin gündemine de gelmezdi. Laikte inanca ilişkin zorlamalar olamaz. İsteğe bağlı din eğitimi inanç özgürlüğünün, laikliğin temel kuralıdır.

Fransız laikliğini tanıyabilmek için, Fransa tarihindeki din devlet ilişkilerini ve ayrıca Fransa-Papalık sürtüşmelerini iyi bilmek gerekir. Fransa'da Galikanizm (gallicanisme) denilen önemli bir akım vardır. Monarşi döneminde Fransa, din-devlet birliğini içeren bir sistemi ortaya atmıştır. XIV. yüzyılda, Güzel Philippe zamanında Kral, Kilise'yi tamamıyla kendi kontrolü altına almak istemiş ama başarıya ulaşamamıştır. Doktrin gelişmiş ve Bossuet'nin düşüncelerinden de yararlanan XIV. Louis 1682 yılında din adamlarını toplayarak bir bildirge hazırlatmıştır. 'Dört Maddelik Bildirge' diye de adlandırılan bu metin Galikanizmi ortaya koymaktadır. Amaç Papalık dışında, başkanlığını Kralın üstlendiği ayrı bir "Katolik' Fransa Kilisesi kurmaktı. Bilindiği gibi Bossuet'nin öğretisine göre Tanrı egemenlik gücünü göksel boyuttan yeryüzüne belli şahıs ve hanedanlara indirmektedir. Egemenlik kayıtsız koşulsuz o Hıristiyan hanedana aittir. Egemenlik devredilmez, vazgeçilmez ve yanılmaz bir güçtür. Galikanizm işte böyle bir öğretinin ürünü olarak Fransa'yı etkilemiş ve hanedan mensuplarının tercihi olmuştur.[18] Kral böylelikle hem monark, hem teolojiyen, hem hukukçu konumuna gelmekteydi. Hanedan Papalığa saygılıydı. Buyruklarına uyuyordu ama Fransa içindeki din adamlarının atanmasını bizzat Kral yapmaktaydı. Bu tutum kuşkusuz Papalıkla sürtüşmeye yol açmıştı. Bir anlamda böyle bir yapı İslâm'daki halifeliğe tekabül etmekteydi.

Krala bağlı kilise teşkilatı da son derecede güçlü hâle gelmişti. Devlet ve din iç içeydi. Fransa Laikliğinin sert bir tutum izlemesinde galikanizme karşı duyulan reaksiyon önemlidir. Galikanizm gücünü yitirmiş olsa da o ruh belli oranda varlığını sürdürmektedir. Bugün devlet, din olgusunun bütünüyle dışındadır. Zaman zaman, resmen tanınan dinlerin liderleriyle (Katolik Kilisesinden Kardinal, Yahudi Hahambaşı, Budist Lider,

[18] *Gallicanism* için bkz. Martimort, Aime-Georges: *Le gallicanisme*, Paris, PUF, Que-sais-je? 1973.

Ökömenik Rum Ortodoks Kilisesi'nin Metropoliti, Fransa İslâm Konseyi Başkanı), devlet temsilcileri, bakanlar bir araya gelse de, sadece düşünce alış-verişi ve öneriler gündeme gelmektedir. Devlet temsilcileri ruhanîlerin öneri ve görüşlerine göre uygulama yönüne gitmektedir. Galikanist eğilimler Nicolas Sarkozy'nin İçişleri Bakanlığı döneminden itibaren yeniden gündeme girmiş gibi görünmektedir. 1980 yılında Charles Pasqua zamanında İçişleri Bakanlığı'nın görev alanı içerisine kültler de girmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak Sarkozy, daha da müdahaleci bir tutum izlemeye yönelmiştir. Müslüman grupların örgütlenmesi ve çalışmalarına doğrudan müdahale eden Sarkozy'nin, Türkler ve Müslümanlara karşı olumsuz tutumu bilinmektedir.

Göçler dolayısıyla Fransa'da güçlenen İslâm, genelde tutucu ve köktendinci bir tutum içerisindedir. Kamuoyunun bundan tedirgin olduğu da bir gerçektir. Ancak dinlerin liberal ve özgürlükçü yorumları da vardır. Örneğin Cezayir kökenli Müslüman filozof (ve de din bilimci) Mouhammed Arkoun gibi ünlü değerler, İslâm'a liberal özgürlükçü bir yorum getirmektedirler. Fransa laiklik tarihini incelerken de gördük ki Katoliklikte de son derecede tutucu yorumlar mevcuttur. ABD'deki kimi Protestan yorumların son derece köktendinci olduğu da bilinmektedir.[19] Sarkozy ve Fransız kamuoyunun kaygılarına da hak verilebilir. Ancak inanç özgürlüğünün özüne aykırı düzenlemeler demokrasiyi zedeler. Yukarıda üzerinde durduğumuz Mart 2004 düzenlemelerinde Fransa bu özgürlüğün özüne dokunmamış Avrupa Birliği normlarına sadık kalmıştır.

Mart 2004 düzenlemeleri öncesi, mevzuatın çıkması bağlamında kamuoyu oluşturmak maksadıyla Bernard Stasi başkanlığında, tanınmış bilim adamları, politikacı ve aydınlardan oluşan, aralarında Türk kökenli Gaye Petek ile Mouhammed Arkoun'un da bulunduğu komisyon bir rapor yayımlamıştır.[20] Stasi Raporu diye adlandırılan bu çalışmada geleneksel Fransız laikliği ele alınmakta ve yeniden ağırlıklı olarak üzerinde durulmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Raporda Türkiye'den örneklere de yer verilmektedir. Kuzeybatı Afrika (Magribin) kökenli Müslüman topluluk ve cemaatlerin yarattığı suç, hazır ve yakın tehlike karşısında Fransız aydınının Fransız laikliğini yeniden gündeme getirerek fanatizmle mücadele psikozu son derece yerinde bir tutumdur. Ancak bu rapor inanç özgürlüğünün özüne saygılı bir yaklaşımı sergilemektedir. Her şeyden önce raporda belli bir din veya mezhebin karalanması söz konusu de-

[19] Bkz. Öktem, Niyazi: "ABD'de Din Olgusu", *Türkiye Günlüğü*, sayı 66, 2001-3, s. 68-75.

[20] Stasi raporu için bkz. *Avrupa'da Türban Tartışmaları-Avrupa'da Laiklik, Demokrasi ve İslâm Tartışmaları-Fransa'da Laisitenin Uygulanışına İlişkin Stasi Raporu*. Derleyen ve çeviren Turhan Ilgaz, Paragraf Yayınevi. Ankara 2005.

ğildir. İslâm'la ilgili olarak "Müslüman ilahiyat, en parlak dönemlerinde, siyaset ve din arasındaki münasebete ilişkin yenilikçi bir düşünüm üretmiştir. İçinden çıkan en akılcı akımlar, siyasî ve manevî iktidarlar arasındaki karışmışlığı reddediyorlardı. Müslüman kültür, laik bir çerçeveyle uyum sağlamasına imkân verecek kaynakları kendi tarihinde bulabilir. Aynı şekilde laisite (laiklik) de, İslâmî düşüncenin, iktidarın zorlanmasından korunmuş olarak alabildiğine gelişmesine imkân verebilir" ibaresi kullanılmıştır.[21] Görüldüğü gibi İslâm'ın akılcı yorumlarının laikliğe elverişli olduğu vurgulanmakta ve iktidarların İslâm'ın gelişmesi açısından imkânlar sağlaması öngörülmektedir. Oysa bizdeki bazı 'aydınlara' göre İslâm, hiçbir zaman laikliğe ve demokrasiye elverişli bir din değildir. Dünya dinler tarihini, bugünkü ABD'deki din olgusunu, Günümüzde, Katolik inancın çoğunlukta olduğu ülkelerde Kilise'nin gücünü, oralarda doğum kontrolü, boşanma gibi konularda din adamlarının tutumunu görmek istemeden, sadece İslâm'ı karalamak amacıyla yapılan değerlendirmeler bilim dışı ve önyargılı bir tutumdur. Unutmayalım ki şimdiki Papa, kardinal olduğu yıllarda 'doğum kontrol hapını' kullanmayı bile günah kabul etmekteydi. Papa olduktan sonra, görüş ve tutumunun değişmediği bilinmektedir.[22]

Stasi Raporu kılık-kıyafetle ilgili olarak da Fransız laikliğine uygun bir tutumu sergilemektedir. Küçükleri korumak maksadıyla ilkokul, ortaokul ve lisedeki öğrencilerin, görünür bir şekilde dinsel simgeleri takmalarını yasaklamayı benimsemiştir. Reşit olmayan bu çocukların şartlanma sonucu bu tür davranacakları göz önünde bulundurulmuş ve ayrıca o yaşlarda farklı din ve mezheplerin simgeleriyle birbirlerine gösteriş yapacak çocukların, gösterişten sürtüşmeye oradan da kavgaya geçecekleri düşünülmüştür. Üniversitelerle ilgili olarak da raporda aynen şu ifade yer almaktadır: "Üniversitede durum okuldan (ilkokul, ortaokul ve lise) tümüyle farklıdır. Burada yetişkin kişiler eğitim yapmaktadırlar. Üniversite dünyaya açık olmak zorundadır; dolayısıyla öğrencilerin orada dinî, siyasî ya da felsefî kanaatlerini ifade edebilmelerinin engellenmesi söz konusu değildir."[23] Raporda, kamu kuruluşlarında ve kamuya açık yerlerde hizmet veren kişilerin dinsel simgelerinin hizmeti alan açısından eşitsizlik, farklı muameleye maruz kalınma kaygısı doğurması ihtimali göz

[21] İbid; 47

[22] Papa Benoit XVI'nın Kardinal Ratzinger olduğu dönemdeki demeç ve görüşleri için bkz. Le Point, 1701, 21 avril, p. 46-49. Kardinal Ratzinger, biyomedikal araştırmalara, çocuk aldırmaya, doğal olmayan yollarla gebeliği önlemeye, homoseksüelliğe, laikliğe, Türkiye'nin AB'ye girmesine karşıdır ve kendisi ayrıca Katolik Kilise dışında kalan diğer Hıristiyan Kiliselerin hiçbirine sıcak bakmamaktadır.

[23] İbid: 111.

önünde bulundurularak buralarda sınırlanabileceği görüşü benimsenmiştir. Üniversitelere ilişkin düzenlemede, inanç özgürlüğü bağlamında üzerinde durulması gereken husus, reşit kişilerin siyasî, dinî ve felsefî görüşlerini özgürce açıklamalarının demokratik bir hak olduğunun belirtilmesidir. Yani, "Başörtüsü taksınlar efendim ama bizdeki öğrenci bunu politik maksatlarla yapıyor, o hâlde yasaklayalım" zihniyeti anti-demokratik bir tutumdan öte faşizan bir ruhu ifade etmektedir. Fransız laikliği ve evrensel insan hakları normlarına göre her birey tüm inanç, politik görüş ve felsefî görüşünü şu ve bu yollarla, isterse simgelerle ifade eder ve bunun propagandasını yapabilir. Düşünce ve inanç özgürlüğü ve bunların ifadesi mutlak haklar kategorisi içinde yer almaktadır.

Stasi Raporu, çağdaş ve olumlu bir nitelikte olmasına ve Fransız laikliğini tam anlamıyla yansıtmasına rağmen, ne hikmettir ki ülkemize çarpıtılarak yansıtılmıştır. "Görün, Avrupa Birliği üyesi Fransa da bizdeki uygulamayı getiriyor" diye yoğun yayın yapılmıştır. Her şeyden önce "Fransa'da okullarda başörtüsü, türban, dinsel simgeler yasaklanıyor" denmiş, okulun içine üniversiteler de dahil edilmiştir. Oysa Fransa'da okul denildiğinde ilk, orta ve lise anlaşılır. Yüksek öğrenimin adı ya üniversitedir ya da yüksek okul. Genellemeci ve yasakçı anlayış, yanlış çıkarsamalarla gerçekleri saptırmaktadır.

Ülkemizde de devletin kontrolü altında din olgusunun benimsendiğine yukarıda değindik ve bunun Bizans'tan alınan bir Osmanlı geleneği ve hukuk yapısı olduğunu belirttik. TC Diyanet İşleri Başkanlığı da denetleme anlayışının ürünüdür. Ancak bilindiği gibi, Türkiye'de tarikatlar hukuken yasak olmalarına rağmen son derecede güçlüdürler ve devlet onları denetleyememekte veya konjonktüre bağlı olarak istediklerini denetlemektedir. Yukarda birkaç kez belirttiğimiz gibi, dinin yapılanmasındaki sosyolojik veriler göstermektedir ki, demokratik toplumlarda din, sivil toplum kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransız laikliği bu olgunun farkındadır ve devlet, toplantılar yaparak onlarla iletişim kurmakta ve belki de bir anlamda onları denetlemektedir. Türk sistemi, Fransa'nın bu gerçekçi tutumunu da görememektedir. Hukukta yeri olmasa bile Din ve Diyanetten sorumlu Devlet Bakanımızın, Türkiye'deki Müslüman-gayrimüslim ruhanî liderleri bir araya getirerek bir toplantı yapması en azından uygar bir davranış olurdu.

Sonuç

Fransız laikliğinin 100. yılı kutlanırken, Türkiye'nin de artık bu oluşumun tarihini, kurumlarını ve aşamalarını iyi bilmesi gerekir. İyi bilmesi ve de gerçeği olduğu gibi açıklaması zorunludur. Genç Türkiye'nin Fran-

sız laikliğini benimsemesi yerinde bir tutumdu. Tıpkı Katolik Kilisesi'nin Fransa üzerindeki olumsuz etki ve yönlendirmeleri, dini siyasî baskı aracı olarak kullanmaları gibi Osmanlı'da ve Cumhuriyet döneminde de, çağın gerçeklerine cevap vermekten uzak yapılanmalar kitleleri olumsuzluklara sürüklemiştir.

Bu nedenle Anglo-Sakson sistemi bugün için tehlikeli ortamlar yaratabilir.[24] Fransız kültürü, kanımızca hâlâ Türk aydınını önemli boyutta etkilemektedir. Türk aydını sıklıkla Fransa'ya göndermeler yapar. Bu tür göndermelerde örtülü veya açık olarak jakobenliğini de ifade eder. Ancak Fransız jakobeni dahi inanç boyutunu silme veya inancı sadece bireysel alana itme çabasında başarılı olamamıştır. Max Weber'in dediği gibi inanç en güçlü sosyal olguların başında gelir ve başta ekonomi ve siyaset olmak üzere bütün toplumsal kurumları etkiler. "Ben onu tanımıyorum, bireysel alana atın" mantığı bilim dışıdır. Toplumsal sorunlar ancak bilimin, sosyal bilimlerin, sosyolojinin verileriyle çözüme kavuşabilir. Bilim önyargılar ve ideoloji dışıdır. Descartes ve Husserl'in yaptığı gibi tüm koşullanmalar paranteze alınarak bilimsel analizler yapılmalı, sentezlere ulaşılmalıdır. Bilimsel verilerle, bu tür analiz-sentezlerle ancak toplumsal sorunlar çözüme kavuşabilir.

Fransız laikliğini saptırmadan benimseyelim, günümüz Türkiye'sine en uygun olanı da budur. Ama uygulamasına da saygı gösterelim ve ülkemiz koşullarıyla sentezleştirerek, doğrusunu aktararak yapalım, saptırmayalım.

Denilebilir ki 'her ülke kendi koşulları içerisinde bir sistem benimsemelidir'. Bu tür bir bakış açısı İran'a da, Suudi Arabistan'a da haklılık gerekçesi doğurabilir. Bu ülkeler, kendi koşullarının öyle gerektirdiğini, halklarının kültür düzeyinin eksik olduğundan söz ederek 'bize böylesi uygun' diyebilirler veya katı din yorumlarını ortaya atabilirler. O ülkelerin koşulları bahane edilerek çağdışı rejimlere meşruiyet tanınamaz.

Her hukuksal düzenlemede olduğu gibi laiklik bağlamında da çağdaş ve evrensel düzenlemeler vardır. Çağdaş, uygar ve evrensel nitelikteki

[24] Anglo-Sakson sistemi İngiltere'de ortaya çıkan dinler, savaş ve sürtüşmesinin ürünüdür. Protestan mezhepler, Anglikan Kilise ve Katolikler arasında XVI. yüzyılda başlayan yoğun mücadele İngiltere'de dinlere, inançlara özgürlük rejimini, sekülarizmi getirmiştir. ABD'ye de yansıyan bu anlayış devletin dinlere ve mezheplere karşı aynı mesafede durmasıdır. İngiltere'de devlet dini Anglikan kilisedir ama diğer din ve mezhepler son derecede serbest çalışırlar. Devlet onlara karışmaz. İnançların özgürlüğünü içeren bu yapı inanç özgürlüğünü de kendiliğinden içermektedir. Oysa ana metnimizde belirttiğimiz gibi Fransa'da Katolikliğe karşı bir mücadele başlatılmıştır. Burjuva Devrimi, devletle kol kola insanı, yurttaşı ezen Katolik Kiliseye karşı başkaldırmıştır. Türkiye'de de benzer durum mevcuttu. Bu nedenle, Fransa ile Türkiye laiklik bağlamında benzer bir süreci yaşamıştır. Türkiye'deki dinsel ve tarihsel gerçekler İngiltere'ye benzememektedir. Bu nedenle Fransız sistemi bize daha uygundur.

laiklik düzenlemeleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra artık iyice açıklığa kavuşmuştur. İki sistem vardır: Anglo-Sakson Sekülarizmi ve Fransız laikliği. Birinden birini seçeceksiniz ve insan haklarının özüne, temeline aykırı düşmeden kendi ülkenizin koşullarıyla sentezleştireceksiniz. Yeter ki benimsediğiniz sistemi dürüstçe, saptırmadan açıklayın ve benimseyin. Avrupa Birliği de üye ve aday ülkelerden bunu istemektedir.

ZEUS İLE HERA: AKDENİZ'DE İLK YOLCULUK

Turhan Yörükân
Zeus'un Aşklarıyla Akdeniz'de Kurulmak İstenen Sosyo-Kültürel ve Politik İlişki Ağı

AKDENİZ'DE MEKÂN

Emel Altan Ege
Venedik: Akdeniz'de Doğu ile Batı'nın Buluşma Noktası

Bedia Demiriş
İskenderiye: Antik Çağ Akdeniz'inde Bir Kültür Kenti

Ali Efdal Özkul
Doğu Akdeniz'in Anahtarı Kıbrıs Adası

AKDENİZ VE KİMLİK

Özlem Hemiş Öztürk
Akdeniz'de Kültürel Belleğin Fragmanları ve Kültürel Belleğin Taşıyıcıları: Çocuklar, Deliler, Entelektüeller

"MARE NOSTRUM": BİZİM DENİZ

Halil İnalcık
Akdeniz ve Türkler

İdris Bostan
Kanuni, Barbaros ve Akdeniz'de Değişen Güç Dengeleri

BİR AKDENİZLİ: FERNAND BRAUDEL

Merve İrem Yapıcı
Bir Akdeniz Tarihçisi: "Fernand Braudel"

AKDENİZ'DE TARİH VE ZAMAN

Turhan Kaçar
Romalılar ve Kuzey Komşuları

Mehmet Bulut
Merkez, Akdeniz'den Atlantik'e Kayarken Avrupalılar ve Osmanlılar

Mehmet Ali Kılıçbay
Bir Akdeniz Ütopyası

Emile Témime
Akdeniz Vizyonunu Yeniden Ele Almak Otuzlu Yılların Ütopyası mı?

Abdullah Ekinci
Türkiye Selçukluları'nın Akdeniz Politikası

AKDENİZ KORSANLARI

Hüseyin Kayhan
Osmanlı Öncesi Akdeniz ve Çevresinde Türk Korsanları

Uğur Altuğ
Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz Siyasetinde Korsanların Rolü

SEYİR

Mustafa Pultar
İlk Türkçe Denizcilik Sözlükleri

KENZ

Niyazi Öktem
Fransız Laikliğinin 100. Yıldönümü ve Türkiye

ISSN 1303-72420-0
9 771303 724207